

Magyar Bálint – Madlovics Bálint

kis

POSZTKOMMUNISTA RENDSZERHATÁROZÓ

Aktorok, intézmények, dinamika

Sz. Bíró Zoltán előszavával

KALLIGRAM

KIS POSZTKOMMUNISTA
RENDSZERHATÁROZÓ

Magyar Bálint – Madlovics Bálint

kis
**POSZTKOMMUNISTA
RENDSZERHATÁROZÓ**

Aktorok, intézmények, dinamika

Sz. Bíró Zoltán előszavával

Kalligram

© Magyar Bálint, Madlovics Bálint

Megjelent a Pesti Kalligram Kft., Budapest kiadásában 2022-ben.

Első kiadás.

ISBN 978-963-468-357-5

Felelős kiadó: Mészáros Sándor
Olvasószerkesztő Rácz Éda Ágnes
Grafikai elrendezés és nyomdai előkészítés: Szalay Éva
Készült a Kapitális Kft. Nyomdájában 2022-ben
Felelős vezető: ifj. Kapusi József

Tartalomjegyzék

Új nyelv a posztkommunista rendszerek leírásához és megértéséhez	
– Sz. Bíró Zoltán előszava	VII
Használati útmutató a könyvhöz.....	XIII
I. A FOGALMI KERET: 120 TÉTEL	1
A demokratizáció nyelvének fogságában.....	3
Az első axióma feloldása: makacs struktúrák és a térség fejlődése	9
A második axióma feloldása: formalitás és informális	19
A harmadik axióma feloldása: az alkotmányos államtól a maffiaállamig	35
A fogadott politikai család mint <i>sui generis</i> jelenség	45
A formális intézményi környezet: a legitimáció alakváltozása	61
Törvényalkotás és a jogrendszer: a joguralomtól az uralom jogáig	81
Védekező mechanizmusok: a demokráciák és autokráciák stabilitása és összeomlása	93
Kapcsolati közgazdaságtan: korrupció, préda-vadászat és piac-redistribúció.....	111
Piacihasználó diktatúra: a három gazdasági mechanizmus párhuzamos működése Kínában	135
Klientúrátársadalom és a patronális autokrácia társadalmi stabilitása.....	145
Populizmus: a morális korlátok nélküli kollektív egoizmus politikai programjának ideológiai eszköze	155
Túl a rezsimsajátosságokon: ország-, közpolitika- és korszakspecifikus vonások	167
Posztkommunista rezsimpályák: a háromszögű keret	189
II. TIZENKÉT POSZTKOMMUNISTA ORSZÁG REZSIMPÁLYÁJA	197
Észtország: rendszerváltás liberális demokráciába	199
Románia: rendszerváltás patronális demokráciába	201
Kazahsztán: rendszerváltás patronális autokráciába	205
Kína: modellváltás piacihasználó diktatúrába	209
Csehország: visszarendeződés a patronális demokrácia felé	213
Lengyelország: visszarendeződés a konzervatív autokrácia felé	217
Magyarország: visszarendeződés liberális demokráciából patronális autokráciába....	221
Oroszország: visszarendeződés patronális autokráciába oligarchikus anarchiából....	229
Ukrajna: rezsimciklus színes forradalmakkal	235
Észak-Macedónia: rezsimciklus eliten belüli konfliktussal	239
Moldova: rezsimciklus külföldi beavatkozással	242
Grúzia: kísérlet a rezsimciklus megtörésére.....	247
Jegyzetek	251

Új nyelv a posztkommunista rendszerek leírásához és megértéséhez – Sz. Bíró Zoltán előszava

Néhány éve Magyar Bálint és Madlovics Bálint felettébb ambiciózus vállalkozásba fogott, amikor megírták könyvüket, *A posztkommunista rendszerek anatómiáját*. A csaknem 900 oldalas kötet először angolul (2020.), majd magyarul (2021.), és alig néhány héttel azok után, hogy Oroszország megtámadta Ukrajnát, oroszul is megjelent (2022.). A nagyszabású vállalkozás, ahogy alcíme is ígéri, új fogalmi keretet kíván adni a posztkommunista rendszerek leírásához. A szerzőpár nemcsak a politikatudomány művelőinek kínál fel egy olyan nyelvet, aminek segítségével pontosabban ragadható meg e rendszerek tényleges természete, de azt is céljának tekinti, hogy a kötetükben felrajzolt fogalmi rendszer jóval szélesebb körhöz is eljusson. Ennek szellemében született meg a mostani, jóval karcsúbb kötet, a *Kis posztkommunista rendszerhatározó*, amiben Magyar és Madlovics arra tesz kísérletet, hogy 120 tételben foglalja össze korszakos vállalkozásuk lényegét, legfontosabb fogalmait, és tizenkét egykori kommunista állam példáján át mutassák be fogalmi apparátusuk használhatóságát, sőt, nem egy esetben heurisztikus erejét.

A kötet annak tisztázásával kezdődik, hogy miért nem használható már egy ideje a korábban oly népszerű tranzitológia nyelve, és bár e nyelvet nem egy vonatkozásban meghaladta a hibridológia, vagyis az az újabb politológiai irányzat, amely elődjénél pontosabban tudta megragadni a politikai és társadalmi átalakulás ellentmondásosságát, ám a szerzők szerint mégsem volt alkalmas arra, hogy az átmenet összetettségét és valódi természetét feltárja. Többek között azért sem voltak erre képesek, mert mindkét irányzat közös vonása az a fajta teleológia, ami a posztkommunista rendszereket kimondva-kimondatlanul a liberális demokráciákhoz méri. Ráadásul a tranzitológia nemcsak ezt teszi, de azt is feltételezi, hogy ezek a kommunizmus utáni rendszerek feltétlenül a liberális demokrácia felé tartanak, és a megannyi botlás, kisiklás, megtorpanás ellenére el is jutnak oda. Ezzel szemben a hibridológia már egyáltalán nem biztos ebben, de jobb híján mégis a liberális demokráciákat leíró nyelv segítségével próbálja megérteni az általa hibridnek, vagyis a se nem demokráciának, se nem diktatúrának tartott rendszerek természetét. A szerzők szerint azonban mindkét megközelítés – a különbségeik ellenére is – teleologikus. Mindössze

annyiban térnek el egymástól, hogy míg a tranzitológia nyílt teleológiát művel, addig a hibridológia ezt rejtetten teszi.

A fogalmi korlátozottság csapdájából a szerzők szerint csak akkor lehet kiszabadulni, ha feladunk három, mélyen meggyökeresedett előfeltételezést, olyan axiómákat, amelyek lehet, hogy igazak a liberális demokráciákra vonatkozóan, de a posztkommunista rendszerekre nem feltétlenül. Sőt, inkább az számít kivételnek, ha ezek az axiómák esetükben érvényesek. Az első ilyen alaptétel azt feltételezi, hogy a posztkommunista rendszerekben is, ahogy az a liberális demokráciákban megszokott, a társadalmi cselekvés szférái – a politikai, a gazdasági és a közösségi – szétváltak, a köztük lévő határok világosak, szabályozottak és a politikai közösség tagjai számára egyértelműek. Magyar és Madlovics ezzel szemben azt állítja, hogy a posztkommunista rendszerekben ez távolról sincs így. Nemcsak azért, mert a kommunista rendszerek akadályozták ezt, hanem főképp azért, mert a történelmileg örökölt „makacs struktúrák”, ha nem is azonos intenzitással az egyes országokban, de fékezői voltak ennek. Ez nyilván másként jelentkezett Kelet-Közép-Európa latin kereszténységhez tartozó államaiban, és másként a keleti keresztény országokban, ahogy egészen másként az egykori szovjet belső periferia 1991 végén függetlenné vált muszlim többségű országaiban. És akkor még nem beszéltünk Kínáról, amelyik egészen más civilizációs körhöz tartozik. A szerzők – nagyon helyesen – úgy gondolják, hogy minden egyes politikai közösség bizonyos mértékig fogja saját történelmi fejlődésének, ugyanakkor ez a függés nem abszolút. Az elmúlt három évtizedben nem egy kísérlet láthattunk arra, amikor egy-egy állam – annak társadalma és politikai elitje – megpróbált kilépni örökölt civilizációs keretei közül, és olyan politikai berendezkedést létrehozni, ami nem feltétlenül következne történelmi örökségből. Ilyen kísérlet a grúzoké és az ukránoké. De nem ez a jellemző. A szerzők szerint elsősorban ezek a történelmileg örökölt „makacs struktúrák” – amik fékezik vagy egyenesen lehetlenné teszik a társadalmi cselekvés három szférájának szétválását – a felelősek azért, hogy a posztkommunista rendszereket nem lehet úgy kezelni, mint a nyugati liberális demokráciákat. Ugyanakkor meglétük nem azt határozza meg, hogy az adott rendszer demokratikus vagy autokratikus, hanem azt, hogy az patronális vagy sem. Másképpen fogalmazva: a „makacs struktúrák” főként arra hatnak, hogy egy adott közösségen belül a személyek és intézmények közötti viszonyt a formalitás vagy az informális határozza-e meg. Ott, ahol a társadalmi cselekvés szférái nem tudtak elkülönülni, vagy elkülönülésük kezdetleges, a társadalmi élet szereplőinek egymás közötti viszonyát – legyenek azok személyek vagy intézmények – nem az elvont normák és személytelen szabályok alakítják, mint amennyire az informális szokások, diszkrecionális előnyök és az egyes aktorok közösségen belüli tényleges

súlya és jelentősége. Ott, ahol nem a szenttelen jog szabályozza az együttélést, a kapcsolatok és függőségek két nagy típusa jöhet létre. Egyfelől az a változat, amelyben a kialakuló „egypiramisos háló” autokráciát eredményez, másfelől pedig az, amelyben „többpiramisos” rendszer jön létre, ami versengő, plurális jellege miatt inkább tekinthető demokráciának.

A szerzők úgy látják, hogy az autokratikus áttöréssel szemben két biztosíték nyújthat védelmet. Egyfelől az osztott végrehajtó hatalom, másfelől az arányos választási rendszer. Ez azonban nem feltétlenül van így. Oroszországban például 2007-ben, amikor a dumaválasztás során az addigi vegyes rendszerrel szemben először alkalmazták az arányosat, vagyis csak pártlistán lehetett mandátumhoz jutni, az ottani „hatalompárt”, az „Egységes Oroszország” először tudott magán a választáson alkotmányozó többséghez jutni. Igaz, hogy már a négy évvel korábban megválasztott Állami Dumában is övék volt a képviselői helyek kétharmada, de ezt csak úgy tudták elérni, hogy az akkor még nagy számban megválasztott független képviselők jelentős részét sikerült frakciójukba átcsábítani, mindezt az akkor már szintén korlátlan elnöki hatalom segítségével. Vagyis az arányos választási rendszer önmagában és minden esetben nem képes garantálni az autokratikus áttörés megakadályozását. Sőt, mint ahogyan ezt a fenti orosz példa is mutatta, bizonyos körülmények között épp az arányos választási rend segítheti az autokratikus rendszer megszilárdulását. Ugyanakkor arra is találni példát, amikor az arányos választási rendszer valóban problémát jelentett a hatalom korábbi arányú prolongálásában. Ez volt a helyzet 2011-ben, amikor immár másodszor választották meg az Állami Dumát arányos rendszerben, de ezúttal a hatalmi elitnek még ahhoz is csalni kellett a szavazatok összesítése során, hogy Putyin pártja legalább abszolút többséghez jusson. A leadott szavazatok legkevesebb 16–17 százalékát irányították át az „Egységes Oroszország” párthoz. Ez a súlyos kudarc akkor arra készítette a Kremlt, hogy visszatérjen a vegyes választási rendszerhez, ami azóta is megbízhatóan biztosítja a „hatalompárt” fölényes, visszatérően alkotmányozó többségű győzelmeit. Oroszország példája azt mutatja, hogy az arányos választási rendszer ugyan nem jelent abszolút garanciát az autokratikus áttöréssel szemben, de ha nem azt alkalmazzák, hanem visszatérnek a vegyes rendszerhez, a „hatalompárt” megszorogatására sincs esély.

A szerzők szerint a másik elvetésre váró axióma azt állítja, hogy a személyek és intézmények *de jure* meghatározott pozíciója egybeesik a *de facto* pozíciójukkal. Ez ugyan a liberális demokráciákban így van, de a posztkommunista államok többségében távolról sem. Ennek az az oka, hogy ezekben a rendszerekben, amelyekben a „makacs struktúrák” következtében a társadalmi cselekvés szférái

csak részben, vagy egyáltalán nem tudtak szétválni, az informális patronalizmus elemei dominálnak. Ahol ez a helyzet, ott nemcsak önkéntes, egymás akaratának nem alárendelt horizontális kapcsolatok jönnek létre, de vertikális – patrónus–kliens típusú – függőségek is. Sőt, többnyire ezek válnak meghatározóvá. Ez azt jelenti, hogy ezekben a rendszerekben a bürokratikus, jogilag lefektetett kapcsolatok helyett – ahol az egyes aktorok nem nyúlnak túl saját formálisan meghatározott cselekvési szférájukon – más, személyre szabott szabályok érvényesülnek. Ennek eredményeképpen olyan viszonyok alakulnak ki, ahol a formálisan birtokolt pozíciók és az azokhoz tartozó jogosítványok messze nem azonosak a ténylegesen gyakoroltakkal.

A harmadik axióma, amit a szerzők elvetnek, az a feltételezés, hogy az állam *per definicionem* a közjót szolgálja. Magyar és Madlovics szerint ez egyáltalán nincs így. Számos példát találni arra, amikor a hatalom birtokosai nem a társadalom nagy többségének érdekeit tartják szem előtt, hanem valamilyen más megfontolás alapján alakítják magatartásukat. Az államtípusok ugyanis megkülönböztethetőek aszerint is, hogy az uralmi elit alapvető motivációja a társadalmi érdek, az ideológia–végrehajtás vagy az elitérdek. Az utóbbi esetben épp arról van szó, hogy az elit nem azt tekinti céljának, hogy alkotmányos keretek között, a politikai közösség minél szélesebb körét bevonva, vele egyeztetve megtalálja a társadalmi érdeket, és megpróbálja azt érvényre juttatni, de még csak nem is az, hogy kizárólagos hatalomra törekedve valamilyen ideológiai elképzelést valósítson meg. Az államműködés harmadik típusa eltér ezektől: azt ugyanis a „hatalomkoncentráció és a személyes vagyonosodás ikermotívumai” hajtják.

Magyar és Madlovics a fentiekből és még néhány egyéb körülményből arra a következtetésre jut, hogy az a többnyire háromszatúként ábrázolt tengely, amely vagy a „liberális demokrácia–hibrid rezsimek–diktatúra”, vagy a „demokrácia–autokrácia–diktatúra” fogalmaival nyer leírást, nem elégséges. Szerintük a posztkommunista rendszerek természetének feltárásához nem elég annak vizsgálata, hogy egy-egy ország a demokrácia–diktatúra tengelyen épp hol helyezkedik el, vagyis nem elég annak tisztázása, hogy mennyire szűk vagy épp tág kör dönt a társadalmilag fontos ügyekben, de arra is tekintettel kell lenni, hogy a politikusok valóban politikusként, míg a vállalkozók valóban vállalkozóként lépnek-e fel, vagy szerepeik egymásba csúsznak, és olyasmivel is foglalkoznak, ami nem tartozik formális illetékességi körükbe. Ha azonban mindkét szempontra tekintettel vagyunk – állítják a szerzők – akkor rögtön világossá válik, hogy nemcsak egyféle demokrácia, egyféle autokrácia és egyféle diktatúra létezhet. A tengelyen szereplő rendszertípusokat meg kell duplázni, mert

csak így lehet a posztkommunista rendszerek valódi természetét és egymástól különböző fejlődési pályáit megragadni. De nemcsak duplázni kell őket, hanem párhuzamosan ezzel – szakítva eddigi lineáris elhelyezésükkel – egy egyenlő oldalú háromszög különböző pontjain kell kijelölni helyüket. Az így elhelyezett ideáltípusok ugyanis sokkal pontosabban érzékeltetik a különböző változatok egymáshoz való viszonyát, és a típusok ilyen módon történő elhelyezése egyben arra is lehetőséget ad, hogy a posztkommunista országok eltérő fejlődési pályája is bemutatható és összehasonlítható legyen.

A rendszertípusok megduplázásával rögtön kiderül, hogy a demokráciának nemcsak liberális változata létezhet, amit plurális hatalom és a formális intézmények dominanciája jellemez, de létezhet annak patronális változata is. Az utóbbi esetében is jellemző a hatalom pluralitása, de annak alapját nem a törvényekben lefektetett szabályok és a formális intézmények adják, hanem a patrónus–kliens kapcsolatából felépülő hálók versenye. A szerzők szerint a posztkommunista rendszerek közül a liberális demokráciára Észtország szolgáltat példát, míg annak patronális változatára, Románia. De az autokráciából is kétféle létezhet. Mindkét változatra jellemző a pluralitás hiánya. Az egyik típus esetén a rendszert egypiramisos patronális hálóként lehet leírni, amit egy „csúcspatrónus” irányít a politikai és gazdasági szférára egyaránt kiterjedő informális teljhatalma révén, míg a másik változat esetében is egypiramisos háló alakul ki a rendszeren belül, de annak „csúcspatrónusa” csak a politikai szférát vonja ellenőrzése alá. A szerzők az első változatot hívják „patronális”, míg a másodikat „konzervatív autokráciának”. Az előbbire példa Magyarország és Oroszország, még ha számos egyéb vonatkozásban különböznek is egymástól, míg a másodikra Lengyelország. Végül pedig a diktatúráknak is két altípusa létezhet. Egyfelől az a klasszikus „kommunista diktatúra”, ami a bürokratikus patronális háló által uralja a politikai és gazdasági szférát egybeolvasztó rendszert. Ilyen volt a felbomlása előtt a Szovjetunió, és annak szatellitállamai. Másfelől létezik a diktatúráknak az a változata is, ami ugyan fenntartja az egypártrendszer formális hatalmi monopóliumát, de eközben különböző formákban engedi a magángazdaságok működését is. A szerzők ezt a rendszert hívják „piackihasznló diktatúrának”, és ennek tipikus példaként Kínát említik.

A kötet ebben a tömörebb változatában sem könnyű olvasmány, komoly és kitartó figyelmet követel, mégis érdemes végigolvasni. Nemcsak azért, mert rendkívül meggyőző és számos tekintetben kifejezetten reveláló az a fogalmi apparátus, amit felkínál, de azért is, mert felettébb izgalmas képet rajzol – Kína mellett – Kelet-Közép-Európa és a posztszovjet térség számos államáról, épp azokról az országokról, amelyekről méltánytalanul oly keveset tudunk.

Használati útmutató a könyvhöz

Ez a könyv a szerzők előző könyvében, *A posztkommunista rendszerek anatómiájában* (Noran Libro, 2021) bemutatott teoretikus keret tömör összefoglalója. Míg az *Anatómia* egy nagy, 900 oldalas kötet mintegy 2,000 lábjegyzettel és 50 oldal irodalomjegyzékkel, e rövid könyv célja, hogy könnyen használható fogalmi eszköztárat adjon a posztkommunista demokráciák, autokráciák és diktatúrák aktorainak, intézményeinek és dinamikájának elemzéséhez.

A könyv két részből áll. Az első részben 120 tétel szerepel, amelyek a fogalmi keretet foglalják össze annak fő fogalmaival, tipológiáival. Ez a rész kizárólag szövegek közötti hivatkozásokat tartalmaz könyvekre és tanulmányokra, a művek címének és szerzőjének (vagy szerzőinek) feltüntetésével. Ebben a szakaszban nincsenek lábjegyzetek: a könyv végén szereplő Jegyzetek elején található egy QR-kód az *Anatómia* bibliográfiájához, amely listába szedve sorolja fel mindazokat a szakirodalmakat, amiket a könyvben bemutatott fogalmi keret kidolgozásához használtunk.

QR-kódok több ponton is megjelennek a könyvben. Az első – amely ezen az oldalon szerepel – a szerzők honlapjára vezet (www.postcommunistregimes.com). Erről a honlapról letölthető a teljes *Anatómia* magyarul és angolul, valamint elérhetőek rajta olyan, a könyvhöz kapcsolódó anyagok, mint a rezsimpályák 3D-s modellje vagy egy szeminárium vázlata PowerPoint-diasorokkal mester-szakos vagy doktori hallgatóknak. A könyvben szereplő QR-kódok vagy a szeminárium egyik diasorára, vagy a 3D-s modellre mutatnak.

Az elméleti keret – Max Weber nyomdokait követve – ideáltípusokból áll. Bár számos gyakorlati példát is említünk majd az olvasó orientálása érdekében, az ebben a könyvben szereplő fogalmak alapvető célja, hogy viszonyítási pontként szolgáljanak. Afféle modellek: aktorok, intézmények és dinamikus folyamatok „tisztá”, utópikus leírásai, amikkel viszont meg lehet ragadni a való világban létező jelenségeket az ideáltípushoz való közelség vagy eltérés alapján. Például a könyvben Észtországot a „liberális demokrácia”, míg Oroszországot és Magyarországot a „patronális autokrácia” típusába soroljuk. Ez nem azt jelenti, hogy ezek az országok mindig az ideáltípusuk szerint működnek, vagy hogy

ami a rendszerekben történik, az kivétel nélkül mindig illeszkedik a modellbe. De az ideáltípus segítségével rá tudunk mutatni a politikai, gazdasági és társadalmi rendszerek *domináns logikájára*, szervezőelveire és mozgatórugóira ezekben az országokban. Valóban, a könyvben szereplő kategóriákat nem úgy hoztuk létre, hogy az egyes, való életbeli jelenségek minden egyes jellemzőjét lajstromba vettük, hanem úgy, hogy kiemeltük a legjellegzetesebb, megkülönböztető vonásaikat. Ezeket a vonásokat rendeztük aztán tiszta és „ideális” formájukban – mint Weber is írja – egységes, analitikai konstrukciókba.

A könyv nem pusztán fogalmakat kínál a posztkommunizmus megértéséhez, hanem elemzési szempontokat is. Ezért érdemes a számos, általunk alkotott tipológiát nemcsak típusok felsorolásaként tekinteni, hanem kísérletként a típusok közti releváns elválasztó vonalak megtalálására; ezek legalább annyira fontosak az összehasonlító elemzés szempontjából, mint maguk a típusok. A világos elemzési kategóriák fontosságát aláhúzza az a sok ábra és táblázat, ami a könyvben szerepel: ezek tartalmazzák a fő fogalmakat, valamint az őket egymástól elhatároló legfontosabb dimenziókat.

A könyv második fele a fogalmi keret alkalmazása tizenkét posztkommunista ország modellezett rezsimpályájával. Ezeket a pályákat széles ecsetvonásokkal rajzoltuk meg; hogy mit mutatnak, azt elmagyarázzuk majd rövid „országtanulmányok” keretében, de ezek nem igazi esettanulmányok, sokkal inkább illusztratív vázlatok. Csupán a tájékozódást és az illusztrációt szolgálják, hogy megmutassák az Olvasónak, hogyan alkalmazható a könyv első felében bemutatott elemzési keret az elmúlt harminc év posztkommunista fejlődésének leírására. A rezsimpályák pontos, számszerű leírása a könyv honlapján található (Kiegészítő anyagok / Függelék).

I.

**A fogalmi keret:
120 tétel**

A demokratizáció nyelvének fogságában

1.

A SZOVJET BIRODALOM ÖSSZEOMLÁSA UTÁN uralkodóvá vált

az az illúzió, hogy a kommunista diktatúrákat csak nyugati típusú liberális demokráciák válthatják fel. Amikor a hidegháború kétpólusú világrendje megbomlott, kézenfekvőnek tűnt, hogy a korábban a bukott pólushoz – azaz a Szovjetunióhoz és a kommunista diktatúrához – tartozó országoknak nem lesz más választásuk, mint a győztes pólushoz – azaz az Egyesült Államokhoz és a liberális demokráciához – csatlakozni. A demokrácia maradt „az egyetlen játék a pályán”, ez pedig egybeesett egy normatív, liberális állásponttal is: egy morális késztetéssel, amely az emberi jogok egyetemes kiterjesztésére irányult, pedig egy morális gátlással, ami megakadályozta, hogy a kutatók teljes mértékben figyelembe vegyék a posztkommunista társadalmak történelmi és kulturális hátterét.

Mindezek nyomán sokáig konszenzus uralkodott abban, hogy valamennyien egy, a liberális demokrácia felé vezető, lineáris, progresszív fejlődési folyamatnak vagyunk a részesei, a demokratikus normáktól való eseti eltérések pedig kezdetben inkább tűntek „gyermekbetegségeknek”, mint a rendszerek „felnőttkori” személyiségjegyeinek. Az 1990-es évek politológiai irodalmát a tranzitológia különböző ágai határozták meg: annak vizsgálata, hogy hogyan járnak be, illetve milyen nehézségekkel szembesülnek a rendszerváltó országok a liberális demokrácia felé vezető úton. A posztkommunista rendszerek csupán köztes fázisnak tűntek, nem pedig végállomásnak.

2.

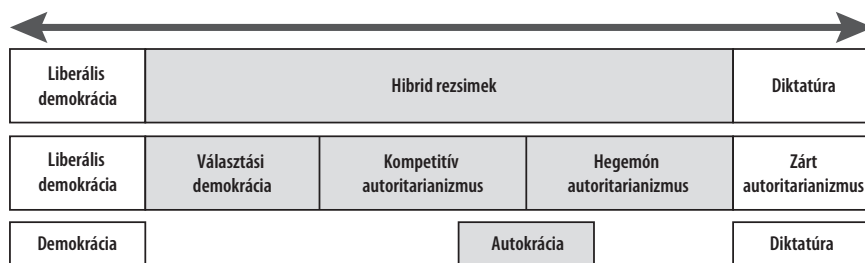
AZ EZREDFORDULÓ ÓTA a posztkommunista országokat a

demokrácia és a diktatúra közötti „hibrid rezsimekként” írják le. Egy idő után a kutatók belátták, hogy a rendszerváltás nyomán létrejött, „se nem diktatúra, se nem demokrácia” rendszerek nem szükségképpen „fejlődnek” a nyugati ideál felé. Ekkor váltotta fel

a tranzitológiát a „hibridológia”: amikor a politológiai irodalomban elfogadták, hogy az új rezsimek intézményi elemeinek összessége képes stabil, *sui generis* rendszereket alkotni. Ezeknek a rendszerek az értelmezési keretét a demokrácia–diktatúra tengely adta, melynek két végpontja – a nyugati típusú liberális demokrácia és a nyíltan elnyomó, totalitárius diktatúra – között egy permanens „szürke zónát” képzelnek el (1. ábra).

A hibridológia leíró nyelvi kísérletei többnyire ebben a szürke zónában próbálták meg értelmezni az egyes posztkommunista államok politikai folyamatait: illiberális demokrácia, fogyatékos demokrácia, irányított demokrácia stb. egyfelől, valamint fél-diktatúra, választásos önkényuralom, versengő autoriter rendszer stb. másfelől. Az ezekben a megnevezésekben használt jelzők mind azt a célt szolgálják, hogy érzékeltessék a demokrácia és a diktatúra ideáltípusaitól való különféle eltéréseket. A hibridológia, illetve a demokrácia–diktatúra tengely mint értelmezési keret jelenti ma az összehasonlító rendszerelemzés „mainstream”, főáramú paradigmáját.

1. ábra: A demokrácia–diktatúra tengely, a két pólus között szürke zóna.

Első osztályozás: Larry Diamond, „Thinking About Hybrid Regimes”, *Journal of Democracy* 13, sz. 2 (2002. április): 21.

Második osztályozás: Marc Morjé Howard és Philip G. Roessler, „Liberalizing Electoral Outcomes in Competitive Authoritarian Regimes”, *American Journal of Political Science* 50, sz. 2 (2006. április 1.): 367.

Harmadik osztályozás: Kornai János, „Még egyszer a »rendszerparadigmáról«: Tisztázás és kiegészítések a posztoszocialista régió tapasztalatainak fényében”, *Közgazdasági Szemle* 63 (2016): 1074–1119.

3.

A HIBRIDOLÓGIA ÚJ NEVEKET ADOTT A RENDSZEREKNEK, de nem teremtett új leíró nyelvet. Egyfelől a hibridológia egyértelműen pozitív előrelépés a tranzitológiához képest. Megszabadult egy sor téves előfeltevéstől, és megmutatta, hogy a rendszerek nem feltétlenül haladnak a nyugati típusú demokrácia felé: hogy az „átmeneti állomásokból” akár végállomás is lehet. A hibridológia

azon a gondolaton alapszik, hogy az új rezsimek nem azok, aminek mutatják magukat, hisz a demokratikus díszletek között autokratikus politizálás zajlik. Ez a kétféleség az, amire a hibridológia épít, szakítva a tranzitológusi látásmóddal, amely az autokratikus jellemzőket megpróbálta volna betudni a „kulturálatlan politika” gyermekbetegségeinek, avagy az „alulfejlett intézmények” okozta, múltó devianciáknak.

Másfelől a számtalan új rendszerelnevezés mellett a rendszerek elemeire továbbra is ugyanazokat a fogalmakat használják, amelyeket a liberális demokráciák elemzésére dolgoztak ki. A hibridológusok, „bár hibrid rezsimről” és „kompetitív autoritarianizmusról” beszélnek, továbbra is olyan szavakkal írják le a rendszer aktorait és intézményeit, mint „kormány”, „párt”, „politikusok”, „fékek és ellensúlyok” és így tovább. Amikor Vlagyimir Putyint vagy Orbán Viktort „politikusnak” nevezik, azzal rögtön egy csoportba sorolják őket az olyanokkal, mint Joe Biden, Emmanuel Macron vagy Olaf Scholz – miközben ők teljesen más típusú aktorok, akik más szerepet töltenek be a saját rendszerükben, és intézmények és szereplők más köre felett gyakorolnak másféle hatalmi jogosítványokat.

A liberális demokrácia nyelvének differenciálatlan alkalmazása magával hoz egy sor rejtett előfeltevést, amelyek még csak nem is tudatosulnak, nemhogy képesek lennének szembenézni velük. Mintha egy zoológus a halak leírására szolgáló nyelvet – a „kopoltyú”, a „pikkely” és az „uszony” szavakat – próbálná meg egy elefántra használni: azt mondani, hogy nincs kopoltyúja és uszonya, az igaz, de keveset árul el arról, hogy az elefánt ténylegesen mi; és annak sem lenne sok értelme, ha úgy írnánk le, mint „fél-” vagy „illiberális halat”, ami nem vízben él.

A TÉVES TERMINOLÓGIAI KERET folyamatos félreértést generál, és pontos elemzés helyett parttalan történetmesélésre kényszerít. A hibridológia szerint a demokratikus intézmények a hibrid rezsimekben kiüresednek, pusztá homlokzattá válnak. Más szavakkal: a politikai rendszert nem a felszíne határozza meg, hanem *valami*, ami az egészet a háttérből ténylegesen mozgatja. De ezt a valamit nem tudják megragadni a főáramú, nyugati kategóriákkal. A liberális demokrácia nyelvét használó kutatók a posztkommunizmus konkrét jelenségeit csak közelítéseken keresztül tudják visszaadni: el kell mesélniük az olvasónak a jelenség

„történetét”, azaz a teljes kontextust annak minden elemével, amelyekhez azonban csak – a különféle jelzőkkel és képzőkkel ellátott – nyugati kifejezéseket tudják használni. Az ilyen történetmesélés, avagy a folyamatfeltárás (*process-tracing*) és a hasonló kvalitatív metodológiák burjánzása az, amivel megpróbálják áthidalni a nyugati előfeltevések és a posztkommunista valóság közötti távolságot. És bár a történetleírások hiteles összegzést és értékes betekintést nyújthatnak a posztkommunista rendszerek működésébe, eredményeik gyakran nem összehasonlíthatók, mivel nincsenek sem egy következetes fogalmi rend szerint, sem pedig statisztikailag értelmezhető, komparatív adatok szerint rendezve.

Azokat az adatokat, amelyeket használhatnánk a térség összehasonlító elemzésére, gyakran szintén a demokratizáció nyelvének fogságában, torz előfeltevések mentén gyűjtik. Az olyan kutatóintézetek, mint a Polity vagy a Freedom House, amelyek a világ országainak „demokratikusságát” próbálják meg évről évre skálákon számszerűsíteni, olyan intézményi kritériumokat vizsgálnak, amelyeket a nyugati terminológia segítségével határoztak meg. Lényegében a liberális demokrácia modelljétől való eltérést mérik, majd az eredmény alapján elhelyezik az országot a demokrácia–diktatúra tengely mentén. Ezen a ponton látható, hogy a tranzitológia nyílt teleológiáját hogyan váltja fel a hibridológia rejtett teleológiája. A demokrácia felé való szükségszerű haladásról már nem beszélnek – de a posztkommunista rendszereket továbbra is a demokratikus ideálhoz mérik, azzal szemben ítélik meg. A különféle demokratikus jellemzők „hiányáról” beszélve egy elvárást fogalmaznak meg, normatív elfogultságot vegyítve a pozitív, leíró elemzésbe. Az pedig, hogy a demokratikus jellemzők egy előre meghatározott körére fókuszálnak, nem számol, sőt, elfedi a kérdéses rendszerek közötti strukturális eltérések lehetőségét. A liberális demokráciák nyelve megakadályozza a valódi *sui generis* jellemzők felismerését, és arra kényszerít, hogy úgy elemezzék a posztkommunista rendszereket, mint azok nyugatiak lennének.

5.

HÁROM AXIÓMÁT KELL FELOLDANI annak érdekében, hogy lefektessük a posztkommunista rendszerek elemzéséhez szükséges fogalmi keret alapjait. A főáramú összehasonlító paradigma első axiómája a társadalmi cselekvés szféráinak szétválasztottsága. A német szociológus, Claus Offe a társadalmi cselekvés három szféráját különbözteti meg: a politikai, a gazdasági és a közösségi

szférát. Amikor a hibridológia csak a politikai intézményekre fókuszál, implicit módon feltételezi, hogy a rendszer középpontja – mint a nyugati társadalmakban – egy világosan elkülönülő, saját, autonóm logikával rendelkező politikai szféra. Ha a szétválasztás megtörtént, a gazdasági logika mint a vállalkozók sajátos szempontrendszere elkülönül a politikai logikától; a politikai és a gazdasági szereplők pedig a saját szempontjaik szerint, mint autonóm felek lépnek egymással kapcsolatba formalizált, szabályozott és normatív csatornákon keresztül. De mi van, ha nincs autonóm gazdasági és politikai szféra, és a politikai aktorok cselekedeteinek, érdekeinek fókusza nem korlátozódik a politikai szférára?

A második axióma arról szól, hogy a személyek és intézmények *de jure* pozíciója egybeesik a *de facto* pozíciójukkal. Amikor a hibridológia Putyint „elnökként” vagy Orbánt „miniszterelnökként” kezeli, implicit módon feltételezi, hogy ezek a formális titulusok kifejezik a tényleges pozíciójukat: hogy azt a szerepet töltik be, és annyi hatalmuk van, amit és amennyit az alkotmány *de jure* a posztjukhoz rendel. Hasonlóképp, a posztkommunista gazdasági aktorok kapcsán az olyan fogalmak használata, mint a „vállalkozó” vagy a „tőkés” azt feltételezi, hogy ők ténylegesen élni tudnak a tőkéjükkel, vagyis hogy a tulajdonukhoz kapcsolódó *de jure* jogosítványaikkal szabadon rendelkezhetnek. De mi van, ha a szereplők formális jogállása nem esik egybe a szociológiai realitással?

A harmadik axióma, hogy az állam a közjót szolgálja. Amikor a hibridológusok „jobb-” vagy „baloldali” aktorokról beszélnek, implicit módon feltételezik, hogy ideológiavezéreltek, s a céljuk egy közösségi, társadalmi vízió megvalósítása, ami legfeljebb – rossz eredmények esetén – szakpolitikai „tévedésekhez” vezethet. A korrupciót ebben a keretben pusztán deviancia: a rossz vagy hiányos törvényi keretek eredménye, amelyet tisztességtelen bürokraták és magánszereplők adott esetben kihasználnak. „Alkalmom szüli a tolvajt”, mondhatnánk. De mi van, ha ez épp fordítva van: ha a tolvaj szüli az alkalmat, azaz az uralmi elit maga szervezi a korrupciót, ennek nyomán pedig a szakpolitikai „hibák” és a korrump „elhajlások” nem a kormány által üldözött devianciák, hanem rendszermeghatározó elemek?

Az első axióma feloldása: makacs struktúrák és a térség fejlődése

6.

**A REZSIMTÍPUS A TÁRSADALMI CSELEKVÉS SZFÉRÁINAK SZÉT-
VÁLASZTÁSÁTÓL FÜGG, amely a rezsिम intézményeit mű-
ködtető aktorok kultúrájában, normáiban mutatkozik meg.**
A szférák szétválasztása máshogy jelenik meg az aktorok szintjén,
és máshogy az intézmények szintjén. Amikor az aktorokról beszél-
lünk, a „szétválasztás szintje” arra utal, hogy az egyes szereplők
mennyre gondolják a szerepüket, cselekedeteiket és indítékaikat
bizonyos szférákra korlátozódnak. Például egy politikusnál a
liberális demokráciában elválnak az állam és a család felé szóló
kötelezettségei.

Erre a fajta szétválasztásra erősítenek rá az intézmények szintjén:
a szerep, ami a politikusra formálisan hárul, a legitim fennha-
tóság megszerzése és használata; míg a vállalkozók szerződésen
alapuló, akvizíciós érdekeket szolgáló tevékenységet folytatnak
a törvények adta keretek között. A két szféra közötti kapcsolat
szabályozott, és a szereplők is a saját, különálló logikájukat köve-
tik: a politikus hatalmat akar, a vállalkozó profitot.

Ám látni kell, hogy az intézményeket nem mások működtetik,
mint maguk az aktorok – és csak annyira fognak működni,
amennyire azok tiszteletben tartják őket. Ha a legtöbb szereplő
normái alapvetően ugyanazt a szétválasztást tükrözik, mint amit
a rezsिम formális intézményei elvárnak, akkor a rezsिम fenntar-
tható. Ellentétes esetben a szereplők saját, informális normáik
szerint fogják „belakni” és működtetni a formális intézményeket,
aminek következtében a kérdéses rezsिम vagy gyenge lesz, és
fokozatosan egy fenntarthatóbb rezsimmtípusba megy át, vagy pedig
célzott (ténylegesen működő) védekező mechanizmusokat kell
intézményesítenie a degeneráció elkerülése érdekében. A közösségi
cselekvés három szférájának szét nem válása bizonyos, gyakran
csak informálisan létező makacs társadalmi struktúrák képében
jelenik meg a régió országaiban.

7.

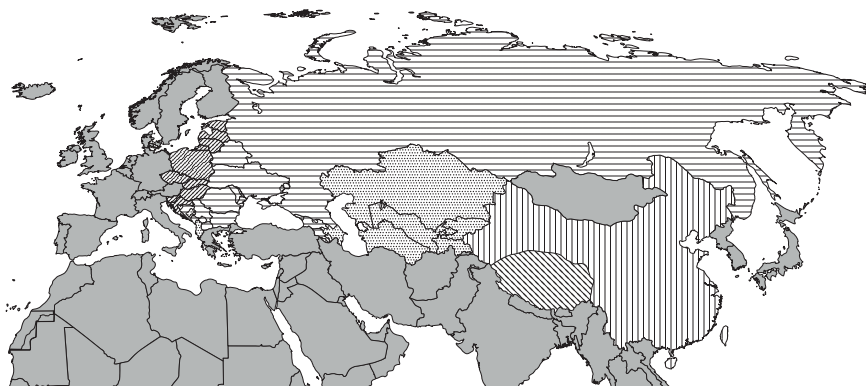
A MAKACS STRUKTÚRÁK a múltban gyökereznek: nemcsak a kommunizmus örökségében, de a térség országainak civilizációs, kulturális hovatartozásában is. Amikor civilizációkról beszélünk, azok Samuel P. Huntington által *A civilizációk összecsapása* című könyvben leírt határvonalait tekintjük meghatározónak. A civilizációk működését azonban Peter J. Katzenstein új, a Huntingtont ért kritikákra reagáló elméletével ragadjuk meg.

Katzenstein a *Civilizations in World Politics* (Civilizációk a világpolitikában) című könyvében rámutat, hogy a világon számos civilizáció létezik, amelyek azonban belsőleg is plurálisak és folyamatosan változnak. Ami mégis összeköti az egyes civilizációk országait az „egység a sokféleségben” jelszava alatt, az részint a különböző országok elitjeinek sajátos interakciói, részint pedig a lakosság által osztott, közös civilizációs identitás. Katzenstein kiemeli a civilizációs aktorok (államok, birodalmak, politikai uniók) szerepét, a „csendes terjedés”, a másolás és a nyílt export általuk alkalmazott technikáit, valamint hogy az egyes civilizációkhoz tartozó emberekben kialakul egy adottnak vett valóságértelmezés, amely meghúzza számukra a „mi” és a „többiek”, valamint a „jó” és „rossz viselkedés” közti határvonalakat. A civilizációs hovatartozás ezáltal szoros összeköttetésben áll a kultúrával, és alapvetően határozza meg a szférák szétválasztásának, illetve annak hiányának a társadalmi normáját is.

Az általunk vizsgált térség civilizációs szempontú elemzéséhez érdemes a hazai történész, Szűcs Jenő Európa három történeti régiójáról szóló munkájához fordulnunk. Ebben Európa második világháború utáni végletes politikai megosztottsága idején érvelt Közép-Kelet-Európa léte mellett, mely akkor történetesen a szovjet blokk részét alkotta. Közép-Kelet-Európa keleti határát a nyugati és az ortodox kereszténység határvonalában látta. Szűcs nyomán, a posztkommunista térséget vizsgálva beszélhetünk az egykori szovjet birodalom három „történeti régiójáról”: a nyugati keresztény régióról, amely a Szovjetunió belüli balti és az azon kívüli, közép-európai államokat foglalja magába; az ortodox keresztény régióról, amelyet az európai szovjet tagköztársaságok, valamint Bulgária, Grúzia, Macedónia, Románia és Szerbia alkot; és végül az iszlám történeti régióról, amelybe Közép-Ázsia volt szovjet tagköztársaságai tartoznak (2. ábra). A társadalmi cselekvés szféráinak szétválasztása tekintetében pedig azt látjuk,

hogy minél mélyebbre haladunk az ortodox és iszlám civilizációkba, annál kevésbé vannak elválasztva – weberi kategóriákat használva – az „igazgatást végzők” az „igazgatás eszközeitől”. A három történeti régió eltérő módon adoptálta a kommunista rendszert, s később, annak bukása után más adaptációs potenciállal rendelkeztek a liberális demokrácia intézményrendszerének meghonosítása szempontjából is.

2. ábra: Civilizációk a posztkommunista Euráziában. (Jelmagyarázat: jobbról balra átlós: nyugati kereszténység; vízszintes: keleti ortodoxia; pontozott: iszlám; függőleges: kínai; balról jobbra átlós: buddhista; szürke: az általunk vizsgált posztkommunista régió kívüli.)

8.

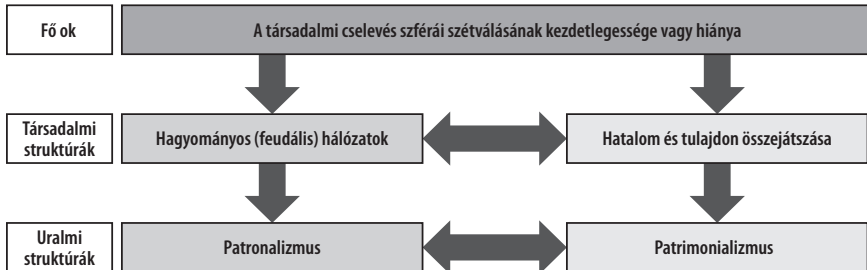
A KOMMUNIZMUS ELŐTTI IDŐSZAKBAN a szférák szétválasztása civilizációs határokat követett. Ha összevetjük a három történeti régió 19–20. századig fennálló feudális társadalmait, azt látjuk, hogy a nyugati kereszténységhez tartozó államok a szférák nagyobb fokú szétválását és autonómiáját mutatták, mint a keleti ortodox, iszlám és kínai civilizációhoz tartozó feudális államok.

Az abszolutista uralom sokkal inkább ki tudott épülni az Orosz és a Kínai Birodalom területén, mint a nyugati keresztény civilizáció társadalmában. A nyugati keresztény társadalmak többségében az olyan tényezők, mint egyes társadalmi csoportok (például az arisztokrácia, a papság és a kereskedők) autonómiájának nagyobb fokú tisztelete, az individualizmus és a plurális hatalmi struktúrák (például az egyházi és a világi hatalom kettőssége) megakadályozták, hogy egyetlen úr mindenható tekintélyére épülő rendszerek épüljenek ki.

Másfelől a szférák szét nem válása egy sor, egymást erősítő és egymással kölcsönös kapcsolatban álló struktúrában öltött testet

a térség valamennyi feudális államában. A 3. ábra bal oldalán a személyi viszonyokat érintő jelenségek láncolatát követhetjük: a tradicionális (feudális) hálózatokat, amelyek esetében a társadalmi cselekvés szféráinak szét nem választása még nyílt, formalizált és legitim volt (a gazdasági intézmények a feudális politikai és jogi struktúrákba voltak ágyazva); és a patronalizmust, ami egy piramisszerű hierarchiát jelöl konkrét jutalmak és büntetések személyre szabott, tényleges ismeretségi láncokon át történő cseréjével, szemben az olyan elvont, személytelen fogalmakkal, mint az ideológiai hit vagy a gazdasági osztály. Az ábra jobb oldalán az intézményi jelenségek láthatóak: a hatalom és tulajdon összefonódása, ami a gazdaság autonómiájának hiányát jelzi az uralkodóval szemben, gyakran az utóbbi földmonopóliuma nyomán; és a patrimonializmus, amely egy weberi fogalom, és a nyilvános és a magánszféra elválaszthatatlan egységére utal: arra, hogy a társadalmat a politikai hatalom birtokosai a magánbirtokukként kezelik.

3. ábra: A prekommunista társadalmak alapvető struktúráinak logikája. A sötétszürke a fő okot, a középszürke a személyi kapcsolatokat következményeit, a világosszürke az intézményi következményeket jelenti.

9.

A KOMMUNISTA IDŐSZAKBAN a diktatúra egyfajta „politikai

fedőt” helyezett a különböző civilizációkhoz tartozó országokra.

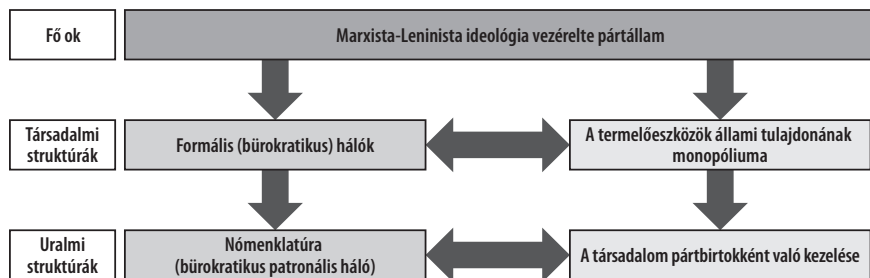
A kommunista rendszer egy sor saját, egymással kölcsönhatásban lévő intézményt honosított meg, amelyek a társadalmi cselekvés szféráinak összeolvadását képviselték, s ezzel tovább erősítették a már korábban meglévő szétválasztási (pontosabban szét nem választási) rendet (4. ábra). A magántulajdon és a magánszféra, illetve autonóm közösségek felszámolása a totalitárius kommunista uralmi rend és ideológia keretein belül egyesítette egy egységes, bürokratikus formában a három szférát. A feudalizmus tradicionális

patronális hálózatait egy bürokratikus patronális háló – a nómenklatúra – váltotta fel, miközben a hatalom és tulajdon összefonódása az állami tulajdon monopóliumában öltött testet.

Egyfelől – a 6. tétellel összhangban – a különböző történeti régiókban a kommunizmus eltérő változatai alakultak ki. Ennek legfontosabb képviselői a nyugati keresztény történeti régióban kifejlesztett reformmodellek: a jugoszláv modell, ahol a legtöbb vállalat elméletileg az 1950-es években öngazgatási jogot elnyerő alkalmazotti kollektívák tulajdonában volt; és a magyar modell, amelynek keretében az 1968-as reformok után eltűrték bizonyos kistulajdonosok magántulajdonát, sőt, egy pontig a tulajdonosi jogokat is megvédték. Mindkét reformmodell azt célozta, hogy oldja a gazdaság bürokratikus koordinációjából fakadó merevségeket.

Másfelől valamennyi szocialista országban megvolt az egypártrendszer és az állam által dominált, központilag tervezett gazdaság kettőse, ezek pedig mindenhol hasonló társadalmi folyamatokat indítottak el, és bizonyos fokig homogenizálták is ezeket az országokat. A társadalmi cselekvés szféráinak tekintetében, míg a kommunista rendszer felállítása Közép- és Kelet-Európát regresszióként érintette, távolabb, Kelet felé azt jelentette, hogy az elkülönülés folyamatát leállították, befagyasztották.

4. ábra: A kommunista rendszerek belső logikája. A sötétszürke a fő okot, a középszürke a személyi kapcsolatokra ható következményeket, míg a világosszürke az intézményi következményeket jelzi.

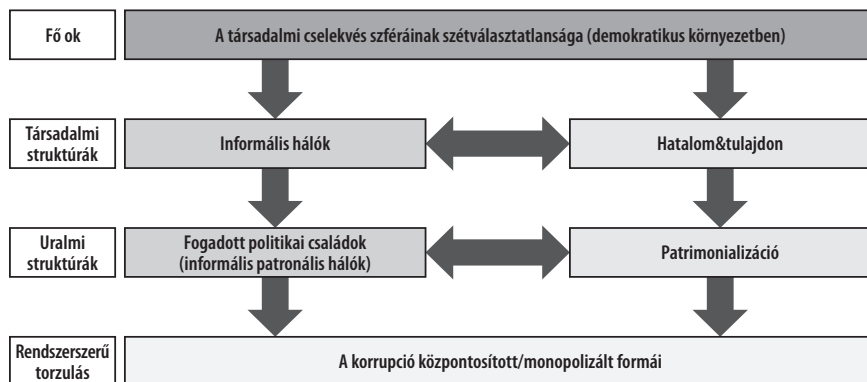
A POSZTKOMMUNISTA IDŐSZAKBAN a rendszerváltás a formális intézmények szintjén hozott változást, nem pedig az azokat működtető szereplők informális normái, azaz a társadalmi cselekvés szféráinak szétválasztása terén. A társadalmi cselekvési

szférák szétválasztásának kezdetleges volta vagy hiánya az alapvető oka annak, hogy a posztkommunista rezsimeket nem lehet automatikusan úgy kezelni, mint a nyugatiakat. Az ilyen elemzői nézőpont magában hordoz egy illúziót, a múltnélküliség posztulátumát, amely nem veszi figyelembe a posztkommunista rezsimek társadalomtörténetét, és azt feltételezi, hogy bármely posztkommunista rezsim romjain fel lehet építeni egy ideális, nyugati típusú liberális demokráciát. A feltevés az, hogy függetlenül az uralkodó értékstruktúráktól, egy ilyen vállalkozás pusztán a megfelelő történelmi pillanat és politikai akarat kérdése. De a történelmileg meghatározott értékstruktúrák autonóm módon mozgó „tektonikus lemezei” nem viselnek el tetszőleges politikai építményeket.

Liberális demokráciák azokban az országokban jöttek létre, ahol az aktorok szintjén léteztek az ezt támogató normák (6. tétel). Azonban minél kevésbé váltak el – részint civilizációs alapon (7–8. tétel), részint pedig a kommunizmus hatására (9. tétel) – a politikai, piaci és közösségi cselekvés szférái, annál makacsabban voltak jelen az új rendszerben a korábbi rendszerek társadalmi és uralmi struktúrái. A makacs struktúrák a demokrácia intézményrendszeréhez alkalmazkodva új formákat öltöttek: informális hálók, szemben a tradicionális és bürokratikus hálókkal; informális patronalizmus, szemben a formális, feudális és pártnömenklatúrához kötődő patrónus–kliens függőségekkel; a hatalom és tulajdon egymást feltételező összefonódása ugyancsak informálisan, a törvényes kereteket megkerülő, illegitim és illegális módon; valamint a patrimonializáció, az intézmények magánbirtokként történő kezelése a demokrácia kulisszáinak fenntartásával (5. ábra).

A szférák szét nem választása egyértelműen megmutatkozik a hatalom&tulajdon (*vlasztye&szobsztvennoszty*) jelenségében: nincs hatalom tulajdon nélkül, és nincs tulajdon hatalom nélkül. Ahol pedig informális patronális hálók uralják a politikai mezőt, ott a korrupciót nem megszüntetni igyekeznek, azaz nem a normától való devianciaként kezelik, hanem monopolizálják és központilag működtetik.

5. ábra: A makacs struktúrák hatásának sematikus ábrázolása. A sötétszürke a fő okot jelzi, a középszürke a személyes kapcsolatokat érintő következményeket, a világosszürke az intézményi következményeket, míg a legvilágosabb szürke a rendszerszerű torzulásokat, a következmények két sora után.

11.

A MAKACS STRUKTÚRÁK a rendszerváltás utáni rendszerek

patronális jellegét határozzák meg – nem azt, hogy demokráciák vagy autokráciák alakulnak-e ki. Egy patronális rendszer lehet „egypiramisos”, ami azt jelenti, hogy egyetlen patronális háló uralkodik, a többi hálót pedig alávetették, marginalizálták vagy megsemmisítették, illetve lehet „többpiramisos” is, amikor több, nagyjából egyenlő hatalmú háló verseng, és egyiknek sincs meg az ereje az összes többi háló ledominálására. Az egypiramisos rezsimeket, mint Magyarország, Oroszország vagy Kazahsztán autokráciának lehet tekinteni; míg a többpiramisos rezsimek, mint Bulgária, Románia vagy Ukrajna demokráciák.

Hogy az egyes országok melyik politikai berendezkedésre hajlamosak, azt több tényező is befolyásolta a kommunista diktatúra bukása után. A létrejövő intézmények szintjén két biztosítéka volt az autokratikus áttörés elkerülésének: az osztott végrehajtó hatalom és az arányos választási rendszer. A tisztán prezidenciaális berendezkedéssel szemben az osztott végrehajtó hatalom több intézményes lehetőséget teremt arra, hogy a versengő hálók kölcsönösen kontrollálva egymást – a végrehajtó hatalom elnöki és miniszterelnöki pozíciói köré szerveződve – „demokratikusabb” viszonyokat tartsanak fenn. Hasonlóképp, a választási rendszerek arányossága rendszerint képes megakadályozni, hogy egy politikai

szereplő alkotmányozó többséghez és ahhoz a kizárólagos lehetőséghez jusson, hogy egymaga dönthessen a fékek és ellensúlyok garanciális intézményeinek személyi feltöltéséről.

A régió egyes országainak demokratikus fejlődéséhez hozzájárult az intézményi tényezőkön túl a hibridológiából ismert nyugati kötődés és befolyás is, főként az amerikai demokráciaexport, a betelepülő külföldi tőke, valamint az EU belépési feltételei révén. A belépés után viszont az EU feltételrendszere elvesztette fegyverező erejét, illetve a belépés előtt is csak azon országok esetében eredményezett liberális demokráciát, ahol a makacs struktúrák nem voltak erőteljesen jelen. Ahol a patronális örökség meghatározó volt, ott a nyugati kötődés és befolyás a tényleges demokratizálódás helyett az álcázás különböző technikáit hívta életre.

12.

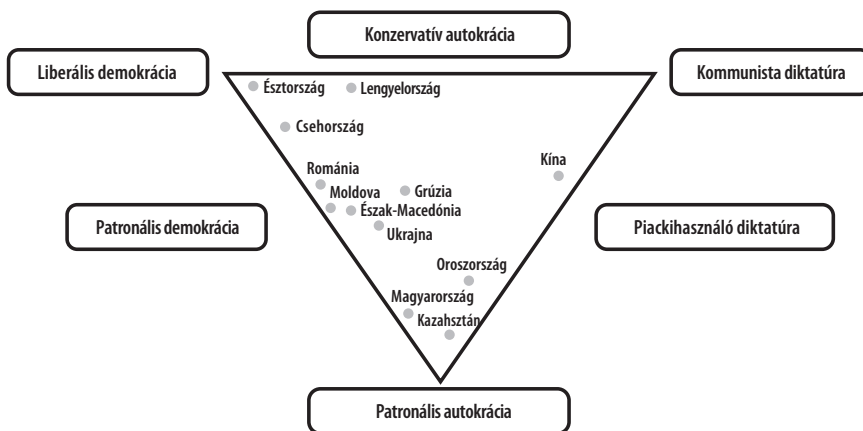
A REZSIMEKNEK EGY ÚJ TIPOLÓGIÁJA SZÜKSÉGES a posztkommunista régió megértéséhez, amely egyszerre reflektál a politikai intézményrendszer és a makacs struktúrák rendszerváltás után kialakult rendjére. A politikai intézmények milyenségét megragadhatjuk Kornai János három általános rezsimtípusával: a demokráciával, ahol a kormány békés, civilizált procedúrával leváltható, és szilárdak azok az intézmények, amelyek együttesen garantálják a leválthatóságot; az autokráciával, ahol azok az intézmények, amelyek együttesen garantálják a leválthatóságot, vagy pusztán formálisak, vagy gyengék; és a diktatúrával, ahol nincs legális parlamenti ellenzék (csak egy párt indul a választásokon). Mint az 1. ábrán láthattuk, ezek az ideáltípusok elhelyezhetők a demokrácia–diktatúra tengelyen, és viszonyítási pontként használhatók egyes konkrét rezsimek azonosításához.

Azonban a makacs struktúrák figyelembevételéhez ki kell terjesztenünk a demokrácia–diktatúra tengelyt, amit úgy tehetünk meg, ha Kornai rezsimekategorióit megkettőzzük. Így jutunk el egy hat rezsime-ideáltípusból álló tipológiához, melynek elemei: a nyugati típusú, plurális hatalomra és a formális intézmények dominanciájára épülő liberális demokrácia (pl. Észtország); az ugyancsak plurális, de patrónus–kliens hálók versenyén alapuló patronális demokrácia (pl. Románia, Ukrajna); a pluralitást megtörő, egy-piramisos patronális háló által dominált, egy csúcspatrónusnak a politikai és gazdasági szférára kiterjedő informális teljhatalmát megtestesítő patronális autokrácia (pl. Magyarország, Oroszország);

az egypiramisos háló által, de formálisan és csak a politikai szférát leuraló konzervatív autokrácia (irányát tekintve pl. Lengyelország); a klasszikus, bürokratikus patronális háló által a politikát és a gazdaságot egybeolvasztó kommunista diktatúra ('89 előtt pl. a Szovjetunió); végül pedig az egypártrendszer formális hatalmi monopóliumát fenntartó, de a magángazdaságot különböző formákban működtető piackihasználó diktatúra (pl. Kína).

A hat ideáltípus segítségével – a demokrácia–diktatúra fogalmi kontinuumával szemben – egy háromszögű *fogalmi teret* feszíthetünk ki, amelyben elhelyezhetők a régió országai (6. ábra).

6. ábra: Fogalmi tér a rezsimek számára hat ideáltípussal és tizenkét posztkommunista példával (2022-es állapot).

A második axióma feloldása: formalitás és informáltság

13.

A POSZTKOMMUNISTA ELITEK DE JURE ÉS DE FACTO POZÍCIÓJA

nem esik egybe, mert az informális patronalizmus lehetővé teszi számukra, hogy túlnyúljanak a saját formális cselekvési szférájukon. A társadalmi cselekvés szféráinak szétválasztása akkor állhat fenn, ha a különböző szférák aktorai tiszteletben tartják egymás autonómiáját. Amennyiben az aktorok közötti kapcsolatok önkéntesek maradnak, egyikük sincs a másik akaratának alárendelve, és így cselekedhetnek a saját, külön szempontrendszereik mentén. Más azonban a helyzet, ha a horizontális kapcsolatokat vertikális, patrónus–kliens viszonyok váltják fel. Az 1. táblázat összefoglalja azokat a főbb dimenziókat, amelyek elválasztják a posztkommunista patronális viszonyokat a nyugati típusú nem-patronális viszonyoktól.

Először is a posztkommunista patronális viszonyok alapvetően informálisak: nem bürokratikus, jogilag definiált függés eredményeként léteznek, hanem amiatt a *de facto* hatalom miatt, amivel a patrónus rendelkezik, és amivel kényszeríteni tudja a klienseit. Ez vezet át a második ponthoz, miszerint a nem-patronális viszonyok normatív szabályokat és személytelenül nyújtott juttatásokat vagy büntetéseket feltételeznek, szemben a patronális viszonyokkal, ahol a patrónusok kényük-kedvük szerint válogathatnak az aktorok között személyes és diszkrecionális alapon. A patrónusok jutalmakat és büntetéseket osztanak ki saját kizárólagos, személyes felhatalmazásuk révén, közvetlenül az adott kliensre, személyre vagy szervezetre szabva.

Harmadszor, a patronális rendszerekben egyetlen aktor, a patrónus kezébe helyezik a döntéshozó hatalmat, s így az ilyen rendszerekben viselt vagy kapott felhatalmazások személyesek. Mindez szemben áll a nyugati típusú liberális demokráciákkal, ahol a kollektív felhatalmazás és döntéshozatal az általános (értsd: szervek, testületek döntenek egyes személyek helyett), pontosan azért, hogy fenntartsák a személytelenséget, és elkerüljék az önkényes

döntéshozatalt. Végül a liberális demokráciákban a magán- és állami szervezetek egyaránt bürokratikus, intézményi láncolatokon keresztül épülnek fel, melyeknek számos szintje van külön-külön formálisan körülhatárolt aktorokkal és vonatkozó procedúrákkal. Ezzel szemben patronális autokráciában az informális patronális viszonyokon alapuló szervezetek személyes, klientelista láncokon alapulnak.

Az informális patronalizmus miatt a *de jure* a politikai szférára korlátozott aktorok képesek túllépni saját formális kompetenciáikon, és hatalmat gyakorolni más szférákban is, ahol a klienseik találhatóak. *De facto* ezek a szereplők egy, a formális intézményekkel párhuzamosan létező informális háló tagjaként működnek, a hálózat iratlan normáit és érdekeit szem előtt tartva a formális, alkotmányos rend elvárásaival szemben.

1. táblázat: A patronális és nem-patronális viszonyok összehasonlítása.

	NEM-PATRONÁLIS	PATRONÁLIS
<i>Intézmények</i>	formális	informális
<i>Szabályozás</i>	normatív	diszkrecionális
<i>Felhatalmazás</i>	kollektív (felhatalmazás)	személyes (felhatalmazás)
<i>Utasítás</i>	bürokratikus / intézményi láncolatok	klientelista / személyes láncolatok

14.

A FŐ GAZDASÁGI AKTOROK OLIGARCHÁKKÁ VÁLNAK, amennyiben a formális gazdasági hatalmukhoz informális politikai hatalom társul. Az oligarchák jelentik a legfontosabb szereplőket a politikai szférától el nem váló gazdasági szférában. Az oligarcha legitim gazdasági vagyontól épít magának politikai hatalmat is: gazdasági hatalma nyílt, a politikai viszont rejtett. Bár az „oligarcha” szót gyakran használják a liberális demokráciák lobbizó nagyvállalkozóira is, a kettő valójában élesen elválik egymástól. Először is a nagyvállalkozók szabályozott, formalizált keretek között lobbiznak, és olyan, önkéntes kapcsolatba lépnek a politikussal, ahol mindkét fél az elitpozícióját akarja erősíteni a saját cselekvési szférájában. Ez a helyzet például az Egyesült Államokban, ahol az üzleti csoportok igyekeznek befolyásolni a gazdaság állami szabályozását, és kampánytámogatást nyújtanak a pártoknak cserébe a formális lobbizási rendszeren belül.

Az oligarcha gazdasági tevékenységét befolyásoló viszonyok azonban döntően informálisak és patronálisak, alá-fölé rendeltséget jelentenek. Az olyan országokban, mint Oroszország vagy Kazahsztán, az oligarchák nem lobbiznak, versengő ajánlatokat téve a politikai szereplőknek, hanem a felülről oszt le a számukra egy pozíciót, jutalmakat és büntetéseket a patronális háló feje, a csúcspatrónus. Másodsorban, a nagyvállalkozók normatív állami szabályok révén élveznek olyan előnyöket, amelyeknél nem valósítható meg kizárás. Például egy vám esetében minden hazai termelő hasznot húz a csökkenő versenyből, és nem vezethető be úgy, hogy csak egyes kiválasztott aktorokat célozzon. Ezzel szemben egy oligarcha esetében felmerülnek diszkrecionális szabályozások és kizárásos előnyök, amelyeket személyre szabott törvények és informális gyakorlatok segítségével szűkítik le egyes személyekre vagy vállalatokra (81. tétel).

Harmadszor, a nagyvállalkozók a szabadpiacon úgy lesznek „nagyok”, hogy valamilyen technológiai/szervezési innovációt hoznak létre, az pedig, hogy „nagyok” maradnak-e, nem egy *de jure* politikai aktorokhoz való személyes elkötelezettségüktől függ: nyereségesek tudnak maradni politikai kegyektől – pláne egy konkrét politikai személyes kegyeitől – függetlenül is. A posztkommunista oligarchák viszont gyakran a piaci innovációtól teljesen függetlenül válnak oligarchákká, jellemzően azért, hogy politikai vagy patronális támogatással monopóliumokkal bástyázzák körbe magukat. Oroszországban számos korai oligarcha került ki a rendszerváltás előtti kommunista nomenklatúrából, melynek tagjai kizárólagos jogokat kaptak a gazdasági reform első szakaszaiban. Szelényi Iván és Szonja kutatásai szerint a korábbi gazdasági nomenklatúra 81 százaléka volt továbbra is gazdasági elitpozícióban 1993-ban, szemben az 57 százalékos lengyel és a 29 százalékos magyar adattal. Később az oroszországi oligarchák a csúcspatrónus, Vlagyimir Putyin döntése nyomán jutottak, illetve tarthatták meg pozícióikat a médiában, a nyersanyag-kitermelésben és más ágazatokban.

Egy egypiramisos rendszerben élve ezeknek a szereplőknek az oligarchikus pozíciója a személyes elkötelezettségüktől függ. Az általános szabály az, hogy minél inkább a diszkrecionális beavatkozás eredménye egy gazdasági aktor sikere, nem pedig a versenyképesség és a piaci teljesítményé, annál kevésbé képes az aktor önállóan megtartani és továbbépíteni vagyonát. Amikor az oligarchák

nyereségessége politikai aktorok által biztosított privilégiumoktól függ, a gazdasági elitstátuszuk megtartásához szükségük van az informális politikai kapcsolataikra – amelyeket viszont egyoldalúan visszavonhatnak a politikai szférából. Az oligarchák egy patronális autokráciában nem nyugati értelemben vett tőkésék: ahogy az orosz viccben mondják, ők nem milliárdosok, csupán milliárdos beosztású emberek. A csúcspatrónus bármikor „kirúghatja” őket, megfosztva az oligarchák a privilégiumaitól és a *de jure* tulajdonától is. Miközben az oligarchák formálisan autonóm tulajdonosok, a jogi státuszuk (*de jure* pozíció) nem esik egybe a szociológiai realitással (*de facto* pozíció).

15.

A FŐ POLITIKAI AKTOROK POLIGARCHÁKKÁ VÁLNAK, amennyiben a formális politikai hatalmukhoz informális gazdasági hatalom társul. Amikor a politikai szereplők informális patronális hálókat patrónusaivá válnak, a szempontrendszerük többé nem korlátozódik a politikai logikára, hanem sokkal inkább a hatalomkoncentráció és a vagyonfelhalmozás politikai-gazdasági logikáját követik és testesítik meg. Max Weberet parafrázálva: magánjelleggel elsajátított gazdasági lehetőségek gyanánt kezelik hatalmi jogosítványaikat. Így jelenik meg a poligarcha kategóriája, amely az oligarcha fordítottja: a politikai hatalma nyílt, míg gazdasági hatalma, vagyona rejtett.

Bár korábban nem létező személyes vagyona a megszerzett politikai pozíciója nyomán keletkezik, a poligarcha illegitim vagyoni előnyei túllépnek a pozíciójához kapcsolható privilegizált juttatások, illetve a klasszikus korrupcióból származó bevételek körén. Demokráciában a politikusokat meg lehet vesztegetni, és be lehet őket vonni különféle korrump cselekményekbe. Az ilyen eseteket jellemzően magánaktorok, például (nagy)vállalkozók kezdeményezik, azaz alulról felfelé indítják, a végeredmény pedig, hogy a vállalkozó kedvező állami bánásmódban részesül, a politikus pedig kenőpénzt kap, amit saját fogyasztásra fordít, esetleg arra, hogy megerősítse helyzetét a politikai szférában. De a vállalkozóból nem lesz politikus, és a politikusból sem lesz vállalkozó. Egyszerűen korrupttá válnak.

Egy informális patronális hálóban nem a kenőpénz köti össze a korrump aktorokat. A poligarcha nem kenőpénzt kap, hogy korrump cselekményekben vegyen részt, hanem védelmi pénzt zsarol

ki a neki alávetett kliensektől, akik nem feltétlenül kapnak extra fizetséget a patrónus döntéseinek végrehajtásáért, csupán elkerülik a diszkrecionális büntetéseket. Másodsor, egy nagyhatalmú poligarcha képes prédavadászatra is, vagyis vállalatok átvételére és újraosztására illojális vagy körön kívüli aktoroktól lojális klienseknek (84. tétel). A prédavadászat esetében a poligarcha haszna nem más, mint maga a cég, ami a piaci cselekvés szférájában *de facto* az ő tulajdona lesz a hatalma alá tartó klienseken, strómanokon keresztül. A pénz, amit a poligarcha kap, nem kenőpénz, hanem osztalék: törvénytelen eszközök alkalmazásával elért, törvényesített járadék.

De jure, a poligarcha magasrangú politikusként jelenik meg, aki a politikai szférában tevékenykedik; *de facto*, a poligarcha belép a gazdasági szférába, és rejtett föld-, ingatlan-, vállalat- és közpénzből finanszírozott álcivil-szervezeti hálót is épít gazdasági strómanokon keresztül, akik törvényesen jegyzik az általa törvénytelen módon szerzett tulajdont és hatalmat.

GAZDASÁGI STRÓMAN AZ AZ AKTOR, AKINEK FORMÁLIS GAZDASÁGI

hatalma van, de azt nem használhatja a saját akarata szerint.

Sem a liberális demokráciák, sem a kommunista diktatúrák nincsenek „rászorulva” a stróman intézményére. Ezekben a rendszerekben egyszerűen mindenki az, ami: akár a jogrend, akár az erőszak által. A hatalom jellege és legitimitációja egybeesik, ahogy ez egyébként így volt a patronális rendszerek különféle történelmi előzményeiben is. Elvégre a feudális földesúr nem szorul a vazallusai elismerésére, s javait, birtokait is magától értetődően, nyilvánosan tarthatja a sajátjaként számon. A kommunista rendszerekben a nómenklatúra által definiált pozíciókat betöltő személyek is pontosan azok voltak, akik hivatalosan a formális pozíciójuk szerint. Sem az egyik, sem a másik rendszerben nem volt szükség strómanok jelenlétére a formális pozíció és a tényleges kompetenciák közötti szakadék áthidalására.

Patronális rendszerekben azonban strómanokra van szükség a gazdasági és a politikai szférában egyaránt. A gazdasági stróman a piaci cselekvés szférájában tevékenykedik, de kliens egy patronális hálóban, alárendelve egy patrónus akaratának, aki a stróman formális felhatalmazása fölött rendelkezik. Szemben a liberális demokráciák önkéntes (például lobbizási-) viszonyaival,

a patronális viszonyok megváltoztatják a politikai és a gazdasági aktor szociológiai karakterét: a gazdasági aktor *de jure* tulajdona felett immár *de facto* a politikai patrónusa rendelkezik (2. táblázat).

A strómanoknak számos ideáltípusát különböztethetjük meg, legfőképp az általuk ténylegesen gyakorolt tulajdonjogok tekintetében. Az ún. alkalmi és prémium strómanok esetében a *de jure* és a *de facto* tulajdonjogok teljesen elválnak egymástól: a formális tulajdonjog holt betű marad, ugyanis a strómannak nincs autonómiája a patrónussal szemben, aki ténylegesen gyakorolja ezeket a jogokat. Ezeknek a strómanoknak a fő funkciója az, hogy jogilag megszemélyesítsék a patrónus felhalmozott vagyonát: hogy formálisan a nevükön tartsák mindazt, amit a patrónus törvényesen nem birtokolhatna. A helyzet csak kis mértékben tér el az ún. elit stróman esetében, aki magára vállalja a patronális cégek működtetésének szerepét is. Ezért a patrónus leadja neki a tulajdonhoz való hozzáférés, valamint az igazgatás jogát, míg a kivonás, kizárás és az elidegenítés jogát magánál tartja, és a stróman révén gyakorolja őket informális kötésekön keresztül.

2. táblázat: Az aktorok tulajdonjogai liberális demokráciában és patronális autokráciában.

Tulajdonjogok		Liberális demokrácia		Patronális autokrácia			
		<i>De jure</i> tulajdon = <i>de facto</i> tulajdon		<i>De jure</i> tulajdon ≠ <i>de facto</i> tulajdon			
		Normatív, tartósan érvényesülő beavatkozás		Diszkrécionális, <i>ad hoc</i> beavatkozás			
Tulajdonjogok		Vállalkozó	Politikus	Gazdasági stróman (alkalmi vagy prémium)	Gazdasági stróman (elit)	Oligarcha	Poligarcha (csúcs-patrónus)
Használati jogok	Hozzáférés	+	-	-	+	+	+
	Kivonás	+	-	-	-	+ -	+
Ellenőrzési jogok	Igazgatás	+	-	-	+	+	+
	Kizárás	+	-	-	-	+ -	+
	Elidegenítés	+	-	-	-	+ -	+

AZ URALMI ELIT INFORMÁLIS PATRONALIZMUSA egy rezsim-

specifikus jellemző, amely elválasztja a posztkommunista patronális rezsimeket más rendszerektől. Az uralmi elit az a hatalmi hálózat, amely magában foglalja az államgépezet felett politikai hatalommal bíró szereplők összességét. Ha a *de jure* és *de facto* státus, egybeesésének axiómája fennáll, akkor az uralmi elitet a hatalom formális birtokosai alkotják. Ez a fent említett háromszögű modell két csúcsponti rezsimtípusára igaz: a liberális demokráciára és a kommunista diktatúrára (3. táblázat). Ezekben a rendszerekben, amelyek a formális intézmények dominanciáján alapulnak, a fő döntéshozók politikai pártok tagjai, és a hatalmi hálózathoz való tartozás formális politikai kapcsolatokat igényel egy párthoz és/vagy a kormányhoz.

Azonban az uralmi elit egy liberális demokráciában *többpiramisos* és *nem-patronális*: egy korlátozott politikai elit több autonóm érdekcsoporttal, amelyek az alkotmány adta kereteken belül versengenek. Egy kommunista diktatúrában a marxista-leninista állampárt célja, hogy állami kényszer révén központilag, tervszerűen átalakítsa a társadalmat; ebből következik az államhatalom kiterjesztése egy bürokratikus, *egypiramisos* és *patronális* háló létrehozásával. Ez a hálózat, a nómenklatúra uralmi pozíciók regisztere, beleértve a pártpozíciókat (a politikai döntéshozókat országos és helyi szinten) és az adminisztratív pozíciókat is (az állami vállalatok és más olyan helyek döntéshozóit, ahol a központi tervek végrehajtása történik).

A nómenklatúrában a formális pozíciók léte az elsődleges, és ezekhez a pozíciókhoz rendelik hozzá – másodlagosan – a kiválasztott embereket. Vagyis a bürokratikus berendezkedés állandóbb, mint az emberek, akiket kiválasztanak arra, hogy betöltsék azt. A patronális autokráciák uralmi elitje esetében viszont a helyzet épp fordított: a patronális háló, az ún. fogadott politikai család és ennek tagjai az elsődlegesek. Általában a háló maga is az államon kívül jön létre, különböző szférák aktorainak hierarchiájaként, és ahogy megszerzik a hatalmat, a formális pozíciókat igazítják hozzá a család igényeihez.

A fogadott politikai család alapvetően informális jelenség, ami nem csak azt jelenti, hogy a valóságos hierarchiája az állam formális intézményein kívül (vagy fölöttük) helyezkedik el, hanem

azt is, hogy a fogadott politikai családnak nincs törvényes formája. Politikai aktorok (pártvezetők, parlamenti képviselők, kormányzók, bírák, ügyészek, adóhatósági vezetők stb.) és gazdasági aktorok (oligarchák, vállalatok, bankok, médiák, filantropikus cég- és magánalapítványok stb.) konglomerátuma, amelyet egy informális, a csúcspatrónushoz fűződő feltétlen személyes lojalitáson alapuló engedelmességi rend köt össze. A tagok fegyelmezettségét pedig a csúcspatrónus az államhatalom diszkrecionális használatával képes biztosítani. A tényleges döntések kikerülnek az „uralkodó” párt és a kormány – mégoly erősen kontrollált – testületeinek köréből, és olyan, formális felhatalmazás nélküli szereplők, akik informálisan kötődnek a csúcspatrónushoz, több hatalmuk lehet az állami döntések fölött, mint egyes – a politikai stróman szerepét betöltő – pártvezetőknek vagy minisztereknek (19. tétel).

3. táblázat: Az uralmi eliték három fő vonása a három csúcsbéli rezsimtípusban.

Korlátozott politikai elit (liberális demokráciában)	Fogadott politikai család (patronális autokráciában)	Nómenklatúra (kommunista diktatúrában)
nem-patronális háló	informális patronális háló	bürokratikus patronális háló
többpiramisos rendszer	egypiramisos rendszer	egypiramisos rendszer
formális intézmények dominanciája	informális intézmények dominanciája	formális intézmények dominanciája

18. A HATALOM DE FACTO CENTRUMA a csúcspatrónus, illetve

a patrónus udvartartása egy patronális autokráciában. A csúcspatrónus egy poligarcha, aki egyben egy patronális autokrácia végső döntéshozója. Politikai és gazdasági ügyekben az ő szava: törvény, míg mások csak akkor hozhatnak ilyen ügyekben döntéseket, ha a csúcspatrónus felhatalmazását élvezik, vagy ha a látóterén kívül eső, hétköznapi, kevésbé fontos ügyekről van szó, amelyekbe a csúcspatrónus nem kíván beavatkozni. A csúcspatrónus központi jelentősége nem a formális, hanem az informális pozíciójából fakad. Formálisan általában ő a végrehajtó hatalom feje, informálisan pedig az egypiramisos patronális háló vezetője.

Szemben egy liberális demokrácia elnökével vagy miniszterelnökével a csúcspatrónus nem „kormányoz”, hanem *rendelkezik* emberek, státusok és vagyonok fölött a társadalmi cselekvés mindhárom szférájában. Tényleges hatalomgyakorlása nem esik egybe a formális felhatalmazásával, amely nem is szab gátat a cselekvésének. Természetesen a csúcspatrónus él a *de jure* kompetenciáival

is, de ezeket *de facto* kiterjeszti az állami intézmények személyes lojalistákkal való feltöltésével valamennyi hatalmi ágban. A kliensei révén a csúcspatrónus saját kénye-kedve szerint használhatja az államhatalmat, és jutalmakat és büntetéseket oszthat célzott, diszkrecionális módon a különböző szférák aktorainak.

A csúcspatrónushoz való közelség – különösen a személyes jó viszony – döntéshozatali hatalmat adhat másoknak, akik elnyerik a csúcspatrónus bizalmát és felhatalmazását. A „patrónus udvartartása” foglalja magába a valódi döntéshozókat, akik vagy rendelkeznek formális hatalmi pozícióval (mint a poligarchák), vagy nem rendelkeznek ilyennel (mint egyes oligarchák). Jól mutatja ezt be Stephen White és Olga Kristanovszkaja klasszikus tanulmánya, melyben Putyin három „asztalát” különböztetik meg: (1) az elnöki kabinetet, melynek összetétele – az elnök és a kormánytagok – tükrözi a formális kormányzati szerkezet mintázatát; (2) a biztonsági tanács, melynek összetétele nem egyezik a bürokratikus határokkal, és olyanok vesznek rajta részt, akik különféle hatalmi ágakhoz tartozó szervezetek – az elnöki kabinet, a kormány, a titkosszolgálati szervezetek vagy az ügyészi hivatal – tagjai; és (3) a „teázó csoport”, amely Putyin személyes „barátaiból” áll, akik között vezető tisztségviselőket ugyanúgy találunk, mint formális felhatalmazás vagy politikai pozíció nélküli embereket.

Ilyen körülmények között a közhatalmi intézmények megszűnnek a döntések valós meghozatalának színterei lenni, azok a formalizált intézményeken kívülre, a fogadott politikai család legfelsőbb szűk körébe kerülnek. A patrónus udvartartása éles ellentétben áll egy királyi udvarral, egy demokratikus kabinettel és a kommunista politbüroval is, ugyanis nem rendelkezik formális struktúrával és legitimitációval. Mivel a fogadott politikai család egy informális háló, a patrónus udvartartása is egy informális testület, jóllehet az ebbe a belső körbe szülő „tagság” az, ami a *de facto* döntéshozatali hatalom tekintetében számít, nem pedig a jog által jelzett, formális hatalmi pozíció.

A HATALOM DE JURE HORDOZÓJA, az uralkodó párt transzmissziósszj-párttá válik egy patronális autokráciában. A Szovjetunió összeomlása előtt a kommunista pártnak mint hatalmi centrumnak voltak transzmissziós szíjai (szakszervezetek, népfront-jellegű szervezetek, ifjúsági kommunista szervezetek, kulturális szövetségek, nőszövetség stb.), melyek a kommunista párt legfőbb testületének

akarátát közvetítették a társadalom különböző szegmensei felé. Patronális autokráciákban az uralkodó párt válik az informális patronális háló, a fogadott politikai család legfőbb transzmissziós szíjává. Egy olyan pártnak, mint a Fidesz, az a funkciója, hogy a fogadott politikai család által informálisan hozott döntéseket becsatornázza a politikai kormányzás formális, legitim tereibe.

Törvények nem születnek, közpolitikák nem formálódnak, és az ország kormányzásának irányát sem határozzák meg a pártban. A párt megszűnik a rezsim központi aktora lenni: ezt a szerepet a patrónus udvartartása, egy informális testület veszi át, amely azonban kénytelen a párt közvetítésével legitim formát adni akarata érvényesítésének. Elvégre a demokrácia kulisszái között működik, ahol maga a párt a fogadott politikai család strómanja – egy alárendelt, másodrendű entitás, autonómia nélkül.

Ebből az is következik, hogy nincsenek a párton mint olyanon belül belső frakciók vagy törésvonalak. Míg a frakciók jelenléte mindennapi jelenség egy demokratikus pártban, és egy centralizált pártban is kialakulhat egyfajta „reformszárny” vagy más, érték- vagy érdekalapú informális szövetség a formális tagok között, addig a transzmissziósszív-pártban ez a jelenség ismeretlen. A párt ugyanis pusztá végrehajtó: nem politikuspárt, hanem vazallus-párt, ahol a tagok csak *de jure* hatáskörrel rendelkeznek, *de facto* semmi hatalmuk nincs, amit egy frakcióban egy közös cél érdekében egyesíthetnének. Azok az összeütközések, amelyek látszólag a párt formális tagjai között zajlanak, valójában gyakran az informális patronális háló belülegeihez kapcsolódnak, azaz a fogadott politikai család tagjai közti konfliktusokat jeleznek.

Leleplező, hogy a párt mint szervezet nem dönt az oligarchák és a poligarchák vagyonáról sem. Hiszen nekik személyes elkötelezettségük van a csúcspatrónus felé, nem pedig bürokratikus elkötelezettségük a pártvezetés felé. A vagyonuk nem pártvagyon: felhalmozási ügyekben nem döntenek a párt formális testületeiben, amelyeknek jogosítványai sincsenek azon pénzék és vállalatok fölött, amelyek a fogadott politikai családhoz tartoznak.

20.

A BÜROKRATIKUS SZAKIGAZGATÁS mint a közszolgák által működtetett rendszer patronális szolgák terepévé válik egy patronális autokráciában. Az informális patronális háló uralma, illetve ennek nyomán az informális normák formálisak feletti elszóbbbsége maga után vonja a modern bürokratikus szakigazgatás

mindazon jellemzőinek lebontását is, amelyeket Max Weber sorol fel a *Gazdaság és társadalomban*.

A „tárgyilag körülhatárolt, szabályokban rögzített illetékesség” fel-lazul; a politikai kinevezettek a fogadott politikai család legkülön-bözőbb szerepeit látják el az igazgatás legitim szférájában: stróman, helytartó, komisszár, gazdatiszt, pénztárnok stb., mely elnevezések szociológiailag pontosabban írják le e szerepek tényleges funkcióit, mint az igazgatási pozíciók hivatalos meghatározásai. A „világosan rögzített, racionális hierarchia” megbomlik; a fogadott politikai család bizalmasai szabadon járnak át a közigazgatás alsó és felső régiói között. A „szabad szerződés alapján történő, szabályozott alkalmazás és a szabályozott előmenetel” normatív rendszerét lebontják; teljes politikai tisztogatást végeznek, az egész szakmai apparátus különböző eszközökkel történő átrendezését, melynek során a normatív előmeneteli rendszert diszkrecionális, politikai érdekek vezérelte döntési mechanizmusokkal váltják fel. A „szakmai iskolázottság mint norma” relativizálódik; szükség esetén sajátos mentességek nyitják meg az utat a korábban szigorú szakkép-zettségi előírásokat követelő pozíciók betöltése előtt. A „fix fizetést” kísérő folyó javadalmazások és vagyoni jogosultságok, juttatások a hierarchiában emelkedve egyre nagyobb mértékben haladják meg a legális bevételből származó bevételi forrásokat.

A patronális szolgák bürokráciája eltér az apparatszikok kommunista bürokráciájától is. Túl a formalitás (kommunista diktatúra) és az informális (patronális autokrácia) eltéréseiből fakadó, már említett különbségeken, érdemes azt is megjegyezni, hogy az appa-ratszik a párt által diktált vonalat követi, és a szervezethez hű. Sza-bó Miklós bonmot-ja szerint: „a jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a párttal”. A patronális szolga viszont azzal bizonyítja „jóságát”, illetve lojalitását a (csúcs)patrónushoz, hogy a patrónus parancsára átlép a formális (törvényi) szabályokon. A szervezeti lojalitás helyébe a személyhez való lojalitás lép: azzal, hogy olyan törvénytelen cselekedetek elkövetésére késztetik a patronális szol-gát, amelyekkel szemben csak akkor járnak el, ha a csúcspatrónus úgy akarja, egyszersmind megteremtik azt az informális aláren-deltséget is, amin a maffiaállam patrónus–kliens hálója alapul. Míg liberális demokráciában a hivatalnokot kirúgják, ha bűnt követ el, a patronális autokráciában akkor rúgják ki, ha nem követi el a bűn-cselekményt, amire utasították, s így nem biztosítja saját kompro-mittálhatóságát illojalitás esetére.

21. AZ INFORMÁLIS HÁLÓ MŰKÖDÉSE ÉS KOORDINÁLÁSA szükség-

gessé teszi kétféle informális aktor: a patrónus keze és a korrupciós brókerek bevonását. Noha végső soron mindenki alávetettje a csúcspatrónus akaratának, mégsem lehet ő ott mindenütt. A csúcspatrónus az alá tartozó politikai-gazdasági intézménybirodalmat gyakran informális megbízottakon keresztül koordinálja. A „patrónus keze” – akit az oroszok a *szmotrjascsij* („ránéző”) kifejezéssel illetnek – a csúcspatrónus nevében jár el, s az ő akaratát közvetítve felügyel és instruál különböző, a fogadott politikai családhoz tartozó állami és nem-állami intézményeket. „Putyin szisztyemá-jában”, mint két szociológus, Alena Ledeneva és Claudia Baez-Camargo rámutat, „az állami intézményeket az ő »kontaktemberei«, »kurátorai« révén ellenőrzi, valamint a hálózatán belüli, erősen személyes követő- és jelentőrendszerek gyakorlatán keresztül. Ilyen ellenőrző gyakorlatok hatják át a nem-állami vállalatokat is, amelyek gyakran »ejtőernyősök« informális ellenőrzése alatt állnak: olyan emberek, akiket formális főnökeik feje fölött neveznek ki, és akik közvetlenül a politikai vezetéshez kapcsolódnak”.

Hazánkban a patrónus kezének szerepét (oknyomozó riportok tanúsága szerint) tölti be például Rogán Antal, aki formális miniszteri jogkörén túllépve hangolja össze a fogadott politikai családhoz tartozó köz- és magánmédiák üzeneteit, vagy Habony Árpád, aki a TV2 tartalmait felügyelte formális felhatalmazás nélkül, a csúcspatrónus informális utasításai és érdekei szerint.

Másfelől a korrupciós bróker az, aki mediátorként hozza össze a korrupciós tranzakció szereplőit, vagy jurátus szakemberként önti törvényes formába a törvénytelen üzleteket. Két fő típusát különböztethetjük meg funkciójuk és *de jure* pozíciójuk alapján. Elsőként ott vannak az ún. intézményi biztosítók, akik a közhatalmi/közigazgatási szervezeten belül biztosítják az illegális üzletek hivatali hátterét és védelmét. Kezdetben ő a Max Weber-i bürokrácia hivatalnok, aki eseti megrendelésre elcsábul. A maffia-állam létrejöttével azonban már nem csak a hivatali személy kinevezése, hanem a korrupciós brókeri tevékenység folytatására vonatkozó megrendelés is felülről érkezik. Az intézményi biztosítók között lehetnek rendfenntartó és törvényalkalmazó szervek vezetői, közbeszerzési bizottságok tagjai, bírók, ügyészek stb.

A korrupciós brókerek másik fontos típusa a korrupciós tervező, akinek a funkciója megtalálni és biztosítani a megfelelő jogi-intézményi (*de jure*) formát a (*de facto*) korrupt intenciókhoz. A korrupciós tervező lehet egyéni szereplő, például olyan, aki (nemzetközi) pénzmosodát menedzsel, vagy cég, amelynek fő funkciója az, hogy elősegítse kormányzati pénzek magánzsebekbe juttatását. Az utóbbi esetben a funkciót jogi irodák, pályázatíró cégek, projektmenedzselő vállalatok stb. látják el.

22.

AZ INFORMÁLIS PATRONALIZMUS ELTÉR A KOMMUNISTA DIKTA-

TÚRÁKBAN TAPASZTALT INFORMALITÁSTÓL, mivel olyanoknak is hatalmat biztosít, akik kívül vannak a formális hierarchián.

Kommunista diktatúrában léteznek informális kapcsolatok a kommunista diktatúra nómenklatúrájának tagjai között, beleértve a személyes viszonyokat, az informális szóbeli utasításokat és a „kézfogásos egyezségeket”. Nem lehet azonban nem észrevenni, hogy ezek az informális viszonyok a formális hálózaton belül, azaz a nómenklatúra formális tagjai között alakultak ki, tiszteletben tartva a párt bürokratikus hierarchiáját. A klasszikus kreszlinológiai irodalom, miközben a formálisan azonos pozícióban lévők hatalmának informális hatalmi különbségeit kutatja, nem tekinthet el attól, hogy már a kérdésfelvetésnek is csak a formalizált pártstruktúrában belül van értelme. Ugyanis anélkül, hogy valaki a politikai bizottság tagja lenne, nem rendelkezhet valódi döntéshozói hatalommal és befolyással, míg ha valakit eltávolítanak a politikai bizottságból, az egyet jelent a hatalmi jogosítványainak elvesztésével is.

Ezzel szemben az informális patronalizmus felülírja a formális intézményeket. Az informális kapcsolatoknak nem előfeltétele az aktor formális rangja, és olyanokat is felruházhatnak politikai hatalommal, akiknek nincs politikai pozíciójuk. Informális kötelelékek jönnek létre azok között, akiknek van, illetve akiknek nincs formális hatalma, és az így keletkezett háló túlnyúlik a formális intézményi rend határain. A fogadott politikai család a poligarchák, oligarchák és strómanok különböző fajtáit foglalja magába, akik intézmények széles körét itatják át a politikai szférában (a parlamenti frakcióktól a titkosszolgálaton át a bírói testületekig), a gazdasági szférában (a vállalatoktól az alapítványokon át a hatalmas pénzügyi-ipari konglomerátumokig), és a közösségi szférában

(a *de facto* állami NGO-k, azaz GONGO-któl a kliensszerepbe szorított egyházakig). Sok esetben van átfedés a formális párttagság és a fogadott politikai családhoz tartozás között, de ez korántsem szükséges feltétel. Az informális hálók használhatják a formális intézményeket addig a pontig, ameddig szükségük van rájuk; egyéb esetben a formalitást felváltja az informalitás a hatalom, törvény és elitmagatartás fő meghatározójaként. A 4. táblázat összefoglalja a legfőbb különbségeket a kommunista informalitás és az informális patronalizmus között.

4. táblázat: Informalitás kommunista diktatúrában és patronális autokráciában.

Informalitás...	
kommunista diktatúrában (bürokratikus patronális rendszer)	patronális autokráciában (informális patronális rendszer)
az informalitás a formális intézmények mentén létezik (a kapcsolatok a nómenklátúra formális tagjai között jönnek létre)	az informalitás felülírja a formális intézményeket (a kapcsolatok formális pozícióval rendelkező és nem rendelkező aktorok között jönnek létre)
nincsenek informális hatalmi pozíciók (hatalom csak formális párttagságon keresztül szerezhető meg)	informális hatalmi pozíciók (hatalom formális párttagság vagy állami pozíció nélkül is szerezhető)
a <i>de jure</i> pozíció <i>de facto</i> hatalmat is jelent (a politbüro tagjai döntéshozók)	a <i>de jure</i> pozíció nem feltétlenül jelent <i>de facto</i> hatalmat (a kabinet tagjai lehetnek politikai strómanok)

23.

AZ INFORMÁLIS PATRONALIZMUS ELTÉR A LIBERÁLIS DEMOKRÁCIÁBAN TAPASZTALT INFORMALITÁSTÓL, mivel megfosztja a formális testületeket a *de facto* döntéshozó joguktól. Liberális demokráciákban az informalitás az elitek szintjén létezhet az informális megegyezések képében: a politikai aktorok megegyezhetnek a formális fórumokon kívül, például a parlamenti vitákat megelőzően. Azonban a formális testületeken kívül kötött megegyezések lényege ez esetben a titkosság, vagyis hogy a tényleges indítékok és alkuk a nyilvánosság előtt rejtve maradjanak. De azok, akik *de facto* és *de jure* hozzák a döntéseket, ugyanazok: azok az emberek kötik az informális egyezséget, akiknek formális joguk is van dönteni.

Ezzel szemben a patronális autokráciákban a formális döntéshozó testületek transzmissziósszív-szervezetekké válnak, és megfosztják őket az igazi hatalomtól a fogadott politikai család javára. Egy csoport informális kapcsolatban álló ember hozza a döntéseket, egyesek *de jure* politikai hatalommal, de formális hatáskörükön

túlnyúlva (mint az elnök/miniszterelnök csúcspatrónus), mások pedig *de jure* politikai hatalom nélkül (mint a belső körös oligarchák). Azok pedig akik a formális, transzparens világban képviselők, és szavaznak ezekről a döntésekről, nem autonóm módon – a formális felhatalmazásuknak megfelelően – teszik ezt.

Egy patronális autokráciában az informális pozíció az, ami számít: akik közel vannak a csúcspatrónushoz, rendelkeznek döntéshozó hatalommal (formális felhatalmazással vagy anélkül), viszont azok, akik bent vannak ugyan a pártvezetésben, de a patrónus udvartartásába nem tartoznak bele, nem döntéshozók, sőt, még nem is „politikuskok”. Politikusnak látszanak ugyan, de valójában politikai strómanok: olyan kliensek, akik – a gazdasági strómanokhoz hasonlóan – a formális pozíciójukból adódó autoritásukkal nem autonóm módon élnek. Esetükben az omertà, a hallgatás törvénye még a közszerepléseikre is vonatkozik: nyilvános megszólalásaik alig vannak, és sem a közvélemény, sem az ellenzéki politikuskok nem tekintik őket saját autoritású, számon kérhető politikai szereplőknek. A maffiaállamban a közhatalmi funkciók többségét betöltők gyakorlatilag különböző szintű politikai strómanok, akik a legalitás szférájába közvetítik a jogilag definiált intézményeken kívül született döntéseket. Általuk tud az informális kormányzás a nyilvános térben megjelenni, formális pozíciójukkal és státusukkal hidalva át a formális és az informális szféra közötti szakadékot. Az 5. táblázat összefoglalja a legfőbb különbségeket a liberális demokráciák és a patronális autokráciák informáltsága között.

5. táblázat: Informáltság liberális demokráciában és patronális autokráciában.

Informáltság...	
liberális demokráciában (nem-patronális rendszer)	patronális autokráciában (informális patronális rendszer)
az informáltság nem fosztja meg a formális testületeket a <i>de facto</i> döntéshozó joguktól (informális egységek kötetnek a <i>de jure</i> döntéshozók között)	a formális döntéshozó testületek transzmissziósszj-szervezetekké válnak (az informálisan meghozott döntéseket hajtják végre a <i>de jure</i> döntéshozók)
az informáltság célja a titkosság, a formális korlátokat és szerepeket nem felülírva	az informáltság célja a formális korlátok és szerepek felülírása
az informális normák segítik a formális intézmények működését egy jól bevált gyakorlat rutinizálásával (az informális normákat betartják, de azok jellemzően nem kényszerítő erejűek)	az informáltság a fogadott politikai család patrónus-kliens viszonyainak a képében jelenik meg (az informális utasításokat a csúcspatrónus a közhatalom eszközeivel érvényesíti)

24.

AZ INFORMÁLIS PATRONALIZMUS ELTÉR A „HAVEROK” HELYZETBE

HOZÁSÁTÓL, mivel nem egyenrangú felek önkéntes együttműködésére utal. A „haveri kapitalizmus” kulcsszavá lett a korrupciós szakirodalomban, amit kivétel nélkül szinte minden olyan államra alkalmaznak, ahol a vezető politikai elit korrump, és célzott kedvezményeket nyújt barátoknak vagy családtagoknak. Azonban a „haver” szó a korrump tranzakciók kontextusában azonos rangú feleket vagy partnereket tételez fel (még ha eltérő szerepekben cselekednek is), illetve szándékos – alkalmi, bár ismétélhető – tranzakciókat, amiknek bármelyik fél tetszése szerint véget vethet anélkül, hogy az egyik fél kényszerítené a másikat a kapcsolat folytatására. Szabad a belépés a kapcsolatba, és abból szabad a kilépés is. Ezzel szemben egy patronális hálóba nincs szabad belépés, csak befogadás, beléptetés, behódoltatás; és abból nincs szabad kilépés sem, csak kiteszáttatás.

A patronális hálóban a politikai és gazdasági aktorok vertikális hierarchiában kapcsolódnak egymáshoz, melyben hangsúlyosan jelen van a feltétel nélküliség és a hatalmi egyenlőtlenség. A csúcspatrónus le tud váltani egy oligarchát; egy oligarcha nem tudja leváltani a csúcspatrónust. A patrónus–kliens kapcsolatban az egyik résztvevő, a kliens vazallusa (azaz alárendeltje) a másiknak, a patrónusnak, a patronális háló feje, a csúcspatrónus pedig rendelkezik a vagyonok és státusok elosztása fölött a kliensei tekintetében.

Patronális demokráciákban, mint Ukrajna, egy patronális hálónak sincs teljes uralma az állam fölött, az oligarcháknak pedig több opciójuk s így több lehetőségük is van kontrollt gyakorolni a politikai aktorok felett (40. tétel). Egy patronális autokráciában, mint Oroszország vagy Magyarország azonban már nem kérdés többé, hogy ki a főnök, ki függ a másiktól, ki a megrendelő és ki a végrehajtó. Egyértelműen a csúcspatrónus a főnök, aki az oligarchák által *de facto* nem elszámoltatható. Ezzel szemben a haveri korrupció nem patrónus–kliens, hanem inkább „kliens–kliens” kapcsolatokat jelent egyenlő felek között, akik az informális kapcsolataikat korrump üzletek megkötésére csupán alkalmanként használják, nem pedig egy (kenő- vagy védelmi) pénzek folyamatos áramlására épülő korrump hálózat részeként. A permanens vazallusi láncok a patronális hálók jellemzői, amelyekben a háló tetején ülő patrónus válik a korrupció, avagy a közforrások magánérdekű felhasználásának központi szervezőjévé (86. tétel).

A harmadik axióma feloldása: az alkotmányos államtól a maffiaállamig

25.

ÁLLAMTÍPUSOK KÜLÖNBÖZŐ CSOPORTJAIT DEFINIÁLHATJUK aszerint, hogy az uralmi elit alapvető motivációja a társadalmi érdek, az ideológia-végrehajtás vagy az elitérdek. Az állam a legitim erőszak monopóliumának intézménye, amellyel erőforrásokat rendez el és oszt újra bizonyos földrajzi határok között. A főáram által osztott axióma, miszerint az állam a közjót szolgálja, valójában csak egy a lehetőségek közül: az államműködésnek többféle uralkodó elve lehetséges az uralmi elit céljai, alapvető programja és kormányzáshoz való attitűdje nyomán (6. táblázat). Ezeket az elveket azonosítva lehetünk képesek meghúzni a leg-alapvetőbb választóvonalat a különböző államfogalmak között.

Elsőként az olyan fogalmak, mint a „jóléti állam” vagy az „éjjeliőr-állam” a társadalmi érdek elvén alapulnak. Ez egy ideológiai, érdek- vagy értékalapú (policy) program megvalósítását jelenti a politikai szférán és az uralmi eliten kívüli társadalmi csoportok (pl. egyes gazdasági osztályok) érdekében. A „társadalmi érdek” egyes társadalmi csoportok konkrét érdekeiből áll össze, és azt, hogy melyek azok az érdekek, amiket az állam szolgálni fog, egy nyílt, átlátható nyilvános vita és alku formalizált folyamatában döntenek el, amiben a társadalom érdekelt csoportjai valamennyien részt vehetnek (43. tétel). Az alapjogok és a szabadságjogok az egész társadalom számára biztosítva vannak: ezt az államműködési elvet követve az uralmi elit törekszik a politikai hatalomra, hogy a céljait megvalósíthassa, de nem törekszik a hatalom kizárólagos birtoklására. Az uralmi elit tagjai az alkotmányos játékszabályok szerint versengenek, és szakpolitikai kérdésekről vitatkoznak különböző ideológiai, bal- vagy jobboldali nézetek alapján. Ha megjelenik a kizárólagos hatalomra törekvés motívuma, akkor beszélünk az ideológia-végrehajtás elvéről. Ezen alapul például egy kommunista diktatúra pártállama, amelyben a társadalom számára önmaga által meghatározott társadalmi

érdeket felváltja az ideológiavezérelt pártállam által meghatározott, feltételezett (vagy „posztulált”) társadalmi érdek.

Fogalmi keretünk harmadik államműködési elve az elitérdek elve, amelyet a hatalom koncentrációja és a személyes vagyonosodás ikermotívumai határoznak meg. Az uralmi elit a hatalom kizárólagos birtoklására törekszik a formális és informális befolyás egész politikai szférára való kiterjesztésével, biztosítva önnön elszámoltathatatlanságát (megtörve a versengő erők autonómiáját és/vagy hatalmát), a korlátozatlan hatalmat pedig az uralmi elit felső részének, illetve a társadalom alsó szintjeiig leérő személyes (patrónus–kliens) háló tagjainak a gazdagítására használja. Különböző államfogalmak a „kleptokráciától” a „neopatrimonializmuson” át a „maffiaállamig” mind az elitérdek alapú államok csoportjába tartoznak; ezek viszonyát a következő tételben tisztázzuk. Az alapállítás itt most az, hogy a makacs struktúrák, illetve a patrimonializáció és az informális patronális hálók miatt (10. tétel) a posztkommunista országok működését leginkább az elitérdek-alapú államfogalmak segítségével írhatjuk le. A posztkommunista rezsimek nem nyugati értelemben vett „jóléti államok”, se nem a régi, kommunista értelemben vett „pártállamok”: a legtöbbjüket különböző szinten bár, de az informális patronalizmus logikája szerint szervezik és működtetik.

6. táblázat: Az államműködés elvének ideáltípusai (például szolgáló államfogalmakkal).

	Ideológia (törekvés a politikai hatalomnak az értékek társadalmi szinten való megvalósítására történő felhasználására)	Hatalom-monopolizáció (törekvés a politikai hatalom kizárólagos birtoklására)	Személyes vagyon felhalmozása (törekvés a politikai hatalomnak a személyes gazdagodásra való felhasználására)
A társadalmi érdek elve (pl. jóléti állam liberális demokráciában)	X	–	–
Az ideológia-végrehajtás elve (pl. pártállam kommunista diktatúrában)	X	X	–
Az elitérdek elve (pl. maffiaállam patronális autokráciában)	–	X	X

AZ ELITÉRDEK ELVÉN ALAPULÓ ÁLLAMOKAT négy alapvető

dimenzió mentén különböztethetjük meg: az aktor, a hatalmat célzó tevékenység, a tulajdont célzó tevékenység és a törvényesség.

Az olyan fogalmakat, mint a „kleptokrácia” vagy a „klánállam” sokan használják, de gyakran szinonimaként, anélkül, hogy bármilyen, világos tartalmi különbséget vagy logikai rendet próbálnának köztük teremteni. Négy kérdés, illetve értelmezési réteg segítségével lehet rendet teremteni az államfogalmak között. Az egyes rétegekhez rendelt államfogalmakat mint egy skála részeit kell elképzelni, ahol az egymás után következő államtípusok magukban foglalják az őket megelőző államok sajátosságait is (7. táblázat).

Az első kérdés, hogy mi az uralmi elit természete: ennek kapcsán beszélhetünk olyan államról, ahol az uralmi elitet az informális jelleg dominálja (hálózati állam); ahol az uralmi elit nemcsak informális, de patronális háló is (patronális állam); és ahol ez az informális patronális háló patriarchális családi jellemzőket is megtestesít (klánállam). A második kérdés, hogy hogyan sajátítják ki az intézményeket: ennek kapcsán beszélhetünk olyan államokról, amelyeket az uralmi elit a magánbirtokaként kezel, de legitim módon (patrimoniális vagy szultanisztikus állam); és olyanokról, amelyekkel ugyanezt teszik, de illegitim módon, jogállamot színlelve, a demokrácia kulisszái között (neopatrimoniális vagy neoszultanisztikus állam).

A harmadik kérdés, hogy hogyan sajátítanak el tulajdont: ennek kapcsán beszélhetünk olyan államról, amely legálisan adóztat túl és osztja el az ebből származó jövedelmeket (járadékavadász állam); amely illegálisan teszi ugyanezt (kleptokratikus állam); s amely az előbbi módokon túl prédavadászatot, azaz az uralmi elit számára állami erőszakkal megvalósított tulajdonrablásokat is megvalósít (ragadozó állam). Végül az utolsó kérdés, hogy mi az elitérdékű cselekvés jogi státusza: ennek kapcsán beszélhetünk olyan államról, ahol a korrupció nem más, mint vesztegetés, és főként az alsóbb szintű közigazgatás szereplői valósítják meg (korrupct állam); ahol a korrupció felnyúlik a kormányzati szereplőikig, és bizonyos törvények is ennek a jegyében születnek (foglyul ejtett állam); valamint olyan államról, amelyet az uralmi elit maga működtet bünszervezetként (bűnöző állam).

Az egyes államtípusokkal kapcsolatban azt kell látni, hogy csupán részleges típusok: rámutatnak egy államra egy bizonyos szemszögből, de ezzel párhuzamosan nem reflektálnak az adott állam más aspektusaira, illetve a három másik dimenzióra a maguké mellett. De pontosan ez a részleges jellegük teszi lehetővé, hogy egymással párhuzamosan – és mégis pontosan, félreértés nélkül – használhasuk őket, hogy egészében definiáljunk velük egy elitérdek alapján működő államot.

7. táblázat: Az elitérdeknek alárendelt államok fogalmi rendje.

	A használt megnevezés alapja	Az elitérdek leírására használt különböző megnevezések a posztkommunista régióban
1.	Aktor	hálózati → patronális → klánállam
2.	Tevékenység (hatalmat célzó)	patrimoniális → szultanisztikus → neopatrimoniális / neoszultanisztikus állam
3.	Tevékenység (tulajdont célzó)	járadékvadász → kleptokratikus → ragadozó állam
4.	Törvényesség	korrupt → foglyul ejtett → bűnöző állam

27. MAFFIAÁLLAM AZ AZ ÁLLAM, AMELY EGYSZERRE klánállam, neopatrimoniális állam, ragadozó állam és bűnöző állam.

Az újságírói nyelvben a „maffiaállam” elnevezést olyan államokra használják, amelyek szoros viszonyt ápolnak a szervezett bűnözéssel, és/vagy különösen agresszív és brutális, „maffiaszerű” módszerekkel tartják fenn az uralmukat. A jelen tudományos tárgyalásmódban azonban a megnevezést úgy definiáljuk, hogy ezeknek a jellemzőknek egyike sem tartozik bele szükségszerűen. A maffiaállam nem az állam és a szervezett bűnözés szimbiózisa, hanem olyan állam, amely úgy működik, mint egy maffia – nem önmagában az illegális tevékenységek értelmében, hanem belső kultúrája és az uralom természete szempontjából.

A történész Eric Hobsbawm a *Primitív lázadók* című könyvében azt írja, hogy a maffia olyan fogadott család, melyben „a nem vér szerinti rokoni kapcsolat szigorú és ünnepélyes elkötelezettséget, feltétlen kölcsönös segélynyújtást követel a felektől”. Ugyanakkor Hobsbawm tárgya a klasszikus maffia, amely – mint szervezett alvilág – egy, a modern polgári jogegyenlőségre épülő állam mellett létezik. A patriarchális család ebben az összefüggésben kihívója az

állam erőszakmonopóliumának, míg a közhatalom állami szervei, amennyire lehet, igyekeznek meghiúsítani abbéli törekvését, hogy a családfő premodern hatalmi jogköreit érvényesítse.

A maffiaállam viszont – mint szervezett felvilág – a patriarchális családfő jogosítványai érvényesítésének kísérlete egy ország szintjén, a demokrácia intézményrendszerének kulisszái között, az államhatalom megszállásával és annak eszköztárával. A maffiaállam ugyanazt a meghatározó szociológia sajátosságát testesíti meg, mint a klasszikus maffia, csak más kontextusban: a patriarchális család immár nem kihívója az állami szuverenitásnak, hanem a birtokosa. Amit a klasszikus maffia a fenyegetés, a zsarolás és – szükség esetén – a véres erőszak eszközeivel ér el, azt a fogadott politikai család a maffiaállamban az állami erőszak vértelen eszközeivel biztosítja.

A Keresztapa, a csúcspatrónus számára az uralom, a vezetés mintáit tekintve a patriarchális család, a porta, a birtok és az ország izomorf fogalmak. Ugyanazt a kulturális, hatalomgyakorlási mintát követi mindegyik szinten. Ahogy a patriarchális családfő meghatározó a személyes és vagyoni döntések ügyében, egyben státusmeghatározó is, amely státus rendezi az ő „háza népe” személyes szerepeinek és kompetenciáinak teljes körét, úgy vezetője a fogadott politikai család feje az országnak, ahol az újraértelmezett nemzet az ő „háza népe” (*patrimonium*). Ő nem eltulajdonít, csak rendelkezik. Neki jussa van, igazságot szolgáltat, és ebből a jusból és igazságból részesíti a saját „háza népét”, nemzetét, mindenkit státusa és érdemei szerint. S ahogy a klasszikus maffia is felszámolja a „magánbanditizmust”, úgy a maffiaállam is igyekszik megszüntetni a partizánkodó, anarchikus korrupciót, amelyet egy felülről szervezett, központosított, nagyrészt törvényekkel legalizált sarc vált fel. Lényegében a maffiaállam a fogadott család politikai, közhatalmi eszközökkel bonyolított gazdasági vállalkozása: a parazita állam privatizált formája. Pontosabban fogalmazva: a maffiaállam egyesíti mindazokat a jellemzőket és fogalmakat, amiket korábban a politikai-gazdasági klánokhoz, a patrimonializmushoz, a ragadozó és a bűnöző jelleghez kapcsolunk (8. táblázat).

8. táblázat: A posztkommunista maffiaállam meghatározása.

	A használt elnevezés alapja	A maffiaállam egy jellemzőjére utaló terminus	
1.	Aktor	klánállam	 maffiaállam
2.	Tevékenység (hatalmat célzó)	neopatrimoniális / neoszultanisztikus állam	
3.	Tevékenység (tulajdont célzó)	ragadozó állam	
4.	Törvényesség	bűnöző állam	

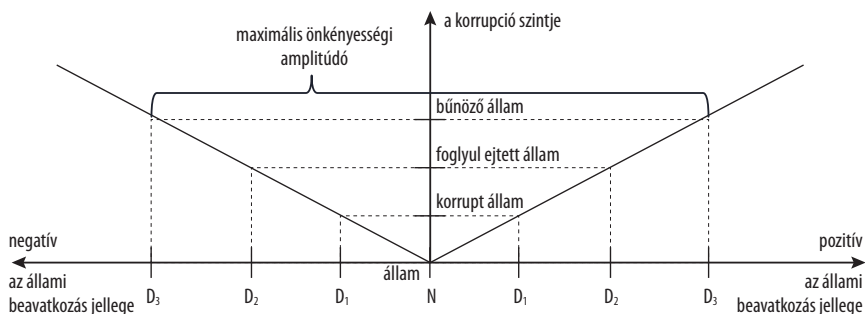
28. A MAFFIAÁLLAM KÜLÖNBÖZIK A LIBERÁLIS DEMOKRÁCIA

ALKOTMÁNYOS ÁLLAMÁTÓL az önkényességi amplitúdója tekintetében. Egyfelől a két államtípus más-más csoportba tartozik: a maffiaállam *par excellence* az elitérdek állama, míg az alkotmányos állam *par excellence* a társadalmi érdek állama. Másfelől a legfőbb különbség köztük a normativitás szempontjával érhető tetten: hogy az állam tevékenysége normatív-e, és a hatásai objektív, formális és mindenkire egyformán érvényes kritériumoktól függenek (személytelen, nincs kettős mérce), vagy pedig diszkrecionális, azaz a hatásai szubjektív és informális kritériumoktól függenek, lehetőséget teremtve arra, hogy az embereket identitásuk alapján különbözőképpen kezeljék (személyes, kettős mérce). A maffiaállamban a jóléti államokra jellemző normatív juttatások helyett a személyre szabott kegy és büntetés, a normatív szabályozások helyett pedig az egyszemélyi döntéshozatal és eszközszerű jogalkalmazás válik meghatározóvá.

Bár a maffiaállam maga is számos adót és juttatást normatívan állapít meg, illetve csak szükség esetén, jutalmazás vagy büntetés céljából avatkozik be a jogrendszerbe, az állami önkény sokkal szélesebb eszköztára áll a vezetők rendelkezésére, mint ami egy alkotmányos vagy jóléti államban megszokott. A közhatalmi intézmények elfoglalása, politikai patronalizálása révén a maffiaállam vezetőjének döntései sokkal nagyobb „önkényességi amplitúdón” tudnak mozogni, mint egy liberális demokrácia éppen hatalmon lévő politikai elitje esetén. Általánosságban elmondható, hogy minél több intézményt patronalizál ugyanaz a személy vagy háló, annál szélesebb az amplitúdó (7. ábra). Egy foglyul ejtett államban a patronális hálónak módjában állhat felhasználni egy helyi vagy állami intézményt, vagy valami szabályozó testületet;

a maffiaállamban viszont a csúcspatrónus a parlamentet, az adóhivatalt, az ügyészséget stb. együtt, egyetlen korrump gépezet részeként használhatja, és hajthat velük végre láncolatot, diszkrecionális cselekedeteket.

7. ábra: Az önkényességi amplitúdó (korreláció a korrupció jellege és az állami cselekvés között).

Jelmagyarázat: N: normatív cselekvés, D₁: diszkrecionalitás, mint nem strukturális deviancia, D₂: diszkrecionalitás, mint strukturális deviancia, D₃: diszkrecionalitás, mint rendszeralkotó elem. (Megj.: a szaggatott vonal csak az áttekinthetőséget szolgálja.)

29.

A MAFFIAÁLLAM KÜLÖNBÖZIK A TÁVOL-KELETI FEJLESZTŐ

ÁLLAMOKTÓL, mivel a formalitás és a nyílt gazdaságpolitikai program szerinti tőkeképzés helyett az informális és a lojalitás-alapú személyi gazdagodás jellemzi. A hatalomkoncentráció és a maximális önkényességi amplitúdó a maffia- és a fejlesztő államok közös vonása. Ezért is van, hogy számos szerző, amikor maffiaállamot lát, gyakran fejlesztő államnak nézi, mondván ez az állam is ugyanúgy „kijelöli a győzteseket” a gazdasági versenyben, mint Dél-Korea vagy Szingapúr fejlesztő államai.

Azonban a fejlesztő államban az egyéni vagyonfelhalmozás motívuma nem jelenik meg a kormányzati aktorok központi céljaként. A hivatalnokokat fűzhetik szoros gazdasági és családi kötelékek a vállalkozókhoz, de a támogatásuk alapja nem ez: az állam egyes cégeket támogat nyílt gazdaságpolitikai program alapján, olyan, személytelen kritériumokra figyelve, mint például a külföldi piacokon elért versenyképesség (export-orientált iparosítás, EOI).

A fejlesztő állam elsősorban a formális bürokráciára támaszkodik, nem pedig az informális patronalizmus logikájára, és a vezér

személye sem játszik a rendszerben lényeges szerepet. A diszkrecionális állami beavatkozás persze teremt járadékokat (81. tétel), de ezek elosztása az üzleti csoportok relatív politikai erejétől és kapcsolataitól függ: alulról felfelé irányuló járadékvadászatot látunk a járadékok felülről lefelé, a csúcspatrónushoz való lojalitás alapján történő elosztása helyett.

Egy fejlesztő államban gyakorlatilag nincs olyan, hogy az ipari (állami) politikai célokat teljesen figyelmen kívül hagyják, és egy, akár abszolút versenyképtelen családtag gazdaggá tétele kizárólagos szemponttá válik. A magyar patronális autokrácia ezzel szemben képes volt Mészáros Lőrincet, Orbán gyermekkori barátját és a szülőfaluja volt polgármesterét egy 2010-ig mintegy 30 millió forintot felhalmozni képes gázszerezőből Magyarország leggazdagabb, 2021-ben 479 milliárd forintos vagyonnal rendelkező emberévé tenni belföldi közbeszerzéseken keresztül, gyakorlatilag nulla exporttal vagy szabad piacon történő értékesítéssel.

Mészáros – politikai és gazdasági eszközök széles portfóliójának *de jure* tulajdonosaként – Orbán Viktor gazdasági strómanja (16. tétel), amely mint típus ugyancsak elválasztja egymástól a maffia- és a fejlesztő államokat. A végrehajtó hatalom fejének egy fejlesztő államban általában nincsenek gazdasági strómanjai, akik diszkrecionális állami támogatásokból az ő személyes gazdagságát növelnék.

30.

A MAFFIAÁLLAM KÜLÖNBÖZIK ATTÓL A BUKOTT ÁLLAMTÓL IS, amely az Oroszországban és Ukrajnában a '90-es évek során kialakult oligarchikus anarchiát jellemezte. Az állam stabilitását a rendszerváltás után csak a nyugati keresztény történeti régióban sikerült minden szakadás nélkül megőrizni. Mivel az átmenet egy olyan bürokráciával történt, amely önmagában nem volt teljesen ellentétes a weberi professzionalizmus ethoszával, ezek az államok sohasem kerültek a bukás szélére. Az iszlám régióban az államiság felbomlását csak ott tudták elkerülni, ahol a korábbi kommunista struktúrák (különösen a párt- és a titkosszolgálati nomenklatúra legfelsőbb szintjei) maguk váltak „megújult” nemzeti hatalmi központokká. A keleti ortodox történeti régióban azonban sem a korábbi hatalom teljes átadása, sem pedig a racionális-bürokratikus alapok nem voltak jelen. Ebben a régióban a versengő patrónus–kliens hálók dinamikáján múltott,

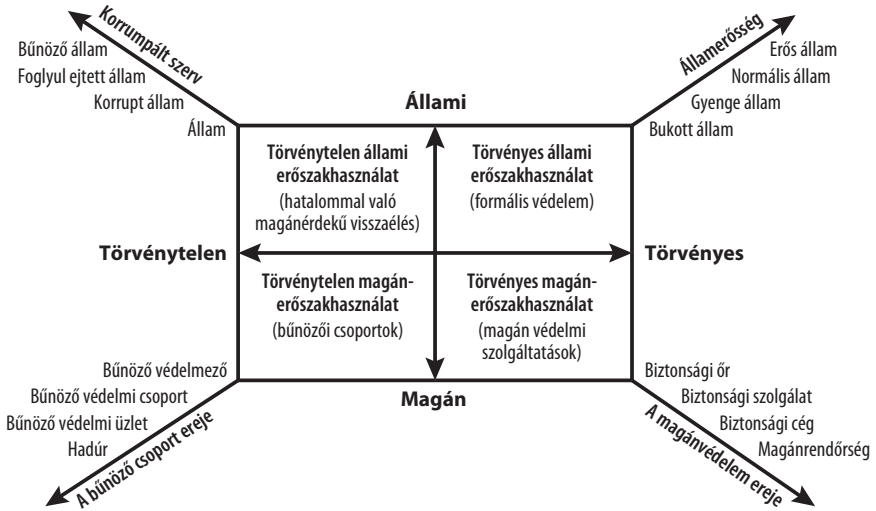
hogy meg tudott-e szilárdulni az államhatalom, és gyakran évekig tartott, míg egy igazi, az adott országban a legitim erőszak alkalmazásának monopóliumával rendelkező állam jött létre.

Vadim Volkov *Violent Entrepreneurs* (Erőszakkereskedők) című könyvében bemutatja, hogy amikor az állam nem volt képes a tulajdon védelmére és a szerződések betartatására, emberek és cégek nagy számban fordultak ún. erőszak-kereskedőkhöz, akik gyakran a szervezett bűnözés világából léptek át a védelem és támadás hirtelen felszabadult piacára. A központi irányítás gyengesége lehetetlenné teszi a tulajdonviszonyok fentről lefelé történő, maffiaállamra jellemző átrendezését, de egyben teret nyit a hagyományos bűnözők által megvalósított erőszakos, illetve az állami bürokrácia egyes tagjai által kivitelezett szürke cégablások előtt (82. tétel).

Egy bukott államban az oroszul *rejgyersztvo*-nak nevezett céglerablások oka, hogy az állam vezetői képtelenek kontrollálni az államapparátust, ennek tagjai pedig úgy kezdenek viselkedni, mint a „piranhák” (a térséget kutató Stanislav Markus metaforája szerint). Egy maffiaállamban viszont a főhatalom birtokosának, a csúcspatrónusnak megvan hozzá a hatalma, hogy egymaga legyen ragadozó és a ragadozó aktorok koordinátora is. A „piranhák” ebben a felállásban vagy a központi ragadozó kiszolgálóivá, vagy pedig „tisztogatóhalakká” fokozódnak le, amik a táplálékmaradványokat eszik ki a cápa szájából, míg az elnézi nekik a „lopást”, hisz a tisztogatóhalaknak jutó zsákmánymenyenyiség elenyésző.

A két véglet közötti fogalmi teret felderítve megalkothatjuk a különböző erőszakos aktorok tipológiáját a törvényes-törvénytelen és az állami–magán tengelyek mentén (8. ábra). A tipológia négy sarkában található szereplők egymás mellett is létezhetnek egy rendszerben, sőt, gyakran igényt tarthatnak egymás szolgálataira: például a legális állam fordulhat bizonyos esetekben legális őrzővédő cégekhez, éppúgy, ahogy egy illegális, például bűnöző állam is felbérelhet magánbűnözőket vagy bűnözői csoportokat bizonyos feladatokra, ha úgy kívánják az érdekei.

8. ábra: Különböző hatalmú erőszak-szolgáltató személyek és szervezetek az állami–magán és a törvényes–törvénytelen dichotómiák mentén.

A fogadott politikai család mint *sui generis* jelenség

31.

A BIRODALMI IDŐSZAK ÓTA OROSZORSZÁGOT különféle uralmi elitek vezették: feudális elittől a nómenklatúrán át a fogadott politikai családig. Hogy illusztráljuk a történelem során megjelenő különféle uralmi elitek sajátosságait, vegyük a térség országainak egyik legfontosabb, paradigmaticus képviselőjét: Oroszországot. Az orosz állam példáján világosan nyomon követhető a patronális hálók alakváltozása (9. táblázat). Az 1917-es februári forradalom előtt a cár volt a hatalom feje, s az ő patronális hálójának elitjét a szolgáló nemesség és a feudális rendek alkották. 1917 forradalmi kezdeti évek után a pártfőtitkár által uralt új típusú patronális háló, a nómenklatúra kialakulását eredményezték, majd a kommunista rendszer összeomlása után a kilencvenes évek végétől megszilárduló prezidenciális rendszerben a patronális hálózat elitje egy fogadott politikai család formájában jelenik meg.

Az „uralmi elit” egy semleges kifejezés, mely önmagában még nem utal sem az elit szervezeti formájára, felépítésére, belső viszonyaira, sem pedig annak legitimitására. Viszont amikor egy patronális hálózat uralmi elitjéről beszélünk, akkor ez már magában foglalja ennek közvetlen hierarchikus jellegét is. A cári Oroszországban az uralmi elit tagjai születési alapon, nemesi státuszuk révén voltak az elit részei. Az elit tagjának a személyéhez tartoztak az elit státuszával járó jogosítványok. E körbe személyeket beemelni, adoptálni lehetséges volt, ám illojalitás esetén e státusból kitaszítani nem. A törvény érvényesítése esetükben élet-, szabadság- vagy vagyonvesztést jelenthetett, státuszvesztést nem. A kommunista nómenklatúra esetében a viszony fordított volt: ott az elitet úgymond a hatalmi pozíciók személytelen regisztere képezte. Ebben a pozíció, s nem a személy státusza volt rögzített, vagyis az adott pozícióban a személyek voltak cserélhetőek a pártfőtitkár kedve szerint.

Ám mindkét patronális háló uralmi elitje – akár a személyes státusz, akár a személytelen pozíció regisztere által – formalizált és rögzített bebocsátási és kitisztási szabályokkal működött. Nem úgy, mint a posztkommunista patronális hálózat elitje, amely Vlagyimir Putyin alatt 2003-ra egypiramisossá vált Oroszországban, s amelyben a formális és informális szerepek és pozíciók egyfajta, nehezen nyomon követhető konglomerátumban elegyednek. A következő pontokban sorba vesszük, hogy mi a különbség az elitek történelmi fajtái között, valamint hogy miért nem tekinthető a fogadott politikai család „uralkodó osztálynak” sem.

9. táblázat: A csúcspatrónus formális pozíciója, a döntéshozó „testület” és a patronális hálózatok típusa Oroszországban.

	Csúcspatrónus formális pozíciója (a végrehajtott hatalom feje)	Az uralkodó „testület” (a döntéshozó központ)	Az uralmi elit a patronális hálók típusa szerint	A patronális állam típusa
1917 előtt	cár	udvar	szolgáló nemesség, feudális rendek	feudális állam
1917–1991	pártfőtitkár	politbüro	nómenklatúra	pártállam
2003 után	elnök	patrónusi udvar	fogadott politikai család	maffiaállam

32.

A FOGADOTT POLITIKAI CSALÁD NEM TEKINTHETŐ feudális elitnek. A feudális elitek és rendeket gyakran használják történelmi analógiaként a patronális autokráciák uralmi elitjének leírására. Az alapvető párhuzam, amire az analógia épít, a patronalizmus: az egyetlen úrnak nyújtott állandó, alárendelt szolgálat, a király (földesúr stb.) és az alattvalói közötti „úr–szolga” viszony, valamint a nepotizmus, az udvar fontossága és a személyi hatalom központisége az uralmi hierarchiában. Azonban a jogok és kötelességek a feudális rangsorban legitimek, formalizáltak.

A feudális metafora jól reflektál a hatalomgyakorlás patronális jellegére, azonban a feudális elődök esetében a hatalom valódi természetű és jogi státusa természetes harmóniában fedte egymást, és nem kellett hozzá illegális egyesítési mechanizmusok, mint a posztkommunista rezsimekben. A király *de jure* is király volt, nem pedig miniszterelnök vagy elnök; nem volt Alaptörvénye, amely kimondta volna, hogy „senkinek a tevékenysége nem

irányulhat a hatalom [...] kizárólagos birtoklására”; nem állította a hűbérurai kapcsán, hogy „nem foglalkozik üzleti ügyekkel”; és nem tartatta a vagyonát a lovászfű nevén sem, hisz nem volt rászorulva strómanokra.

A fogadott politikai családban nincs társaság-típusú szervezet, nincsenek rangsor-típusú, elkülönülő pozíciók a csúcspatrónushoz fűződő viszony tekintetében, nincs testületi öntudat. A feudális rendek az uralkodóval továbbá egyfajta legitim szerződéses viszonyban álltak, az őket a rendi státusukból vele szemben is megillető jogokkal. A törvényileg garantált jogaikhoz pedig a rendek nem csupán ragaszkodtak, de készek is voltak megvédeni azokat. Ezzel szemben a fogadott politikai családból nemhogy a formális szervezet és kötelező jogszabály-együttes hiányzik, de a csúcspatrónus – patriarchális családfőként – rendelkezik is az egypiramisos hálón belüli státusok fölött.

Ez szorosan kapcsolódik egy kulcsfontosságú mozzanathoz: ahhoz, hogy a hatalmat törvénytelen módokon gyakorolják, ami rendszerszerű kompromittáltságot teremt, többlet-engedelmességi nyomást helyezve a hálózat tagjaira a csúcspatrónussal szemben. Míg a feudális analógia hívei abban hisznek, hogy ez majd a figyelem középpontjába helyezi a rezsím központi elemét (azaz a patrónus–kliens viszonyt), a fogadott politikai család informális jellegének mellőzésével szem elől tévesztenek egy másik fontos elemet, amely alapvetően határozza meg az uralmi elit dinamikáját. A csúcspatrónus ugyanis zsarolhatja is a klienseit, azzal fenyegetve őket, hogy a törvény erejével sújt le rájuk az elkövetett bűneikért. Az, hogy az informális háló működési módjai nem fedik a formális törvényeket, szükségszerűen vezet törvénytelen ségekhez, a csúcspatrónusnak pedig lehetősége van rá, hogy illojalitás esetén aktiválja a (politikailag szelektív) igazságszolgáltatást (59–60. tétel). Ez pedig átvezet egy utolsó különbséghez, amit már fentebb említettünk: az „igazságszolgáltatás” a feudális elit illojális tagja esetén jelenthette az áruló életének, a szabadságának vagy a tulajdonának elvesztését, de sosem a nemesi státuszáét. Patronális autokráciában viszont a fogadott politikai család kitagadott tagjai elvesztik a státusukat, először az informális, másodszor pedig (az előbbi következményeként) a formális területen is.

33.

A FOGADOTT POLITIKAI CSALÁD NEM TEKINTHETŐ osztálynak.

Nyugaton a feudalizmus bukása és a polgári társadalmak létrejötte együtt járt az osztálytársadalom, azaz egy olyan társadalmi rétegződés kialakulásával, amelyet a kapitalizmus hoz létre, és amelyben a csoportokon belüli érdekközösséget és a csoportok közti érdekkülönbségeket is a munkamegosztás és a tőkés termelési mód dinamizálja. Az osztály alapvetően gazdasági jelenség, de gyakran használják a kifejezést a posztkommunista uralmi elitekre is a kiemelkedő vagyonukra utalva, valamint arra, hogy fő gazdasági aktorok („tőkés”) is a rendszer elsőszámú kedvezményezettjei közé tartoznak.

Azonban a fogadott politikai családok keresztbe metszik az osztályhatárokat. Szerveződésük alapjául nem a tagoknak a termelési hierarchiában elfoglalt hasonló pozíciója, illetve ebből fakadó érdekközössége szolgál. A fogadott politikai család tagjainak nincs osztálytudata vagy -identitása; kultúra és egyéni életstílus tekintetében meglehetősen sokfélék lehetnek. A fogadott politikai családot összetartó erő a személyi lojalitás. Nem tőketulajdonosok státuszalapú (személytelen) és horizontális szövetsége, hanem különböző szférák aktorainak lojalitás szerinti (személyes) és vertikális, hierarchikus, patrónus–kliens hálója.

Azokat, akik nem mutatnak személyi lojalitást, a csúcspatrónus rendszeresen megtámadja, hiába gazdag tőkés: a termelő tulajdon birtoklásában kifejezett hasonló osztályhelyzet nem jelent automatikusan tagságot az uralmi elitben. A fő törésvonalak nem gazdaságiak, hanem politikaiak és személyesek. A fogadott politikai család célpontjai a patronális elkötelezettség nélküliek, a körön kívüliek és az illojálisak.

Így nem beszélhetünk új „nemzeti tőkésosztályról” sem: nem „nemzeti”, hiszen lojalitás és informális függőségi helyzet alapján húz határvonalat saját nemzetének gazdasági szereplői között; nem „tőkés”, hiszen a fogadott család oligarchái és strómanjai nem rendelkeznek szabadon a saját tőkéjükkel, tulajdonukkal (16. tétel); és nem „osztály”, hiszen kiemelkedő anyagi pozícióját nem a jogegyenlőségen alapuló kapitalista társadalom piaci viszonyainak, hanem a jogegyenlőtlenségen és diszkrecionális beavatkozásokon alapuló patronális hálónak köszönheti.

A FOGADOTT POLITIKAI CSALÁD NEM TEKINTHETŐ nómenkla-

túrának. A kommunista rendszerek uralmi elitje a kommunista pártok hierarchiájába volt betagozva, az állami/közhatalmi pozíciók betöltését pedig a nómenklatura szabályozta szigorú rendszerint. A nómenklatúrához viszont nem családok, hanem – ideológiai alapon – egyének tartoztak. Esetükben dinasztikus jellegzetességek csak ritkán és kivételesen jelentek meg, sőt, a lojalitást – a klasszikus sztálinista formákban – olykor épp a családi kötelekkel elárulásával kellett bizonyítani. Ezzel ellentétben a fogadott politikai családba (tényleges és fogadott tagokból álló) családokat fogadnak be úgy, hogy valamelyik tagjával vérségi vagy vérségivé fogadott, közös üzlet által megpecsételt kvázi-vérségi kapcsolatot alakítanak ki.

A kommunista nómenklatura szerveződése nem a maffiaállamban létrejövő fogadott politikai család szerveződésének logikáját követte; nem patriarchális függelmi mintákra épült, és nem egy informális engedelmességi rendet testesített meg, azaz a politikai és bürokratikus adminisztráció hálózatát nem terjesztette túl annak formális intézményein. Ezen kívül a nómenklatura személyes privilégiumai csak egy hiánygazdaságban jelentőséggel bíró, korlátozott fogyasztási előnyökben, és nem számottevő családi vagyongelhalmozásban manifestálódtak. Mivel a kommunista rendszerekben a magántulajdon a legjobb esetben is csak a mérsékeltén túrt kategóriában volt, a nómenklatura tagjai csupán a magasabb jövedelmek vagy egy korlátozott fogyasztási előnyök terén élvezhettek előjogokat, például az állami létesítmények (ingatlanok, üdülők, autók stb.) használata kapcsán. Nem került sor számottevő egyéni felhalmozásra sem, szemben a fogadott politikai család tagjaival.

Végül, mivel a nómenklatura hatalma tisztán politikai – azaz nem vegyes, politikai és gazdasági – eredetű és természetű volt, a belőle szerezhető gazdasági előnyök és politikai hatalom a hivatalviselés idejére korlátozódott. Ez összhangban van azzal, hogy a nómenklatúrában a bürokratikus struktúra az elsődleges: a privilégiumok köre szigorúan a pozícióhoz kötődött, nem pedig személyekhez (17. tétel). Ezzel szemben a fogadott politikai család tagjainak lehetőségük van a formális pozíciójuk elhagyása után is a vagyonuk megtartására, és csupán az informális pozíciójuk megingása vezethet a privilegizált helyzetük elpárolgásához.

Végül a fogadott politikai család a társadalom kontrollját nem egy horizontális kötésekkel álló kettős struktúra révén biztosítja a különböző szintű pártbizottságok között (mint ahogy a kommunista diktatúra tette), hanem társadalmi patronalizációval és az egzisztenciális kiszolgáltatottság tömegessé tételével biztosítják azt (94–95. tétel).

35.

A FOGADOTT POLITIKAI CSALÁD a posztkommunista rendszerek *sui generis* jelensége. A „*sui generis*” kifejezést abban az értelemben használjuk, hogy a fogadott politikai család egy egyedi, újszerű jelenség a régióban, amely jobban különbözik a fent tárgyalt szociológiai és történeti kategóriáktól, mint amennyire hasonlít rájuk.

Összefoglalva, az informális patronális hálót a posztkommunista rendszerekben fogadott politikai családként jellemezhetjük, mert: különböző kiterjesztett személyi ismeretségi hálók szerveződnek egyetlen fogadott politikai családba; nemcsak személyeket, hanem családokat fogadnak be; informális, formális tagság nélkül; túlnyúlik a formális intézményeken; patronális, nem pedig szervezeti lojalitáson alapul (nincs szabad belépés vagy kilépés); a fogadott politikai családon belüli pozíció nem felétlenül esik egybe a formális adminisztrációban elfoglalt pozícióval; a hatalma politikai és gazdasági „erőforrások” egyesítésén alapszik; a patriarchális család uralmának kulturális mintázatát követi (patriarchális uralom). A fogadott politikai család ezen felül egy bűnözői hálózat is: normái nem formalizáltak, hanem a formális, legális intézményi renddel szemben érvényesítik őket. Ezért van a fogadott politikai családnak szüksége az olyan kontrollmechanizmusok kiiktatására, mint például a legfőbb ügyészi hivatal (60. tétel).

A „fogadott politikai család” mint kifejezés az informális patronális hálók három jellemző vonását tükrözi: a „fogadott” az informális háló szerkezetére, illetve az új és régi tagok közti – vérségi és vérségivé szentesített, kvázi vérségi – kapcsolatokra utal; a „politikai” az elitnek a rendszerben betöltött funkcióját jelzi, vagyis hogy a főhatalom megszerzésére törekednek; valamint „család”, ami a háló belső rendjét, a patriarchális család kulturális mintáit – benne a családfő kiemelt pozíciójával – fejezi ki. A fogadott

politikai család magába foglalja mindazokat az aktorokat, akiket fent a patronális rezsimekhez társítottunk: az oligarcháktól a poligarchákig, a strómanoktól a vazalluspártokig. Ezeknek az aktoroknak az informális patronális hálóját hívjuk fogadott politikai családnak, amely a politikai, gazdasági és közösségi szférák összejátszását testesíti meg.

36.

A POSZTKOMMUNISTA RÉGIÓ FOGADOTT POLITIKAI CSALÁDJAI
különböznek az eredetük, vagyis a háló eredeti magját alkotó
társadalmi csoport jellege tekintetében. Ha a posztkommunista uralmi elit kapcsán valaki kizárólag a kötődés antropológiai aspektusára akar utalni, akkor akár használhatja a „klán” szót is a sokarcú „fogadott politikai család” helyett (ugyanúgy, ahogy a „maffiaállam” helyett is lehet „klánállamról” beszélni a patronális autokrácia kapcsán, ha az uralmi elit természetét akarjuk hangsúlyozni; 26–27. tétel).

A premodern társadalmak klánjai vagy nemzetségei – a feudális dinasztikus házakhoz hasonlóan – alapvetően vérségi alapon szerveződtek, de személyi, családi alapon bővülve fogadtak be idegeneket. A posztkommunista klánok esetében a vérségi kapcsolatok mellett kvázi-vérségi kapcsolatok is megjelennek, ahogy a hálózat (vagy annak alapítói magja) folyamatosan kiegészül nem vérségi alapon kapcsolódó tagokkal és családjaikkal.

Hogy mely társadalmi csoport alkotja a háló magját, abban a posztkommunista klánok nagy változatosságot mutatnak, s az etnikai alapon szerveződő klánok mellett látunk még nómenklatúra-, párt-, baráti, sőt, bűnözői alapú klánokat is (10. táblázat). Például a közép-ázsiai posztkommunista rezsimeknél, miközben a kommunista párt legmagasabb pozícióit betöltők „váltottak át” patronális hálókra, ugyanezek a posztszovjet köztársaságok erős etnikai megosztottság jeleit mutatják (106. tétel). Ukrajnában a klánok sajátos regionális jelleget mutatnak, miközben a genezisüknél a szervezett bűnözéssel is szoros kapcsolatokat áptak.

Valahol az ideáltipikus nómenklatúra-alapú és baráti alapú klánok között helyezkedik el Putyin fogadott politikai családja. Oroszországban a fogadott politikai család döntéshozó centrumának gyökereit azokban a kapcsolatokban kell keresni, amelyeknek

a kialakulási helyei: (1) a volt párt- és titkosszolgálati nómenklatúra, (2) Leningrád: a kapcsolatok olyan emberek között, akik Leningrádban születtek, és ott végezték az egyetemet (mint Putyin maga). Végül Magyarországon egy baráti alapú klán felemelkedését látjuk: egy egykori, ifjúsági szervezetként alapított alternatív liberális párt, a Fidesz alakult át patronális hálózattá, melynek bázisát a korábbi egyetemi kollégiumi ismeretségek adták.

10. táblázat: A posztkommunista klánok tipológiája.

	A mag rekrutációs bázisa	A mag identitása	Jellemző példa (ország)
Etnikai alapú klán	közös örökség, nyelv, kultúra vagy nemzet	közös etnikai identitás	Kazahsztán, Üzbegisztán, Kirgizisztán
Nómenklatúra-alapú klán	közös kommunista (nómenklatúrás) múlt	nómenklatúra-tagság	Oroszország
Párt-alapú klán	közösen alapított párt	párttagság	Románia, Bulgária
Baráti alapú klán	kicsi, nagyon közeli és szoros baráti vagy kollegiális közösség	testvériség, közeli barátság	Magyarország
Bűnözői alapú klán	bűnözőcsoport vagy szindikátus	bűnszervezeti tagság	Ukrajna

37.

KULTURÁLISAN A FOGADOTT POLITIKAI CSALÁD FEJE A *pater*

familias szerepét tölti be. A csúcspatrónus kulturális mintái, uralmának jellegzetességei nagyban eltérnek más – például fasiszta vagy kommunista – diktátorok mintáitól. Nem díszszemlékben, pártkongresszusokban jeleníti meg hatalmát. Uralmának manifesztációja a patriarchális család viszonyainak jellemzőit viseli magán. Ha történelmi–logikai sorba raknánk, akkor az archaikus patriarchális családfőtől a római *pater familias*on, majd a maffia keresztapáján át jutunk el a patronális autokráciák csúcspatrónusához. Ami közös a szerepfelfogásokban, azt leginkább a *pater familias* szerepével lehet jellemezni.

A római család, mint a *pater familias* kezdetben korlátlan hatalmának alávetett közösség (ún. házközösség) az állammal szemben igen nagyfokú autonómiát élvezett. Mint Földi András jogtörténész rámutat: „A közjog, a *ius publicum* hatálya, a magistratusok hatalma a magántelkek határán, a magánházak küszöbén bizonyos értelemben (elvileg és általában) véget ért, azon túl már a magánjog, a *ius privatum* szabályai érvényesültek, amelyek a családfőnek

abszolút hatalmat biztosítottak.” Ez a hatalom kiterjedt az élet egészére, személyre, vagyonra és tevékenységekre egyaránt. A „familia lénye az egyazon családfő hatalma alatt állók összessége”, a családfőtől kezdve a feleségen, valamint a vér szerinti és fogadott gyermekeken, a háztartásban élő egyéb rokonokon át egészen a különböző státusú szolganépekig és cselédségig. A „család” szó etimológiája is a „cseléd” szóhoz kötődik, ahogy a latin *familia* is a *famulus*hoz, azaz a szolgálóhoz.

Patronális autokráciákban a fogadott politikai család feje a jogsultságait személyek, vagyon és tevékenységek fölött törvénytelen módon terjeszti ki országos szinten, immáron – a klasszikus maffia véres eszközei helyett – az államhatalmi erőszakmonopólium eszközeivel. Bár formálisan „kormányozza” az országot, cselekedetei nem fejezhetők ki megfelelően ezzel a szóval, éppúgy, ahogy a *pater familias* sem „kormányozta” a családját. Ő a családjában valójában „rendelkezett”, azaz tulajdon- és státusmeghatározó volt. Ennek megfelelően az alkalmas ige a csúcspatrónus uralmi cselekvésének leírására is az, hogy „rendelkezik”, a társadalmi cselekvés minden szférájára kiterjedően.

38.

A FOGADOTT POLITIKAI CSALÁD TAGJAINAK OSZTÁLYRÉSZE

a menedéknyújtás, az illojális tagoké és a kívülállóké pedig az integritás megtörésének különböző módozatai. A menedéknyújtás legközönségesebb formája a védernyő vagy – ahogy oroszul mondják – „krisa” („háztető”): valaki szabadságának és tulajdonának informális, diszkrecionális védelme a törvényes és törvénytelen fenyegetésekkel szemben. Egyszerűen fogalmazva a szervezett felvilág tagjai büntetlenséget élveznek, azaz védelmet a bűnüldözéssel és a formális kontrollmechanizmusok által kirótt különféle büntetésekkel szemben.

Mindaddig, amíg a védernyője sértetlen, a kliens skrupulusok nélkül sérthet törvényt vagy követhet el akár nyílt bűncselekményeket. Természetesen nem tehet meg bármit, amihez kedve van; a csúcspatrónus világosan körülhatárolt felhatalmazást ad, meghatározva az engedélyezett törvénytelenesség méretét, valamint azt a területet (egy régió, egy város, egy minisztérium stb.), amelyen belül a korrupciós tevékenységet végezheti. Ezeket a korlátokat buzgón monitorozzák. De amíg a kliens betartja a szabályokat, biztos

lehet benne, hogy azokat az intézményeket, amelyeknek *de jure* kötelességük volna eljárni vele szemben (rendőrség, ügyészség stb.), *de facto* semlegesíteni fogják, azaz hatástalanítják, vagy a csúcspatrónus felülről jövő (informális) utasítására elfogultan járnak majd el vele szemben.

A védernyő a rendszer kulcsfontosságú része két szempontból: (1) a kontrollmechanizmusok kiiktatását jelenti azért, hogy az informális normák működhessenek, tehát egyet jelent az informális szabályok formálisak feletti elsőbbségével; (2) a védernyő elmozdítása a csúcspatrónus kezében a diszkrecionális büntetés lehetőségét, illetve komoly zsarolási potenciált jelent a kliensekkel szemben.

Másfelől azok, akik illojálisak, fenyegetést jelentenek, vagy csábító prédának tűnnek a gazdasági szférában, az integritás megtörésének különböző formáival kell szembesülniük. Ez lehet morális (karaktergyilkosság negatív kampányokon keresztül, az ügyészség kampánystábla való bevételeivel), egzisztenciális (egy adott személy vagyonának, illetve életszínvonalának fenyegetése) vagy fizikai is (a célpont a rendőrség és más erőszakos aktorok, például felbérelt bűnözői csoportok általi fizikai zaklatása, bántalmazása). Mindhárom kategóriának különböző szintjei lehetségesek: fenyegetés, amely (szóbeli) üzeneteket jelent egy potenciális támadásról, amennyiben a célpont nem engedelmeskedik a fogadott politikai családnak („visszautasíthatatlan ajánlat”); zaklatás, amely „figyelmeztető lövéseket” jelent, amelyek nem semmisítik meg véglegesen a célpontot, de egyértelműen jelzik a csúcspatrónus ellenséges szándékát; és támadás, amely a törvényes és törvénytelen eszközök teljes arzenáljának bevetését jelenti, és potenciálisan a vagyon, a szabadság vagy akár az élet elvesztéséhez is vezethet.

39.

AZ AMORÁLIS CSALÁDKÖZPONTÚSÁG a lojalitás szigorú rendjével párosítva jellemzi a fogadott politikai család belső kultúráját. A fogadott politikai családban egyetlen bűn létezik, amit megtorolnak: az illojalitás. A lojalitás egyben az alkalmazás vagy a részesedés feltétele is.

Akik ki akarnak lépni, netán szembefordulni a rendszerrel, azokat szankcionálni lehet olyasmért, amiért egy liberális demokráciában senkit nem lehetne, és olyan eszközökkel, amilyenekkel egy liberális demokráciában lehetetlen lenne élni. A patrónus-kliens

viszonyok kiépülésével viszont rendelkezésre állnak a hallgatásra és engedelmességre kényszerítésnek – egy liberális demokráciában elérhetetlen – diszkrecionális eszközei. Az egzisztenciális fenyegetés vagy erőszaktétel áldozatai – mint az a kriminológiából ismerős – hallgatnak, mert ha beszélnének, azzal még több bajt hoznának a saját fejükre. A rendszerből nincs – saját elhatározásból történő – békés kilépési lehetőség: aki egyszer bekerült, az vagy elbocsátást nyer a politikai család fejtől, vagy ha dezertál, üldözni fogják. Legyenek akár a politikai család köztársasági elnökei, miniszterei vagy parlamenti képviselői, tudják, mivel jár a szembeszegülés és a kilépés.

Míg az illojalitás bűnnek számít, ha a fogadott politikai család tagjai más, törvénybe vagy erkölcsbe ütköző dolgot követnek el, a szervezett felvilágban büntetlenséget élveznek mindaddig, amíg a védernyőjük ép. Ha a közhangulat nagyon erősen a leleplezett ellen fordul, vagy feltűnően súlyos az ügy nemzetközi megítélése, akkor előfordul, hogy valakit beáldoznak. De egy dologban ő is biztos lehet: a csúcspatrónus nem engedi el a kezét. Legfeljebb – a tanúvédelmi programok analógiájára – új egzisztenciát teremtenek számára másutt, kivonva őt a nyilvánossággal követhető szférából. De csak akkor, ha lojális. Ez adja a rendszer erejét: „idegen erőknél” nem szolgáltatják ki a sajátjaikat. És akik tudják, milyen hátrányokkal jár a szembeszegülés, és milyen védelmet jelent a rendszerbe való belesimulás – miközben tapasztalják a szervezett felvilág egyre erősebb és kiterjedtebb kontrollját a társadalom felett –, azok számára a szembeszegülésnek nemcsak a lehetősége, de a racionalitása is elvész.

Nem véletlen, hogy az Edward C. Banfield által a szegénységtől gyötört, maffiakultúrával átszótt dél-olaszországi viszonyok leírására bevezetett „amorális családközpontúság” fogalma pontosan jellemzi a fogadott politikai család magatartási mintáit is. A családtagokkal szembeni szinte korlátlan szolidaritást a fogadott családon kívüliekkel szembeni szolidaritás szinte teljes hiánya, az elhanyagolás attitűdje egészíti ki.

AZ OLIGARCHÁK DÖNTHETNEK az elköteleződéssel járó bennfentesség vagy a kívülállással járó autonómia között, ha a rezsimben több fogadott politikai család is van. Az oligarchák a fogadott politikai családok fontos tagjai, akik jelen lehetnek a háló születésénél, vagy később csatlakoztak egy már létrehozott

hálóhoz, hogy általa ők is hozzáférjenek különféle politikai és gazdasági erőforrásokhoz (11. táblázat). A fogadott politikai családban legnagyobb befolyással a belső körös oligarchák bírnak, akik eredetileg számottevő saját vagyonnal nem rendelkeztek, s már kezdőtőkéjüket is – amolyan zöldmezős beruházásként – politikával összefonódott pozícióból gründolták. Őket követik a fogadott oligarchák, akik vagyonukat a korruppt rendszerek klaszszikus váltógazdaságában halmozták fel, gyakran az oligarchikus anarchia időszakában a volt (kommunista) állami tulajdon kaotikus spontán privatizációjának eredményeként. A politikai családba történt befogadásuk – védelmet biztosítva – csak stabilizálja pozíciójukat, és védi őket a politikailag motivált erőszakos vagyónújraosztás világában.

Az oligarchák legsérülékenyebb fajtája a fogadott politikai családban a saját nevelésű oligarcha, akiket már az egy piramisos háló kiépülése után juttattak gazdasági pozíciókhoz. A saját nevelésű oligarcháknak több ideáltipikus altípusa van, úgy mint: aki rokonnként kapcsolódik a fogadott politikai családhoz (feleség, férj, vő stb.); aki korábban elsősorban a politikai szférában volt a fogadott politikai család tagja, amelyet elhagyott a gazdasági szféra kedvéért (volt miniszterek stb.); vagy az, aki a patrónus gazdasági strómanjaként gazdagodott meg.

Ami összeköti a belső körös, a fogadott és a saját nevelésű oligarchákat, hogy mind tagjai egy fogadott politikai családnak – szemben az autonóm oligarchákkal, akik nem köteleződnek el tartósan semmilyen politikai szereplő mellett. A politikai szféra szereplőivel igyekeznek korrupciós üzleti kapcsolatba kerülni, de eközben szigorúan próbálják a mozgásszabadságukat is megőrizni. Bizonyos értelemben ők nem patrónus–kliens, hanem inkább kliens–kliens kapcsolatokat építenek, ami önkéntes, bár informális, alkalmankénti üzletekre utal, melyek során fenntartják a szabad kilépés és belépés lehetőségét. Ez azonban kizárólag egy patronális demokráciában lehetséges: ha a rezsim többpiramisos rendszer, és a politikai hatalmat semelyik patronális háló sem képes monopolizálni. Máskülönben létrejön az egy piramisos hatalmi háló, és a független mozgásszabadság lehetősége gyakorlatilag felszámolódik.

11. táblázat: Az oligarchák tipológiája a patronális rezsimekben (lefelé haladó rendben, a csúcspatrónustól való távolság mértéke szerint a patronális autokráciában).

	Gazdagság kezdeti forrása	Patronális kapcsolatok	Az oligarchának a kategória által jelölt vonása	Jelenlét patronális rendszerekben
Belső körös oligarcha	Patronális háló	Beágyazott	Patronális háló alapítása	Patronális demokrácia + autokrácia
Fogadott oligarcha	Magánszektor/patronális háló (más, mint a jelenlegi)	Beágyazott	Egy már létező hálóba való befogadása	Patronális demokrácia + autokrácia
Saját nevelésű oligarcha	Patronális háló	Beágyazott	A patrónus „építette” föl	Patronális demokrácia + autokrácia
Behódoltatott oligarcha	Magánszektor/patronális háló (más, mint a jelenlegi)	Beágyazott	A csúcspatrónus az uralma alá hajtotta	Patronális autokrácia
Társutas-oligarcha	Magánszektor	Nem beágyazott	Fenntartja korlátozott autonómiáját az egyipiramisos hálóval szemben	Patronális autokrácia
Habozó oligarcha	Magánszektor/patronális háló (más, mint a domináns)	Nem beágyazott	Nem döntött, milyen magatartást tanúsítson a csúcspatrónussal szemben	Patronális autokrácia (átmenetileg)
Autonóm oligarcha	Magánszektor	Nem beágyazott	Nincs patronális kötődése (egyformán jó kapcsolatot ápol minden hálózattal)	Patronális demokrácia
Rivális oligarcha	Magánszektor/patronális háló (más, mint a domináns)	Nem beágyazott	Ellenáll az egyipiramisos háló leuralási kísérleteinek	Patronális autokrácia (átmenetileg)
Likvidált oligarcha	Magánszektor/patronális háló (más, mint a domináns)	n.a.	A rezsimből (élve vagy holtan) eltávolítva	Patronális autokrácia
Renegát oligarcha	Magánszektor/patronális háló	Nem beágyazott (korábban beágyazott)	A fogadott politikai családdal szembeni árulás, szembefordulás	Patronális demokrácia + autokrácia

AZ OLIGARCHÁK SZÁMÁRA NEM ADATIK MEG az autonóm létezés lehetősége, ha csupán egy, domináns fogadott politikai család van. A csúcspatrónus – hatalmi monopóliumból adódóan – megtöri az oligarchák relatív autonómiáját, s igyekszik saját függelmi rendszerébe betagozni azokat. Ha a patronális demokrácia, amiben az autonóm oligarcha megalapozta oligarchikus

helyzetét, patronális autokráciába megy át, az oligarchák számára három lehetőség adódik (9. ábra). Először is lehet pozitív a csúcspatrónus irányában, azaz elfogadhatja az új helyzetet, befogadását kérve a fogadott politikai családba. Ekkor az autonóm oligarcha fogadott oligarchává válik. Másodszer, lehet negatív a csúcspatrónussal szemben, nem fogadva el az új helyzetet, és aktívan felvéve a küzdelmet a patronális háló uralmi törekvései ellen. Ekkor jelenik meg a rivális oligarcha típusa.

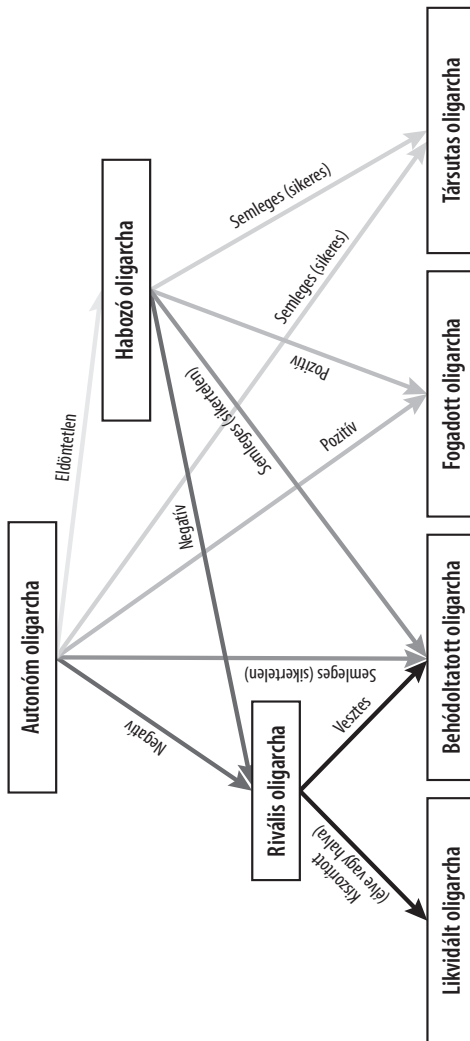
Ha az egypiramisos háló kerekedik felül, a rivalizálás az oligarcha rezsimből való kiszorításába vagy a behódoltatásába torkollhat. Az előbbi esetben likvidált oligarchákról beszélünk: a saját politikai ambíciókkal rendelkezők számára a perspektíva a velük szemben alkalmazott közvetlen állami erőszak (Hodorkovszkij-modell), míg akiknek nincs személyes politikai ambíciójuk, csak alternatív politikai erőket támogatnak, azok a kiszorítás békésebb formáira számíthatnak (Berezovszkij-modell). Az utóbbi eset vezet át a behódoltatott oligarchák típusához. A korábban a „rivális politikai csapatban focizó” oligarchákat betagozzák a fogadott politikai családba. Ők a gazdasági túlélésükért küzdenek, s mivel hatalom védte alkupozíciójuk nincs, veszítenivalójuk viszont van, kénytelenek betagozódni a politikai család függelmi rendjébe. Előnyökhöz jutnak, de szükség szerint adóznak a csúcspatrónus elvárásai szerint, és ismétlődő „táplálási és nyírási” ciklusoknak vannak kitéve a gazdasági tulajdonuk vonatkozásában (lásd a kezdetben baloldali kötődésű Leisztinger Tamást).

Végül a csúcspatrónus felé tanúsított pozitív és negatív attitűd mellett megpróbálhat az oligarcha semleges maradni. Bár az autonóm oligarchák „egyenlő barátság – egyenlő távolság” pozícióját aláassa a patronális hálók versenyében megbomlott egyensúly, az oligarcha megmaradhat kliens–kliens viszonyban a fogadott politikai családdal, amennyiben az képtelen teljesen az uralma alá hajtani. Így születik meg a társutas oligarcha típusa.

A posztkommunista régióban a társutas oligarchák kezdeti vagyoniukat alapvetően nem valamelyik versenyző patronális hálózatnak köszönhetik: kapcsolati tőkéjük vagy még a rendszerváltás előtti vagy alatti időkbe nyúlik vissza, vagy előbb nagyvállalkozók voltak, aztán oligarchákká lettek, hogy a patronális környezetben is fennmaradhassanak és gazdagodjanak. Még autonóm oligarchaként a társutas oligarchák voltak azok, akik támogató kegyét

minden politikai oldal kereste, ez a kölcsönös egymásrautaltság pedig tovább erősítette őket. A patronális autokráciában ezeket az oligarchákat – mint hazánkban Csányi Sándort – a csúcspatrónus pacifikálja, különféle előnyöket ígérve azért, ha a patronális politikától távol tartják magukat. Azonban az alávetés hiánya a társutas oligarchát veszélyforrássá teszi: a csúcspatrónus mindig keresni fogja a módját, hogyan tudná őket betagozni, marginalizálni, vagy átvenni a tulajdonukat, amennyiben lehetséges.

9. ábra: Az autonóm oligarchák lehetséges pályái az egypiramisos patronális hálóban.

A formális intézményi környezet: a legitimáció alakváltozása

42.

A NÉPI LEGITIMÁCIÓ jelenti a modern államok alapját, amelynek eltérő értelmezéseit dolgozták ki a hatalomgyakorlás természetétől függően. Az államok legitimációja a felvilágosodás kora óta a népszuverenitás elvén alapszik. Korábban a vezetők hivatkozhattak olyan, természetfeletti erőktől való „felkent” legitimációra vagy isteni tekintélyre, amelyben nem szerepelt a nép fogalma: az állam nem azon az alapon volt legitim, hogy a népakaratot vagy a közjót szolgálta; az uralom a szentségből következett. A modern időkben azonban az államok már népi legitimációra támaszkodnak: a vezető politikai elit mindig a népakarat képviselőjeként és/vagy (tehát) a közjót, azaz a nép érdekeit szolgáló entitásként tünteti fel magát.

Mindhárom csúcsbéli rezsimtípusban a népi legitimáció a döntő – mi több, mind a három valamilyen fajta „demokráciának” hívja magát, amivel arra utal, hogy valóban a népuralom egy formáját valósítja meg. A liberális demokráciát vagy így, vagy „alkotmányos demokráciának” nevezik; a patronális autokráciát „illiberális” vagy „szuverén demokráciának”; a kommunista diktatúrát pedig „népi demokráciának”. Amint azonban az elnevezésekben fellelhető különbségek is jelzik, a három csúcsbéli rezsimtípus mindegyike másként értelmezi a népi legitimációt, más-más narratív panelekkel és eltérő ideológiai keretrendszerek kontextusában. A 12. táblázat foglalja össze a három narratívát: a konstitucionalizmust, a populizmust és a marxizmus-leninizmust, amelyek a népi legitimáció keretét nyújtják liberális demokráciában, patronális autokráciában és kommunista diktatúrában.

A három legitimációs keret között az általános különbség abban rejlik, hogy melyik aktorhoz vagy folyamathoz rendelik a közjő értelmezésének jogát. Annak ellenére, hogy olykor magától értetődőnek tűnhet, a „közjót” mégsem lehet objektív módon meghatározni. Ehelyett minden legitimációs keret bizonyos emberekre

(vagy egy emberre) mutat, akiknek joga van a közjót definiálni, az államot pedig az legitimálja, hogy cselekedeteinek célját – közvetve vagy közvetlenül – a legitim értelmező tűzi ki.

12. táblázat: A népi legitimáció ideológiái a három csúcsponti rezsim típusban (konstitucionalizmus, populizmus, marxizmus-leninizmus).

Konstitucionalizmus (liberális demokráciában)	Populizmus (patronális autokráciában)	Marxizmus-leninizmus (kommunista diktatúrában)
a polgárok által képviselt emberi méltóság univerzalisztikus védelme	a fogadott politikai család által képviselt nemzet partikularisztikus védelme	a párt által képviselt munkásosztály partikularisztikus védelme
individualista	kollektivistá	kollektivistá
humanista alapon univerzalisztikus	klánalapon nacionalista (amorális családalközpontúság)	osztályalapon internacionalista
korlátlan erkölcsi kötelesség	korlátozott erkölcsi kötelesség	korlátozott erkölcsi kötelesség
pluralizmus	antipluralizmus (többségi elv)	antipluralizmus
→ TÁRSADALMI ÉRDEKBESZÁMÍTÁS: a közjó interpretációjának társadalmi megvitatása, különféle versengő folyamatok és csatornák biztosítása az érdekek és értékek kifejezésére és megvalósítására (az emberek polgárok)	→ PATRONÁLIS KISAJÁTÍTÁS: a közjó interpretációjának patronális kisajátítása: a fogadott politikai család végső hatalmának biztosítása az állami döntéshozatalban legitim ellenzék vagy kritika nélkül (az emberek szolgák)	→ BÜROKRATIKUS KISAJÁTÍTÁS: a közjó interpretációjának bürokratikus kisajátítása: a párt végső hatalmának biztosítása az állami döntéshozatalban legitim ellenzék vagy kritika nélkül (az emberek alattvalók)

43. LIBERÁLIS DEMOKRÁCIÁBAN A NÉPI LEGITIMÁCIÓT A KONSTITUCIONALIZMUS KERETÉBEN ÉRTELMEZIK, AMELY A KÖZJÓ TÁRSADALMI ÉRDEKBESZÁMÍTÁS SORÁN KIALAKÍTOTT ÉRTELMEZÉSÉT LEGITIMÁLJA.

A liberális politikai filozófiában gyökerező konstitucionalizmus alapja az egyén emberi méltósága. Ennek alapján mindenkit megillet, hogy szabad emberként élhessen, nagyfokú autonómiával, illetve hogy beleszólása legyen abba, hogy hogyan alakítják az életét. Az alkotmányos állam ennek megfelelően tiszteletben tartja mindenki emberi méltóságát (humanista alapú univerzalizmus), védi minden egyes ember jogait (korlátlan morális felelősség), valamint olyan közéleti viszonyokat biztosít, ahol senkinek az érdekeit nem nyomják el – hiszen ha minden ember egyenlő tiszteletben részesül, az azt jelenti, hogy mindenkinek a nézetei, értékei és érdekei egyformán legitimek és képviselhetőek (pluralizmus).

Azt az intézményrendszert, amit a konstitucionalizmus legitimál, közösségi érdekbeszámításnak nevezhetjük. Ennek keretében azt, hogy miképp használják a politikai hatalmat, egy nyílt folyamatban határozzák meg, melynek során a nép érdekeinek és értékeinek sokasága legitim alternatívaként vitázhat és versenghet egymással. E politikai versenynek öt, egymást követő, de egymásba nyúló fázisát különböztethetjük meg: (1) megvitatás, amikor az emberek békés keretek között kifejezik és megvitatják álláspontjukat politikai ügyekben; (2) egyesülés, amikor az emberek önként dönthetnek, autonóm és egymástól független szervezeteket alakítanak (pártok, érdekcsoportok stb.), amelyek részt vesznek a politikai versenyben; (3) választás, amikor erőszakmentes módon, általános választójog és az emberek tényleges akaratát tükröző szavazás során kiválasztják a vezetőket; (4) törvényalkotás, amikor a választott tisztviselők a társadalom egészére vonatkozó szabályokat hoznak; (5) törvényalkalmazás, amikor az államhatalmat ténylegesen használják a folyamatban kiválasztott, népakaratot tükröző politikusok által hozott törvények érvényesítésére.

A társadalmi érdekbeszámítás folyamata ciklikus, biztosítandó a hatalmon lévők elszámoltathatóságát – az intézmények működése pedig garantálja, hogy a demokratikus verseny kimenetele bizonytalan legyen, és egyetlen versenyző se legyen védett a maga politikai pozíciójánál fogva. Adam Przeworski kifejezésével a liberális demokrácia „intézményesített bizonytalanság”: az intézmények segítik, hogy az uralmat gyakorlók személyi összetételében is megnyilvánuljon a nép változó akarata.

PATRONÁLIS AUTOKRÁCIÁBAN A NÉPI LEGITIMÁCIÓT A populizmus keretében értelmezik, amely a közjó értelmezésének patronális kisajátítását legitimálja. Szemben a Nyugaton megjelenő populizmussal, a posztkommunista patronális autokráciákban a populizmus nem egy alulról indított mozgalom, amely kihívna az „establishment”-et, és így emelne egy új népvezért a hatalomba, hanem egy felülről, uralmi pozícióból használt narratíva a csúcspatrónus uralmának legitimálására. A populizmus kiindulópontja nem az egyén, hanem a kollektíva: a populisták azt mondják, „a népet”, a „nemzetet” és a „nemzeti érdeket” képviselik. Ebből az következik, hogy a populista narratívában, aki a populista ellen van, az a nép és a nemzet ellen van, s mint ilyen, nem pusztán erkölcsileg megvetendő, hanem egyszersmind illegitim is.

Amikor a nép egyetlen legitim képviselőjének nyilvánítja magát, a populista derékba töri a társadalmi érdekeszámítás logikáját. Hiszen ha minden, a sajátjától eltérő véleményt és cselekedeteire vonatkozó kritikát azzal hárít el, hogy az „nemzetellenes”, s nála van „az emberek igazsága”, azzal ellehetetleníti a politikai hatalom céljairól és eszközeiről szóló vitákat, melyekben a különböző értékrendek és álláspontok ütközhetnének, s melyek folytán a választók megváltoztathatnák a döntésüket a nemzeti érdek mibenlétéről, illetve arról, hogy annak képviselőjére ki a leginkább hivatott. A populizmus magát a népet fegyverzi le: ha a nép bármely tagja kritikát fogalmaz meg, automatikusan a kritikusok illegitim táborában, avagy – Tellér Gyula megfogalmazásában – „az összeszövetkezett hazai és euroatlanti ellenzökből álló »politikai satu«” egyik oldalán találja magát. A társadalmi érdekeszámítás folyamata, még ha formailag ciklikus is marad, lényegét tekintve befagy: a nép akármilyen bölcsen, a saját jól felfogott érdekei érvényesítésére választotta meg a populista narratívát hangoztató kormányt, nem marad más számára, mint elfogadni a politikai hatalom azon használatát, amit az egyszer, egy adott helyzetben a képviselőjükre méltónak találtatott és megválasztott kormányzat szab. Így a népre hivatkozó rezsím cselekvése valójában kikerül a nép fennhatósága alól, s a közjó minden tartalmi kérdésének egyedül a populista válik a meghatározójává.

A populizmus nem ideológia, hanem ideológiai eszköz: olyan narratíva, amit bárki felhasználhat – akár van eredetileg ideológiája, akár nincs – cselekedetei igazolására. Ez avatja a populizmust a népi legitimációnak a patronális autokrácia uralmi struktúrájához illeszkedő értelmezésévé. A csúcspatrónus a fogadott politikai családon belül és kívül, nemzeti szinten is birtokolt korlátozatlan hatalmát nem legitimálhatja a konstitucionalizmus, hiszen az alkotmányosság eszméjébe beletartozik a hatalom korlátozása a társadalmi érdekeszámítás, a versengő frakciók és maga az alkotmány által. A populizmus keretében azonban semmilyen kihívás sem legitim a csúcspatrónussal, a közjó egyetlen legitim értelmezőjével szemben, aki másfelől legitim módon léphet át a formális, alkotmányos szabályokon, amik gátolnák az általa definiált „közjó” megvalósítását. A populizmus a felelősségre vonhatatlanságot legitimálja: a társadalmi érdekeszámítás helyett a közjó értelmezésének patronális kisajátítását a csúcspatrónus és a fogadott politikai család számára.

A POPULIZMUS EGY LEGITIMÁCIÓS KIHÍVÁS, amely a legális-

racionális legitimációt próbálja szubsztantív-rationális legitimációval felváltani. Max Weber a legitim uralom három „tisztá típusát” különbözteti meg: a racionálist, a tradicionálist és a karizmatikust, amelyek egymástól abban térnek el, hogy milyen indokkal fogadják el őket a fennhatósága alá tartozó emberek. Az alapvető érv az uralom mellett a legális hatalomnál az, hogy „mert ez a törvény”; a tradicionálisnál az, hogy „mert ez a szokás”; a karizmatikus hatalomnál pedig az, hogy „mert ő a legkivételesebb személy”. A csúcspatrónus népi legitimációban betöltött szerepét látva sokan hajlamosak a patronális autokrácia karizmatikus legitimációjáról beszélni. Azonban a populizmus részletesebb elemzése egy másfajta legitimációs mintázatot sejtet, amely túllép a klasszikus weberi hármason.

A legális-rationális legitimáció lényege, hogy az emberek a dolgok jogszerű rendezését öncélnak tekintik. A választott vezetőket is nem a személyük vagy tetteik, hanem az a tény legitimálja, hogy választottak: hogy a legális intézmények grádicsait megmászva jutottak hatalomra. Ezzel szemben a populizmus keretében a jog és az egyes intézmények fenntartása nem öncél, hanem akkor és csak akkor tekinthető legitimnek, ha a „közjó” megvalósulását szolgálják. A „nemzeti érdek”, ahogy azt a populista meghatározza, jelenti a legitimáció alapját; bármin, ami a megvalósításával szembehelyezkedik, át lehet lépni, legyen az törvény, társadalmi csoport, szervezet vagy politikai aktor.

A populizmus így a legális-rationális legitimációt szubsztantív-rationális legitimációval váltja fel (13. táblázat). Az előbbi esetén személytelen intézményi rend a legitimáció hordozója; az utóbbi esetén egy konkrét személy, a populista. A legális-rationális legitimáció azt jelenti, hogy mindenkinek az érdeke lehet legitim; a szubsztantív-rationális legitimációban csak az az érdek legitim, amit a populista nemzetinek nevez, a vele szembenállók pedig szükségképpen illegitimek. Így míg a legális-rationális legitimáció keretében a vezetők alá lehetnek rendelve olyasvalaminek, mint a jog uralma, a szubsztantív-rationális legitimáció keretében a jog kizárólag a populista vezető kiszolgálója lehet, aki a közjó értelmezését kisajátította. A legális-rationális legitimációban a közösség különféle érdekeinek beszámításával történő, deliberatív folyamatot tekintik ideálisnak; a szubsztantív-rationális

legitimáció keretében egy deklaratív, a csúcspatrónus érdekeit érvényesítő és más érdekeket elnyomó folyamat válik elfogadottá.

13. táblázat: Legális-racionális legitimáció és szubsztantív-racionális legitimáció.

	Legális-racionális legitimítás (konstitucionalizmus)	Szubsztantív-racionális legitimítás (populizmus)
A legitimáció hordozója	személytelen intézmények (formális szabályokban jelennek meg)	személyi aktorok (formális vagy informális) szervezetben jelennek meg
Az uralmi elit státusa	törvénynek alárendelt	törvény által kiszolgált
Az eredményezett eljárás	<u>deliberatív</u> : több aktor érdekeinek egyeztetése (különböző érdekek beszámítása)	<u>deklaratív</u> : egyetlen aktor érdekeinek érvényesítése (más érdekek elnyomása)

46.

A PATRONÁLIS AUTOKRÁCIA FORMÁLISAN FENNTARTJA, de semlegesíti a közösségi érdekbeszámítás intézményeit, új legitimációs alapra helyezve őket. Egy kommunista diktatúrában doktriner módon elnyomják és ellenőrzik a társadalmi érdekbeszámítás intézményeit. A pártállam totalitáriánus uralmat gyakorol: a társadalmi cselekvés minden szférájának összes aktora rákényszerül, hogy beilleszkedjen a pártvonalba, akik pedig eltérnek ettől, azok ennek megfelelően büntetésben részesülnek.

Ezzel szemben a társadalmi érdekbeszámítás intézményeit egy patronális autokráciában pragmatikus módon semlegesítik és használják. A fogadott politikai család nem fojt el mindent, ami szemben áll vele, csak azt, ami fenyegetést jelent a stabilitására és politikai-hatalmi monopóliumára nézve. A maffiaállam nem doktriner: mindenkit békén hagynak, vagyis gyakorolhatja a jogait, és részt vehet a demokratikus társadalmi érdekbeszámítással kapcsolatos tevékenységekben (szólásszabadság, indulás a választásokon stb.) mindaddig, amíg nem jelent veszélyt az autokratikus uralomra. Mi több, ezek a folyamatok részévé váltak a rendszer normális működésének. Erre mutattak rá a hibridológusok (2–3. tétel), akik demokratikus „díszletekről” vagy homlokzatról (*façade*) beszélnek: egy Patyomkin-intézményrészerről, amit teljesen kiüresítettek abban a tekintetben, hogy az embereknek beleszólást adnának az életük irányításába. A hibridológusok helyesen látják azt is, hogy a demokratikus díszletek megnehezítik a rezsimtől való éles elhatárolódást, a vezetők számára pedig

megspórolják a nyílt elnyomás támogatottságban és gazdasági értelemben is rendkívül költséges bevezetését.

Másfelől látni kell, hogy a létrejött intézményi homlokzat még névleg sem demokratikus: új legitimációs alapra helyezik, átállva a legális-rationális legitimációról (amely a nyugati típusú intézményrendszer felállításának alapja) szubsztantív-rationális legitimációra. Kommunista diktatúrában a közösségi érdekbiszámítás kommunista párt általi elnyomása levezethető egy ideológiából, a marxizmus-leninizusból. A populizmusból a csúcspatrónus semlegesítő intézkedései nem vezethetők le, így a populizmus sem „ideológiája” a semlegesítésnek, pusztán ideológiai eszköze. A populista csúcspatrónus nem ideológiavezérelt, hanem ideológiakalkuláló (98. tétel), így a viszony is fordított: a semlegesítést nem levezetni lehet a populizmusból, hanem igazolni vele.

A csúcspatrónus a populizmust eszközként használja: a segítségével mindig elmondhatja a fennálló *status quo*-ról, hogy a nemzet érdekében áll megváltoztatni, miközben azt, hogy hogyan változtatja meg – formálisan fenntartva az intézményeket, de kizárólag azok rendszerromboló potenciálját –, kizárólag a csúcspatrónus dönti el pragmatikus szempontok alapján (99. tétel). Ezen a ponton lép be a populizmus sokat emlegetett „elitellenessége”: a populista a közösségi érdekbiszámítás intézményei elleni támadást a nép establishmenttel szembeni ellenérzéseivel legitimálja. Miközben elitellenességnek látszik a keresleti oldalról, valójában „érdekbiszámítás-ellenesség” a kínálati oldalról (103. tétel). A populista legitimációs kihívást intéz a legális-rationális intézményeknek, hogy megtörje őket, saját szájíze szerint, szubsztantív-rationális alapon.

A KÖZÖSSÉGI ÉRDEKBISZÁMÍTÁS MEGVITATÁSI SZAKASZÁBAN

a maffiaállam uralt kommunikációs szférát hoz létre, semlegesített médiajogokkal. Liberális demokráciában a megvitatás célja, hogy minden polgárnak legyen esélye kifejezni a véleményét a politikai ügyekről, és békésen ütköztetni ezeket más polgárok nézeteivel. Ez – mint Haraszti Miklós rámutat – négy médiajog biztosítását jelenti: az ismeret joga, ami az ahhoz való jogunk, hogy információhoz jussuk politikai témákban (különösen az állam működésével kapcsolatos, közérdekű információkhoz); a beszéd joga, ami az ahhoz való jogunk, hogy megosszuk ismereteinket és

a véleményünket; a választás joga, ami az ahhoz való jogunk, hogy egy nagy és sokféle véleményt tükröző médiatérhez férjünk hozzá; és a kapcsolódás joga, ami az ahhoz való jogunk, hogy részesei legyünk a szabad kommunikációnak és információcserének más emberekkel otthon és külföldön, az interneten keresztül (14. táblázat).

Egy patronális autokráciában az ismeret jogát megnehezítik különféle titkosításokkal, az adatok kiadásához szükséges perekkel, a közérdekű adatkiadás fizetőssé tételével és más jogszabályi változtatásokkal, amelyek az állam működésének átláthatóságát csökkentik. Ami a beszéd jogát illeti, a patronális autokrácia nem a tartalmat szabályozza, hanem az elérést. Ezt a folyamatot „gettósításnak” nevezhetjük: a kritikus hangokat olyan zárt körökbe szorítja be a hatalom, ahol a már egyébként is a kormány opponensei közé tartozók csak egymással diskurálnak, így korlátozott a lehetőség a szélesebb közönség körében a lojális kontra kritikus arányon változtatni. Ez újabb példája annak, hogy a maffiaállam nem doktriner: az öncenzúra kultúrája kialakulhat, de nincs felülről oktroyált cenzúra, mint a kommunista diktatúrában. A rezsim nem fél a szavaktól, elviseli a kritikát – feltéve, ha nem ér el sokakhoz.

A választás jogát a patronális média korlátozza. Az állami média pártossá válik, a magánmédiát pedig vagy felvásárolja a fogadott politikai család, vagy kiszorítják, átveszik vagy gettósítják. Végül, bár egyes patronális autokráciákban, mint Oroszországban történtek kísérletek a kapcsolódás jogának korlátozására, az online tér szabályozásának nehézségei miatt leginkább a zajkeltés technikáját alkalmazzák: összezavarják a kommunikációs teret több, egymásnak is ellentmondó narratíva terjesztésével, keverve a valóságot és az álhírt.

A zajkeltés stratégiája egyfelől zavart és általános bizalmatlanságot ébreszt. A közösségi médiában központilag szervezett és iparosított trollhadseregek szétzilálják a megvitatás folyamatát, álhírekkel szennyezve azt be az említett narratívák terjesztésével. Másfelől a zajkeltés azt is jelenti, hogy olyan szempontokat visznek a nyilvános vitákba, amelyek egyetlen célja a hallgatóság összezavarása. Ez gyakorlatilag ellehetetleníti a valódi vitát és diskurzust, ami a közösségi érdekeszámításhoz szükséges: a kritikus álláspontok beleolvadnak a kaotikus kommunikációs szféra zajába, hogy az emberek ne tudják eldönteni, hogy mit is érdemes a narratívák kakofóniájában komolyan venni.

14. táblázat: Nyílt, zárt és uralt kommunikációs szférák.

	Az ismeret joga (információszerzés)	A beszéd joga (információmegosztás)	A választás joga (az információs források sokfélesége)	A kapcsolódás joga (online információ)
Nyílt kommunikációs szféra (médiajogok tiszteletben tartva)	közérdekű információkhoz való hozzáférés engedése	szabad beszéd (az állam a tartalmat moderálja)	<ul style="list-style-type: none"> • pártatlan állami média • szabad magán- (ellenzéki) média 	szabad internet-hozzáférés
Zárt kommunikációs szféra (médiajogok elnyomva)	közérdekű információkhoz való hozzáférés megtagadása	cenzúrázott beszéd (az állam a tartalmat korlátozza)	<ul style="list-style-type: none"> • irányított állami média • tiltott magán- (ellenzéki) média 	korlátozott internet-hozzáférés
Uralt kommunikációs szféra (médiajogok semlegesítve)	közérdekű információkhoz való hozzáférés akadályozása	szabad beszéd (az állam az elérést korlátozza)	<ul style="list-style-type: none"> • elfogult állami média • perifériára szorított és gettósított magán- (ellenzéki) média 	megregulázott internet-hozzáférés

48.

A KÖZÖSSÉGI ÉRDEKBESZÁMÍTÁS EGYESÜLÉSI SZAKASZÁBAN

először is a maffiaállam semlegesíti a valódi ellenzéki pártokat, és kamupártokat hoz létre. Az ellenzéki pártok a rendszer legfontosabb pillérei közé tartoznak, hisz ők teszik lehetővé a demokratikus váltógazdálkodást. Egy patronális autokráciában a maffiaállam igyekszik semlegesíteni őket: megmarad a lehetőségük, hogy szavazatokat és parlamenti helyeket szerezzenek, de a győzelem lehetőségét megtagadják tőlük (15. táblázat).

Ezeknek a pártoknak az első fajtája a marginalizált párt, amely nincs a csúcspatrónustól függő helyzetben, de a központi hatalom általi anyagi ellehetetlenítésük, médiahozzáférésük korlátozása, illetve aktivistáik diszkriminálása, kriminalizálása révén perspektívátlan pozícióba van szorítva.

Másodszor, a domesztikált párt formailag ellenzéki szerepben van, de informális és rejtett alkuk és zsarolások foglyaként a domináns párttal szemben győzni sohasem képes ellenzék szerepét játszsa el. Vezető kádereinek ugyanakkor e korlátok között ez is jelenthet némi egzisztenciális és politikai karrierlehetőséget.

Harmadszor, a beolvasztott pártot kooptálják, adott esetben még ellenzékben, majd szövetségesként és akár még a (transzmissziós-szj-) párt koalíciós partnerként is működnek vele együtt (19. tétel).

A kooptálását viszont egyfajta „halálos ölelés”, aminek a révén a rezsim végül úgy semlegesíti az adott pártot, hogy kiüresíti, megfosztja a szavazói támogatástól.

Negyedszer, a likvidált párt egy, a hatalom által betiltott, vagy vezetőik bebörtönzésével, esetleg meggyilkolásával felszámolt, a domináns pártra veszélyes ellenzéki párt, melyet nem sikerült domesztikált pozícióba szorítani. A likvidált párt sajátos fajtája az, amit meg sem engednek alakulni: ezt nevezhetjük „abortált pártnak” is. (Ilyen például a Jövő Oroszországa párt, Alekszej Navalnij be nem jegyzett ellenzéki pártja.)

Végül a *de jure* ellenzéki pártok utolsó típusát szigorúan véve nem „semlegesítik”, hiszen soha nem is volt a valódi ellenzék része. A kamupártok kettős szerepet töltenek be. Egyfelől, ha a pártstruktúra ellenzéki pártoktól történő megtisztítása „túl jól sikerült”, maga a központi hatalom is grümdolhat a demokrácia kulisszáiba illeszthető, általa ellenőrzött „ellenzéki” pártokat. Ez a helyzet például Türkmenisztánban 2007 óta, amikor is álellenzék jelent meg kamupártok formájában, olyan ál-elnökjelöltekkel, akik egytől egyik a csúcspatrónus (2022-ig Gurbanguly Berdimuhamedov, majd a fia) nyílt támogatói.

Másfelől a csúcspatrónus azért is indíthat kamupártot, hogy az segítsen marginalizálni a létező ellenzékét, csökkentve az utóbbi esélyét azzal, hogy a szavazatok jobban megoszlanak. Ilyen pártokat hoztak létre Magyarországon 2014-ben és 2018-ban is, bár nem közvetlenül a csúcspatrónus (vagy kliensei) révén, hanem indirekt módon, a kampányfinanszírozás átalakításával és a jelölés szabályainak lazításával. A kamupártok megjelenése segített összezavarni a választókat és fragmentálni a kormánykritikus szavazatokat, ami hozzásegítette a Fideszt a kétharmados többsége megőrzéséhez.

A semlegesített és kamupártok által benépesített politikai paletta stabilitása nem szükségképpen adott. Korábban domesztikált vagy marginalizált pártok megpróbálhatnak kitörni a pozíciójukból (mint a Kommunisták Pártja Oroszországban), a kormánnyal és a tehetetlen ellenzékkel szemben egyaránt létező protesthangulat pedig felemelhet egyes kívülálló szereplőket. Ha ezek a mozgalmak komolyra fordulnak, várható, hogy a maffiaállam közbelép, és további intézkedéseket vezet be, hogy semlegesítve tartsa a politikai játékeret.

15. táblázat: Különböző formális és *de facto* státusú ellenzéki pártok patronális autokráciában.

	Formális státus	<i>De facto</i> státus	Funkció
<i>Marginalizált párt</i>	ellenzéki	semlegesített ellenzéki (győzelmi esély nélkül)	versenyt tettetni (minimális kontrollal és nyereségekkel)
<i>Domesztikált párt</i>	ellenzéki	semlegesített ellenzéki (a csúcspatrónusnak alárendelt)	versenyt tettetni
<i>Beolvasztott párt</i>	ellenzéki (volt koalíciós partner)	semlegesített ellenzéki (a csúcspatrónus által kiüresített)	versenyt tettetni
<i>Likvidált párt</i>	ellenzéki	semlegesített ellenzéki (a csúcspatrónus által felszámolt)	n.a.
<i>Kamupárt</i>	ellenzéki	látszólag ellenzéki (a csúcspatrónus által kreált)	versenyt tettetni / a valódi ellenzék hátráltatása

49.

A KÖZÖSSÉGI ÉRDEKBESZÁMÍTÁS EGYESÜLÉSI SZAKASZÁBAN

másodszor a maffiaállam dominánspárt-rendszert tart fenn kompetitív szegéllyel vagy álellenzékkel. Kevés kivételtől (mint pl. Kína és Belarusz) eltekintve a legtöbb posztkommunista országban többpártrendszerek alakultak ki. A legfontosabb kérdés ezek kapcsán, hogy patronális vagy nem-patronális pártok alkotják-e őket – vagyis hogy a pártverseny valójában patrónus–kliens hálózatok versenye-e. Egy patronális demokráciában több patrónuspárt verseng, nagyjából azonos súlyú informális patronális hálózatokkal a hátuk mögött; egy patronális autokráciában a pártrendszert egy domináns patrónuspárt uralja, az ellenzékét pedig egy kompetitív szegélyre szorítják.

A „kompetitív szegély” kifejezést a közgazdaságtanból kölcsönözzük: közgazdaságtanból kölcsönvett fogalma arra utal, amikor egy piacon egy domináns vállalat nagy számú, hozzá képest kicsi vállalattal áll szemben, akik a domináns vállalat árszabásához és termékkínálatához kell, hogy igazodjanak. A politikai mezőben hasonló logikát figyelhetünk meg: egy domináns párt áll szemben több, hozzá képest kicsi párttal, és a domináns párt határozza meg a szabályokat, illetve a verseny tartalmát és témáit.

A piaci modellel való második párhuzam, hogy a domináns vállalat nem monopólium: versenylőnye van, de dolgoznia kell azon, hogy ez fenn is maradjon, megelőzve esetleges kihívók térnyerését a kompetitív szegélyről. Noha a domináns párt – a fogadott

politikai család transzmissziós szíjaként – sokkal több formális és informális forrással rendelkezik, mint az ellenzék, figyelnie kell arra, amit az ellenzék csinál, adott esetben tovább gyengítve azt, és/vagy úgy igazítani a politikai döntéseit, hogy az ellenzék ne tudjon belőlük magának politikai tőkét kovácsolni (115. tétel).

A harmadik párhuzam, hogy a kompetitív szegély cégei között általában verseny van, és a kicsik versenye sokszor kiélezettebb, mint amit a domináns vállalattal szemben képesek felmutatni. A kompetitív szegélyű domináns párt-rendszerben, bár egyes ellenzéki pártok továbbra is megpróbálhatnak őszintén küzdeni a rendszer ellen, valószínűleg felfogják, hogy a győzelem nem opció – ellenben a parlamenti helyek és szavazatok, illetve ezek révén az állami forrásokhoz való hozzáférés maximalizálása a többiek kárára nagyon is az. Ennek eredményeként az ellenzéki pártok eleve „az ezüstéremért indulnak versenybe az arany helyett”, tehát hogy annyi állami forrásra tehessék rá a kezüket, amennyire csak tudják.

Végül a domináns párt-rendszer létezhet tisztán állellenzékkel is. Ez az az eset, amikor a valódi ellenzékot felszámolták, a domináns párt megmaradt „kihívói” pedig valójában a fogadott politikai család kreatúrái.

50.

A KÖZÖSSÉGI ÉRDEKBESZÁMÍTÁS EGYESÜLÉSI SZAKASZÁBAN
harmadszor a maffiaállam álcivil- és transzmissziósszív-szervezeteket használ a közösségi szférában, miközben a valódi civil szervezeteket elnyomja. A közösségi szféra fő kollektív aktorai a különböző nonprofit szervezetek (NGO-k), amelyek a néppel állnak kapcsolatban, és igyekeznek elősegíteni bizonyos közösségi, társadalmi célok elérését. Egy ilyen szervezet – ideáltipikus esetben – „egy ügyű”, amennyiben egyetlen ügyet vagy témát képvisel, nem törődve azokkal a pénzügyi vagy politikai nehézségekkel, amikkel emiatt szembesül. Ugyanakkor az NGO-k alulról felfelé szerveződnek, és *de jure* és *de facto* egyaránt az államtól függetlenül működnek.

Ezzel szemben a „GONGO”, vagyis az álcivil szervezetekre használt mozaikszó (*government-organized non-governmental organization*, „állam által szervezett nem állami szervezet”) egy fogalmi önellentmondást próbál megragadni: hogy ezek a szervezetek

formálisan valódi civilekként pozicionálják magukat, miközben a valóságban állami szervezetek, melyeket (informálisan) az uralmi elit alapított és tart fenn, és a fennálló hatalmat szolgálják. Lévéen a maffiaállamok pragmatikusak, és nem tiltják be (az összes) ellenzéki csoportot, valódi civil szervezetek is létezhetnek, amennyiben nem jelentenek kihívást a hatalom és az általa használt ideológiai panelek számára. A veszélyt jelentő civil szervezetek – különösen az emberi jogi és a korrupcióellenes NGO-k – sorsa viszont a hatalom részéről történő semlegesítés, miközben az álcivil szervezetek a szabályozás és pénzügyi támogatás révén egy privilegizált státuszt élveznek.

A maffiaállam többlépcsős domesztikálási módszertant alkalmaz: központosítja és diszkrecionális kontrollt alakít ki a finanszírozás felett; a rendelkezésére álló médiabirodalom révén negatív kampányokat indít az ellenzéki irányultságú NGO-k, vagy általában azok ellen, akik az állami hatalom kontrolljának ethoszát igyekeznek beteljesíteni; végül pedig kényszerítő eszközöket is bevethetnek a csúcspatrónus akaratának érvényesítésére (82. tétel).

Az NGO-k és a GONGO-k mellett meg kell említenünk a TRANSBO-kat, azaz a transzmissziósszj-szervezeteket is, amelyeket *de jure* is az állam hoz létre. A kommunista diktatúrákban az olyan TRANSBO-k, mint a szakszervezetek, a kommunista ifjúsági szervezetek vagy a nőszövetség, a kommunista párt legfőbb testületének akaratát – illetve egyfajta kívánt közösségi életstílust – közvetítették a társadalom különböző szegmensei felé.

Egy patronális autokráciában maga a párt válik transzmissziósszj-já (19. tétel), egy sor, az állam által újonnan létrehozott kulturális, tudományos vagy sportszervezet pedig – TRANSBO-ként – három alapvető funkciót tölt be: (1) kifizetőhelyek, azaz közpénzcsapok és szinekúrák biztosító helyek az arra érdemesítettetteknek; (2) toborzóközpontok, vagyis a hozzájuk való csatlakozással ki lehet fejezni a fogadott politikai családba való befogadtatási szándékot; és (3) a szimbolikus politika bátyái, azaz olyan szervezetek, amelyek szállítják és nyilvánosan támogatják a rezsिम ideológiai legitimációját (99. tétel).

51.

A KÖZÖSSÉGI ÉRDEKBESZÁMÍTÁS EGYESÜLÉSI SZAKASZÁBAN

negyedszer a maffiaállam párhuzamosan mobilizál és demobilizál: kormánytámogató, lojalitás-demonstráló meneteket szervez, míg a kritikus tüntetéseket igyekszik leszerelni. Egy liberális demokráciában, ahol a társadalmi érdekbeszámítás teret ad mind a támogató, mind pedig a kritikus hangoknak, az állam ugyanúgy kezeli a tüntetéseket, mint a kormánytámogató meneteket – az egyesülési szakasz utcai megnyilvánulásaiaként. Ahogy azonban haladunk az elnyomóbb rendszerek felé, úgy nyílik egy szakadék a tüntetések és a kormánytámogató menetek között. A tüntetéseket egyre kevésbé tűrik, míg a menetek egyre prominensebbekké válnak.

A skála legelnyomóbb végén a kommunista diktatúra áll, mely a tüntetéseket tiltja, a támogató meneteket pedig hatalmas parádékká, pompázatos állami ünnepségekké transzformálja, amikor az embereknek kötelessége az utcákra tódulni, és ünnepelni a rendszert és a vezéreit. Egy patronális autokráciában a tüntetések és kormánytámogató menetek egyaránt jelentősek, csakhogy az utóbbiak – mint a rezsim álcivil szervezete, a Nasi kormánypárti menetei Oroszországban és az ún. Békemenetek Magyarországon – jelentősen különböznek a kommunista parádéktól. Ez utóbbiak leginkább kikényszerített rituális cselekvések voltak; a patronális autokráciák menetein viszont nemcsak a csúcspatronus demonstrálja, hogy mögötte áll a nép, hanem a menetelők is bizonyíthatják saját lojalitásukat. Másfelől a (kormányellenes) tüntetések a meneteknél jóval kevesebb anyagi forráshoz férnek hozzá, és számolniuk kell az állami demobilizáció direkt és indirekt technikáival is.

A direkt technikák közé tartozik az elfogult jogegyensúlyozás, amely az egymással ütköző jogok problémáját használja ki. Mindez a liberális demokráciákban is ismert: például a gyülekezéshez való jog másokat korlátozhat a szabad mozgásban, vagy veszélyt jelenthet a közrendre. Viszont míg a liberális demokrácia elvi alapját jelentő konstitucionalizmus ezeknek a problémáknak az elfogulatlan, kompromisszumos megoldását támogatja, addig egy patronális autokráciában a politikailag veszélyesebb alapjogot nyomják el a kevésbé veszélyes alapjog javára. Másfelől az alkalmazott indirekt technikák közé sorolhatjuk az egyszerű ignorálást épp úgy, mint az elégedetlen társadalmi csoportok „megvásárlását”, az egyes tüntetésvezetők elítélése révén a kritikus tömegekre történő

rájlesztést, valamint a kiszervezett állami elnyomás (házánkban fociultrák, Oroszországban a paramilitáris Kozákok által fogantatosított) eszközeit.

A hatalommal szembeni, kritikus tüntetéseket két nagy csoportba sorolhatjuk aszerint, hogy legitimitást megkérdőjelező tüntetésekről vagy szakpolitikát megkérdőjelező tüntetésekről beszélünk-e. Az utóbbi esetén egyes csoportok – diákok, pedagógusok, egészségügyi dolgozók stb. – fogalmazzák meg egymástól elkülönülten csak a saját területükre vonatkozó kritikáikat. Ezeket a hatalom leszerelheti részígérettel vagy egyszerűen ignorálhatja őket, megvárva azok kifulladását. A legitimitást megkérdőjelező demonstrációk azonban kilépnek saját területük szakmai kritikájából s egyben a rezsím politikai logikájából is: kormánykritikai paradigma helyett rendszerkritikai paradigmát testesítenek meg (74. tétel).

52.

A KÖZÖSSÉGI ÉRDEKBESZÁMÍTÁS VÁLASZTÁSI SZAKASZÁBAN

először is a maffiaállam lojalitás-strukturáló, kiszorító kampányokat szervez. Liberális demokráciákban a választások egy szabad döntési szituációt testesítenek meg (16. táblázat). A választások előtti „marketing kampányokat” egy piaci típusú versenyhelyzetben szervezik, melynek jellemzői a szabad kínálat (a polgárok szabadon alakíthatnak, csatlakozhatnak és támogathatnak különböző, akár ellenérdekelt pártokat), valamint a szabad kereslet (a polgárok szabadon megismerhetik a rendelkezésre álló alternatívákat a különböző alternatív információs forrásokból). Ezekben a kampányokban a kampányt lebonyolító *ad hoc* szervezet (például pártszervezet) elkülönül az államapparátustól s az igazságszolgáltatás szerveitől, akkor is (vagy főleg akkor), ha a kormányzó párt kampányáról van szó. Ez az intézményes biztossítóka annak, hogy egyrészt a kampányok során meggyőzendő polgárok megőrizhessék döntési szabadságukat, másrészt egymással ellentétes célú kampányok versenyezzenek a piacon.

Ezzel szemben a patronális autokráciában lojalitás-strukturáló, illetve kiszorító kampányokat látunk, melyekben a patronális média mellett tevékenyen részt vesznek az állam elvileg független intézményei is. Az ügyészség a kampánystáb részeként perbe fogja a rezsím politikai ellenfeleinek valamelyik reprezentánsát, kampánymenetrendhez illeszkedően dehonesztáló információkat szivárogtat róluk a lojalis sajtónak, esetenként pedig előzetes letartóztatással,

házi őrizettel vagy a bírósági tárgyalásokon vezető száron kísért vádlott képével kondicionálják a közvéleményt. Az ügyek kirobantását jól időzítik, ugyanakkor ezek évekig is elhúzódhatnak ítélet nélkül, nyilvános tálalásuk a legkülönfélébb kampányok szezonális ingadozásait követi. A kampányérdekekhez igazított szelektív bűnüldözés pedig végső soron a politikai opponensek diszkvalifikálásáig, azaz a versenyből való eltávolításáig is elmehet.

Kampányszempontok vezérelte bűnüldözés kommunista diktatúrákban is létezik, de már maga a „kampány” szó is mást jelent egy kommunista kontextusban. A kommunista diktatúrában a kampány értelemszerűen nem állampolgári igényekre reflektáló, azokat felkeltő piaci (marketing-) tevékenység, hanem a politikai vezetés kényszerítő, jogfelfüggesztő mechanizmusa, melynek során a választási lehetőségek kiiktatásával a felsőbb szintű nomenklátúra a társadalmat „mozgalmi üzemmódba” kapcsolja. Máshogy fogalmazva, a jogfelfüggesztő kampány célja az általa tétélezett, de jogszerűen nem követelhető vagy számon kérhető, s az apparátus jogszerű, rutinszerű működésével, automatizmusaival nem biztosítható központilag kijelölt célok végrehajtása. Az ilyen kampányok lehetnek gazdaságiak éppúgy, mint politikaiak; az utóbbi esetben beszélhetünk kirakatperekről és a különféle éberségi kampányokról (62. tétel). A kampányok nem teljesítése közvetlen szankciókkal jár, ami jelenthet jogi vagy jogon kívüli retorziót (pl. faliújságok s egyéb tömegkommunikációs eszközök segítségével történő megbélyegzést) is. Ez nyilvánvalóan szemben áll a liberális demokráciák gyakorlatával, míg a patronális autokráciákban csak azoknál jelenik meg a retorzió lehetősége, akik úgy nem hajlandók az uralkodó pártra szavazni, hogy közben állami és patronális támogatásoktól függenek.

16. táblázat: Kampányok a három csúcsbéli rezsimtípusban.

Marketing kampány (a liberális demokráciában domináns)	Lojalítás-strukturáló kampány (a patronális autokráciában domináns)	Jogfelfüggesztő kampány (a kommunista diktatúrában domináns)
szabad döntés	nem szabad döntés	nincs döntés
alulról felfelé (nem állam vezérelte)	felülről lefelé (állam vezérelte)	felülről lefelé (pártállam vezérelte)
periodikus	alkalmi/állandó	alkalmi/periodikus
versengő kampány (az emberek meggyőzésére)	kiszorító kampány (a többi versenyző kiszorítására)	irányítási kampány (az állami cél kikényszerítésére)
az elutasítást nem szankcionálják	az elutasítást nem, vagy csak közvetetten szankcionálják	az elutasítást közvetlenül szankcionálják

A KÖZÖSSÉGI ÉRDEKBESZÁMÍTÁS VÁLASZTÁSI SZAKASZÁBAN

másodszor a maffiaállam manipulált választásokat tart. Mivel semelyik országban sincsenek tökéletesen egyenlő feltételek a választáson résztvevők erőforrásai és médiahozzáférése tekintetében, nehéz lenne éles határvonalat húzni a „gyakorlatilag egyenlő” és a „súlyosan/demokráciát ellehetetlenítő módon egyenlőtlen” játéktér között. Van azonban két szempont, amelyek mentén világos tipológiát alkothatunk a posztkommunista rezsimek választásairól (17. táblázat). Az első a kampányfinanszírozás legalitása: tisztességes választások során az uralkodó párt a neki legálisan jutó pénzeket használja kampányolásra, míg a nem tisztességes választásoknál szerephez jutnak a pártfinanszírozás illegális csatornáis. Oroszországban több tízmillió dollár értékű államkötvényt irányítottak Jelcin 1996-os újraválasztási kampányába, így a választás nem volt tisztességes.

Azonban bár kisebb változtatásokat eszközöltek a választási törvényben pár hónappal a választás előtt, a választási rendszer bevezetése nem egyoldalú volt, hanem konszenzuális. Ez vezet át a második elemzési szemponthoz: amikor a hatalom egyoldalúan szabja át a választási törvényt, ott már manipulált választásokról beszélünk. A Putyin- és az Orbán-rendszerben egyfelől megvan a törvénytelen kampányfinanszírozás eleme, amennyiben az állami médiát és a közérdekű kormányzati csatornákat kampánycélokra használják, de másfelől a választási törvényt is jelentősen átírták, egyoldalúan rajzolva át a választóközeteket (*gerrymandering*) és vezetve be számos többségi elemet az uralkodó párt aktuális helyzetének megerősítése érdekében.

Azon kutatások alapján, amelyekről Henry Hale *Patronal Politics* (Patronális politika) című alpművében olvashatunk, a manipulált választások funkcióit a következők szerint lehet csoportosítani. Először is manipulált választások esetén egy profán, választási akтусból szakrális, lojalitásdemonstráló aktus válik. A „választás” a patronális hálók és tagjaik behódolásának felmutatása, alkalom a vezetők számára a támogatók mobilizálására.

Másodszor a választások hasznos mechanizmust biztosítanak a patronális háló formális politikai pozícióinak kontrollált megújítására. Ez jelentheti más hálók kooptálását, pénzek elosztását vagy a fontos elitcsoportok közötti hatalommegosztás elősegítését is.

Harmadszor, az olyan rezsimek, amelyek nem engedélyezik a választásokat, válságokkal és forradalmakkal néznek szembe, melyek kimenete roppant kiszámíthatatlan a vezető számára. Ez a kockázat érdekeltté teszi a vezetőket abban, hogy a társadalmi kihívásokat megpróbálják kiszámíthatóbb mechanizmusokba, például (manipulált) választásokba csatornázni. Amikor ezt teszik, a vezetők a politikai küzdelmet olyan alapszabályok szerint strukturálják, amiket maguk terveznek meg, s lehetővé teszik számukra, hogy hosszan tervezzenek előre, és csökkentik a hatalomvesztés kockázatát is.

Végül a csúcspatrónusok a manipulált választásokból is legitimitást fakasztanak. Ez nem egyszerűen azt jelenti, hogy a populista hitelesebben szólhat a nép nevében, miután megválasztották, hanem hogy az ilyen győzelmek mindenkivel tudatják, hogy a hivatalos győztes, a csúcspatrónus valóságosan rendelkezik azzal a nyers erővel, amellyel választásokat manipulálhat, és megszervezheti önnön győzelmét. Mindez olyan ösztönzőket teremthet, amely a győztes informális patronális hálója köré koordinálja a többi társadalmi hálót, megszilárdítva az egy piramisos berendezkedést.

17. táblázat: A választások típusai.

	Választási rendszer bevezetése	Vezetők kampányfinanszírozásának törvényessége	Hozzáférés országos tévékhez a valódi ellenzék számára	Közintézmények semlegessége
Tisztességes választások	Konszenzuális	Törvényes	Nyílt	Semleges
Nem tisztességes választások	Konszenzuális	Törvényes + törvénytelen	↓ Korlátozott	↓ Elfogult
Manipulált választások	Egyoldalú	Törvényes + törvénytelen	↓	↓
Kihívó nélküli választások	Egyoldalú	Törvényes + törvénytelen	↓ Zárt	↓ Kézivezérelt

54.

A VÁLASZTÁS TÉTJE A CSÚCSPATRÓNUS SZÁMÁRA nem csupán az, hogy hatalmon marad-e, hanem hogy elkerüli-e a büntetőjogi felelősségre vonást. Liberális demokráciában választást elveszteni annyit tesz, hogy az ember elveszti a kormányzati hatalmat, és a lehetőséget, hogy a politikáját megvalósítsa. De egy pártot, még ha a hatalomból el is távolítják, nem rekesztik ki a politikai mezőből:

a korábbi vezetők ellenzékbe vonulnak, ahonnan továbbra is részt vesznek a társadalmi érdekbizármítás folyamatában, annak a következö ciklusában pedig újra megmérettethetik magukat. Demokratikus vezetök nem követnek el törvényteleniséget a hatalomban, vagy legalábbis nincs közben védernyö fölöttük (38. tétel), amely kizárja bármiféle eljárás lehetőségét. Tehát nem kell bünügyi eljárással szembenézniük, mihelyt kikerülnek a hatalomból.

Egy patronális autokráciában a hatalmon lévök a saját törvényeik szerint is bünöket követnek el, már a rendszer alapvetö természetéböl eredően is: azzal, hogy egy informális patronális háló vezetőjeként személyes vagyonukat gyarapítják az ügyészi hivatal asszisztenciája mellett. Mivel az államot bünszövetkezetként működteti, a csúcspatrónus a büntetőjogi felelősségre vonást és a börtönt kockáztatja, ha veszít.

Egy spanyol politikatudós, Abel Escribá-Folch azt találta, hogy az ún. perszonalista rezsimekben (amelynek a patronális autokrácia egy altípusa) a második világháború utáni autokraták politikai karrierje az esetek 63%-ában száműzetésben, börtönben vagy halállal ért véget – gyakrabban mint a katonai diktátoroké (51%), és majdnem kétszer olyan gyakran, mint a királyoké és hasonló uralkodóké (37%). A posztkommunista régióban három jellegzetes példára utalhatunk (időrendi sorrendben): Viktor Janukovics volt ukrán csúcspatrónus, akinek az uralmát megdöntötte az Euromajdanforradalom, és azóta is száműzetésben él Oroszországban, miközben egy ukrán bíróság távollétében tizenhárom évi börtönre ítélte hazaárulásért; Nikola Gruevszki, a volt macedóniai csúcspatrónus, akit korrupciós vádak alapján lemondásra kényszerítettek és két év börtönre ítéltek, majd sikerült megszöktetni a macedón és a magyar titkosszolgálatok segítségével; és Vladimir Plahotniuc, a volt moldovai csúcspatrónus, aki erős nemzetközi nyomásra menekült el – udvartartásával együtt – egy magángépen Moldovából.

A lényeges, közös elem ezekben az esetekben, hogy a választási győzelem élet-halál kérdés a csúcspatrónus számára, hiszen a tét a számára nem pusztán az, hogy megtartja vagy ideiglenesen elveszti-e a hatalmát (mint a liberális demokráciában). Ez az egyik fontos ok, amiért a csúcspatrónusok manipulálják a választásokat, és minden áron igyekeznek bebiztosítani, hogy hatalomban maradhassanak – nemcsak azért, hogy általában a patronális céljaikat gördülékenyen valósíthassák meg.

55.

A NÉPSZAVAZÁSOKAT A CSÚCSPATRÓNUSOK patronális autokráciában a hatalmuk stabilizálására használják, miközben az ellenzékől megtagadják a szavazás eme formájának használatát.

A népszavazások rövidre zárják a társadalmi érdekegyeztetési folyamatot. Míg a választások a képviseleti demokrácia megtestesülései, addig a referendumok a közvetlen demokrácia egy formáját jelentik, ahol az emberek közvetlenül szavaznak adott kérdésekről, törvényekről vagy személyekről egyszerű, bináris „igen-nem” formula szerint. A népakarat közvetítésének strukturált intézményei nem játszanak szerepet – ez olyasvalami, ami szerves része a populizmusnak is (44–45. tétel). Elvileg, amit a referendumok képviselnek, az pontosan a közvetlen kapocs a nép és a végrehajtó hatalom feje között, akivel a népszavazás tudatja, mit akar a többség. Csakhogy valójában, ahogy a populizmus is arra irányul, hogy – miközben a népre és a népi legitimációra hivatkozik – az állami döntéshozatal jogát kivegye a nép kezéből, és helyette a populista dönthesse el, mi áll „a nemzet” vagy „a nép” érdekében, a patronális népszavazások sem a népakaratom, hanem a közjó értelmezése patronális kisajátításának eszközei.

A népszavazásokat a patronális autokráciákban arra használják, hogy megerősítsék a csúcspatrónust a közjó egyetlen értelmezőjének pozíciójában, és hogy eltávolítsák a korlátokat a hatalma útjából (avagy – a populista narratíva szerint – hogy engedjék őt átlépni a főlősleges jogi akadályokon „a nép” céljainak megvalósítása érdekében: szubsztantív-racionális legitimáció). Számos példa között említhetjük egyfelől a 2004-es belarusz, a 2009-es azerbajdzsáni és a 2020-as orosz népszavazásokat, amelyek az elnök-csúcspatrónus hivatali idejére vonatkozó korlátokat változtatták meg vagy törölték el; másfelől pedig a 2016-os és 2022-es magyarországi referendumokat, amik olyan kampányesemények voltak, amelyek az „illegális migráció” és az „LMBTQ-propaganda” témájának segítségével pozícionálták a csúcspatrónus Orbánt a nemzet védelmezőjének a szerepében, mobilizálva a támogatókat és demobilizálva az ellenfeleket.

A népszavazásokra további példákat találunk még Közép-Ázsia posztkommunista országaiban, melyek mind az elnöki hatalom kiterjesztésének és a demokratikus biztosítékok kiiktatásának tendenciájába illeszkednek. Eközben egy ellenzék által indított népszavazás sem volt még egyetlen patronális autokráciában sem. A népszavazást mint a társadalmi érdekbeszámítás eszközét semlegesítik: a közvetlen népakaratra való hivatkozás az érdekbeszámításon alapuló népakarat kizárásának eszközüvé válik.

Törvényalkotás és a jogrendszer: a joguralomtól az uralom jogáig

56.

A KÖZÖSSÉGI ÉRDEKBESZÁMÍTÁS TÖRVÉNYALKOTÁSI SZAKASZÁBAN először is a maffiaállam törvényhozói céljai patronális politikák: nincsenek szakpolitikai céljaik, csak szakpolitikai következményeik. Egy patronális autokráciában a közérdek nem esetlegesen, hanem tartósan és a politikai döntéseket alapvetően meghatározó, rendszerszerű módon rendelődik a magánérdek alá. Ahogy az elitérdek, azaz a hatalomkoncentráció és a személyes vagyonosodás ikermotivumai válnak az államműködés uralkodó elvévé (25. tétel), a közpolitikai célkitűzések mint a politikai döntések indítékai háttérbe szorulnak.

Ha egy rendszert patronális autokráciaként azonosítunk, az olyan területeket, amelyek egy liberális demokráciában a szakpolitika hatókörébe tartoznának – oktatás, szociálpolitika, kultúrpolitika stb. –, érdemes „rezsimspecifikus szemüvegen keresztül”, az elitérdek feltételezésével vizsgálni, azaz mindig azt nézni, hogy a döntések hogyan szolgálják a hatalomkoncentrációt és a vagyonosodást. Ez a megközelítés nemcsak harmonizál a rezsím leírására használt elemzési kerettel, de olyan megértést és prediktív erőt is kölcsönöz, amihez nem jutnánk el, ha a motivációra vonatkozó feltételezésünket a rendszer valódi működése helyett a hivatalos indoklásokból merítenénk. Így ahelyett, hogy a hivatalos célokat következetesen nem szolgáló, szakpolitikai „tévedéseket” regisztrálnánk, a hatalom és vagyon motivumait következetesen szolgáló döntések pontos leírásához jutunk.

Természetesen a csúcspatrónus aktívan figyel és alkalmazkodik a változó lehetőségekhez és a politikai klímához is, ezek pedig befolyásolják a politikáit abban az értelemben, hogy mikor mely szereplőket és intézményeket vesz célba, illetve mikor próbálja megtörni az autonómiájukat. De az alapmotiváció változatlan: a szakpolitikának látszó döntések, „szerkezetátalakítások” vagy „reformok” valójában mindig a patronalizálást és patrimonializálást, azaz a patrónus–kliens függőségek kiépítését és a magánbirtokként

való igazgatást célozzák (26–27. tétel). Így szakpolitikák helyett patronális politikákról érdemes beszélni.

A patronális politikáknak szakpolitikai indítékuk nincs, csak szakpolitikai következményük. Az olyan következmények, mint a növekvő egyenlőtlenség, az alsóbb társadalmi rétegek leszakadása vagy az oktatásban a diákok romló eredményei csupán a fogadott politikai család központi motívumai megvalósításának a járulékos vagy „mellékhatásai” (114. tétel).

57.

A KÖZÖSSÉGI ÉRDEKBESZÁMÍTÁS TÖRVÉNYALKOTÁSI SZAKASZÁBAN másodszor a maffiaállam eszközszerű, diszkrecionális törvényeket hoz személyre szabott „lexek” formájában. Mivel a társadalom életét meghatározó döntések a formalizált testületek körén kívül születnek, és a fogadott politikai család hatalmi és gazdasági igényeihez gyakorlatiasan igazodnak, az ellensúlyok nélküli politikai intézményrendszerben a formai, jogi eljárások helyére az önkényes, diszkrecionális cselekvés lép.

A jogrendszer eszközszerűvé tételét a szubsztantív-rationális legitimitáció alapozza meg (45. tétel). Míg egy liberális demokráciában a legális-rationális legitimitáció korlátozza a politikusokat, a jog uralma alá rendelve őket, a szubsztantív-rationális legitimitáció a csúcspatrónus kezében egy felhatalmazási eszköz, amely a jogot másodlagos, eszközszerű pozícióba taszítja a fogadott politikai családdal szemben.

A törvényhozás immáron nem a jogszerű, normatív, mindenkire érvényes és számon kérhető szabályok terepe, hanem a fogadott politikai család „mérték utáni szabósága”, ahol a család igényei szerint testre szabják a törvényeket. Ez más, mint a kommunista diktatúrákban: ott a jogi önkényességet törvényerejű rendeleteken keresztül érik el, amelyekkel esetről-esetre írják felül a létező jogi normákat. A kommunista alkotmányok nyíltan álltak a szubsztantív legitimitás bázisán: a kommunista pártot a nép „élcsapataként” vagy „vezető erejeként” megnevezve maguk váltak egyfajta felhatalmazási törvénné.

Egy patronális autokráciában az alkotmány legális-rationális legitimitációt deklarál, nem a tényleges szubsztantív-rationális legitimitációt, a jogi önkényességet pedig testre szabott törvények révén valószínűsítik meg. A törvényhozást személyre, csoportra, politikai barátokra

és ellenfélre szabott jogalkotásra használják. Mindez sebészi pontossággal zajlik, a csúcspatrónus által adott eseti felhatalmazások alapján: jutalmaz vagy büntet, privilegizál vagy diszkriminál (18. táblázat). A célzás rejtett módon zajlik: miközben a törvény maga olyan, mintha normatív lenne, az alkalmazási kritériumait úgy válogatják össze, hogy az alá csak a célba vett személy vagy intézmény essen. Ezt a gyakorlatot a korrupciós szakirodalomban „technicizálásnak” hívják, amely a patronális autokráciákban a központi politika rangjára emelkedik. A jogi környezetet folyamatosan hozzáigazítják a politikai család naponta változó igényeihez. A törvénykezés így kiemelt fontossággal bír, mert tömeges *ad hoc* eljárásokra van szükség a különféle, épp szükséges „lexek” fogalmazásához és alkotásához.

18. táblázat: A testre szabott törvények típusai, általános példákkal a jutalmazó és büntető politikákra.

A célpont típusa	Patronális politikai cél	Általános példa...	
		jutalmazó intézkedésre	büntető intézkedésre
Politikai aktor	Rendelkezés közhivatalok betöltése fölött	a fogadott politikai család strómanjainak az állami, közhatalmi pozíciókba történő kinevezésének lehetővé tétele olyan esetekben is, amikor azt az összeférhetlenségi szabályok nem tennék lehetővé	állami, közhatalmi pozíciókból történő önkényes eltávolítás törvényesített lehetővé tétele
Politikai aktor (intézmény)	Rendelkezés politikai aktorok javadalmazása fölött	a fogadott politikai család politikai strómanjai, az általa uralt civil vagy politikai szervezetek, önkormányzatok javadalmazásának vagy támogatásának növelése	közhatalmi funkcióban lévő politikai opponensek, illetve kritikus civil vagy politikai szervezetek, önkormányzatok javadalmazásának, támogatásának csökkentése
Politikai aktor (intézmény)	Rendelkezés politikai aktorok hatásköre fölött	politikai strómanok vagy intézményeik kompetenciáinak kinevezés utáni kiterjesztése	a hatalmat ellenőrző intézmények, önkormányzati vagy szakmai testületek kompetenciáinak csökkentése
Gazdasági aktor	Rendelkezés gazdasági aktorok nyereségessége fölött	lojális gazdasági vállalkozók kedvező helyzetbe hozása	a fogadott politikai családba nem betagozott vállalkozások kizorítása a piacról, kizárásuk vagy e lehetőség jogi feltételeinek megteremtése
Politikai/gazdasági/közösségi aktor	Politikai haszon elérése	olyan aktorok elítélhetetlenné tétele (akár visszamenőlegesen), akiket a bíróság elítélne, de a fogadott család ezt nem akarja	aktorok elítélhetővé tétele (akár visszamenőlegesen), akiket a bíróság nem ítél el, de az emberek akarják

58.

A KÖZÖSSÉGI ÉRDEKBESZÁMÍTÁS TÖRVÉNYALKOTÁSI SZAKASZÁBAN harmadszor a maffiaállam a törvényeit bábparlamentben, egy transzmissziósszj-szervezeten keresztül szavztatja meg. Mivel a kormányzati döntések a formalizált testületeken kívül születnek, a parlament az önkényes döntések lepapírozását szolgálja csupán. A parlament megszűnik a végrehajtó hatalom el-lensúlya lenni, és a fogadott politikai család újabb transzmissziós szjává válik.

Liberális demokráciákban a parlamenti képviselők politikusok: autonóm szereplők, akik saját akaratuk szerint élhetnek a formális politikai hatalmukkal. Bár létezik pártfegyelem, a politikusnak lehetősége van vitatkozni, kisebbségi véleményt fenntartani, sőt, saját jogán törvényjavaslatot is benyújtani. Máshogy fogalmazva, a párton belül is létezik egyfajta érdekbeszámítás: van (1) megvitátás, amennyiben a tagok hangoztathatják a véleményüket, és megpróbálhatnak meggyőzni másokat; (2) egyesülés, amennyiben platformok és frakciók alakulhatnak a pártvezetéssel szemben; (3) választás, amennyiben a párt vezetőit (és olykor a párt jelöltjeit is) a tagok választják, párton belüli kampányolás nyomán; (4) törvényalkotás, amennyiben a párt alkotja a saját belső szabályait, amiket a tagok (ideértve a vezetőséget is) kötelesek követni; és (5) törvényalkalmazás, amennyiben a párt belső szabályainak megszegése fegyelmi eljárást vagy más szankciókat is vonhat maga után. Így egy parlamenti képviselő nem egyszerű végrehajtója a pártját vezető akaratának, hanem alakíthatja a politikai döntéseket, de legalábbis hatással lehet rájuk.

Ezzel szemben a kormányzati képviselők többsége egy transzmissziósszj-parlamentben politikai stróman, akinek nincs *de facto* autonómiája és beleszólása a politika alakulásába. Az ilyen parlamentek csak „könyvelik” a rajtuk kívül, az informalitás világában meghozott döntéseket. Ami számít, az a fogadott politikai család parlamenti frakciójának többsége. Ezen a ponton tér el alapvetően egy patronális demokrácia és egy patronális autokrácia: az előbbiben a kormányon lévő fogadott politikai családnak nincs alkotmányozó többsége, magyarán kétharmada.

Az alkotmányozó többség előfeltétele a patronális autokráciák lényegét jelentő egypiramisos rendszer bevezetésének és megszilárdításának. S bár a maffiaállam mindennapi működtetéséhez

(beleértve a jog eszközszerű használatát és testre szabott törvények megszavazását) a „sima” abszolút többség is elegendő, a csúcspatrónusok általában igyekeznek a választáson megtartani alkotmányozó többségüket, hogy bármit kedvük szerint meg tudjanak változtatni a jogrendszerben, ha a szükség úgy hozza.

59.

A KÖZÖSSÉGI ÉRDEKBESZÁMÍTÁS TÖRVÉNYALKALMAZÁSI SZAKSZÁBAN először is a maffiaállamban a törvény előtti egyenlőséget felváltja a törvény utáni egyenlőtlenség. Némi szójátékkal megkülönböztethetjük azt az időszakot, mielőtt egy törvényt ténylegesen alkalmaznak (amikor megfogalmazták és elfogadták, de még nem használták jogi ügyben), attól a periódustól, amikor alkalmazzák. A „törvény előtti egyenlőség” az előbbi szakaszra vonatkozik: hogy vajon az emberek törvényileg jogosultak-e ugyanarra a jogvédelemre, azaz hogy a törvény szava magában foglalja-e a diszkriminációt vagy sem. A „törvény utáni egyenlőség” viszont már az utóbbi szakaszt jelöli, és arra vonatkozik, hogy a törvényileg garantált jogokat egyenlően alkalmazzák-e vagy sem.

Egy liberális demokráciában joguralom van, ami a törvény előtti és utáni egyenlőség elvén nyugszik. Egy maffiaállamban a jog uralmát felváltja az uralom joga: a törvény előtti egyenlőség mellett megjelenik a törvény utáni egyenlőtlenség (19. táblázat). *De jure*, a formális intézmények szintjén minden ember egyenlő, s ennek megfelelően egyenlő bánásmódban is kéne a törvények szerint részesülnie; *de facto* viszont az informális szabályok és utasítások mentén történő politikailag szelektív jogalkalmazás a jellemző, amely különbözőféleképpen kezel barátot és ellenséget, behódolt és nem hódolt gazdasági szereplőt, politikai szövetségest és riválist. A politikai, a patronális (függési) és a lojalitási státusz jelenti a patronális autokrácia törvényalkalmazását vezérlő informális normák alapját.

A csúcspatrónus mindig dönthet, hogy egy törvényt ne érvényesítsenek, vagy inkább szabják testre, és annak megfelelően érvényesítsék. A kettő közti döntést a csúcspatrónus az alapján hozza meg, hogy melyik sérti kevésbé a rezsim demokratikus külső mázát, illetve melyik rejti mélyebbre a fogadott politikai család valódi (hatalmi és vagyoni) céljait. Azonban mindez csak a nagy fontossággal bíró ügyekre vonatkozik. Nem arról van szó, hogy minden egyes törvény eszközszerű és minden jogi eljárás

kézivezérelt; az átlagemberek nagy biztonsággal gondolhatják, hogy a jogukat tiszteletben fogják tartani, és nem avatkoznak be felülről hétköznapi ügyekbe. De az emberek jogai feltételes jellegűek: csak annyiban érvényesítik őket, amennyiben nem keresztezik a csúcspatrónus terveit, vagy amíg nem dönt úgy, hogy be akar avatkozni büntetés vagy jutalmazás céljából. A csúcspatrónus cselekvései széles önkényességi amplitúdón mozognak (28. tétel), amely a be nem avatkozástól a közvetlen menedéknyújtásig és integritás-megtörésig terjed (38. tétel).

19. táblázat: A jog státusza a három csúcsbéli rezsimben.

	<i>Törvény előtti...</i>	<i>Törvény utáni...</i>
Joguralom (mint liberális demokráciában)	egyenlőség	egyenlőség
Uralom joga (mint patronális autokráciában)	egyenlőség	egyenlőtlenség
Jogbizonytalanság (mint kommunista diktatúrában)	egyenlőtlenség	egyenlőtlenség

60.

A KÖZÖSSÉGI ÉRDEKBESZÁMÍTÁS TÖRVÉNYALKALMAZÁSI SZAKASZÁBAN másodszer a maffiaállam semlegesíti a bírói ágot, hogy biztosítsa saját kliensei büntetlenségét. A bíróságok kapcsán – mint a rendszer számos formális intézményében – gyakran nincs is szükség közvetlen patrónusi beavatkozásra. Mint az orosz rendszert átfogóan leíró Alena Ledeneva rámutat, a hivatalnokok gyakran maguktól is tudják, mi a dolguk az olyan, különböző direkt beavatkozások által generált félreérthetetlen jelzések révén, amelyek nyomán az informális szabályok fokozatosan normává merevednek. Azonban ha a fogadott politikai család gondoskodni akar róla, hogy az akaratát végrehajtsák az igazságszolgáltatásban, konkrétabb lépéseket is kell tennie a bírói ág semlegesítésére.

A semlegesítésnek három módját sorolhatjuk fel, amelyek kombinálva, egyszerre is használhatóak. Elsőként a csúcspatrónus számára a legegyszerűbb (és a legkevésbé kifinomult) módszer a bírói kar autonómiájának megtörése. Ennek a módszernek a keretében ő maga, vagy egy politikai stróman, akit a bírók felügyelőjének pozíciójába helyez, beavatkozik a jogi eljárásokba,

önkényesen helyez át bírósági ügyeket, korlátozza a bíróságok hatáskörét, vagy informálisan negatív következményeket helyez kilátásba a „helytelenül pártatlan” bírák számára.

Másodszor, a csúcspatrónus dönthet úgy, hogy a politikailag érzékeny ügyeket elveszi a közönséges bíróságoktól, és újonnan felállított közigazgatási bíróságokhoz helyezi. A semlegesítésnek ezt a módszerét Magyarországon – bár volt rá szándék – még nem sikerült bevezetni, de számos patronális autokráciában már alkalmazták, köztük Azerbajdzsánban, Belaruszban, Kazahsztánban, Örményországban és Üzbegisztánban. Az adminisztratív bíróságokat a patronális autokráciák patronális szolgálkkal tömíki (20. tétel), és/vagy olyan különleges jogi keretben működnek, amely korlátozza a normatív ítélkezést. Ezeknek a normális bírói rendszerrel párhuzamosan létező bíróságoknak a segítségével az állam elleni panaszokat kiemelik a jogállami garanciák rendszeréből. Ezeken a fórumokon nincs érdemi vita a felek között: a bírák csupán a megpanaszolt hatóságokra vonatkozó speciális törvényeknek való megfelelést vizsgálják, a panaszosnak pedig legfeljebb azzal lehet esélye, ha elrontott alakiságokra (elmulasztott határidőkre stb.) hivatkozik.

A harmadik opció a bírói ág semlegesítésére az ügyészség alárendelése a fogadott politikai család érdekeinek. Ha ezt a módszer választják, akkor alig van szükség arra, hogy a bíróságokkal foglalkozzanak, mert a bűnügyek el sem jutnak a jogi folyamat bírói szakába: az ügyészség eleve nem indít bűnügyi nyomozást a fogadott politikai család ellen. Hazánkban a Polt Péter vezette ügyészség a fogadott politikai család tagjai büntetlenségének biztosítása: a feljelentések száma már a 2010–2014 közötti periódusban felére-harmadára csökkent éves átlagban, az elutasításuk aránya háromszorosára nőtt, ha pedig mégis indult nyomozás, azokat közel kétszer nagyobb arányban szüntették meg, mint korábban.

A posztszovjet országokban az ügyészség történelmileg is erős intézmény a jogrendszerben, ami különösen fontos fegyverré teszi a csúcspatrónusok kezében. Szemben a közösségi érdekbeszámítás számos más elemével, a kézivezérelt ügyészséget a patronális autokráciák nem egyszerűen semlegesítik: fel is használják arra, hogy támadják vagy zsarolják a fogadott politikai család ellenségeit. Így válhat az ügyészség a politikailag szelektív jogalkalmazás legfőbb eszközévé.

61. A KÖZÖSSÉGI ÉRDEKBESZÁMÍTÁS TÖRVÉNYALKALMAZÁSI SZAKASZÁBAN

harmadszor a maffiaállam kompromatot is bevet, az ellenfeleit pedig köztörvényes – nem pedig politikai – vádak mentén ítéli el. A kompromat nem a patronális autokráciák egyedi jellemzője; létezik kommunista diktatúrában, sőt még patronális demokráciában is. Általában a kompromat egy információ – valódi tény –, amellyel egy aktor zsarolható, mert leleplezné (a) a bűnösségét vagy (b) a magánéletének olyan részét, amit nem kíván nyilvánossá tenni (fényűző, költséges életmód, szexuális viselkedés stb.). Míg a kirakatperek „bizonyítékait” koholják, a kompromatokat begyűjtik, és visszatartják őket a nyilvánosság elől, hogy politikai vagy gazdasági aktorok zsarolására tudják használni.

Kompromatok bőségesen termelődtek a posztkommunista országokban. Eleinte az átmenet és a privatizáció meglehetősen ingatag jogi alapokon ment végbe, sok visszaéléssel azok részéről, akik később meghatározó gazdasági és/vagy politikai aktorok lettek; később pedig a patronális rendszerek ragadozó működése és az alacsony színvonalú közszolgáltatások miatt jött létre egy olyan, kiterjedt árnyékgazdaság, amin a természeténél fogva tenyészik a kompromat. Értékes eszköz lévén a kompromatnak kialakult a maga piaca ezekben az országokban, ahol kompromatra szakosodott vállalkozók (gyakran bűnözők vagy volt titkosszolgák) árulnak információt az érdekelt feleknek. Patronális demokráciákban és a kiforratlan oligarchikus anarchiákban (30. tétel) a versengő patronális hálók és oligarchák harcolnak a kompromat eszközével (*vojna kompromatov*, a kompromatok háborúja), de az oligarchák politikusok megzsarolására, s így az állam alulról történő foglyul ejtésére is használhatják.

Annak azonban, hogy a kompromatnak versengő piaca lehessen, két feltétele van: médiapluralizmusnak kell lennie, hiszen egy információ csak akkor tudja potenciálisan tönkretenni valakinek a reputációját, ha sok ember számára nyilvánosságra lehet hozni; és nem-kézivezérelt ügyészségnek és bírói karnak kell lennie, máskülönben mindegy lenne, milyen kompromat van valakinek a kezében, senkit sem ítélnének el, ha csak a „kézivezérlő” nem járul hozzá. Ez magyarázza azt is, miért jelenti a patronális autokrácia létrehozása a kompromat versengő piacának végét. Egy patronális autokráciában a csúcspatrónus lesz a kompromat első számú használója.

A kompromattal a csúcspatrónus – egyrészt – a klienseit rövid pórázon tarthatja: pillanatnyilag a védernyőjük védi őket, de a kriminalitásuk bizonyítéka ott van a csúcspatrónus kezében. Azonban – másrészt – a kompromat az is, ami segít áthidalni a törvény előtti egyenlőség és a törvény utáni egyenlőtlenség közötti szakadékot. Kommunista diktatúrában a politikai ellenfeleket börtönbe lehetett küldeni, mert nyíltan tiltották a tevékenységüket, és ennek megfelelően létezett a politikai fogoly kategóriája (amit – mint egy külön „osztályt” – térben is elhatároltak a közönséges bűnözőktől a büntetés-végrehajtási intézetekben). Patronális autokráciában azonban a rendszer formálisan demokrácia, ahol az emberek alapjogait és szabadságjogait formailag betartják. Ezért a fogadott politikai családnak a politikai ellenfelekből köztörvényes bűnözőket kell „faragnia”, hogy börtönbe küldhesse őket. A fogadott politikai család kompromatot gyűjt és használ külön erre a célra, ahol a csúcspatrónus akarata szerint aktiválhatja az ügyészséget, és eljuttathatja hozzá (strómanokon keresztül) a bizonyítékot, amelynek alapján a politikai ellenfél elítélhető.

62.

A KÖZÖSSÉGI ÉRDEKBESZÁMÍTÁS TÖRVÉNYALKALMAZÁSI SZAKASZÁBAN negyedszer a maffiaállam azon ellenfelei esetén, akiknél nem áll rendelkezésre kompromat, kirakatpereket rendez koholt bizonyítékokkal. Egy kompromat-ügy egy patronális autokráciában a következő lépések szerint zajlik: elkövetik a bűnt; az ügyészség politikai döntés alapján kezdi meg a jogi eljárást és a nyomozást; a bírók kompromattal vetik össze a hatályos törvényeket, azaz valós tényeket vesznek alapul, amelyeket a csúcspatrónus halmozott föl és használ zsarolásra, illetve az illojális aktorok megbüntetésére, ha szükséges; a bíróság ítéletet hoz (tipikusan bűnösségről) a kompromat alapján. Ezzel szemben a kirakatpercek a következőképpen néznek ki: a bűnt nem követik el; az ügyészség politikai döntés alapján kezdi meg a jogi eljárást és a nyomozást; a bírók koholt bizonyítékokat vetnek össze a hatályos törvényekkel, azaz a hatalom fiktív adatokat és vádakot fabrikál, hogy bűnösnek állíthassák be az első számú bűnbakot; a bíróság ítéletet hoz (a bűnösségről), előre elhatározott politikai verdikt alapján.

A kirakatpercek alapvető részét képezték a kommunista diktatúrák gyakorlatának. Ezekben a „kirakat” egyszerre utalt kampánycélokra (52. tétel) és a koholt bizonyítékok jelenlétére, miközben

a folyamatot az nómenklatúra bürokratikus apparátusának tömeges cseréje, tisztogatási hullámok is kísérték. Egy patronális autokráciában a bírói ügyekbe kampánycélokból történő politikai beavatkozás (például az orosz feminista rockegyüttes, a Pussy Riot esetében) nem feltétlenül jelenti koholt bizonyítékok használatát. Ilyenekre csak akkor van szükség, ha egy olyan, egyébként nem megtörhető ellenféllel akarnak leszámolni, akivel szemben nem áll rendelkezésre kompromat. Ha a csúcspatrónus nem tudja máshogy semlegesíteni, esetleg kooptálni őket a fogadott politikai családba, elrendelheti egy kirakatper megtartását, jöllehet ilyen eddig csak stabilabb autokráciákban (pl. Belaruszban és Oroszországban) fordult elő.

Akárcsak a kompromat esetén, a csúcspatrónus által használt koholt bizonyíték is mindig köztörvényes bűnökre vonatkozik, mint például sikkasztás vagy drogcsempészet; nem úgy, mint a kommunista gyakorlatban, ahol a kirakatperek politikai, rendszerellenes bűncselekményekre (összeesküvés, kémkedés, hazárulás stb.) koncentráltak. Végül a kommunista diktatúrák kampánycélokhöz igazodó kirakatpereknek többnyire fontos eleme, hogy a vádlott maga bűnösnek vallja magát, beismerve, hogy bűnt követett el az állampárt és a kommunista elvek ellen. Ez éles ellentétben áll a patronális autokráciák gyakorlatával, ahol ha ilyen perbe keverik, a vádlott nem vallja bűnösnek magát, sőt, arra használja az alkalmat, hogy erős kritikát fogalmazzon meg a rezsimmel szemben (mint például Alekszej Navalnij ellenzéki politikus esetében Oroszországban).

63.

A KÖZÖSSÉGI ÉRDEKBESZÁMÍTÁS TÖRVÉNYALKALMAZÁSI SZAKASZÁBAN ötödször a maffiaállam egyszerre használ „házon belüli” és kiszervezett állami kényszert az akarata érvényesítésére. Egy alkotmányos állam állami kényszert kizárólag bűnözők ellen vethet be, érvényt szerezve azoknak a törvényeknek, amelyeket a nép választott képviselői alkottak. A legitim erőszak monopóliumának arzenáljába olyan formális, legális szervezetek tartoznak, mint a rendfenntartás (rendőrség, terrorelhárító szervezetek stb.), a bevételi szervek (adóhivatal, számvéviszék stb.) és a titkosszolgálat.

A maffiaállam is használja ezeket a szerveket, de a karakterisztikus állami funkciójukat megváltoztatja, és ki is egészíti őket újfajta eszközökkel (20. táblázat). Egyfelől a karakterisztikus állami funkció megváltozását illusztrálhatjuk a titkosszolgálatok példáján. Egy liberális demokráciában az államnak van titkosszolgálata; egy kommunista diktatúrában a pártnak és a pártállam érdekeinek védelmének szenteli magát. Egy patronális autokráciában a titkosszolgálat a csúcspatrónusnak van alárendelve, és az ő érdekeit szolgálja ki informális utasítások alapján, például az ellenzék különböző tagjainak – pártoknak, NGO-knak vagy akár magánszemélyeknek – a megfigyelésén keresztül. Számos példa van továbbá új, párhuzamos szervezetek létrehozására is a csúcspatrónus lojális embereiből: ilyen hazánkban a Terrorelhárítási Központ (TEK), amit Orbán korábbi, őrnagyból egy lépésben dandártábornokká avanzsált személyi testőre vezet, valamint – nagyobb léptékben – az Orosz Föderáció Nemzeti Gárdája, amelynek Putyin volt személyi testőre lett a vezetője.

Az erőszaknak a formálisan az államhoz tartozó intézményeken keresztüli alkalmazása mellett (amit nevezhetünk törvényesített kényszernek is) megjelenik az engedélyezés miatt törvényes (szürke) és a törvénytelen (fizikai) kényszer is a patronális autokrácia eszköztárában. Azonban a maffiaállam csakis végső esetben nyúl fizikai erőszakhoz. A csúcspatrónus pragmatikus; mivel érdekében áll fenntartani az elnyomásmentesség díszleteit, kezdetben látszólag demokratikus eszközöket használ, és csak akkor vált át kevésbé demokratikusakra, ha az addigiak nem elegendőek a hatalom megtartásához. Ez a közösségi érdekbeszámítási folyamat semlegesítésének kulcsa: a szabad verseny és az ellenfelek likvidálása, avagy a liberális demokráciák elnyomásmentessége és a kommunista diktatúrák tömegterrorja között a politikai és gazdasági ellehetetlenítés széles skálája létezik a zsarolástól és koptalástól kezdve az ellenzéki aktorok megbüntetésén és kizárásán át a verseny szabályainak megváltoztatásáig. Csak akkor, amikor ezek az eszközök már nem elégségesek, dönthet a csúcspatrónus úgy, hogy fizikai erőszakra vetemedjen a fogadott politikai család ellenfeleinek likvidálása céljából. A kijelölt célpontok lehetnek ellenzéki politikusok, rivális oligarchák vagy akár az igazságot túl csökönyösen kereső és bemutató újságírók is.

20. táblázat: Az állami kényszer intézményei és funkcióik.

	<i>Szervezet típusa</i>	<i>Karakterisztikus állami funkció... </i>	
		<i>liberális demokráciában</i>	<i>patronális autokráciában</i>
Törvényesített kényszer (eleve törvényes erőszak-alkalmazás)	Rendfenntartó szerv (rendőrség, terrorelhárító kommandók stb.)	Normatív törvényalkalmazás erőszak(kal való fenyegetés) által	Zsarolás szelektív törvényalkalmazás révén, a fogadott politikai család védelme
	Bevételi szerv (adóhivatal, számvéviszék stb.)	Normatívan kiszabott adók behajtása	Zsarolás szelektív vizsgálatok és büntetések révén
	Hírszerzői szolgálat (titkosszolgálat stb.)	Megfigyelés és nemzetbiztonsági veszélyek semlegesítése	Formális és informális ellenzék (pártok, NGO-k, egyének) megfigyelése
Szürke kényszer (engedélyezés miatt törvényes erőszak-alkalmazás)	Polgárőrség	Országos rendőrség részmunkaidős tartalékosai	Segítség a jogalkalmazó testületeknek a fogadott politikai család szolgálatában
	Magán védelmi ügynökségek (titkosszolgálat, magánrendőrség stb.)	Közterdeből fontos személyek és objektumok védelme	Patronális érdekből fontos személyek és objektumok védelme
Fizikai kényszer (törvénytelen erőszak-alkalmazás)	Szurkolói klubok (ultrák, kopaszok stb.)	n.a.	Tüntetések, más ellenzékre irányuló tevékenységek semlegesítése
	Paramilitáris csoportok (milíciák stb.)	n.a.	Megfélemlítés, ellenzéki tömegrendezvények erőszakos feloszlása
	Szervezett alvilág (bűnözői csoportok, klasszikus maffia stb.)	n.a.	Konkrét célpontok, illetve a fogadott politikai család ellenfeleinek zsarolása és likvidálása

Védekező mechanizmusok: a demokráciák és autokráciák stabilitása és összeomlása

64.

AZ IDEÁLTÍPIKUS DEMOKRÁCIÁK ÉS AUTOKRÁCIÁK STABIL, önfenntartó rendszerek, amelyek összeomlását a védekező mechanizmusaik gátolják. Egy rezsim megdőlhet olyan, kivédhetetlen külső tényezők miatt, mint a háborúk vagy a gazdasági válságok. Ezek hiányában azonban a rendszer fenntartható egészen addig, ameddig a belső komponensei, folyamatai harmóniában vannak. Mint Kis János rámutat, egy rendszer akkor tekinthető stabilnak, ha három sajátosság egyszerre jelen van: (1) a rezsim alrendszerei egymással kompatibilis módon működnek, azaz az egyik alrendszer tevékenysége nem zárja ki, hogy a másik ellássa a rá háruló feladatokat; (2) a rezsim alrendszerei kölcsönösen támogatják egymást, azaz az egyes alrendszerek, miközben a saját feladatukat végzik, egyben kedvező feltételeket is teremtenek más alrendszerek zavartalan működéséhez, ezzel is növelve az egész rendszer önfenntartó képességét, és hozzájárulva a rezsim szempontjából nem kívánatos kilengések elkerüléséhez; (3) a rezsim hatékony védekező mechanizmusokkal rendelkezik, amelyek megelőzik vagy – ha mégis bekövetkeznek – semlegesítik vagy korrigálják a destruktív tendenciákat, hogy ne vezessenek a rezsim lényegének lerombolásához.

A védekező mechanizmusok akkor a legfontosabbak, amikor támadás alatt állnak. A posztkommunista országokban ez vagy úgy nyilvánul meg, hogy az aktorok célja a liberális demokráciát autokráciává átalakítani (mint Magyarországon, ahol ez sikerült), vagy úgy, hogy a cél a patronális demokráciából patronális autokráciába áttérni (mint Ukrajna esetén, ahol ezek a kísérletek sikertelenek maradtak). Minden esetben a rendszer lényegét érte fenyegetés.

Egy liberális demokráciában a rendszer lényege az emberi jogok egyetemes védelme, valamint az emberek egyenlő joga, hogy beleszólásuk legyen, hogyan irányítják az életüket: ezeket testesíti

meg a korlátozott politikai hatalom, valamint a közösségi érdekbeszámítás. Egy patronális demokráciában a lényeg a patronális hálók versenye: a nagyjából azonos súlyú informális hatalmi piramisok pluralizmusa egyfajta dinamikus egyensúlyi állapotot alkot, és bár mindegyik hálózat szeretne dominánssá válni, egyik sem képes rá. A két rendszer közötti különbség eltérő védekező mechanizmusokat szükségeltetnek, amelyeket lentebb mutatunk majd be.

Az autokráciáknak is kellene védekező mechanizmusok – azonban nem a pluralizmus fenntartása, hanem annak megelőzése érdekében, megszilárdítva a csúcspatrónus korlátok nélküli, monopolisztikus uralmát. A csúcspatrónus nem egy egyszerű tolvaj, hanem – a közgazdász Mancur Olson kifejezésével – „letelepedett bandita”. Mivel nem egy, az adott pillanatban kiválasztott célpontot foszt ki, hanem a saját hazáját, a csúcspatrónus nem veheti el egyszerűen azt, amit ma akar, hanem gondolnia kell a holnapra is. Gondoskodnia kell a rezsím fenntarthatóságáról, úgyhogy megfelelő védekező mechanizmusokat kell teremtenie a rendszer túlélése érdekében (115. tétel).

65.

A HATALMI ÁGAK SZÉTVÁLASZTÁSA védekező mechanizmusként szolgál liberális demokráciákban, mert korlátozza a politikai hatalmat az autokratikus tendenciák elkerülése érdekében.

Hogy a politikai hatalom terét korlátozni kell, az emberi jogok konstitucionalista alapelvéből következik: az állam erőszakhasználatát nem szabad jogsértő módon alkalmazni, hisz az alkotmányos állam pont azért létezik, hogy megakadályozza a jogsértéseket. Természetesen az alkotmányos államot demokratikus úton feljogosíthatják, hogy más (szakpolitikai) funkciókat is betöltsön, de még a nép (tipikusan a többség) számára is tilos központilag vezérelt módon megsérteni mások (tipikusan a kisebbség) alapjogait és szabadságjogait.

Mіндеz persze nem merül ki egyszerű tiltásban. Ahhoz, hogy elkerüljék egy-egy szereplő vagy hatalmi ág (különösen a végrehajtó hatalom) zsarnokságát, liberális demokráciákban szétválasztják a hatalmi ágakat. A hatalmi ágak szétválasztásának legközismertebb hirdetője Montesquieu volt, aki leírta, hogyan lehet a végrehajtó hatalmat elválasztani az állam törvényhozói és igazságszolgáltatási ágaitól. Az intézményeket olyan módon rendezik el, hogy ne függjön vagy feleljen minden politikai aktor a végrehajtó hatalomnak;

ha pedig valamilyen autokratikus tendencia mégis elindulna, akkor a többi ág kellő jogi felhatalmazással bír ahhoz, hogy gátat vessen neki (vétőjogok révén, felelősségre vonási eljárással, bizalmatlansági szavazással stb.). Mivel jogukban áll megakadályozni egymás cselekedeteit, a szétválasztott hatalmi ágak képesek egymás zsarnoki törekvéseinek fékjeként és ellensúlyaként működni.

Egy demokratikus államban a hatalom nemcsak horizontálisan, hanem vertikálisan is szét van választva. A végrehajtó ág hatalmát szűkítik azáltal, hogy egyes hatásköreit elveszik, és elválasztott ágaknak adják őket (horizontális szétválasztás), de a hatalom megoszlik a központi kormány és az önkormányzatok között is (vertikális szétválasztás). Települési, megyei vagy más, az országos alatti szinteken a helyi önkormányzatok jelenléte (és így valamiféle föderalizmus) fék és ellensúly módjára hat a központi kormányra, amelynek nincs teljes hatalma a polgárok élete fölött: a hatalom egy részét az emberek helyben választott képviselői gyakorolják.

Az egyes országok nagy változatosságot mutatnak abban, hogy a helyi önkormányzatok hogyan szerveződnek, és hány szintes a közigazgatás; mindez valójában inkább ország-, semmint rezsimspecifikus kérdés (105. tétel). De a szubszidiaritás elve szerint a társadalmi és politikai kérdéseket a megoldásukhoz közvetlenül a legközelebbi szinten kell megoldani. Így liberális demokráciában az önkormányzatok jelentős törvényhozási, bírói és végrehajtói hatásköröket élveznek a helyi ügyek viszonylatában (közoktatás, földgazdálkodás, helyi beruházási projektek stb.). Ezek fölött a kérdések fölött a központi kormány hatásköre korlátozott, s kialakulhatnak a „szabadság kis körei”, melyek jelentős autonómiával szabályozhatják a helyi polgárok életét.

A KÖZÖSSÉGI ÉRDEKBESZÁMÍTÁS védekező mechanizmusként szolgál liberális demokráciákban, tényleges beleszólást biztosítva az embereknek abba, hogyan irányítják az életüket. Az állampolgárok szabad, a saját életük irányításába beleszólással rendelkező emberként való kezelése a konstitucionalizmus másik alapelve, amely a liberális demokrácia átfogó legitimációs keretét alkotja (43. tétel). Mindezt a társadalmi érdekbiszámítás garantálja: ez az, ami módot ad az embereknek, hogy értékeljék a jelenlegi kormány teljesítményét és különböző alternatíváit (megvitatási szakasz nyílt kommunikációs szférával); hogy

a kormánnyal szembeni alternatívákat megjelenítsék demonstrációkon és politikai pártokban (egyesülési szakasz az egyesülési jog szabad gyakorlásával, állami beavatkozás nélkül); hogy kiválasszanak egy alternatívát egy olyan versenyben, aminek a kimenetelét az dönti el, hogy kit kedvelnek jobban, nem pedig az, hogy kinek szolgál a javára a manipulált választási rendszer vagy az illegális hozzáférés kampányfinanszírozási többletjuttatásokhoz (választási szakasz tisztességes választásokkal); hogy abban a fajta politikában legyen részük, amelyiknek a törvénybe iktatására képviselőket választottak (törvényalkotás döntéshozó törvényhozással); és hogy a képviselőik által hozott törvényeket alkalmazzák is, vagyis hogy az életüket valóban a választásuknak megfelelően kormányozzák (törvényalkalmazó szakasz törvény utáni egyenlőséggel).

Mint az ebből az áttekintésből is egyértelműen látszik, a választások jelenléte önmagában nem jelenti azt, hogy az embereknek beleszólása van abba, hogy hogyan kormányozzák az életüket. Azt, hogy a választások önmagukban a demokrácia letéteményesei, „az elektoralizmus téveszméjének” mondják a kutatók, olyan választásokra hivatkozva, amiket a hatalomban lévők úgy manipulálhatnak, hogy az az általuk kívánt eredményt produkálja. Az emberek joga, hogy megválasszák, hogyan kormányozzák az életüket, szükségessé teszi az alternatívák ismeretét, és azt is, hogy ezeknek az alternatíváknak legyen esélyük megnyerni a választást, kormányt alakítani, és olyan törvényeket alkotni, amelyek úgy szabályozzák az emberek életét, ahogyan azt ők akarják (és nem – például – választott informális struktúrák és árnyéknormák mentén). Továbbá, mivel ezt a jogot garantálni kell minden polgár számára minden időszakban, a társadalmi érdekeszámítási folyamatnak ciklikusnak kell lennie. Az emberek akaratának képesnek kell lennie arra, hogy elmozdítsa az inkumbenst, aki viszont nem lehet képes a népszerűségvesztését intézményi úton, a választási verseny manipulálásával ellensúlyozni. Hiszen így a hatalomban tudná tartani magát annak ellenére, hogy az emberek megváltoztatták a véleményüket a kormányzatról, s így sérülne a demokrácia lényege.

Röviden, a hatalmi ágak szétválasztása féken tartja az autokratikus tendenciákat azáltal, hogy mind horizontálisan, mind vertikálisan korlátozza az uralom kiterjedését, míg a társadalmi érdekeszámítás ciklikussága megakadályozza az autokratákat

abban, hogy az örökkévalóság végezetéig tartósítsák az uralmukat: biztosítja leválthatóságukat és elszámoltathatóságukat is. Ez a két intézményi szerkezet biztosítja azt a dinamikát, amely az autokrácia gátja és a korlátozott, demokratikus hatalom támasza.

67.

A FRAKCIONALIZMUS ÉS A CIVIL TÁRSADALOM NÉGY AUTO-

NÓMIÁJA jelentik a szociológiai biztosítékot a liberális demokrácia védekező mechanizmusainak működése mögött. Még ha a hatalmi ágak *de jure* el is válnak egymástól, és az alapvető (politikai) jogok a társadalmi érdekbiszámításban való részvételhez jogilag garantáltak, az elválasztás *de facto* biztosításának van még egy háttérfeltétele: az ezeket az intézményeket működtető emberek függetlensége. Az amerikai alapító atyák egyikének, James Madisonnak a híres érve volt, hogy az alkotmányos rendszer csak akkor lehet önfenntartó, hogy ha az egyes intézmények tagjai olyan kevéssé függenek más intézményektől, amennyire csak lehetséges, mert ez az, ami lehetővé teszi, hogy szabadon cselekedjenek, illetve hogy nem kényszerülnek a többi intézmény támogatására. A hatékony fékek és ellensúlyok lényege Madison szavaival ez: „Becsvággyal becsvágynak kell szembeszegülnie.” Hogy útját álljuk az autokratikus tendenciáknak, vagy „a zavaros szenvedélyek keltette felfordulásnak vagy gyengéségnek”, frakcionalizmusra van szükség: egymástól független, eltérő érdekű csoportok versengésére, amelyeknek mind kell, hogy legyen valami szava a döntéshozatalban. Mivel egyetlen frakció vagy érdekcsoport sem érdekelt valamely másik frakció kizárólagos uralmában, egyértelmű ösztönzőjük van arra, hogy szembe szálljanak az autokratikus tendenciákkal az állami döntéshozó folyamatban; függetlenségük az autokratikus aktortól pedig lehetővé teszi a számukra az ellenállást.

Madison érve a frakcionalizmus mellett a közintézményekre vonatkozott, azaz a hatalmi ágak szétválasztására, de nagyon jól kiterjeszthető a magánszférára, sőt, a társadalmi érdekbiszámítás egész folyamatára is. Ez vezet át bennünket a civil társadalom autonómiájához, amit tágan értelmezve négy csoport autonómiájaként határozhatunk meg: média autonómiája, amely lehetővé teszi a számukra, hogy kritikus véleményeket tegyenek közzé anélkül, hogy félniük kellene az állami megtorlástól; vállalkozók autonómiája, amely lehetővé teszi, hogy részint támogathassák azt a politikai aktort, amelyiket csak akarják, a megtorlástól

való félelem nélkül, részint pedig ez az ellenzék is segíti, hogy összeszedje az anyagi forrásokat, amelyek a hatékony működéshez szükségesek; civil szervezetek autonómiája, amely lehetővé teszi az önálló „watchdog” funkciókat az állami intézmények működésének vizsgálatára; és polgárok autonómiája, ami azt jelenti, hogy nem lehet őket pénzügyi eszközökkel kényszeríteni vagy elriasztani, különösen attól, hogy kifejezzék a véleményüket (megvitatás) és kiválasszák a vezetőiket (választás).

A civil társadalom négy autonómiája szociológiai biztosítékot jelent az autokráciával szemben: azt a termőtalajt, amiből alternatív hatalmi központok nőhetnek ki. Autonóm civil csoportokkal a demokrácia védett, s az autokratikus tendenciák leküzdhetők; nélkülük nincs meg a hatékony ellenzék felemelkedésének társadalmi alapja.

68.

A LIBERÁLIS DEMOKRÁCIA ERÓZIÓJÁNAK HÁROM ÁLLOMÁSA

VAN: autokratikus kísérlet, autokratikus áttörés és autokratikus stabilizáció. A liberális demokráciák pártrendszerét mély törésvonalak szabdalhatják, a pártok pedig heves vitákat folytathatnak olyan szakpolitikai kérdésekben, amelyekben eltérő ideológiai, jobb- vagy baloldali álláspontot képviselnek. De mindezt a liberális demokrácia keretén belül teszik: megkérdőjelezik egymás politikáit, de nem a legitimitásukat, és elfogadják a rendszer egészének legális-rationális legitimitációját is, ragaszkodva a politikai játéktér alkotmányos szabályaihoz. Ez az a két jellemző, ami nincs meg a populistáknál, akik magukat a nép egyedüli legitim képviselőiként aposztrofálják a szubsztantív-rationális legitimitáció keretében (45. tétel).

A hatalomba jutó populisták a liberális demokrácia erózióját hozzák el, ami három szakaszba tagolható (21. táblázat). Először az autokratikus kísérlet egy sor, a populista által kezdeményezett formális intézményi változtatást foglal magába, amelyek a demokrácia rendszerszerű átalakítását célozzák az autokrácia irányába. A populisták a demokratikus mandátumukat arra használják, hogy összekössék a hatalmi ágakat, megerősítve a végrehajtó ág hatalmát, szűkítve a többi ág és az önkormányzatok hatáskörét, illetve a fogadott politikai családhoz személyesen lojális emberekkel váltva fel a hatalmi ágak tagságát (patornális szolgák; 20. tétel). A bíróságok felduzzasztása (*court packing*), a polgári bíróságok

fejének leváltása, az ügyészség kézbevétele egy patronális szolga révén, az önkormányzatok gyengítése, a választási szabályok egyoldalú átírása és az alkotmány megváltoztatása a végrehajtó hatalom, az elnök vagy miniszterelnök jogköreinek kiterjesztése érdekében mind részei az autokratikus kísérletbe fogó populista eszköztárának.

Az autokratikus kísérlet sikere főleg egy tényezőn múlik: azon, hogy a populisták megszerzik-e a politikai hatalom fölötti monopóliumot, azaz alkotmányozó (kétharmados) többséggel nyerik-e a választásokat. Ha ez megtörténik, a populista alkotmányos puccsot hajt végre. Szemben a katonai puccsokkal, az alkotmányos puccs folyamatában a jogfolytonosságot formálisan fenntartják, a populista pedig *de jure* nem szünteti meg a hatalmi ágak szétválasztását. Viszont kinevezési kompetenciája révén egyetlen vazallusi vertikumba fűzi fel valamennyi hatalmi ágat, neopatrimoniális hatalmat nyerve ezzel az állam működése fölött (26. tétel). Ezzel a populista sikeresen deaktiválja a liberális demokrácia első védekező mechanizmusát, a hatalmi ágak szétválasztását. Ez az a pont, amikor már nem autokratikus kísérletről, hanem autokratikus áttörésről kell beszélnünk.

A harmadik és egyben utolsó lépést az autokratikus stabilizáció jelenti, amire csak akkor kerülhet sor, ha a populista deaktiválja a második védekező mechanizmust: a civil társadalom autonómiáját is. A civil társadalom négy autonómiájának az állam hatalmával való elfojtása szükséges ahhoz, hogy aláássák a hatékony ellenzéket és a társadalmi érdekbeszámítási folyamatot.

21. táblázat: Az autokratikus változás különböző szintjei.

	A hatalmon lévők sikeresen deaktiválják...	
	az első védekező mechanizmust (hatalmi ágak szétválasztása)	a második védekező mechanizmust (civil társadalom autonómiája)
<i>Autokratikus kísérlet</i>	–	–
<i>Autokratikus áttörés</i>	X	–
<i>Autokratikus stabilizáció</i>	X	X

69.

AZ OSZTOTT VÉGREHAJTÓ HATALOM ÉS AZ ARÁNYOS VÁLASZ-**TÁSI RENDSZER védekező mechanizmusként szolgál patronális demokráciákban, fenntartva a patronális hálók versenyét.**

A liberális demokratikus rendszerekben az autokratikus tendenciák, és egy populista, patronális kihívó felnövekedése nem más, mint anomália. Patronális demokráciákban viszont a patronális kihívás a norma. A prekommunista és kommunista korszakok makacs struktúrái újra előtörtek a posztkommunista érában, különösen azokban az országokban, ahol a patronális örökség erős volt (10. tétel). Oligarchák és poligarchák versengő patronális hálói jelentek meg a politikai színpadon patrónuspártok köpenyében. Ez hozza létre azt, amit többpiramisos patronális hálónak neveztünk, ahol a pártverseny csupán a patronális hálók versenyének felszíni megjelenése.

Mivel minden szereplő igyekszik megtörni a demokratikus rendszert, és egy piramisos patronális hálót kialakítani, a patronális demokrácia túlélése attól függ, hogy milyen nehéz megszerezni a politikai hatalom monopóliumát. Paradox módon az informális patronális hálók versenyének ezt az aspektusát a formális intézmények határozzák meg (22. táblázat). A tisztán prezidenciális rendszerekben az elnöki pozíció egy kézben, egyetlen aktor számára centralizálja a végrehajtó hatalmat, és nincs más, hasonlóan erős pozíció a rendszerben a politikai hatalom tekintetében. Ezzel szemben az osztott végrehajtó hatalmi rendszerekben, ahol az elnöknek és a parlamentnek egyaránt vannak végrehajtó jogkörei, és különböző választásokon is választják őket, lehetséges az ún. kohabitáció, azaz hogy a két végrehajtó pozíciót – az elnököt és a miniszterelnököt – két különböző patronális háló csúcspatrónusa töltsse be.

A kohabitáció több intézményi lehetőséget kínál arra, hogy a versengő patronális hálók sakkban tartsák egymást, szemben egy tisztán prezidenciális felállással. Másodszor – mint Hale kifejti – ezeknek a rendszereknek van egy fontos jelzőhatása: egy prezidenciális rendszerben egyértelmű, hogy az elnök patronális hálója a domináns, és a társadalmi szereplők aköré kezdenek szerveződni; míg osztott végrehajtó hatalom esetén a dominancia kérdése megválaszolatlan marad. Nem véletlen, hogy amikor ezen megosztott végrehajtó hatalom által jellemzett rendszerekben egy patronális hálózat domináns szerepre tör, akkor rendszert kísérletet is tesz a tisztán prezidenciális rendszerre történő

átállásra; ezen kísérletek bukásakor pedig a versengő patronális hálózatok az osztott végrehajtó hatalom újbóli bevezetését igyekeznek elérni. Így történt ez az olyan keleti ortodox országokban, mint Ukrajna, Moldova és Románia.

Másrészt a parlamentáris rendszerekben az egypiramisos patronális háló kialakulásának gátját alapvetően a választási rendszerek arányossága biztosíthatja, mely rendszerint képes megakadályozni, hogy egy politikai szereplő alkotmányozó többséghez és ahhoz a kizárólagos lehetőséghez jusson, hogy egymaga dönthessen a fékek és ellensúlyok garanciális intézményeinek személyi feltöltéséről. Az egyes patronális demokráciák általában az egyik intézményi korlát miatt maradnak stabilak: az osztott végrehajtói hatalom hatékony korlátként szolgál Bulgáriában, ahol megmaradt a patronális demokrácia, és máig nem alakult ki egypiramisos rendszer, Albánia és Szlovákia parlamentáris rezsimjeiben pedig az arányos választási rendszer hátrította el vagy verte vissza sikerrel az autokratikus kísérleteket. De az arányos választási rendszer fontosságát láthatjuk olyan félelnöki rendszerekben is, mint a már említett Románia, ahol az elnöki jogköröket mindmáig ellensúlyozni tudták az arányosan választott parlament jogkörei.

22. táblázat: Formális alkotmányok és patronalizmus a posztkommunista országokban az 1990-es évek közepe óta (Henry Hale *Patronal Politics* című könyvéből módosítva).

Patronalizmus foka	A végrehajtó hatalom típusa		
	Prezidencializmus	Osztott végrehajtó hatalom	Parlamentarizmus
Magas	Azerbajdzsán,* Belarusz,* Kazahsztán,* Kirgizisztán (2010-ig),* Moldova (2000-ig),* Oroszország,* Tádzsikisztán,* Türkmenisztán,* Ukrajna (1991–2006; 2010–2014),* Üzbegisztán*	Kirgizisztán (2010–)*, Moldova (2016–),* Örményország,* Románia,* Ukrajna*	Albánia, Bulgária,* Magyarország (2010–), Macedónia,* Moldova (2000–2016)
Mérsékelt			Észtország, Lettország, Litvánia, Magyarország (1998–2010), Szerbia,* Szlovákia*
Alacsony		Horvátország (2000-ig),* Lengyelország*	Cseh Köztársaság (2012–), Horvátország (2001–),* Magyarország (1998-ig), Szlovénia*

* Közvetlen elnökválasztásos országok.

70.

A SZÍNES FORRADALMAK védekező mechanizmusként szol-

gálnak patronális demokráciákban helyreállítva a patronális hálók versenyt (de nem hozva létre liberális demokráciát).

A posztkommunista régió ún. színes forradalmi nem klasszikus forradalmak. A 18–19. század klasszikus forradalmi feudális rendszerek ellen törtek ki: olyan rendszerek ellen, ahol az uralkodók istentől eredeztették a legitimitációjukat, a forradalmak célja pedig az volt, hogy felcseréljék ezt a legitimitációs mintát egy másikra, a népi legitimitáció mintájára. A közép-európai rendszer-váltások, avagy 1989 „jogállami forradalmi” azt érték el – békés úton –, hogy a pártállam jelentette szubsztantív-racionális legitimitációt egy demokratikus rendszer jelentette legális-racionális legitimitációra cserélték. Ezzel szemben a színes forradalmak nem az egyik legitimitációs mintáról akarnak egy másikra váltani, hanem a demokrácia eredeti, koherens legitimitációs mintáját akarják biztosítani a korrupt autokrata eltávolításával.

Ilyenformán az örmény, a kirgiz vagy az ukrán színes forradalmakat komoly optimizmussal figyelték nyugati körökben. Az eseményeket a demokrácia–diktatúra tengelyen értelmezve egy, az elnyomó rendszerrel szembeni népi lázadás számukra egyet jelentett a demokratikus pólus, azaz a nyugati típusú liberális demokrácia felé való elmozdulással. De a színes forradalmak ritkán hozták a várt eredményeket, s általában inkább a patronális demokrácia mindennapjaiba való visszaesést produkáltak. Valójában a színes forradalmak védekező mechanizmusok: egy társadalmi védelem, amely megtöri az autokratikus kísérleteket, és visszalöki a politikai közösséget a patronális demokrácia dinamikus egyensúlyi állapotába.

A sikeres színes forradalmak tipikus lefolyása a következő lépésekben zajlik: (1) az uralkodó patronális háló megtöri a társadalmi érdekbiszámítás folyamatát (tipikusan választási csalással), hogy bebetonozza a helyzetét; (2) a választási csalás legitimitációt megkérdőjelező tömegtüntetéseket vált ki, ahol a választás megismétlését vagy az ellenzék győzelmének elismerését (s vele a jelenlegi kormány lemondását) követelik; (3) a legitimitációt megkérdőjelező tüntetések támogatást kapnak külső aktoroktól, mint külföldi civil szervezetek, alapítványok, kormányok vagy nemzetközi szövetségek; (4) a kormány támogatottsága addig olvad mind a hazai, mind pedig a nemzetközi politikai szintén,

amíg a mozgásteret a működésképtelenségig szűkít, és a vezetők rákényszerülnek, hogy teljesítsék a forradalmárok követeléseit.

Az ok, amiért ezek a forradalmak nem vezetnek liberális demokráciához, az, hogy nem kísérik őket antipatronális átalakulások. Bár a forradalmi mozgalmak a demokrácia zászlaja alatt vonulnak az átláthatóság és korrupcióellenesség jelszávaival, a tömegek demokratikus törekvése mögött ott találjuk – szervezeti erőként éppúgy, mint anyagi forrásként – az elnyomással fenyegetett patronális hálókat. Az igaz, hogy a társadalmi érdekeszámítási folyamat megtöréséből fakadó társadalmi elégedetlenség nélkül a patronális hálók kevésbé tudnának szembeszállni az autokratikus tendenciákkal. De igaz az ellenkezője is: a versengő patronális hálók forrásai nélkül a népi elégedetlenség nemigen tudná megakadályozni az autokratákat abban, hogy megtörjék a „tisztelesség”, demokratikus (patronális) versenyt.

71.

AZ AUTOKRATIKUS STABILIZÁCIÓ védekező mechanizmusként szolgál patronális autokráciákban, megvédve az egyiptamisos patronális hálót a kívülről jövő fenyegetésekkel szemben.

A patronális autokráciák védekező mechanizmusaira áttérve azokkal kezdhethetjük, amelyek a fogadott politikai családon kívülről jövő nyomás ellen védenek. „Külső” alatt nem az olyan ún. exogén sokkokat értjük, mint a háborúk vagy a gazdasági krízisek, hanem az olyan ellenzéki vagy társadalmi nyomásokat, mint a választási tömbösödés és a színes forradalmak. Egyes esetekben, mint Örményországban, a csúcspatrónus megvalósítja az autokratikus áttörést, és létrehozza az egyiptamisos rendszert, de nem képes elérni az autokratikus stabilizációt, így végül megdöntik a hatalmát. Az autokratikus stabilizációhoz szükséges a civil társadalom autonómiájának semlegesítése: enélkül a rezsim sebezhető marad, mivel tovább élnek olyan autonómiák, amelyek hatékony ellenállást hozhatnak létre.

A legfontosabb megtörendő autonómia a médiáé, ami magyarázza, hogy a csúcspatrónusok uralkodását miért szokták – az állam formális hatalma és az informális patronális háló révén – a sajtó leuralásával kezdeni. Másodsor, a vállalkozók autonómiáját is meg kell törni: a csúcspatrónus érdekelte teheti a vállalkozókat a rendszer fenntartásában úgy, hogy a fogadott politikai család kliensévé, alvállalkozójává teszi őket, míg az ellenzék felé hajló vállalkozókat és oligarchákat meg is lehet fosztani anyagi

forrásaiktól, vagy arra kényszeríteni, hogy a pénzüket és tulajdonukat átadják a fogadott politikai családnak. Harmadszor, a civil társadalom semlegesítése és álcivil szervezetek létrehozatala fontos a „watchdog”-szerű ellenőrzés lazítása miatt és propaganda-szempontból egyaránt. Erre a célra a fent már leírt többlépcsős domesztikálási módszert alkalmazzák (50. tétel). Végül a polgárok autonómiáját tömegméretekben törik meg a társadalmi racionalizáció folyamatában (94. tétel). Albert O. Hirschmann „kivonulás–tiltakozás–hűség” hármását felidézve azt mondhatjuk, hogy a kulcs az emberek féken tartásához a potenciális tiltakozás kikényszerített hűséggé változtatása, miközben a rendszerből való kivonulás lehetőségét is nyitva hagyják (hisz az elégedetlenség „önkéntes száműzetése” növeli a rendszer stabilitását).

Végső soron a stabilizált rendszer a közhatalom eszközeinek diszkrecionális alkalmazásával tartható fenn, a társadalmi érdekeszámítás semlegesítése révén: (1) uralt kommunikációs szféra létrehozása az ellenzék elhallgattatására a megvitatás szakaszában; (2) elfogult jogegyensúlyozás és dominánspárt-rendszer intézményesítése, ezzel semlegesítve az ellenzéki egyesületeket és mozgalmakat; (3) lojalitás-strukturáló kampányok és manipulált választások, amelyek a szavazók szabad választását nem szabad választássá fordítják; (4) eszközszerű jogrend és testre szabott törvények alkotása az ellenzéki szereplők megtámadására a politikai, gazdasági és közösségi szférában egyaránt; és (5) politikailag szelektív jogalkalmazás felhasználása az ellenfelekkel szemben, illetve a fogadott politikai család érdekében. Ezzel össze is foglaltuk, hogyan védheti meg magát a patronális autokrácia a külső nyomással szemben erőszak alkalmazása vagy a politikai pluralizmus *de jure* eltörlése nélkül is.

72.

A HATALMI ERŐFORRÁSOK SZÉTVALASZTÁSA védekező mechanizmusként szolgál patronális autokráciákban, megvédve a csúcspatrónust a belülről jövő fenyegetésekkel szemben. A fogadott politikai családon belül a magas rangú szereplők versenye egészen addig nem káros, amíg csak a privilégiumok elosztásáról szól, és nem a csúcspatrónussal szembeni kihívást jelent. Sőt, a vezér szintje alatti, szervezett és kontroll alatt tartott verseny még hozzá is járulhat a rendszer stabilitásához, és maga a csúcspatrónus is ösztönözheti. De a csúcspatrónusnak le kell tudnia küzdeni azokat, akik le akarják váltani.

A diszkrecionális büntetések, avagy a közhatalom ugyanazon arzenálja, amit a külső nyomás ellen is alkalmaznak, bevethető az illojális aktorokkal szemben is; mi több, a klienseknek számítaniuk kell rá, hogy a csúcspatrónus nemcsak hajlandó, de képes is büntetni az illojalitást, ami azt jelenti, hogy muszáj könyörtelennek lennie, és nem hagyhat illojalitást büntetés nélkül. Viszont a belső ellenzék felemelkedése meg is előzhető annak strukturális alapjainak kiiktatásával.

A csúcspatrónus, miközben megszünteti a hatalmi ágak szétválasztását az államon belül, a hatalmi erőforrásokat a fogadott politikai családon belül könyörtelenül szétválasztja. A csúcspatrónus önmagán kívül senki másnak nem engedi, hogy rendelkezzen a különféle gazdasági és politikai hatalmi források fölött, amelyek ahhoz kellenének, hogy fellépjenek az uralma ellen, és/vagy autonóm patronális hálót építsenek tőle függetlenül (23. táblázat).

A patronális piramisban a csúcspatrónus alatt elhelyezkedő poligarchák viszont, miközben van valami informális gazdasági hatalmuk, vagy végrehajtói hatalmat tarthatnak meg, vagy pedig a pártháttérrel. Demokratikus pártokban ezek a szerepek tipikusan nincsenek kettéválasztva: azok, akik a végrehajtói hatalomban vannak, egyben a pártnak is fontos tagjai; hangot adhatnak kritikusi véleményüknek; vagy fel is léphetnek a pártvezető ellen, ha nem értenek egyet vele. A patronális autokrácia uralkodó pártja azonban éppen attól vazalluspárt, hogy a párton belüli demokráciának ezeket a mechanizmusait felszámolták (58. tétel). A párt-háttérű poligarchák betölthetnek olyan szerepeket, mint pártigazgató vagy frakcióvezető, de ideáltipikusan nincs részük a végrehajtói döntéshozatalban. A fogadott politikai család oligarchái szintén „profiltiszták” abban az értelemben, hogy miközben van implicit politikai (végrehajtói vagy pártbeli) hatalmuk, nem lehet egyszerre országos szintű gazdasági és médiahatalmuk is. Végezetül politikai és gazdasági strómanoknak nincs hatalma: vannak formális pozícióik, de nem élhetnek kedvük szerint, autonóm módon a rájuk ruházott hatalommal (16. és 19. tétel).

A hatalmi erőforrások szétválasztása azt is jelenti, hogy nem lehet a patronális hierarchián belül különböző típusú erőforrásokkal rendelkező szereplőknek informális szövetségeket kötniük. Amikor Orbán lecsapott Lázár János miniszterelnökséget vezető miniszter és Spéder Zoltán oligarcha fogadott családon belüli

összefogására, annak oka elsősorban – a média és végrehajtó hatalom kombinálásával – a hatalmi erőforrások új, alternatív erőközpont létrejöttével fenyegető egyesítése volt. Hazánkban ebből a szempontból csupán egy valódi anomália volt, Simicska Lajos személyében, akit illojalitása végett azonban már megfosztottak hatalmi erőforrásaitól, és azokat új, profiltiszább oligarchák között osztották szét. Mészáros Lőrincnek a gazdaság szinte minden szegmensére kiterjedő (és egyre hízó) profilja pedig csak azért lehetséges, mert ő maga Orbán Viktor: nem autonóm oligarcha, hanem a legfőbb poligarcha gazdasági strómanja.

23. táblázat: A hatalmi erőforrások ideáltipikus szétválasztása a fogadott politikai családban.

	Végrehajtó hatalom	Párthatalom (pártháttér)	Országos szintű gazdasági hatalom	Országos szintű médiahatalom
Csúcspatrónus	+	+	+	+
Poligarcha (1)	+	–	+ –	–
Poligarcha (2)	–	+	+ –	–
Oligarcha (1)	+ –	–	+	–
Oligarcha (2)	+ –	–	–	+
Politikai stróman	–	–	–	–
Gazdasági stróman	–	–	–	–

Jelmagyarázat: +: az aktornak van hatalma; –: az aktornak nincs hatalma; +–: az aktornak van hatalma, de csak korlátozott mértékben.

73.

A PATRONÁLIS AUTOKRÁCIÁKBAN FELMERÜL AZ UTÓDLÁS

PROBLÉMÁJA, ami nagy forradalmi potenciált hordoz magában a csúcspatrónus ellenfelei számára. Bár a csúcspatrónusok örök időkre próbálják bebetonozni a pozíciójukat, mégsem halhatatlannak. Még ha a kívülről és belülről jövő fenyegetésekkel szemben védve is van a rendszer, a csúcspatrónus idővel visszavonul, meghal vagy más okból válik képtelenné pozíciója betöltésére. Emiatt felmerül az utódlás problémája, ha a rendszer túlélése a cél.

A probléma pontosan a rendszer lényegéből fakad: abból, hogy a csúcspatrónus minden hatalmat központosított, és felszámolta

a versengő patronális hálókat. Az egypiramisos rendszerben a csúcspatrónus egyedülálló politikai hatalomkoncentrációt hordoz, amelyet az alpatrónusok meg sem közelítenek (még az alfőnökök sem). Így viszont nem nyilvánvaló, hogy ki következik a csúcspatrónus után: nincs második legerősebb patronális háló és alfőnök, csak több, nagyságában többé-kevésbé egyenlő aktor.

Az egyik megoldást erre a problémára úgy nevezhetjük, hogy fokozatos utódlás az elnöki hatalom felosztásával. Ezt a megoldást próbálta alkalmazni Kazahsztánban Nurszultan Nazarbajev, aki három évtizedes elnökség után mondott le 2019-ben. A 78 éves csúcspatrónus átadta az elnökséget egy, akkor még lojálisnak tűnő kliensének, miközben különféle vétójogokkal tartotta a kezében a *de facto* politikai hatalmat (az elnökkel és a kormánnyal együtt ő is ellenőrzi a programdokumentumokat). Egy másik megoldás az örökletes utódlás, tehát ha egyszerűen megnevezik az utódot. Erre a legjobb példa Azerbajdzsán, ahol Hejdar Alijev fiára, Ilhamra hagyományozta csúcspatrónusi pozícióját. Látszólag egyszerűbb megoldás ez, mint az előző, de valójában még kevésbé biztos, hogy működik, mert az örökösnek el kell nyernie azoknak a klienseknek a bizalmát, akiknek a lojalitása egy személyhez (az ő elődjéhez) kötődött, nem pedig a hivatalához.

Másfelől, már mielőtt a csúcspatrónus elhagyja a pozícióját, az erre vonatkozó várakozások révén megindul az elpártolás, ami alááshatja a büntetésre és a jutalmazásra vonatkozó képességét. Ezt nevezi Hale „bénakacsa-szindrómának”, amikor a csúcspatrónus szertefoszló hatalmának percepciója önbeteljesítő jóslattá válik.

Az ilyen, béna kacsákat kitermelő helyzetek azok, amelyek a legjobb esélyt nyújtják arra, hogy egy patronális autokráciát demokráciává lehessen alakítani. Ha a kliensek versengeni kezdenek a vezetői posztért, az egypiramisos háló könnyen több piramissá szakadhat. Ezek mind dominánsak akarnak lenni, de egyik sem érdekelt abban, hogy elnyomja egy rivális háló: megjelenik a patronális demokrácia logikája. Természetesen, ha a rezsimnek prezidenciális alkotmánya van, akkor valószínűbb a rendszer újratermelése egy új csúcspatrónus alatt, miután a belháború lezajlott. Azonban, ha a csúcspatrónus miniszterelnök volt egy parlamentáris rendszerben, akkor nagyobb esély van megtörni a patronális autokrácia képességét arra, hogy újratermelje magát.

74.

AZ, HOGY A KORMÁNYT NEM LEHET VÁLASZTÁSON LEVÁLTANI,**kizárólag stabilizált autokráciákban igaz; egy autokratikus kísérlet vagy áttörés még visszafordítható választásos úton.**

Kornai János autokrácia-fogalma szerint, amely a mi hatrezsimes tipológiánk alapját is képezte (12. tétel), a rendszer egyik alapvető jellemzője, hogy „a kormány békés, civilizált procedúrával nem váltható le”. A patronális autokrácia ideáltípusa, amely a háromszög legalsó pontján helyezkedik el, teljesíti ezt a kritériumot, hiszen az ideáltípust mint stabilizált rendszert definiáltuk. De a valódi patronális autokráciák esetében könnyen lehet, hogy az egypiramisos patronális háló logikája szerint működnek anélkül, hogy képesek lennének az autokratikus stabilizációra. Az ilyen esetekben a rezsím választási eszközökkel megbuktatható. Általánosabban fogalmazva: az autokratikus változást választásokon vissza lehet fordítani autokratikus kísérlet vagy áttörés esetén, még a stabilizáció előtt (10. ábra).

Az ellenzéki stratégia szempontjából az autokratikus áttörésből való visszatérés kulcsmomentuma, hogy képesek-e áttérni a kormánykritikai paradigmából a rendszerkritikai paradigmába. Liberális demokráciákban az ellenzék általában megmarad a kormánykritikai paradigma határain belül, amelynek révén: a kormányt támadja, nem a rendszert mint egészet; a szakpolitikákat vitatja úgy, mintha azok a deklarált ideológiai célokat akarnák követni (a célok tartalmát vagy az érték-inkoherenciát kritizálja); a stratégiáját a pártok versenyéhez igazítja, ellenzéki együttműködés vagy országos mozgalom nélkül; megmarad a távolság a politikai pártok és a civil szervezetek, valamint a vállalkozók között, akik inkább bizonyos szakpolitikákat támogatnak, semmint bizonyos politikai erőket.

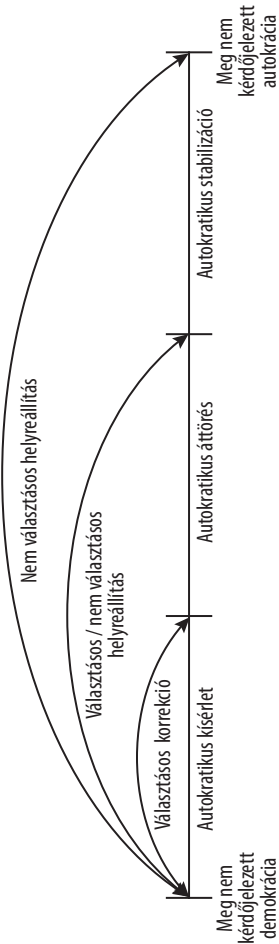
Kutatók gyakran mondják, hogy a kormány támadása a rendszer helyett a demokratikus stabilizáció jele, hisz arra utal, hogy a demokrácia az aktorok számára „az egyetlen játék a pályán” (1. tétel). De amikor az ellenzék egy autokráciával néz szembe, akkor alapvető, hogy jelezze, hogy nem gondolja, hogy a jelenlegi rendszer lenne „az egyetlen játék a pályán”.

A rendszerkritikai paradigma azt jelenti, hogy az ellenzék: az autokratikus rezsímet támadja, nem a kormányt önmagában; nem a közpolitikák deklarált ideológiai céljait bírálja, hanem azt, ahogy

ezek a hatalomkoncentrációt és a vagyonfelhalmozást szolgálják; a stratégiáját az ellenzéki együttműködéshez igazítja, és országos mozgalmat generál a „demokratikus ellenzék” kontra „autokratikus rezsim” közti törésvonal mentén; ráveszi a civil szervezeteket és a vállalkozókat, hogy az ellenzék mellé álljanak a vezető politikai elittel szemben, amely felszámolta a demokráciát.

A rendszerkritikai paradigma egyúttal az emberek számára is jelzi, hogy az ellenzék akar és képes is győzni. Ez töri meg a hatalom leválthatatlanságának percepcióját – azt, ami az autokratikus stabilizációnak is döntő eleme.

10. ábra: Ideáltipikus visszatérések az autokratikus váltás különböző szintjeiről.

Kapcsolati közgazdaságtan: korrupció, prédavadászat és piac-redisztribúció

75.

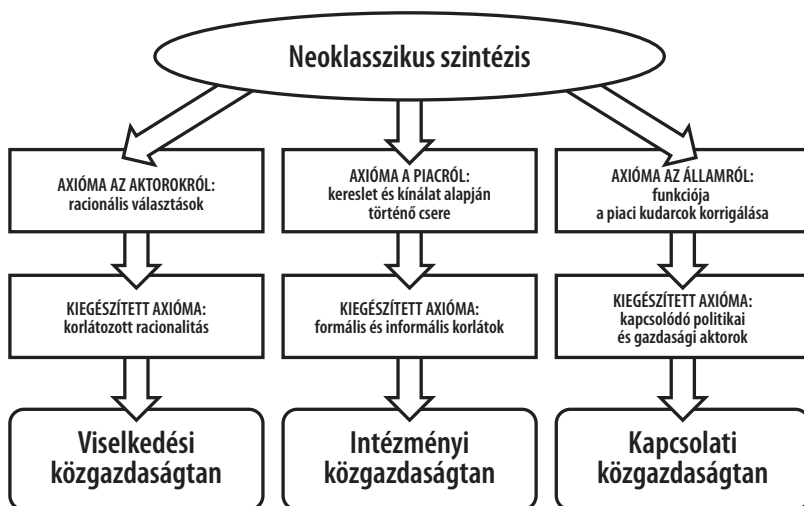
MEGKÉRDŐJELEZVE AZT AZ AXIÓMÁT, hogy az állam a közjót szolgálja, elhelyezhetjük a kapcsolati gazdaságtant a főáramú neoklasszikus szintétel egyik kihívójaként. A kifejtésünk elején azt mondtuk, hogy a főáramú hibridológia három axiómáját kell megkérdőjelezni ahhoz, hogy megértsük a posztkommunista rendszerek működését. Ezek: a társadalmi cselekvési szférák szétválasztásának axiómája, a *de jure* és a *de facto* pozíciók egybeesésének axiómája, valamint az állam mint a közjó szolgájának axiómája (5. tétel).

A 20. század második felében a közgazdaságtan fősodrának fejlődése jórészt ugyancsak axiómáknak, méghozzá az „ortodox” neoklasszikus szintézis alapfeltevéseinek megkérdőjelezéséből állt. Ennek nyomán számos új, ún. heterodox közgazdaságtani iskola jelent meg a szakirodalomban (11. ábra). A viselkedési közgazdaságtan a piaci szereplők racionalitásával kapcsolatos nézeteket kérdőjelezte meg; az intézményi közgazdaságtan rámutatott, hogy a piacot nem feltétlenül a kereslet és kínálat egyszerű mechanizmusa vagy az egyéni preferenciák által diktált, önkéntes cserék dominálják.

Ha meg akarjuk érteni a posztkommunista régió gazdaságainak működését, akkor nekünk egy harmadik axiómát kell feladunk – gyakorlatilag ugyanazt, ami a hibridológia harmadik axiómája is volt. Ennek lényege, hogy az állam segítőkész, a piaci kudarcok korrigálásának intézménye, és beavatkozását kérve elérjük azt a kimenetet, amit a szabadpiac önmagában nem hozott létre. Ha az állam beavatkozik, nem biztos, hogy azt csinálja majd, amit a közgazdászok szerint kéne: az állami beavatkozás tényleges formája az uralmi elit tagjainak (egyéni vagy csoport-) érdekei, illetve az állami szereplők egymás közti és nekik a magánszereplőkkel kialakított kapcsolatai mentén alakul. Ennek belátásával jutunk el a kapcsolati gazdaságtanig.

A „kapcsolati gazdaságtan” nem egy egyszerű neologizmus azokra a közgazdasági iskolákra, amelyek kritikusak az állam működésével szemben (például a közösségi választások elmélete). Először is, a kapcsolati közgazdaságtan nem a politikai folyamatok gazdasági elemzésével foglalkozik, hanem a gazdasági folyamatok politikai elemzésével. A kapcsolati közgazdaságtan a politikai gazdaságtannak az az ága, amelyben egyesül az összehasonlító rezsिमelmélet a gazdasági elemzéssel: az előbbi leírja a köz- és magánaktorok formális és informális kapcsolatait a hat rezsिम-ideáltípusban, az utóbbi pedig ennek a leírásnak az alapján elemzi a gazdaság mechanizmusait. Másodsor, a kapcsolati közgazdaságtanba beletartoznak már bevett elméletek a járadékvdászatról, a szabályozók foglyul ejtéséről, a ragadozó államról és a korrupcióról is, azonban egyttal ezeknek azonosítja a közös elméleti kiindulópontját. Így pedig a kapcsolati közgazdaságtan egy olyan, átfogó keretet alkot, amely alkalmas arra, hogy a nyugati gazdaságokra kidolgozott elméleteket kiterjesszük a posztkommunista rezsimekre.

11. ábra: A neoklasszikus szintézis egy-egy axiómáját kétségbe vonó három kihívás.

76.

A POLITIKAI ÉS GAZDASÁGI AKTOROK KÖZÖTTI KAPCSOLATOK

a formális és önkéntes viszonyoktól (lobbízás) az informális és kényszerítő viszonyokig (patronalizmus) terjednek. Egy liberális piacgazdaságban az állami döntéshozók a magángazdaság szereplőivel érdekegyeztető fórumok keretében, illetve lobbizás

révén érintkeznek. Bár szakértők – különösen az Egyesült Államok nagyvállalati lobbijait figyelve – gyakran beszélnek a politikai és gazdasági szféra „összefonódásáról”, valójában ez a fajta együttműködés nem jelenti azt, hogy felszámolódna a társadalmi cselekvés szféráinak szétválasztása (6. tétel).

Egy liberális demokráciában a lobbizás során a politikus politikai előnyöket (pl. kampánytámogatás), a nagyvállalkozó pedig gazdasági előnyöket (pl. kedvező szabályozások) próbál elérni. A két fél azért köt egymással üzletet, hogy a saját szférájukra jellemző cselekvéseket elősegítve a saját szférájukban betonozzák be az elitpozíciójukat. A politikus nem válik vállalkozóvá, és a vállalkozó nem válik politikussá. Az elkülönülést két további tényező is aláhúzza: egyrészt a kapcsolat a formális intézményi keretek között alakul ki, ahol a lobbizás formalizált, s épp ezért átláthatóbb, mint az informális kapcsolatok; másrészt a két fél önkéntes alapon, autonóm félként köt egymással üzletet. Az együttműködésük során nem vertikális vagy vazallusi típusú, hanem horizontális viszonyt alakítanak ki, amely bármelyik fél által felmondható, ha előnyösebb ajánlatot talál.

A lobbizásnak ez a formája egy skála kezdőpontját jelenti – innen kiindulva kezdhetjük el más típusú kapcsolatok feltárását, amelyek már valóban a szférák összejátszását jelentik. Először is, a részt vevő, formálisan elkülönülő szférákban elhelyezkedő felek informálisan is összekapcsolódhatnak. Másodszor, a kétféle elit kapcsolata egyformán lehet önkéntes és alapulhat kényszeren. Az önkéntes tranzakciók esetében a kapcsolat közgazdasági logikája nem különbözik sokban a lobbizástól: mindkét fél valami értékeset kénytelen felkínálni a másiknak, hogy elérje az önkéntes kapcsolatfelvételt. Ilyen esetben a kapcsolatot lehet horizontálisnak és nem-patronálisnak jellemezni, ahol egyik fél sem kényszerítheti bele a másikat a cserébe (szabad belépés), se a csere folytatásába (szabad kilépés).

A kényszer alkalmazó tranzakciók esetében eléggé másféle a kapcsolat gazdaságtana, hisz ezekben a vertikális és patronális kapcsolatokban az egyik fél belekényszerítheti a másikat a cserébe (nincs szabad belépés), és kényszerítheti arra, hogy folytassa a cserét (nincs szabad kilépés). Ha a résztvevők informálisan és kényszer hatására kapcsolódnak, a gazdasági elit tagjai beolvadnak a politikai elitbe (lásd oligarchák, 14. tétel), a politikai elit tagjai pedig a gazdasági elit tagjaivá válnak (lásd poligarchák, 15. tétel).

77.

A KORRUPCIÓ ALULRÓL SZERVEZŐDŐ FORMÁINAK, amelyeket

a magánszféra kezdeményez a közsféra irányába, olyan típusai vannak, mint a szabadversenyos korrupció és az alulról indított állam-foglyulejtés. A különféle korrupciós mintázatok modellezéséhez a korrupct aktoroknak három szintjét érdemes megkülönböztetni: a magánaktorok, a köztisztviselők és a kormányzati aktorok; valamint háromféle szerepet, amit betölthetnek: az igénylő, az ellátó és a kiszolgáló, aki a korrupct gépezet alárendelt szereplője (12. ábra). A szabadversenyos korrupció esetében a magánérdekek illegitim módon érvényesülnek az állami és önkormányzati elosztással, megrendelésekkel, koncessziókkal és jogosultságokkal kapcsolatos döntésekben. Így törvénytelen csereügyletek jönnek létre egymástól elkülönülő gazdasági szereplők és nem-elit állami tisztviselők (hivatalnokok, rendőrök stb.) között.

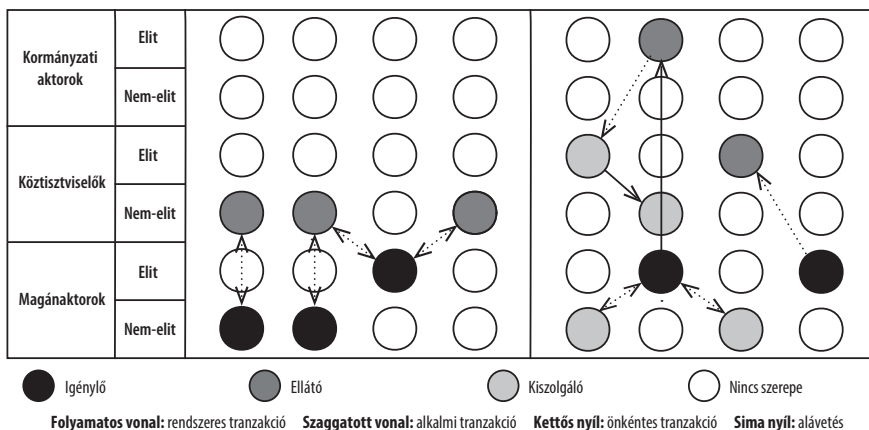
A szabadversenyos korrupció egyedi jelenségek sorozata: egy döntésre jogosult hivatalnok pénzt vagy más előnyöket fogad el vagy kér azért, hogy egy ügyet a magánaktor számára kedvezően intézzon el. Egy államot akkor tekintünk „korrupct államnak”, ha sok ilyen eset fordul elő (26. tétel), vagy ha állampolgári, üzleti ügyeket jószerivel csak kenőpénz ellenében lehet elintézni. Ez az eset, amikor a szabadversenyos korrupció országosnak mondható, s nem marad pusztán helyi. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy még akkor is, ha a mintázat országosan megfigyelhető, a szabadversenyos korrupció aktusai mindig alkalmiak, azaz esetről esetre történnek meg, amikor valaki önként elhatározza, hogy korrupct tranzakcióban vesz részt, és egyik oldalon sem szerveződik meg a korrupció csoportfunkcióként.

A „szabadversenyos” kifejezés a korrupció versengő jellegére is utal. A korrupct lehetőségek nemcsak bizonyos emberek számára hozzáférhetőek: a megfelelő (anyagi) erőforrások birtokában bárki beléphet az ilyen korrupciós kapcsolatokba. És ahol mind a korrupct keresletet, mind pedig a kínálatot (ellátást) sok szereplő képviseli, a magánaktorok versenghetnek abban, hogy ki ajánl több kenőpénzt, a közsféra aktorai pedig abban, hogy mennyit kérnek.

Az állam alulról indított foglyul ejtésének esetében viszont az aktorok együttműködése nemcsak a korrupció kínálati oldalán válik komplexebbé, hanem a keresleti oldalon is: a magánszektorból

érkező korrupciós partnerek oligarchák (akiknek a gazdasági tevékenysége egyébként törvényes; oligarchikus állam-foglyulejtés) vagy a szervezett alvilág bűnözővezérei (akiknek a gazdasági tevékenysége egyébként törvénytelen; bűnözői állam-foglyulejtés). Itt a korrupció vertikális irányban hatol fel az állami szféra legmagasabb szintjeiig, és a politikai aktorokat tartósan rendeli alá a gazdasági elitnek. Az alulról indított állam-foglyulejtés során a rendelet- és törvényalkotás szisztematikusan rendelődik alá a magánérdekeknek, és a politikai elit tagjai vagy éppen intézményei a korrupciós mechanizmus rendszerszerű és nem pusztán eseti szereplőivé válnak, állami javakat és szolgáltatásokat csatornázva az oligarchák és/vagy, illetve a bűnözővezéreket.

12. ábra: A szabadversenyes korrupció és az alulról indított állam-foglyulejtés sematikus ábrázolása.

A KORRUPCIÓ FELÜLRŐL SZERVEZŐDŐ FORMÁINAK, amelyeket a közsféra kezdeményez a magánszféra irányába, olyan típusai vannak, mint a felülről indított állam-foglyulejtés és a bűnözőállam-séma. A felülről indított állam-foglyulejtést kezdeményezheti egyetlen aktor (például egy önkormányzat polgármestere) vagy aktorok egy csoportja (például egy párt). Ahogy a közigazgatás egy részét a vezetői („felülről”) bünszövetkezetté változtatják, az alájuk tartozó terület hierarchiáját a kliensekkel töltik fel, melynek eredménye a patronalizáció. Az államapparátus foglyul ejtett részét az informális patronális háló kezdi működtetni, szisztematikusan az informális, mintsem a formális szabályokat követve.

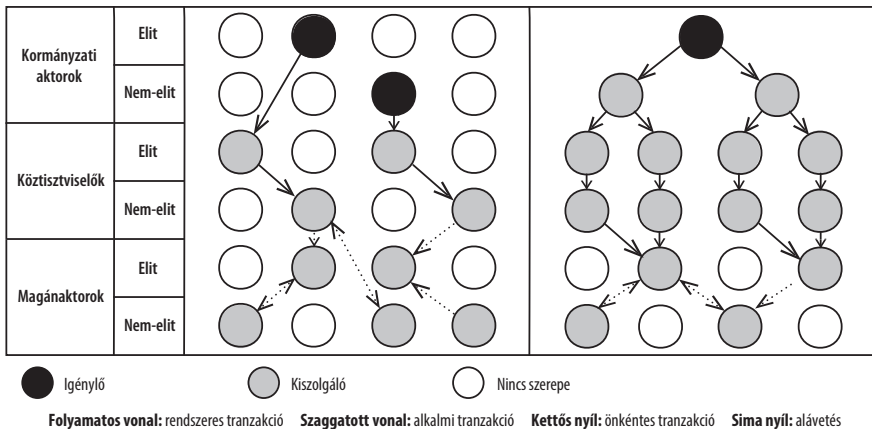
A felülről indított állam-foglyulejtés mégis számos korlátba ütközik annak a ténynek köszönhetően, hogy egyetlen patrónusnak sincs korlátlan politikai hatalma a teljes politikai közösség felett (13. ábra). Ez szűkíti minden egyes patrónus önkényességi amplitúdóját: az állam egy bizonyos része felett uralkodhatnak, annak formális kompetenciái által behatárolva, de nem rendelkezhetnek az állami intézmények széles skálája fölött (28. tétel). Ez először is megnehezíti a korrupció láncolatot cselekményeinek kivitelezését, ahol szükség volna több állami intézmény koordinált együttműködésére. Másodszor a patrónus pozíciója a politika fordulataitól függ: egy ellenzéki győzelem könnyen megbuktathatja, és gyakorlatilag lehetetlenné teheti, hogy egy perccel is tovább fenntartsa a patronális hálóját. Végül pedig a hatalmi monopólium hiánya azt is jelenti, hogy a patrónus nem vagy csak korlátozottan tudja hatástalanítani a különböző intézményi fékeket, kontrollmechanizmusokat. A hatalmi koncentráció alkotmányos korlátai, valamint a hatékony jogalkalmazás képes arra, hogy kordában tartsa az informális hálózatokat, és megakadályozza, hogy a patrónus kizárólagos politikai hatalmat birtokoljon, s az egész államot a magánbirtokává tegye.

Amikor egy patrónus megszerzi a politikai hatalom monopóliumát, akkor beszélünk bűnözőállam-sémáról. A „séma” szót azért tesszük hozzá a bűnöző állam korábban már bevezetett fogalmához (26–27. tétel), hogy aláhúzzuk: a korrupciónak ez a formája nem szükségképpen a központi kormányzatra vonatkozik. Léteznek a bűnözőállam-sémának lokális esetei is, ahol az elit kormányzati aktor a polgármester, és ő változtatja – patronalizáció révén – az önkormányzatot egy földrajzilag behatárolt patronális bünszövetkezetté, egyfajta „állammá az államban”. Ilyemi olyan, nem-bűnöző államokban is felütheti a fejét, mint a patronális demokráciák és a piackihasználó diktatúrák (90. tétel). A patronális autokráciában azonban a bűnözőállam-séma a központi kormányzat sajátja.

A bűnöző állam az egypiramisos patronális hálóból alakul ki. A közigazgatási aktorok megfosztják attól a lehetőségtől, hogy autonóm módon tegyenek korrupciós ajánlatokat magánaktoroknak, vagy kenőpénzt fogadjanak el. Ehelyett a csúcspatrónus akaratának rendelődnek alá, és azokat kell kedvező elbánásban részesíteniük, akiket felülről kijelölnek – magyarán a csúcspatrónus klienseit.

Az egyközpontú hálózat felépítése kiterjed a magánszektorra is, megtörve az oligarchák autonómiáját (41. tétel), az alvállalkozók és beszállítók hálózata pedig ezt a patrónus–kliens viszonyt terjeszti ki a gazdaság alsóbb szféráira.

13. ábra: A felülről indított állam-foglyulejtés és a bűnözőállam-séma sematikus ábrázolása.

Megjegyzés: A bűnöző állami mintázatban valamennyi kormányzati aktor a csúcspatrónusnak van alárendelve. Az átláthatóság kedvéért nem jelöltünk minden kormányzati aktort külön karikával az ábra ezen részén.

AZ ORSZÁGOS KORRUPCIÓS MINTÁZATOK lehetnek járványszerűek vagy rendszerszerűek, és szerepelhetnek bennük autonóm aktorok vagy permanens vazallusi láncok. A korrupció szakirodalmában a „rendszerszerű” jelzőt a „járványszerű” szinonimájaként használják azokra az esetekre, amikor a korrupció a politikai, társadalmi és gazdasági rendszer lényegi vonásaként integrálódott. Ebben az értelmezésben azonban elmosódik a különbség az elterjedt korrupció esetei és az olyan esetek között, ahol a korrupciót egy szervező akarat alakítja felülről rendszerré.

Az előbbi eset lehet például a szabadversenyos korrupció valamilyen társadalmilag elfogadott formája, amilyen a legtöbb poszt-kommunista kelet-európai országban a hálapénz. Ezek a tranzakciók szórványosan, alkalmi jelleggel és négyszemközt zajlanak; az egyes aktorpárok (például az adott beteg és orvos) úgy hajtanak végre korrump ügyleteket, hogy nem tagjai semmilyen korrupciós hálózatnak. Lényeges, hogy az ilyen eseteket elkülönítsük az állami vállalatok korrupciójától, valamint az alulról és felülről

indított állam-foglyulejtéstől és a bűnözőállam-sémától is (24. táblázat). Ez utóbbi típusokban ugyanis a korrupciót valaki rendszerré emeli, tehát mint csoportfunkciót vagy tartós kapcsolatok hálózatát és komplex korrupciós sémát szervezi meg.

Ezért érdemes fogalmilag elválasztani a két jelzõt: a korrupció *járványszerű*, ha egy központi akarat szervező tevékenysége nélkül társadalmi normává (vagyis egy, a társadalmi aktorok magatartását vezérlő informális felfogássá) válik, és sokféle ember közötti nagyszámú alkalmi tranzakcióhoz vezet; a korrupció *rendszereszerű*, ha egy központi akarat szervező tevékenysége nyomán sémává (azaz tartós kapcsolatok korrump mechanizmusává) alakul, és konkrétan meghatározott emberek közötti rendszeres tranzakciókhoz vezet.

Ezzel szoros összefüggésben van az autonómia, azaz a korrupcióba való szabad belépés, és a függőség, azaz a korrupcióban résztvevők kilépési lehetőségeinek dimenziója. Amikor korrump ügyletek alkalmi jellegűek, mint a korrupció önkéntes formáiban, a szereplők megőrzik autonómiájukat, és nem alakulnak ki függőségi láncok. Rendszeres tranzakciók esetén viszont nagyobb a függőség esélye, főleg mert a felek minél több törvénytelen aktust követnek el, annál inkább tudják zsarolni egymást, s így kénytelenek folytatni a korrump cseréket. Emellett a kényszert alkalmazó összejátszásból azonnal függőség is fakad, hisz az egyik résztvevőnek már a belépése sem volt önkéntes.

Ami az autonómiát illeti, a foglyul ejtés részleges jellege lehetővé teszi, hogy a résztvevők egy része megőrizze viszonylagos autonómiáját, alkupozióját és versenyelőnyét. Bűnöző államban azonban a csúcspatrónus az autonómia monopolistája: ő az egyetlen, aki *de facto* nem felel senkinek a politikai közösségben, és ő az, aki a részleges autonómiát delegálhat (korlátozott felhatalmazással) az alpatrónusainak a patrónus–kliens hálózatban. Az alpatrónusok egyszerre patrónusok és kliensek: a csúcspatrónus kliensei, de a fogadott politikai család alacsonyabb szintű klienseinek a patrónusai.

24. táblázat: A hat korrupciós mintázat fő jellemzői (a kényszerszert alkalmazó korrupció szűrőjével).

	A korrupció jellege	A korrupció résztvevők belépése	A korrupció tranzakciók eloszlása	A korrupció cselekvés iránya	A korrupció gazdasági jellege	A korrupció cselekvések gyakorisága és kiterjedtsége	Korrupciós csereeszköz
Szabadverseny korrupció	Hét-köznapi korrupció ↓ Nagy-korrupció	Önkéntes	Nem centralizált	Horizontális	Versengő	Alkalmi és részleges	Kenőpénz
Haveri korrupció		Önkéntes	Nem centralizált	Horizontális	Versengő	Alkalmi / tartós és részleges	Kenőpénz
Államszervezeti összejátszás		Önkéntes	Nem centralizált	Vertikális (felülről)	Oligopolisztikus / lokálisan monopolisztikus	Alkalmi és részleges	Kenőpénz
Államfogyulejtés alulról		Kényszerszert alkalmazó	Enyhén centralizált	Vertikális (alulról)	Oligopolisztikus / lokálisan monopolisztikus	Alkalmi / tartós és részleges	Kenőpénz
Államfogyulejtés felülől		Kényszerszert alkalmazó	Részlegesen centralizált	Vertikális (felülől)	Oligopolisztikus / lokálisan monopolisztikus	Tartós és részleges (vazallusi láncok)	Védelmi pénz
Bűnözőállam-séma		Kényszerszert alkalmazó	Centralizált	Vertikális (felülől)	Monopolisztikus	Tartós és általános (vazallusi láncok)	Védelmi pénz

A GAZDASÁGNAK AZT A FAJTÁJÁT, amely a korrupció bűnöző

állami formája alatt, az informális patronális hálók logikája mentén működik, kapcsolati gazdaságnak nevezzük. Polányi Károly *A gazdaság mint intézményesített folyamat* című, alapvető munkájában a gazdaság három integrációs formáját különbözteti meg: a reciprocitást, a redisztribúciót és az árucserét. Mint írja: „a reciprocitás a szimmetrikus csoportosulások kölcsönösen megfelelő pontjai közti mozgásokat jelöli; a redisztribúció egy központ felé irányuló, majd e központból kiinduló elsajátítási mozgásokra utal; a csere oda-vissza mozgásokra vonatkozik, melyek egy piaci rendszer »személyei« között zajlanak”. Polányi hozzát teszi, hogy a gazdaságban mindig az egyik mechanizmus domináns, de a többi sem tűnik el, hanem vele párhuzamosan

vagy a domináns mechanizmusnak alárendelve léteznek. Hasonlóan ír Kornai János *A szocialista rendszerben*, ahol különféle koordinációs mechanizmusokat különböztet meg, amelyek az összehasonlító gazdaságtan legfőbb ellentétpárját: a szocializmust és a kapitalizmust is definiálják.

Polányi és Kornai nyomán, a domináns mechanizmusokra koncentrálva mi is képesek lehetünk tipizálni a különféle gazdasági rendszereket (25. táblázat). A piacgazdaság domináns mechanizmusa nem más, mint a szabályozott piaci koordináció. Kornai szavaival a piaci koordináció a „jogilag egyenrangú” egyének közötti „mellérendeltségi viszony, horizontális kapcsolat”, ahol a felek az eladó és a vevő szerepét öltik fel. Az ő önkéntesen hozott vásárlási és eladási döntéseik alapján születik a vállalkozók számára a nyereség és a veszteség, ez pedig olyan ösztönzőrendszert jelent, amely koordinálja a tevékenységeiket. A modernkori gazdaságok leírásában azonban nem mellőzhetjük azt a tényt, hogy egy központi hatalom a piaci tranzakciókat „szabályozza”, a liberális demokráciákban pedig a vegyes gazdaság számít normának.

A két másik definiálandó gazdaságban a domináns mechanizmus a Polányi-féle redisztribúció körébe tartozik. A tervgazdaság domináns mechanizmusa a bürokratikus erőforrás-redisztribúció. A szocialista rendszerben a piaci cselekvés teljes szférája egyetlen bürokratikus entitásban olvad egybe a politikai szférával, amely központi tervezés révén irányítja az elosztási folyamatot. Ebben a formalizált és normatív rendszerben a nómenklatúra határozza meg mind a tulajdonosi, mind pedig a termelési szerkezetet, ún. fizikai célokkal (a központi tervben a termelési célokat „darabra”, konkrét mennyiségek pontos mérőszámaival adják meg).

Ezzel szemben a patronális autokráciák csupán a tulajdonosi szerkezetet határozzák meg: a csúcspatrónus nem a termelés tervezője és irányítója, hanem piacok és járadékvadászati lehetőségek újraelosztója. Ennek megfelelően beszélünk kapcsolati piac-redisztribúcióról, a gazdaságra pedig nem tervgazdaságként, hanem kapcsolati gazdaságként utalunk. A bűnöző állam rendszerszerű korrupciós mintázata az egész gazdaságot behálózza, a működését az informális patronális hálók logikájához igazítva. Máshogy fogalmazva, miközben a rendszer a *de jure* magántulajdon dominanciája értelmében kapitalista marad, a csúcspatrónus a fogadott politikai család érdekeinek alávetett, patronalizált, vagyis röviden: egy patronálisan beágyazott gazdaságot teremt.

25. táblázat: Piacgazdaság, kapcsolati gazdaság, tervgazdaság.

Kapitalizmus		Szocializmus
Piacgazdaság	Kapcsolati gazdaság	Tervgazdaság
politikailag kiágyazott gazdaság	patronálisan beágyazott gazdaság	bürokratikusán beágyazott gazdaság
szabályozott piaci koordináció	kapcsolati piac-redisztribúció	bürokratikus erőforrás-redisztribúció
<ul style="list-style-type: none"> • szabályozott • személytelen • normatív • versenypiacok dominanciája 	<ul style="list-style-type: none"> • nem formalizált • személyes • diszkrecionális • kapcsolati piacok dominanciája 	<ul style="list-style-type: none"> • formalizált • személytelen • normatív • adminisztratív piacok dominanciája
személytelen piaci erők láthatatlan keze	a patrónus látható keze, beavatkozva a piaci erők működésébe	központi tervezés a nomenklatúra által, megkerülve a piaci erőket
horizontális	vertikális	vertikális

81.

A KAPCSOLATI GAZDASÁGBAN JÁRADÉKOKAT HOZNAK LÉTRE

diszkrecionális állami beavatkozás révén, áttérve a normatíván zárt piacokról a diszkrecionálisan zárt piacokra. A járadék a verseny hiányából fakadó profit. Amikor az állam egy piacot vagy iparágat szabályoz, azzal zárttá tesz egy nyitott piacot: törvényen kívül helyez bizonyos fajta versenyzőket, és csak azokat engedi versenyezni, akik megfelelnek az állam által támasztott követelményeknek (biztonsági és minőségi szabványok, engedélyek stb.). Ez belépési korlátokat teremt, ami részlegesen megvédi a már piacon lévőket az új belépőktől, azaz a potenciális versenytől. Ennek eredményeképp a már piacon lévők csökkenteni tudják a termelést és emelni az árakat – egyszóval nagyobb profitot tudnak elérni, minden egyéb változatlansága mellett. A járadék a nyitott piacon elérhető jövedelem és a tényleges, a piac bizonyos szereplőkre történő elzárásából származó jövedelem közti különbség.

Ebben az értelemben a piacgazdaságok szabályozott piaci koordinációja is generál járadékokat. Az alapvető különbség a piac és a kapcsolati gazdaságok között, hogy míg a piacgazdaságban normatíván zárnak le piacokat, addig a kapcsolati gazdaságban diszkrecionálisan (26. táblázat).

A normatíván zárt piacok szerves részét képezik a modern piacgazdaságoknak, ahogy az állam törvényen kívül helyez bizonyos fajta termékeket (nem engedélyezett gyógyszerek, ételek stb.), termelési módokat (amelyek nem tartják be a munka törvénykönyvét, a környezetvédelmi szabályokat stb.) és árazási módokat (dömpingár, ragadozó árképzés, a jövedelmek minimálbér alatti megszabása stb.). De ezekben az esetekben a járadékok olyan állami beavatkozások révén keletkeznek, amelyek (1) normatívák, bizonyos gazdasági szektorokat és társadalmi csoportokat céloznak meg függetlenül attól, hogy azokba konkrétan kik tartoznak; (2) legálisak, a járadékot generáló beavatkozások formális törvényekben, szabályozásokban és adókban öltenek testet; és (3) érdekcsoportok lobbiznak értük, akik a járadékvadászat versengő folyamatában vesznek részt.

Ezzel szemben a kapcsolati gazdaság járadékgeneráló beavatkozásai (1) diszkrecionálisak, bizonyos személyeket, vállalatokat céloznak a csúcspatrónus döntésének megfelelően; (2) legális és illegális elemeket kombinálnak, egyszerre öltve testet formális törvényekben és informális gyakorlatokban; és (3) a fogadott család tagjaihoz kerülnek, a járadékvadászat pedig elveszíti a modern piacgazdaságokra jellemző versengő jellegét a járadékok felülről történő leosztása révén.

A járadékgenerálás négy, egymással kombinálható technikáját különböztethetjük meg: (a) formális diszkrecionális beavatkozás, amikor a járadékot egy testre szabott „lex” hozza létre (57. tétel); (b) informális diszkrecionális beavatkozás, amikor nem a törvény, hanem annak érvényesítésének informális befolyásolása révén (pl. bizonyos környezetvédelmi szabályokat nem számon kérve) juttatnak valakit versenyelőnyhöz; (c) piacmonopolizálás, amikor egy felülről lefelé korrumpált folyamatban juttatnak valakit nyílt monopol-pozícióhoz (pl. kaszinópiac); és (d) piaclétrehozás, amikor az állam egy korábban nem nyújtott tevékenységre ír ki közbeszerzést egy meghatározott eladóra szabva (pl. online pénztárgépek rendszere).

26. táblázat: A normatívan és diszkrécionálisan zárt piac összehasonlítása.

	Normatívan zárt piac	Diszkrécionálisan zárt piac
Döntés a belépésről vagy kizárásról	normatív	diszkrécionális
A szabályozás formalitása	formális	formális/informális
Az inkumbensek haszna és vesztesége	normatív (szektorális) és nincs kizárás	diszkrécionális (egyéni) és lehet kizárás
Fizetség a belépésért (ki nem zárásért)	<ul style="list-style-type: none"> • normatív díj 	<ul style="list-style-type: none"> • személyes haszon (kenőpénz / védelmi pénz) • gazdasági haszon (tulajdonjogok) • patronális haszon (lojalitás)
Fizetség a járadék létrehozásáért (és fenntartásáért)	<ul style="list-style-type: none"> • politikai haszon (pl. kampány-támogatás) • személyes haszon (pl. kenőpénz) 	
A járadékavadászat jellege	<ul style="list-style-type: none"> • nyitott/versengő (nincs állam által állított belépési korlát) 	<ul style="list-style-type: none"> • zárt/nem kompetitív (van állam által állított belépési korlát)

82.

A KAPCSOLATI GAZDASÁGBAN A TULAJDONJOGOK

feltételes jellegűek, melyeket folyamatosan fenyeget a szürke és törvényesített lerablásban tetet öltő prédavadászat. A piacgazdaságot a tulajdonjogok személytelen tisztelete jellemzi. Mint a Nobel-díjas közgazdász, Douglass C. North és kollégái írják a *Violence and Social Orders* (Erőszak és társadalmi berendezkedések) című könyvben, a liberális demokráciát magába foglaló, ún. nyílt hozzáférésű rendekben a gazdasági aktoroknak „nem kell részt venniük a politikában ahhoz, hogy a jogaikat fenntartsák, a szerződéseiknek érvényt szerezzenek, vagy hogy kisajátításuk elkerülését biztosítsák; a létezéshez és versengéshez való joguk nem privilégiumok fenntartásától függ”.

Egy kapcsolati gazdaságban a tulajdonjogok feltételes jellegűek: bárkinek a tulajdonát elvehetik diszkrécionális alapon, aki keresztezi a csúcspatrónus érdekeit. A céglerablást oroszul *rejgyersztvo*-nak hívják, amely az angol *raider* (rabló, portyázó) szóból ered. Azonban félrevezető, ha ezt a folyamatot a nyugati

értelemben vett „cégrablás” vagy „ellenséges kivásárlás” kategóriájával kívánnánk megnevezni. Nyugaton ugyanis ritkán jellemzi ezt a folyamatot a közhatalmi szervek törvénytelen felhasználása, s még kevésbé közvetlen fizikai erőszak.

A céglerablást viszont egyfajta prédavadászatként definiálhatjuk, amely (1) gazdasági, termelő egységeket (cégeket, társaságokat, vállalatokat stb.) vesz célba, és ennek érdekében (2) mindig együtt jár a törvénytelen módszerek és az erőszak magánnyereségért való alkalmazásával. A céglerablás típusait, a résztvevő aktorokat és a rájuk legjellemzőbb politikai-gazdasági környezetet a 27. táblázat foglalja össze. Amikor az államiság szintje alacsony, ahogy az például az oligarchikus anarchiák idején volt (30. tétel), a céglerablás tipikus formája az erőszakos lerablás, amit közvetlen fenyegetéssel vagy fizikai erőszak alkalmazásával (testi bántalmazással, fegyveres fenyegetéssel stb.) hajtanak végre. A következő típus a szürke lerablás, melynek során a céglerablás kezdeményezői a korrupció állami hatóságokra támaszkodnak. A szürke lerablás elkövetői nem bűnözői csoportok, hanem a közhatalmi szervek helyi, alacsonyabb szintű tagjai, akik cselekedhetnek a saját hasznukra vagy oligarchák megbízásából is, a versenytársaik kiiktatása végett. Stanislaw Markus közgazdászról megemlíti azoknak a szolgáltatásoknak a listáját, amelyeket az orosz köztisztviselők nyújtottak a 2000-es évek közepén. Ezen olyan tételek szerepelnek, mint a célba vett cég adóhivatali revíziója (\$4000), büntetőeljárás indítása célba vett tulajdonosok ellen (\$50.000), kereskedelmi bíróság ítélete a célba vett cég ellen (\$10.000–\$100.000) és még az üzleti versenytárs letartóztatása is a Belügyminisztériumon keresztül (\$100.000).

A céglerablás harmadik formája a törvényesített lerablás, melynek lényege a jogi környezet kihasználásával szemben annak célzott, egyénre, vállalatra szabott átalakítása. Amikor a tulajdonfosztás központi hatalmi eszközökkel, a végrehajtó hatalom legfelső szintjén kezdeményezett és koordinált módon megy végbe, központilag vezérelt céglerablásról beszélünk, melyben gyakran egyesülnek a szürke és a törvényesített lerablás technikái. A központilag vezérelt céglerablás a jellemző a posztkommunista csúcspatrónusokra, akik rendszeresen vesznek át vállalatokat saját maguk és a fogadott politikai család tulajdonosi körébe.

A központilag vezérelt céglérablások a korrupció láncolatos cselekményeit valósítják meg, ahol az önmagukban is törvénytörő cselekedetek (zsarolás, hűtlen kezelés stb.) kapcsolódnak össze magukban nem törvénytörő aktusokkal (önálló képviselői indítványok benyújtásával, adóhatósági ellenőrzés elindításával stb.). Ehhez széles önkényességi amplitúdóra van szükség (28. tétel), avagy az államgépezet totális kontrolljára: a csúcspatrónus alatt valamennyi formálisan független és autonóm hatalmi ág szereplői (az ügyészségtől a rendőrségig, a kormánytól a parlamentig, a versenyhivattaltól az adóhatóságig és a különféle ellenőrző szervezetekig), mint a fogaskerekek, együtt mozognak a szervezett felvilág ragadozó gépezetében.

27. táblázat: A posztkommunista rezsimekben végrehajtott céglérablás típusai és fő karakterjegyei.

Az állam ereje	A céglérablás törvényessége	A céglérablás kezdeményezője vagy kliense			
		Szervezett felvilág: csúcspatrónus (a közhatalom legfelső szintjén)	Alsó, közép- és felső szintű közhatalom	Rivális vállalkozók vagy oligarchák	Szervezett alvilág: bűnözői csoportok
Erős állam ↓ Bukott állam	Törvénytörő céglérablás	■	■		
	Szürke céglérablás	■	■	■	■
	Erőszakos céglérablás			■	■
A céglérablás intézményi környezete és jellegzetességei		Bűnöző állam	Korrupt/foglyul ejtett állam	Bukott állam	
		Egypiramisos hatalmi háló	Többpiramisos hatalmi háló		
		Monopolizált	Oligarchikus	Versengő	
		Oligarchák foglyul ejtése	Állam foglyul ejtése	n.a.	

83.

A KAPCSOLATI GAZDASÁGBAN AZ ÁLLAMOSÍTÁS mint a fogadott politikai család vagyonteljesítési eszköze három formában jelenik meg: direkt, monopolizáló és indirekt államosítás. A maffiaállam államosítási gyakorlata – a magántulajdon közhatalmi eszközökkel végrehajtott elvétele – alapvetően különbözik

funkciójában mind a piacgazdaságtól, mind a kommunista rendszereknek az állami tulajdon monopóliumán alapuló tervgazdaságaitól. A piacgazdaságban, bár gazdaságon kívüli célok is megjelennek az állam motivációi között, az állami tulajdonba került vagyron működése mégis illeszkedik a gazdasági környezet piaci logikájához. A kommunista rendszerekben pedig végérvényesen és homogén módon – a politikának alávetetten – állami tulajdonban működtetik a gazdaságot.

A maffiaállamban az államosítás egyszerre szolgálja a fogadott politikai család vagyoni gyarapodását, a függelmi rendjébe építettek szabályozott javadalmazását és a társadalom megeregulázását. A 28. táblázat felsorol több államosítási technikát, az alapján csoportosítva, hogy milyen tulajdonjogot sértenek meg.

A direkt államosítás a tulajdon biztonságához és védelméhez való jogot sérti: az államnak azt a kötelezettségét, hogy mindenkinek, aki a fennhatósága alatt él, normatívan védje a magántulajdonhoz fűződő jogait. Ebbe a típusba tartozik az újraállamosítás (amikor az állam viszonylag hosszú időre teljesen birtokba vesz egy korábban privatizált céget), a deprivatizáció (ahol az állami részvények arányát növelik korábban privatizált cégekben) és a tranzitállamosítás is. Az utóbbi esetében a fogadott politikai családon kívüli aktor magáncégét „ideiglenes állami gondozásba” veszik, majd egy későbbi időpontban egy erre kijelölt aktoroknak privatizálják újra: az államosítás áthidaló fázisával kényszerítenek magánvagyonokat a fogadott politikai család tulajdonosi körébe. A tranzitállamosításnak pedig létezik inverze is, a tranzitprivatizáció, amikor egy állami tulajdont privatizálnak ideiglenesen, hogy a tulajdont megkapó, a fogadott politikai családhoz bekapott oligarcha vagy stróman pénzt vegyen ki belőle, majd utána az állam visszavásárolja (akár az eredeti vételár többszöröséért, mint ahogy az orosz Stroytransgaz vagy a Mészáros Lőrincnek átadott Mátrai Erőmű esetében történt).

Az államosítások második csoportjába a monopolizáló államosítások tartoznak, amelyek a gazdasági tevékenység folytatásának jogát sértik: az államnak azt a kötelezettségét, hogy ne zárja le a magánpiacokra való belépést azok előtt, akik be akarnak lépni, és olyan helyzetben vannak, hogy megtehetik, valamint hogy ne fossza meg a tevékenységtől azokat, akik már beléptek. Ennek során az állam nem közvetlenül a tulajdonától fosztja

meg a vállalkozások gazdáit, hanem a gazdasági tevékenységet mint olyat monopolizálja, amit aztán vagy centralizáltan működtet, vagy koncesszióhoz köti, és újraosztja a piacot.

28. táblázat: Államosítási módszerek (az exogén tulajdonjogok megsértésének formái) a ragadozó államokban.

	<i>Megsértett exogén jog (az államosítás típusa)</i>	<i>Átruházás előtti tulajdonforma</i>	<i>Átruházás közbeni tulajdonforma</i>	<i>Átruházás utáni tulajdonforma</i>
Újraállamosítás	Jog a biztonsághoz és a tulajdon védelméhez (direkt államosítás)	Magáncég (korábban privatizálva)	—	Állami vállalat
Deprivatizáció		Magánrészvények magáncégekben	—	Állami részvények magáncégekben és állami vezetésű holdingstruktúrákban
Kifosztó államosítás		Magántulajdon	Magántulajdon mint állami fenyegetés vagy félrevezetés tárgya	Állami tulajdon
Tranzit-államosítás		Magáncég	Állami vállalat	Magáncég (patronális)
Piacrablás		Magán- tevékenység normatív engedéllyel	—	Magán- tevékenység diszkrecionális engedéllyel
Piacfoglaló államosítás	Jog a gazdasági tevékenység végzéséhez (monopolizáló államosítás)	Magánpiac	—	Állami monopólium (franchise)
Hatáskörfoglaló államosítás		Magán- tevékenység helyhatósági megbízásból	—	Magán- tevékenység a központi állam megbízásából
Indirekt (hideg-) államosítás	Jog a méltányos bánásmódhoz (indirekt államosítás)	Magáncég	Magáncég foj- togató gazdasági környezetben	Magáncég (patronális)

Végül az indirekt vagy „hideg-” államosítás a méltányos bánásmódhoz való jogot sérti, állami beavatkozással fojtogató gazdasági környezetet teremtve a kiszemelt gazdasági aktoroknak. A hidegállamosítás során egy-egy ágazat vagy cégcsoport piaci környezetét sajátítja ki az állam anélkül, hogy közvetlenül államosítaná a vállalkozásokat. Az olyan intézkedések, mint a hatósági árak, a szektorális és diszkrecionális adók vagy a tevékenységet szabályozó/korlátozó rendelkezések személyre szabott jogszabályokkal mind a tulajdonosok kivéreztetését, a tartós vagy tranzitállamosítás előkészítését, a terület szereplőinek behódoltatását,

tehát összességében a piaci viszonyokra jellemző személytelen kapcsolatok és gazdasági determinációk perszonalizálását és a politikának alávetett függelmi rendbe szervezését szolgálják. Az indirekt államosítás nem vált át szükségszerűen végső államosításba vagy tranzitállamosításba, de magában hordja a járadékoltatás sokirányú lehetőségét.

84.

A KAPCSOLATI GAZDASÁGBAN A KÖZPONTILAG VEZÉRELT

CÉGLERABLÁS folyamata három szakaszra bontható: becserkészési szakasz, levadászási szakasz és elfogyasztási szakasz.

Egy piacgazdaságban a tulajdonjog-átruházások dinamikáját döntően az eladók és a vevők kétoldalú, önkéntes döntései határozzák meg. Amikor azonban a tulajdon-átruházások jellege az önkéntestől eltolódik a kényszert alkalmazó felé, a vevőkből vadász, az eladókból pedig préda lesz. Miután az aktorok felveszik ezeket a szociológiai szerepeket, a tulajdon-átruházás dinamikáját elsősorban a vadászok egyoldalú, kényszert alkalmazó döntései határozzák meg.

Amikor a ragadozó maga a csúcspatrónus, központilag vezérelt céglérablásról beszélünk, melynek folyamatát három szakaszra lehet bontani (14. ábra). Az elsőben, a becserkészési szakaszban a ragadozó állam keresi a prédát. Még nem történt semmi beavatkozás: a leendő célpont egyelőre zaklatás nélkül működik. De a ragadozó már mérlegeli, hogy a céget érdemes-e átvenni, vagy sem. A hasznok oldalán figyelembe kell vennie a politikai hasznokat (mint a patronális háló erősödését vagy egy rivális gyengítését) és a gazdasági hasznokat is. Az utóbbiak közé tartozik nemcsak a vállalat piaci értéke, hanem az állami „hizlalás”, azaz a potenciális menedéknyújtó hatás is (38. tétel), amit a vállalat átvétele után lehet foganatosítani. A költségek oldalán figyelembe kell vennie a préda mobilitását (hogy el tud-e menekülni a ragadozó politikai fennhatósága alól), az esetleges eltulajdoníthatatlanságot (ami eredhet például a működtetéshez szükséges speciális tudásból), valamint az átvétel miatt keletkező járulékos károkat is politikai, gazdasági és társadalmi értelemben.

A préda kiválasztásával a prédavadász atlép a levadászási szakaszba. Ez a szakasz egy visszautasíthatatlan ajánlattal kezdődik: ez az első ár, amit a vadász egyoldalúan megszab és felajánl a célba

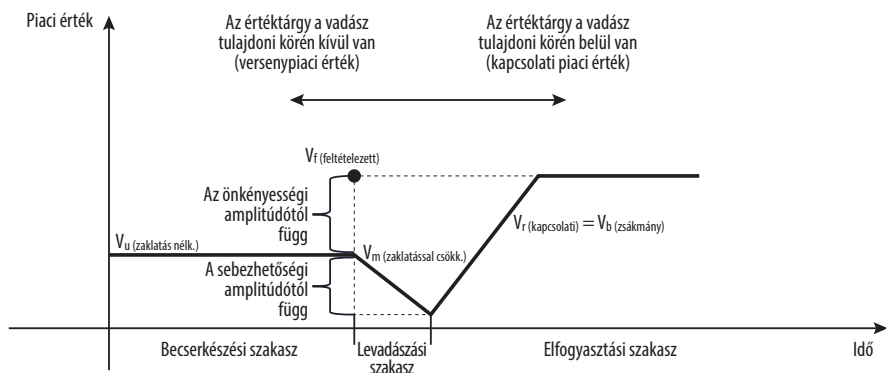
vett cég tulajdonosának a zsákmányért. Ha a tulajdonos mégis elutasítja az ajánlatot (a vadász nyilvánvaló, állami kényszerítő képességének ellenére), megkezdődik az integritás megtörésének folyamata, melyek különböző állomásain újabb és újabb ajánlatokat tesznek (egyre alacsonyabb árakra). A különféle, *ad hoc* normatív és diszkrecionális beavatkozások révén a vállalat értéke a piac szemében csökken. Ha sikerül „elejteni” a prédát, a zsákmányvállalat átkerül a fogadott politikai család tulajdonosi körébe.

Ekkor kezdődik meg az utolsó, elfogyasztási szakasz, melyben a vállalat zsákmányértékét – a kapcsolati gazdaságba történő beágyazás révén – realizálják. A zsákmánycég felhasználásának négy tiszta változatát különböztethetjük meg, amelyeknek a való világban bármilyen kombinációja lehetséges: egyszeri rásegítés után kompetitív piaci működés (pl. egyetlen nagy költségvetési transzfer vagy a normatív szabályozói keretek egyetlen változása); járadékbegyűjtés megfelelő diszkrecionális szabályozói beavatkozással (pl. az állam mesterséges keresletet terel a vállalathoz); patronális hálók kiépítése vagy megszilárdítása a cég segítségével (amikor a cég potenciálisan nagy politikai nyereséget hozhat, pl. egy médiavállalat); újraosztás a fogadott politikai családban (ha a zsákmányt megszerző oligarcha kegyvesztetté válik, az ő cégei válnak zsákmánnyá).

Az elfogyasztási szakaszban lévő cégekből „outsiderek” is megpróbálhatnak hasznot húzni a részvényeinek megvásárlásával. A befektetéseket ekkor nem piaci, hanem korrupciós várakozások hajtják, ezek pedig képesek egyes cégek papírjainak tőzsdei értékét hihetetlen gyorsasággal csillagászati mértékben emelni (ahogy azt Mészáros Lőrinc Konzumba való bevásárlása nyomán láttuk). Így egyfajta „korrupciós várakozási buborék” keletkezik – ahogy buborékok keletkeznek a nyakló nélküli diszkrecionális támogatások révén is a fogadott család vállalatainál. Ez utóbbi esetben „zsákmánybuborékról”, a vállalatbirodalom piaci körülmények között fenntarthatatlan növekedéséről beszélünk. Ezt azonban – mivel a buborék nem piacgazdaságban, hanem kapcsolati gazdaságban keletkezik – képes a fogadott politikai család (folyamatos) diszkrecionális támogatása kisimítani, illetve „borogatással” fenntarthatóvá tenni.

14. ábra: A prédául kiszemelt cégek kompetitív és kapcsolati piaci értékének ideáltípusos dinamikája.

85.

A KAPCSOLATI GAZDASÁGBAN A GAZDASÁGI SZEREPLŐK ELKERÜLHETIK A KISAJÁTÍTÁST, ha alacsony a becserkészési értékük, vagy ha különféle pénzügyi trükkökkel elrejtik az eszközeiket. Általában, ha a prédavadászat célja pusztán gazdasági haszon, nagy cégeket választanak ki, a kis- és középvállalkozások zömét pedig békén hagyják (legalábbis vadászati szempontból), mert az átvétel költsége meghaladná a potenciális hasznot. Balogh Zoltán professzor ezt nevezte az 1970-es években – marxista nyelvezet használatával – „begyűjthetetlen értéktöbbletnek” a középkori Skandinávia kontextusában, ahol az átlagos terméshozam olyan alacsony volt, hogy az adószedői apparátus fenntartása többbe került volna, mint a földművesektől beszedhető adó.

Azonban a közvetlenül célba nem vett cégek is változtatnak a magatartásukon. Valójában egy kapcsolati gazdaságban nem az számít, hogy a vállalatok mekkora hányadát rabolják le, hanem hogy bárkit bármikor lerabolhatnak. A vadászati aktivitásnak van egy markáns jelzőhatása, amellyel perverz ösztönzőket vezet be a kapcsolati gazdaság szabadon működő részeibe is. Előbb vagy utóbb a vállalkozók felismerik, hogy a kapcsolati gazdaságban a működésük elsőrendű kérdése nem az, hogy helyt állnak-e egy tisztességes versenyben, hanem hogy részei lesznek-e a ragadozó állam táplálékláncának. Ennek folytán arra vannak ösztönözve, hogy erőforrásaikat ne a tényleges termelés maximalizálása, hanem a becserkészési értékük minimalizálása szerint alakítsák. A nagy cégek az identitásuk széttagolásához, a vállalat kis- és közepméretű

egységekre való felaprózásához folyamodhatnak, hogy a kkv-szektor környezetébe beleolvadva rejtőzzenek el a vadász fürkésző tekintete elől. Mások a kettős könyvelés és a tervezett pénzügyi csalás különféle technikáit alkalmazzák.

Jelezve, hogy mennyire elterjedtek ezek a gyakorlatok a poszt-kommunista világban, Ledeneva idéz egy posztszovjet mondást: „Ha egy vállalat nyereséges, rossz a könyvelője.” Az identitás említett széttagolásán és a nyereség letagadásán túl Ledeneva olyan technikákat is említ, mint a kreatív kettős könyvelés (vagyis egy főkönyv a beavatottaknak és egy az adóhivatalnak), a vagyoni-nyereség (az átvétellel fenyegetett vállalat kiürítése) és a pénzügyi trükközés (a nyereség eltüntetése fantom- és offshore-cégek, biztosítók és hamis szerződések révén).

Egy piacgazdaságban az ilyen gyakorlatokat általában elítélik, mint az adóelkerülés vagy a szabályozások alóli kibújás technikáit; egy kapcsolati gazdaságban viszont gyakran ezek azok, amelyek lehetővé teszik a gazdaság értékteremtő részének, hogy megvédjék a tulajdonukat és az üzletüket. Szakértői becslések szerint az informális gazdaság adja Oroszország bruttó nemzeti termékének legalább a felét. Mindazonáltal az informális gyakorlatok ilyen szintű elterjedtsége azt is jelzi, hogy az érdekeltségek erős hálózata ragaszkodik a folytatásukhoz, ami jelentősen megnehezíti – még ha volna is rá politikai akarat – egy nyugati típusú formális intézményrendszer kialakítását.

A KAPCSOLATI GAZDASÁGOT NEM LEHET MEGFELELŐEN LEÍRNI

a „kapitalizmus változatai” paradigmában, csak mint a politikai kapitalizmus egyik változata. A posztkommunista rendszerekről szóló kortárs irodalom a kapcsolati gazdaság sajátos jelenségeit megpróbálja a „kapitalizmus változatai” paradigmában elhelyezni. Egy minimalista értelemben a kapcsolati gazdaság valóban kapitalista, hiszen a *de jure* magántulajdon dominanciája jellemzi (80. tétel). De ha a rendszert elsősorban ez alapján kategorizáljuk, az magával hordozza azt a veszélyt, hogy összemoszuk a kapcsolati gazdaságot, illetve azok *sui generis* vonásait a nyugati típusú rendszerekkel, megakadályozva a valódi természetük megértését.

Ebben az értelemben egy kapcsolati gazdaságot a „kapitalizmus változatai” között elemezni pont olyan félrevezető, mint egy

Oroszországhoz vagy Magyarországhoz hasonló patronális autokráciát „a demokrácia változatai” közé helyezni, vagyis a demokrácia egy szűkített altípusát használni rájuk (2–3. tétel). Egyrészt a besorolás indokoltnak tűnik, mert – *de jure*, a formális szinten – a rendszer a kiinduló fogalomhoz hasonló intézményeket ölel fel. Másrészt a besorolás indokolatlan, mert – *de facto*, az informális szinten – a rendszernek markánsan eltérő sajátosságai vannak, ezek pedig olyan, rendszeralkotó jegyek, amelyek felülírják a rendszer formális identitását. Egy kapcsolati gazdaságban a *de jure* magántulajdon *de facto* összefonódik a politikai hatalommal, amit a hatalom&tulajdon fogalma fejez ki: nincs gazdasági hatalom politikai hatalom – vagy legalábbis politikai hátország – nélkül, és politikai hatalom sincs gazdasági hatalom nélkül (10. tétel).

Ha mindenképp a rendszer kapitalista természetét szeretnénk hangsúlyozni, inkább érdemes a „politikai kapitalizmus” fogalmát elővennünk. Ez alá a weberi, de Randall G. Holcombe által is prominensen használt fogalom alá tartoznak mindazok a tőkés gazdasági rendszerek, ahol az összejátszó korrupcióban részt vevő kormányzati aktorok száma elég nagy, hogy az már befolyásolja a gazdaság domináns mechanizmusának működését.

A haveri kapitalizmus az első a politikai kapitalizmus változatait bemutató tipológiánkban (29. táblázat). Ebben haverok kezdeményeznek alkalmi korrump tranzakciókat anélkül, hogy patrónus-kliens függések alakulnának ki, ennek eredménye pedig a járadékvadász állam, ahol a gazdasági aktorok a járadékokért szabadon versengenek (szabad belépés és kilépés; 24. tétel). Amikor a korrupció már nem önkéntes, hanem foglyul ejtésről beszélünk, a kérdés, hogy ez alulról indított állam-foglyulejtés-e (mely esetben oligarchikus kapitalizmusról beszélünk), vagy pedig felülről indított állam-foglyulejtés (mely esetben patronális kapitalizmusról beszélünk, ami leginkább a patronális demokráciák sajátja).

Végül a kapcsolati gazdaságnak megfelelő típus az előbbieken túlmutató maffiakapitalizmus. Ennek fő jellemzője a kormányzati aktorok cselekedeteit mindenekelőtt meghatározó hatalmi-vagyonosodási logika, amely a politikai hatalomkoncentráció és a fogadott politikai család vagyoni gyarapodásának együttesét a központi politika rangjára emelt maffiakultúrával működtetett állami eszköztárral, erőszak-monopóliummal valósítja meg. Ebben az elemzési keretben fel lehet tárnai a posztkommunista valóságot,

illetve olyan jellegzetességeit, mint a hatalomhoz kötődő tulajdon, a diszkrecionális állami beavatkozás, a prédavadászat vagy a korrupció felülről szerveződő formái, ténylegesen a helyükön lehet kezelni – a rendszert meghatározó elemekként, nem pedig mint afféle egzotikus mellékjelenségek egy alapjában véve nyugati jellegű kapitalizmusban.

29. táblázat: A politikai kapitalizmus típusai.

	<i>A korrupció domináns formája</i>	<i>Kezdeményező aktorok</i>	<i>A foglyul ejtés típusai</i>	<i>Az állam típusa</i>	<i>Korrupciós piac</i>
Haveri kapitalizmus	Haveri korrupció	Haverok	Piacok foglyul ejtése	Járadék- vadász állam	Szabad verseny (szabad belépés / szabad kilépés) ↓ Monopólium (befogadás / kitagadás)
Oligarchikus kapitalizmus	Alulról indított állam-foglyulejtés	Oligarchák	Piac + állam foglyul ejtése	↓ Kleptokratikus állam	
Patronális kapitalizmus	Felülről indított állam-foglyulejtés	Poligarchák		↓ Ragadozó állam	
Maffia-kapitalizmus	Bűnöző állam	Fogadott politikai család	Piac + állam + oligarchák foglyul ejtése		

Piacihasználó diktatúra: a három gazdasági mechanizmus párhuzamos működése Kínában

87.

A GAZDASÁG MŰKÖDÉSE A KÖZTES RENDSZEREKBE – patronális demokrácia, konzervatív autokrácia és piacihasználó diktatúra – a csúcsebéli típusok gazdaságainak keverékeként értelmezhető. A 12. tételben bemutatott háromszögű keretben a liberális demokrácia, a patronális autokrácia és a kommunista diktatúra csúcsebéli típusok, nemcsak az empirikus jelentőségük miatt, hanem azért, mert nyelvképző pólusok is. Ezek azok a rezsimek, amelyek saját nyelvet követelnek: egy-egy külön fogalomcsoportot, ami reflektál a maga rezsimjének *sui generis* tulajdonságaira. Velük szemben a köztes típusok – patronális demokrácia, konzervatív autokrácia és piacihasználó diktatúra – a csúcsebéli típusok elsődleges nyelvéből létrehozott, vegyes nyelvekkel ragadhatók meg.

A dolog logikája hasonlatos a színköréhez: a három csúcsebéli típus nyelvei olyanok, mint az alapszínek (piros, sárga, kék), amelyek nem keverhetők ki semelyik másiktól sem, míg a köztes rendszerek nyelvei olyanok, mint a másodlagos színek (narancs, lila, zöld), mert a velük szomszédos csúcsebéli típusok alapnyelveiből keverhetők ki.

A patronális demokráciához főleg a liberális demokráciából (többpiramisos hatalmi háló) és a patronális autokráciából (informális patronalizmus) vett fogalmakat kell vegyíteniünk; a konzervatív autokráciához főleg a liberális demokráciából (nem patronális gazdaság) és a kommunista diktatúrából (bürokratikus patronalizmus) valókat. A gazdaságainál ugyanez a logika működik: a patronális demokrácia „vegyes” piaczgazdaságában (többé-kevésbé csekély) többséget alkotnak a versenypiacok, és (többé-kevésbé csekély) kisebbséget a kapcsolati piacok, míg a konzervatív autokrácia „vegyes” piaczgazdaságát a versenypiacok (többé-kevésbé csekély) többsége és az adminisztratív piacok (többé-kevésbé csekély) kisebbsége jellemzi.

A piackihasznló diktatúrákban bonyolultabb a helyzet. A nyelvkhöz főleg a kommunista diktatúrából (bürokratikus patronalizmus) és a patronális autokráciából (informális patronalizmus) kell a fogalminkat vennünk, de itt még a magángazdasághoz és a szabályozott piaci koordinációhoz tartozó fogalmakat is „bele kell kevernünk” a nyelvbe. A piackihasznló diktatúrák – melyek paradigmatis példája a posztkommunista térségben Kína – a három gazdasági mechanizmus dinamikus egyensúlyát mutatják, ahol szinte lehetetlen megmondani, melyik a domináns piactípus, azaz hogy melyik az, amelyik „vezetné” a másik két (alárendelt) típust. A posztkommunista térségben a piackihasznló diktatúrák a kommunista diktatúrából fejlődtek ki, egyrészt megörizve a pártállamot és a politikai ellenzék hiányát, másrészt viszont részlegesen felszabadítva a gazdasági szférát.

88.

A PIACKIHASZNÁLÓ DIKTATÚRÁBAN A BÜROKRATIKUS ERŐFORRÁS-REDISZTRIBÚCIÓT kiegészíti a szabályozott piaci koordináció a termelési struktúra szándékos kinyitásán keresztül.

A pártállami rezsimek összehasonlító analitikus modelljét Csanádi Mária munkásságában találjuk, aki az alapján különbözteti meg a pártállami hálók ideáltipikus mintázatait, hogy hogyan oszlik meg az aktorok között a gazdasági erőforrások elvonásának, vonzásának és elosztásának, valamint az állami beavatkozással szembeni ellenállásnak a képességeként értelmezett alkuerő (30. táblázat). Abban a mintázatban, amit Csanádi „önkizsarolónak” nevez, a legfelsőbb szintű nomenklatura kezében összpontosul a hatalom. A központi tervezők kevés visszacsatolással koordinálják a bürokratikus erőforrás-redisztribúciós folyamatot, lévén az alattuk elhelyezkedő alattvalóknak korlátozott az alku- vagy ellenállási képességük. Hozzátehetjük, hogy a tervgazdaság ezen felül zárt totalitárius termelési struktúra: mindenkinek csak annyi termelést engedélyeznek, amennyivel meg van bízva, és nincsenek olyan hivatalos piacok, ahol a terven felül megtermelt termékeket piaci áron lehetne adni-venni. Röviden, ez a kommunista diktatúra és a tervgazdaság ideáltipikus modellje.

A kommunista diktatúrák piackihasznló diktatúrába való átmenete rendszerváltás nélküli modellváltást jelent: a rezsime diktatúra marad, és a politikai cselekvés szférájában a pártállam megtartja hegemoniáját. Míg azonban az önkizsaroló mintázatú pártállami háló két fő vonása a hatalmi centralizáció és a zárt

totalitárius termelési struktúra volt, az átalakulás folyamata azt jelenti, hogy a pártállam pontosan erről a két jellegzetességéről mond le. A piackihasználó diktatúrákban a hatalom, avagy a mi fogalmaink szerint a bürokratikus erőforrás-redistribúció tervezése decentralizálódik, és a termelési struktúra nyitottá válik a pártállami rendszer keretein belül. Így a rendszer áttér az „önkiszaroló” modellből az „önsugorító” modellbe.

30. táblázat: A hatalomeloszlás ideáltipikus mintázatai Csanádi Mária interaktív pártállami modellje (*interactive party-state model*, IPS) alapján.

Reprodukciós mintázatok	Önkiszaroló (pl. az észak-koreai és kezdetben valamennyi)	Önbomlasztó (pl. a magyar 1956-tól)	Önsugorító (pl. a kínai 1979-től)
A hatalom eloslása	központosított erőforrás-elvonás és -elosztás, központosított összekötőszálak, kevés és gyenge visszacsatolások	központosított erőforrás-elvonás és -elosztás, központosított (vagy relatív decentralizált) összekötőszálak és erős gazdasági visszacsatolások	részben decentralizált erőforrás-elvonás és -elosztás, valamint összekötőszálak, erős gazdasági visszacsatolással
Az egység és alegységei közötti viszony	az alegységek ellenálló és forrásvonzó képessége korlátozott	az alegységek szelektíven erős erőforrásvonzó (ellenálló) képessége	az alegységek szelektíven erős ellenálló (erőforrásvonzó) képessége
Reprodukciós korlátok	ritkán kemények	időnként kemények	gyakran kemények
Erőforrás-szerzés módjai	erőltetett erőforrás-átcsoportosítás a hálón belül (nincs reform)	erőforrás-mobilizáló (decentralizációs reformok) a hálón belül	erőforrás-mobilizáló és -teremtő reformok a hálón belül és kívül
Gazdasági fejlődés	politikai prioritásra alapozott, nehézipar-alapú erőltetett gazdasági növekedés a fizikai határokig	gazdasági recesszió és reformeszkáláció a hálón belül	gazdasági növekedés a hálón kívül, recesszió a hálón belül és reformeszkáláció a hálón kívül
Legitimáció és visszahúzóadás	növekvő feszültség, nincs visszahúzóadás, hirtelen összeomlás	a párt legitimációja hanyatlik, relatív és abszolút fokozatos kivonulás a politikai alszfériből	a párt legitimációja megmarad, relatív és abszolút fokozatos kivonulás a gazdasági alszfériből

Kínában ez a folyamat fokozatos reformok sorozata útján ment végbe: több döntéshozó hatalmat delegáltak (termelési, marketing, beruházási, személyzeti stb. ügyekben) tartományi szintekre és állami vállalatokhoz; a mezőgazdasági kommunákat feloszlatták, háztartási felelősségi rendszert vezettek be; a kötelező termelés skálája és mennyisége leszűkült; kettős árrendszert vezettek

be, lehetővé téve a terven felül megtermelt termékek piaci árú értékesítését; „megnyitották” a piacot, megengedték a vállalkozást a hálón kívül mind közvetlen külföldi beruházások, mind hazai magánvállalkozások (köztük zöldmezős beruházások) formájában. Ez magyarázza, hogyan vegyülhetett – és kerülhetett dinamikus egyensúlyba – a bürokratikus erőforrás-redistribúció a szabályozott piaci koordinációval.

89.

A PIACKIHASZNÁLÓ DIKTATÚRÁBAN A SZABÁLYOZOTT PIACI KOORDINÁCIÓ beruházási túlfűtöttséget és a pártállami háló visszahúzódnását eredményezi. A szabályozott piaci koordináció a piackihasználó diktatúrákban továbbra is elég érzékeny a pártállami háló dinamikájára. Mindezt az új gazdaságban keletkező beruházási túlfűtöttséggel illusztrálhatjuk (15. ábra). Kommunista diktatúrákban a központi tervezők a beruházási tevékenység bővítésével próbálják gyorsítani a gazdasági növekedést. Ha a terv túlbecsüli a gazdaság kapacitását (gyakran a tervalku és a hamis jelentések miatt), a háló kemény termelési korlátokkal szembesül, és az erőforrások elégtelensége rákényszeríti a pártállamot a bővítés leállítására, egy modellezhető beruházási ciklust eredményezve.

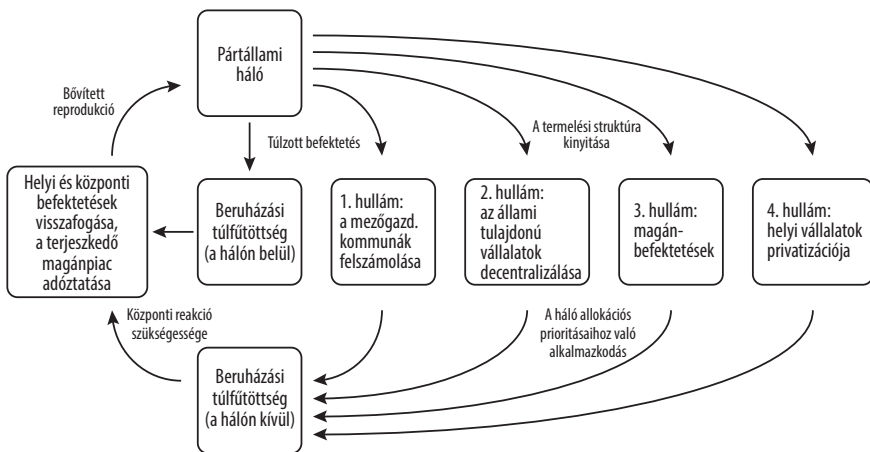
Piackihasználó diktatúrákban a beruházási ciklusok felerősödnek, de hasznosak is a háló bővített újratermelésében. Egyfelől azért erősödnek fel, mert a hálón kívüli versenypiacok a háló allokációs prioritásaihoz igyekeznek alkalmazkodni a tényleges piac kereslet helyett, aminek a hatására megnő a beruházási túlfűtöttség amplitúdója. Másfelől a pártállam most már nemcsak „a fékbe tud taposni”, ha a beruházások leállítására lenne szükség, meg is tudja adóztatni a kialakuló túlfűtött piacokat. Vagyis a kemény termelési korlátok felpuhulnak, és a háló képes önmaga bővített újratermelésére, amit az egyensúlyba került versenypiacok növekedése kísér.

Ez vezet át ahhoz a kérdéshez, hogy a kommunista pártállam miért vállalkozik a modellváltásra. A válasz valójában nem egyértelmű: annak következtében, hogy megengedik a versenypiacok növekedését, a pártállami háló mind abszolút, mind relatív értelemben visszahúzódik a magánszektorhoz képest. Bár kijelenthető, hogy a párt megőrzi uralkodó pozícióját a stratégiai ágazatokban, és befolyással van a felemelkedő piacokra is, mégiscsak elveszti

a kommunista diktatúra totalitárius viszonyai között élvezett dominanciáját. Ezenkívül a magángazdaság megjelenése és az a tény, hogy a piacok jelentős része adminisztratívból versenypiacca válik, veszélyeztetheti a hatalom pártállamra jellemző oszthatatlanságát.

Ami miatt mégis belevágnak a reformokba, az az új erőforrások és a gazdasági növekedés őket követő eszkalációja. Minél inkább növekszik a gazdaság, annál több erőforrást képes a pártállam kinyerni belőle, s annál magasabb lesz az emberek életszínvonala, ami tovább segít a pártállam legitimitációjának prolongálásában. Ezért nevezzük ezt a rezsimtípust „piacikhasználó” diktatúrának: a politikai hatalom monopóliumát fenntartva a pártállam (részlegesen) felszabadítja a piaci cselekvés szféráját, hogy betakaríthassa annak gyümölcseit a politikai legitimitáció, a gazdasági önreprodukción és a társadalmi stabilitás formájában.

15. ábra: Beruházási ciklusok a kínai piacikhasználó diktatúrában. Megjegyzés: az első hullám egyszeri bővülést jelentett, a további hullámok pedig a rákövetkező hullámokkal párhuzamosan bővítették a gazdaságot.

90.

A PIACKIHASZNÁLÓ DIKTATÚRÁBAN A KAPCSOLATI PIAC-REDISZTRIBÚCIÓ a decentralizáció nem szándékolt mellékterméke. Míg a szabályozott piaci koordináció bevezetése egy, a pártállam által tudatosan elindított folyamat, a kapcsolati piac-redisztribúció megjelenése inkább szándéktalan következmény a piacikhasználó diktatúra irányába történő modellváltásban. Az alapvető ok, hogy a hatalom pártversengés nélküli decentralizációja

nyomán a helyi pártvezetők a területükön a politikai hatalom monopóliumára tesznek szert. Mint Csiangnan Csu kínai korrupciókutató kifejti: „[azzal, hogy] a gazdasági növekedés optimalizálása érdekében nagyobb felelősséget delegálnak az alsóbb szintű kormányzatoknak, [...] elkerülhetetlen a központi felügyeletől és nyilvános ellenőrzéstől független »helyi vagy vertikális királyságok« kialakulása”. A bürokratikus patronális hierarchia helyi szintjén a központilag kiutalt erőforrásokról, valamint a helyben bejegyzett cégektől befolyó adókról a helyi párttitkárok rendelkeznek, akik könnyen fel tudják használni a pozíciójukat arra, hogy nagy patronális hálókat alakítsanak ki.

Noha a versenypiacok – a termelési struktúra megnyitása során – a pártállami hálón kívül indulnak növekedésnek, de a pártállam továbbra is szorosan ellenőrzi a legtöbb beruházási projektet: a helyi pártvezetőtől függ, hogy eldöntse, ki léphet be az újonnan létrejött piacra, és ki nem. Röviden, abból kifolyólag, hogy a versenypiacok az adminisztratív piacokra épülnek, a piacelosztás a párttitkárok diszkrecionális jogkörévé válik. A gazdasági döntéshozó jogkörök önkormányzatokhoz történő delegálása megteremti a rendszer gazdasági patronalizációra és patrimonializációra vezető hajlamát, melynek végeredménye a versenypiacok leuralása a felülről indított állam-foglyulejtés keretében.

A tartományi főpatronusok alkalmazhatnak kleptokratikus eszközöket (mint amikor a kínai pártkáderek részeseledést – gyakorlatilag védelmi pénzt – követelnek a cég nyereségéből, cserébe a növekedést és stabilitást erősítő szolgáltatásokért) vagy akár ragadozó eszközöket is (mint a köz- és magánvagyon szisztematikusan ellopása). Az általuk képviselt korrupciós mintázattól függően beszélhetünk alárendelt szuverenitású kleptokratikus államokról vagy alárendelt szuverenitású maffiaállamokról. A nagy kiterjedésű maffiaállamokban, mint Oroszország, az alárendelt szuverenitású maffiaállamok a helyi önkormányzatok, amelyek ugyanazt valósítják meg kicsiben, amit a központi kormányzat nagyban, még hozzá központi, informális felhatalmazás alapján (108. tétel); a nagy kiterjedésű nem-maffiaállamokban, mint Kína, az ilyen entitások a pártvezetés akarata ellenére jönnek létre, patronális működésük pedig romboló hatást gyakorol a megreformált pártállamra.

A PÁRTÁLLAM ELMAFFIÁSODÁSA fenyegető tendenciaként jelenik

meg a piackihasznló diktatúrákban, és a pártvezetésnek muszáj védekező mechanizmusokat élesítenie, hogy védje magát.

Visszatérve a háromszögű keretre, egy olyan tendenciát figyelhetünk meg, hogy a patronális autokráciával szomszédos rezsim típusok „lefelé”, a patronális autokrácia felé gravitálnak. Csak míg a patronális demokráciákban a gravitálás autokratikus kihívás nyomán történik (69. tétel), a piackihasznló diktatúrákban patronális kihívás nyomán.

Máshogy fogalmazva, az alárendelt szuverenitású maffiaállamok és informális patronális hálók megerősödése nem egyszerűen azért jelent gondot a párt legfelső vezetésének, mert visszaélnak a közpénzekkel. A rendszer vezetőinek nem szabad figyelmen kívül hagyniuk a tágabb képet sem, ami nem más, mint a pártállam „elmaffiásodása”. Az informális patronális hálók, még ha az alárendelt szuverenitású kormányzatok szintjén kezdenek is kialakulni, megnövekedhetnek, és a pártállam további részeit is bekebelezhetik, ha az adott főpatronus új pozíciókhoz fér hozzá a párt hierarchiában. A patronális hálók egyre nagyobb befolyása azt jelenti, hogy a hatalmat fokozatosan „kiragadják” a pártállam formális hálózataiból, és informális körökbe mozgatják át, ez pedig hosszú távon azzal fenyeget, hogy az állampárt transzmissziósszj-párttá alakul (19. tétel).

Az elmaffiásodás közvetlen fenyegetés az állampártra nézve; nem csoda, ha a kínai kutatók úgy fogalmazzák, hogy a kínai pártvezetés a korrupció féken tartását élet-halál kérdésnek tartja. Azonban, bár a rendszerromboló korrupciót részben a pártverseny hiánya teszi lehetségessé, ugyanez a tényező magyarázza azt is, hogy miért lehet féken tartani a jelenséget, és a gazdaság egésze miért nem válik kapcsolati gazdasággá.

Azokban a posztkommunista országokban, ahol formálisan demokratikus intézményeket és többpártrendszert hoztak létre, az informális patronális hálók önálló patronuspártokat alapíthattak, és szabadon szállhattak be a pártok versengésébe, a pártokat érintkezési felületnek használva a politikai cselekvés szférájával. A piackihasznló diktatúrákban azonban a patronális hálókat az állampárt tagjai alakítják ki, úgyhogy az állam a pártfegyelem megsértéseként büntetheti az informális patronális hálók kiépítését.

A piackihasználó diktatúrák nómenklatúrájának legfelső szintje a hatalom kizárólagos birtokosa, s így az országos szintű bűnüldözés segítségével lecsaphatnak a kapcsolati piacokra.

Kínában a Hszi Csin-ping pártfőtitkár által indított heves korrupcióellenes kampányt sokan (és nem ok nélkül) a politikai ellenfeleivel való leszámolásnak tartják, ám olyan mennyiségi és minőségi változásokat is jelentett, amelyek valójában az elmaffiasodás elleni harc jeleinek tekinthetők. Miközben soha nem látott számban tartóztattak le hivatalnokokat, a kampány az alárendelt szuverenitású maffiaállamokat is megpróbálta kigyomlálni. Például a korrupciós ügyek kivizsgálásához többé nincs szükség a helyi szintű pártszervezet jóváhagyására, hanem felülről kezdeményezik őket, egy hivatali szinttel feljebb – aláásva a helyi főpatronusoknak a kontrollmechanizmusok hatástalanítására való képességét (38. tétel).

92.

A KÍNAI PÁRTÁLLAM FORMÁLIS INTÉZMÉNYEI az informalitás háromoldalú nyomásával szembesül: a korrupció nyugati formáival, a posztkommunista korrupciós formákkal és a *guanxi*-val. Kínában a korrupció nem vezetett rögtön a reformok megkezdése után az elmaffiasodáshoz. Eleinte inkább a korrupció önkéntes formái, a szabadverseny és a haveri korrupció tűntek fel – mindkettő máig jelen van Kínában. A magángazdaság megszilárdulásával az eladdig a pártállami hálón belül létező korrupció széles körben elterjedt és új formákat öltött. Mint Sebastian Heilmann írja a *China's Political System* (Kína politikai rendszere) című könyvében: „a kínai állam egyetlen hatalmas törvénytelen tőzsdeparketté alakult: vállalati igazgatók, párttitkárok, hivatalvezetők térítették el az állami gazdasági szektorból a termelőeszközöket és a funkciókat, hogy az újonnan létrehozott piacokat táplálják; jövedelmező magánügyletekben vezető politikai pozíciókat és hivatalos jóváhagyásokat értékesítettek profitrészesedésért [...]. A párt minden szintjén kisebb és nagyobb hatalombirtokosok [...] gazdagodtak meg úgy, hogy kihasználták az egyelőre még tökéletlen piac és jogrend nyújtotta lehetőségeket”.

Ezeket a korrupció nyugati formáinak tekinthetjük – nem azért, mert ilyenek nincsenek a posztkommunista országokban, hanem

a morális státuszuk miatt. A korrupciónak ezek a formái személytelen, üzleties alkukat jelentenek, és mint ilyenek, illegitimek és morálisan sem elfogadottak. Ezzel szemben a korrupció patronális formái a posztkommunista rendszerekben, jóllehet szintén illegitimek, de morálisan inkább elfogadottak, mondván „nem maguknak lopnak, hanem a klánnak” (különösen azokban a történeti régiókban, ahol csak kezdetlegesen váltak szét a társadalmi cselekvés szférái; 7. tétel).

Kínában a korrupció üzleties és patronális formái is jelen vannak, az informalitás kétoldalú nyomását helyezve a pártállamra (31. táblázat). Amivel ez a nyomás háromoldalúvá válik, az a *guanxi* (kuang-hszi) nagy múltra tekintő, társadalmi gyakorlata. A kifejezés szó szerint viszonyt vagy kapcsolatot jelent, de valójában sokkal több ennél: egy diadikus, informális társadalmi cserekapcsolat; egyfajta reciprocitás, melynek nyomán az emberek társadalmi tőkét halmoznak fel kölcsönös segítségnyújtáson keresztül. Ezzel a társadalmi tőkével lehet aztán „dolgokat elintézni”, erőforrásokhoz vagy lehetőségekhez hozzáférni személyes szívességek révén. Ebben az értelemben a *guanxi* a korrupció egy fajtája. De a korrupcióval kapcsolatos nyugati morális elképzelések ebben a kontextusban értelmetlenné válnak. A *guanxi* illegitim üzleteit morálisan nem megvetik, sőt, nem is szimplán csak elfogadják: morális kötelezettséget jelentenek.

A *guanxi* rendszere Mao Ce-tung diktatúrája alatt, a korábban létező erős kötéses hálózatokból – mint a család és a kölcsönös szívességeken alapuló barátságok – fejlődött ki, fontossága pedig azóta sem csökkent a kínai társadalom mindennapjaiban. A Szovjetunióban a *blat* hasonló rendszerét, amely az informális szívességeknek a társadalom egészére kiterjedő gazdaságát jelentette a tervgazdaság szűk keresztmetszeteiben, a rendszerváltás után a patronális korrupció kevésbé demokratikus és „egalitárius” formái váltották fel. De az a tény, hogy Kínában a parancsgazdaságról a piacgazdaságra való átállás inkább az 1970-es évek végén kezdődő, fokozatos folyamat volt, hozzájárult a társadalmi normák folytonosságához a kommunista és a posztkommunista korszak között.

31. táblázat: A formális és informális szabályrendszer közötti feszültségek Kínában (Sebastian Heilmann *China's Political System* című könyvéből).

Formális szabályok	Elterjedt informális szabályok
Formalizált káderutánpótlási rendszer	Párton belüli patronálási hálózatok és megvásárolható politikai tisztségek
Bürokratikus hierarchia és egyetemes szabályok rögzítése	Hazai lobbik és klientúra alapú gazdasági szabályozás
Állami tulajdonjogok	Informális privatizáció és az állami vagyon ellenőrizetlen kiáramlása
Törvény előtti egyenlőség	Az igazságszolgáltatási rendszer manipulálása a pártfunkcionáriusok és rokonaik javára
A bevételek kötelezően előírt allokációja a költségvetési rendszerben	Az önkormányzatok visszatartják a bevételeket, folyamatos alku a bevételek megosztásáról

Klientúratársadalom és a patronális autokrácia társadalmi stabilitása

93.

A GYENGE KÖTÉSEK EREJÉT FELVÁLTJA AZ ERŐS KÖTÉSEK

EREJE ahogy az erőforrások feletti rendelkezés a patronális hálók kezében összpontosul. Patronális rezsimekben az osztályjellegű – autonóm jogállású, piaci mechanizmusokon keresztül érvényesülő – struktúrák helyébe a társadalom teljes vertikumában patrónus–kliens típusú vazallusi viszonyok, függelmi láncok lépnek. A liberális demokráciáknak az intézményi garanciák oltalmában tömeges, gyenge személyes kötéssel működő nyílt hozzáférésű rendjét – az intézményi garanciák leépülésével együtt – egy csekély számú, erős személyes kötésre épülő világ váltja fel: a személytelen, normatív és jogszerű viszonyok helyébe személyes, diszkrecionális jutalmakon és büntetéseken alapuló viszonyok lépnek.

A „gyenge kötések erejéről” szóló híres tanulmányában a szociológus Mark Granovetter arról ír, hogy ha valaki állást keres, nagyobb hasznára válnak a gyenge kötések, vagyis azok, akiket kevésbé ismer (pl. távoli ismerősök, akik más körökben forognak, mint ő), mint az erős kötések, vagyis azok, akiket jobban ismer (pl. családtagok vagy barátok, akik ha valamiről hallottak, arról valószínűleg mi is tudunk). Ez az érvelés viszont valójában feltételezi a társadalmi cselekvés szféráinak szétválasztását: hogy amikor különböző szférák aktorai között társadalmi kötés áll fenn, ez a kötés információt hordozhat, de befolyást nem. Ha megjelenne a képben a befolyás, például ha valaki úgy jelentkezne egy állásra (gazdasági szféra), hogy annak megszerzésére beveti a családi kötelékeit (közösségi szféra), akkor az információt hordozó gyenge kötések leértékelődnének a befolyáshordozó erős kötésekkel szemben.

A patronális rendszerekben, ahol az erőforrások feletti kontroll informális patronális hálók kezében összpontosul, az ezekhez az erőforrásokhoz való hozzájutás az illető erős, patronális kötéseinek a függvénye. Ilyen körülmények között a társadalmi hálózatok – Barabási Albert-László fogalmaival – a skálafüggetlen,

„a gazdag egyre gazdagabb”-mintázatok helyett a nem skálafüggetlen, „győztes mindent visz”-mintázatokat kezdik mutatni (32. táblázat). Szemben a Barabási által a liberális demokráciák vizsgálata nyomán leírt preferenciális csatolódás elvével, ahol az egyes emberek a több kapcsolattal rendelkező pontokhoz kapcsolódnak, a patronális rendszerek társadalmaiban a csatolódás szempontja a több kisajátított erőforrás lesz. Nyílt, szabadversenyes rendszerekben alkalmasság alapján létrejöhetnek új központok, ha az emberek úgy döntenek, hogy hozzájuk csatlakoznak inkább a régi kapcsolatuk helyett (szabad kilépés); a korlátozott rendszerben egy központ van, aki elejét veszi az új, tőle független központok kialakulásának, és akitől nem lehet bármikor, egy jobb ajánlatot látva elszegődni (nincs szabad kilépés).

32. táblázat: Szabadon (nyílt hozzáférésű / piacgazdaságban) és kényszer alatt (korlátozott hozzáférésű / parancs- vagy kapcsolati gazdaságban) növekvő hálózatok.

	Növekedés	Preferenciális kötődés	Alkalmasság	A hálózat mintázata
Nyílt hozzáférésű: szabad be- és kilépés (piacgazdaság)		Piac	Önkéntes döntés	
		Kapcsolódás választása a kötések számától függően	Új központ önkéntes választása piaci alkalmasság szerint	Skálafüggetlen hálózat (a gazdag egyre gazdagabb)
	Fejlődő hálózat			
Korlátozott hozzáférés: nincs szabad be- és kilépés (parancs- és kapcsolati gazdaság)		Kapcsolódás választása a kisajátított erőforrások terjedelmétől függően	Versengő középpontok kényszerrel történő leigázása hatalmi alkalmasság alapján	Nem skálafüggetlen hálózat (a győztes mindent visz)
		Patronális	Kényszer	

94.

A TÁRSADALMI SZERKEZET A PATRONÁLIS REZSIMEKBEN A klientúrák logikáját követi az osztályok, kasztok és feudális rendek logikája helyett. A „klientúra” nem egyszerűen a patrónus–kliens viszonyt jelöli, hanem a társadalmi csoportok egy altípusát, amit a patronális autokrácia társadalmi hierarchiájának elemzésében hasznosíthatunk (33. táblázat). Az alacsony fokú társadalmi mobilitás láttán általában nagy a kísértés,

hogy az ilyen társadalmak leírására a „kasztok” vagy a feudális „rendek” analógiáját használjuk, vagy – a főáramú szociológia nyelvén – befagyott „osztályszerkezetről” beszéljünk.

Azonban a „kaszt” olyan, rendszerint vallási legitimációjú, formalizált társadalmi egységet jelöl, amelyre az életmód (gyakran a foglalkozás) átörökítése jellemző. Az, hogy ki melyik kasztba tartozik, nem a magasabb kasztba tartozók önkényes döntésétől függ: senkit nem lehet megfosztani kaszt szerinti státusától, és nem lehet magasabb kasztba befogadni hűsége alapján, diszkrecionális döntéssel. Hasonlóan a feudális rendek is törvényekben rögzített elitkiváltságokkal rendelkeztek, az uralkodó pedig megfoszthatott valakit a vagyonától és szabadságától, de a státusától nem (32. tétel).

A modern társadalmakban az „osztályok” nem formalizált csoportok, akárcsak a klientúrák, viszont nem állami beavatkozás folytán jönnek létre, hanem a kapitalizmus személytelen, dinamikus erőinek eredményeként (33. tétel). Az osztályhoz tartozást a termelő tulajdonhoz fűződő viszony határozza meg; a klientúrához tartozást viszont az uralmi elithez fűződő viszony, kiváltképp a fogadott politikai család erőforrásaitól való függés. Egy klientúra határainak megrajzolásához azt kell látnunk, hogyan jön létre a függőség, és hogyan tartják fenn: munkahelyek révén (esetleg szektoronként más-más módon), a vállalkozótevékenység sérülékenysége révén, diszkrecionális állami juttatások révén stb. Egy patronális autokráciában a fogadott politikai család képes diszkrecionális alapon megtagadni az ezekhez az erőforrásokhoz való hozzáférést, és ezzel egy időben elzárni az alternatív választási lehetőségeket.

Így a fogadott politikai család egzisztenciális fenyegetésekkel tud élni, a klientúrában viselt státus pedig elvehető. Akár egy fojtófogás, amikor a támadó az ellenfél nyaka köré fonja a karját, de nem feltétlenül öli meg, csak megakadályozza, hogy szabadon mozogjon, és szabályozza, hogy mennyi levegőt vehet. Egy klientúratársadalomban az autonóm cselekvés lehetőségei számolódnak fel. Ha valaki nem mozog, azaz úgy cselekszik, hogy az megfelel, vagy legalábbis nem zavarja a fogadott politikai családot a céljai elérésében, az adott esetben soha nem kerül célkeresztbe, és diszkrecionális büntetésektől mentesen élheti az életét. De valójában a kar mindig ott van a nyaka körül, és ha valaki az

elnyomás hiányának illúziójában autonóm módon, a saját akaratára szerint próbál cselekedni, a fogás hirtelen szorosabb lesz, és az elnyomás manifesztálódik.

A fojtófogás lényege nem más, mint az egyes aktorokat és intézményeket sakkban tartani egy, az elnyomás lehetőségét permanensen biztosító keretrendszer létrehozásával. Míg a nyílt, tömeges terror hiánya miatt egy felületes szemlélő azt hiheti, hogy a kérdéses rezsim ténylegesen szabad és demokratikus, a társadalom minden rétegét átszövő függőségi láncok révén még a látszólag szabad aktorok nyaka körül is ott van a fogadott politikai család patrónusainak (alapvetően kevésbé szorosan tartott) karja.

33. táblázat: A társadalmi csoportok típusai különféle társadalmi rendekben.

	<i>A társadalmi rend típusa</i>	<i>A pozíció formális volta</i>	<i>Felfelé irányuló mobilitás esélye</i>	<i>Megfoszthatóság a státustól</i>
Kaszt	korlátozott hozzáférésű	formalizált	csekély	nincs
Rend	korlátozott hozzáférésű	formalizált	mérsékelt	nincs
Osztály	nyílt hozzáférésű	nem formalizált	mérsékelt/nagy	nincs
Klientúra	korlátozott hozzáférésű	nem formalizált	csekély/mérsékelt	van

95.

ALSÓ-, KÖZÉP- ÉS FELSŐKLIENTÚRÁRÓL érdemes beszélni osztályok helyett, amikor egy klientúratársadalom rétegződését akarjuk megérteni. Míg egy liberális demokráciában gyakran szoktak „középosztályról” vagy „felsőosztályról” beszélni, egy klientúratársadalom rétegződését jobban kifejezik a közép-, alsó- és felsőklientúra kategóriái.

A felsőklientúrába tartoznak az oligarchák, a strómanok és a jól fizetett felsővezetők. Egy patronális autokráciában a társadalmi hierarchia csúcsán gyakorlatilag mindenki az egypiramisos patronális háló része. Szimptomatikus ennek a függőségi helyzetnek a megjelenése az ún. „legbefolyásosabb emberek” listáján, amiket évről évre publikálnak számos posztkommunista országban. Míg a hatalommegosztás elvén alapuló, plurális társadalmakban a befolyásos személyiségek listáján nem egymással hierarchikus, alá-fölé rendelt viszonyban lévő, hanem rendszerint autonóm, egymástól nem függő személyiségek találhatók (politikustól vállalkozóig, médiaszereplőtől egyetemi professzorig), addig a patronális autokráciák befolyáslistára felkerülőök döntő többsége

a csúcspatrónus kegyének köszönheti befolyását, és e kegy megvonásával önértékén teljesen érdektelenné válik.

A középclientúrának két fő csoport jelenti a támaszát, amelyeket – nem jogi, hanem szociológiai pozíciójuk szerint – „szolgáló nemesekként” és „udvari beszállítókként” azonosíthatunk. A szolgáló nemesek közé a professzionális értelmiségiek tartoznak, akik lehetnek állami vagy magánintézmények tagjai, míg az udvari beszállítók a fogadott politikai család cégeinek, *de jure* magáncégeknek vagy állami holdingoknak alvállalkozói vagy közvetlen alárendeltjei. Bár ideologikusan „új nemzeti középosztályként” utalnak rá, ezek a csoportok valójában egy alárendelt vazallusi réteget alkotnak, korlátozott szabadsággal a politikai és piaci cselekvés szférájában.

Végül a klientúratársadalom létrehozása nem csak a társadalom értelmiségének, munkavállaló elitjének és derékhadának betörését, domesztikálását szolgálja, hanem kiterjed a társadalmi piramis aljára is. Az alsóclientúra legjobb, legszemléletesebb példája a magyarországi közmunkásoké. Egy, az Orbán-kormány által erősen átalakított intézményként a közmunkák nem pusztán a munkanélküliség enyhítésére létrehozott, hanem a politikai kommunikáció igényeihez igazított, bizonytalan pénzügyi háttérű központi programok (amelyek keretében a 2014-es országgyűlési választás hónapjában kétszer annyian dolgoztak, mint egy hónappal később, azaz a választásokat követően). Az így foglalkoztatottak nem csak az ideiglenességgel, kiszámíthatatlansággal és azzal vannak sújtva, hogy a törvényes minimálbér mintegy feléért dolgoznak, hanem azzal is, hogy alkalmazásuk és elbocsátásuk a polgármesterek nem perelhető, diskrecionális jogköre.

A közmunka esetén valójában olyan, központilag intézményesített cselédmunka-rendszerrel van szó, amelyben a foglalkoztatottak jogai és biztonsága még a két világháború közti időszak cselédkönyveseinek státusát sem éri el. Nem véletlen, hogy kénytelenek eltérni, hogy közmunkásként kormányzati pártrendezvények biodíszleteiként kell asszisztálniuk, vagy kormánykritikus események ellentüntetőiként demonstrálniuk, vagy éppen helyi potentátok magánbirtokain dolgozniuk. A rendszer fegyelmező hatását láthatjuk a szociálisan leginkább sebezhető kistelepülések választási eredményein: minél nagyobb arányú egy településen a közmunka, annál inkább szavaznak az emberek a Fideszre.

96.

A KLIENTÚRATÁRSADALOM MÁS, MINT EGY NEOLIBERÁLIS

TÁRSADALOM, mert a társadalmi csoportok szintjén a neoliberalizmus atomizál – a patronalizmus vazallizál. Tekintetbe véve a klientúratársadalom tágabb kontextusát, kiderül, hogy miért félrevezető a neoliberalizmus mint értelmezési keret, ha a patronális autokrácia társadalmi viszonyait akarjuk elemezni. A neoliberalizmus ideálja a szabadpiac kompetitív, nyereségen és veszteségen alapuló logikája, és ezt akarja valamennyi szféra valamennyi társadalmi kapcsolatának alapelvévé tenni. A társadalmi szolidaritás intézményi kapacitásait szűkítve a neoliberalizmus lényege valamennyi társadalmi aktor tiszta versenye, egészen az atomizálás szintjéig. Ezzel szemben a patronalizmus lényege a verseny felszámolása: a társadalmi csoportokat nem atomizálja, hanem vazallizálja. A fogadott politikai család célja, hogy a szabadpiac mechanizmusait, avagy a piaci folyamatok „láthatatlan kezét” felváltsa a csúcspatrónus nagyon is látható kezével (80. tétel).

Érdeemes összevetni a patronális és a neoliberalis rendszerek három, látszólag hasonló társadalmi következményét, hogy rámutassunk a közöttük lévő különbségekre. Először is, a vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenség mindkét rendszertípusban növekszik. Csakhogy a neoliberalizmus piaci egyenlőtlenségeket hoz létre, amelyek a kapitalizmus és a piacgazdaság eredményei, míg a klientúratársadalomban patronális egyenlőtlenségek vannak, amelyeket az informális patronális hálók mechanizmusai okoznak és tartanak fent. A társadalmi hierarchia csúcán lévők a csúcspatrónus döntéséből kerültek oda, ahova; és senki, aki meritokratikus csatornákon keresztül jutott fel, sem tarthatja meg a pozícióját, ha a csúcspatrónus el akarja őt távolítani, átvéve a tulajdonát (84. tétel). Az uralmi elit, a fogadott politikai család összetétele nem okozata, hanem oka a társadalmi egyenlőtlenség, a közeledés és a távolság mintázatainak.

Másodszer, a szakszervezetek és a munkavállalói jogok gyengítéséről szóló neoliberalis reformok eredményeként a munkavállalók sérülékenysége megnő a munkaadóval szemben. Ez ugyanígy megtörténhet egy patronális autokráciában is – csak hogy ez a rendszer a munkavállalók mellett a munkaadók hatalmát is elveszi, a patronalizáció révén függelmi státusba kényszerítve őket. Bár a munkaadók mozgástere *de facto* növekszik, a munkaadó – aki vagy kötődik az informális patronális háléhoz, vagy igyekszik

nem keresztezni az útját – azzal az elvárással szembesül, hogy a kiszélesített mozgásterét politikai részrehajlással használja, ne pedig tisztán saját, egyéni (profit-) indítékai alapján. Végző soron a rezsim folyamatai nem azt eredményezik, hogy a munkaadó korlátozza a munkavállalói autonómiáját, hanem hogy a csúcspatrónus korlátozza mindkettejükét, direkt vagy indirekt módon.

Végül az adópolitika egy patronális autokráciában kedvezhet a középosztály felsőbb rétegeinek, amit egy liberális demokráciában joggal illetnének jobboldali, konzervatív jelzővel. Ez azonban tökéletesen illeszkedik a klientúratársadalom logikájába is. Mint fentebb említettük, a csúcspatrónus egy letelepedett bandita: nem egyszerűen rabol, hanem folyamatosan teszi, ezért fenn kell tudni tartania a hatalmi pozícióját (64. tétel). Ennek megfelelően szüksége van azoknak a nem-klientúráknak a szavazataira is, akiket nem tud patronalizálni: jellemzően vagy azért, mert normatív állami juttatásokra jogosultak (nyugdíjasok, diákok stb.), vagy mert a burzsoázia tagjai, akik vállalkozói készségekkel, exportorientált vállalatokkal és/vagy már korábban felhalmozott tőkével rendelkeznek olyan piacokon, amelyeket a fogadott politikai család még nem kebelezett be. Mivel a csúcspatrónus nem tudja őket diszkrecionális beavatkozással megcélozni, az állam normatív arzenálját veti be, hogy megnyerje őket. Míg a társadalmi hierarchia alján állók szavazatai egy zsák krumplival – azaz olcsó, egyszeri ajándékokkal – vásárolhatóak meg, addig a fent említett csoportokat (akik egyébként hajlamosabbak a szavazásra, mint a szegények) adócsökkentésekkel, perverz újraelosztással és hasonlókkel lehet lekenyerezni.

A PATRONÁLIS AUTOKRÁCIA TÁRSADALMI STABILITÁSÁT AZ **garantálja, hogy a klientúrák érdekeltek a *status quo* fennmaradásában.** A kommunista diktatúrákkal ellentétben, amelyek a terror eszközt alkalmazták a társadalmi lázadás elkerülésére, a patronális autokráciák a tömeges politikai meggyőzés más eszközeit alkalmazzák (34. táblázat). Ezek között szerepel az ideológia, amiről a következő tételekben szólunk, valamint a kényszer és a koalíció is, amelyeket a klientúratársadalom létrehozása tesz lehetővé.

A klientúrák szilárdsága, tartóereje egészen más, mint egy liberális demokrácia autonóm szavazópolgárainak politikai támogatása. A

hatalmi kontraszelekció mechanizmusai révén pozícióba kerülőknek már van vesztenivalójuk – ez köti őket az új rendhez. Különösen igaz ez a szolgáló nemesek tagjaira, akik nem szakértelmük, hanem megkövetelt, feltétlen lojalitásuk révén jutottak helyzetbe. A tudással kiérdemelt pozícióból patrónusi kegy által juttatott – bármikor elveszíthető – állás lesz. Így a patronális szolgáló érdekeltté válik a rendszer fenntartásában, mert bármilyen változás egzisztenciális kockázatot jelent számára.

Az átrostált rendben maradók fegyelmét növeli a jelenlegi és a képességeikkel a piacon szerezhető jövedelmek között tátongó szakadék is. Az udvari beszállítók és a felsőklientúra köreiből pedig a nyerni- és vesztenivaló egyenesen vagyonokban mérhető. Amikor a rendszer stabil, ezeknek az embereknek kizárólag a csúcspatrónus diszkrecionális büntetéseitől kell félniük, amelyeket elkerülhetnek, ha lojálisak maradnak; ha a rendszer összeomlik, akkor az „elszámoltatás” ellenzéki ígérete számukra azt jelenti, hogy őket is felelősségre vonhatják majd a gyakran illegálisan biztosított szerződések és lehetőségek kapcsán egy normatív igazságszolgáltatási rendszerben.

Hiba lenne lebecsülni a rezsimek erejét, mellyel megteremti a patronális háló kohézióját, a befogadottak lojalitását. Mint vasbetonban a vasszerkezet: a közvélemény-kutatások számára nem észlelhető dimenziója az egyedi akaratok társadalmi összetartásának, miközben a klientúra tagjai számára világosan rendeződik össze ideológia, program és egzisztencia.

Az anyagi érdeken és a megtorlástól való félelmen túl a rezsimek támogatása őszinte is lehet a klientúra tagjainak körében. Ebben a tekintetben a tisztán ideológiai meggyőződés mellett megjelenik a klientúratársadalom sajátos szociálpszichológiája is. A rendszerváltó országokban, a szovjet blokk hagyományos piacainak elvesztésével komplett iparágak omlottak össze, és az addig csaknem teljes foglalkoztatottságot sokszázévezres munkanélküliség váltotta fel. Ha mindehhez hozzávesszük azt a stresszt, ami a piaci verseny általános bizonytalansága következtében hirtelen felerősödött, kiderül, hogy a posztkommunista társadalom alapélménye a szabadságról az egzisztenciális szorongás volt: a bizonytalanság érzete, illetve a minden elvesztésével fenyegető, nagyon is valószínű kilátástól való félelem.

Amikor egy ilyen bizonytalan rend helyén patronális autokrácia és klientúrátársadalom jön létre, a patronális függés a biztonság érzetét nyújthatja. Ugyan a klientúrák tagjai elvesztik szabadságukat a patrónusukkal szemben, az utóbbinak kellő tartóssággal biztosítania kell számukra bizonyos előnyöket, hogy kialakuljon a függőség s vele az egzisztenciális fenyegetések lehetősége. Ezek az előnyök, és a tartósságuk teremt olyan kiszámítható környezetet, amely ontológiai biztonságot generál: egy, a személyes biztonságérzetnek és bizalomnak a mindennapi rutin kiszámíthatóságából fakadó érzését. És mivel az emberek általában kockázatkerülők, még azok is, akik nem tartoznak a rendszer átszellemült hívei közé, csak rendkívül ígéretes kilátások esetén veszik fontolóra, hogy támogatnak-e egy alapvető, rendszerszintű változást. Így a klientúrátársadalom egy, a patronalizmus generálta társadalmi egyensúlyi állapotban nyugszik.

34. táblázat: A tömeges politikai meggyőzés eszközei a három csúcshelyi rezsimtípusban.

		Célcsoport(ok)	Az alkalmazás formája/eszköze	A tömeges politikai meggyőzésben mennyire használja egy...		
				Liberális demokrácia	Patronális autokrácia	Kommunista diktatúra
Kényszer	Erőszak alkalmazása	népesség	törvényesített (szürke és fizikai) kényszer	–	+	+++
	Nem erőszakos fenyegetések	transzferekből élők	transzferek leállítás	–	+++	–
		közalkalmazottak	elbocsátás	–	+++	+
		gazdasági aktorok	kirekesztés (az állami szerződésekből)	–	+++	–
Kooptálás		népesség	klientelizmus / életszínvonal emelése	++	++	++
Ideológia		népesség	média	+++	+++	++

Jelmagyarázat: +++: elsődleges eszköz; ++: másodlagos eszköz; +: harmadlagos eszköz; -: nem használatos a tömeges politikai meggyőzésben.

Populizmus: a morális korlátok nélküli kollektív egoizmus politikai programjának ideológiai eszköze

98.

A PATRONÁLIS AKTOROK IDEOLÓGIAALKALMAZÓK, nem pedig ideológiavezéreltek. Az anyagi érdekeltséget és a klientúrátársadalom szociálpszichológiáját kiegészíti a hatalmi stabilitás harmadik lába: az ideológia. Miközben az ellenfeleit kiszorítja a kommunikációs szférából (47. tétel), a fogadott politikai család a saját médiáján keresztül ideologikus üzeneteket közvetít a csúcspatrónus uralmának legitimálása érdekében (43–44. tétel).

Viszont amikor patronális aktorokat elemzünk, az ideológiát nem szabad „készpénznek venni”. A politikai elemzésekben általában ez történik: ha valaki konzervatív értékekre hivatkozik, az konzervatív; ha nacionalista szólásokat hangoztat, az nacionalista, stb. Az aktorokat a kommunikált céljaik és pártprogramjaik alapján helyezik el a bal–jobb és a liberális–konzervatív tengelyen.

Ha egy aktort „nacionalistának” vagy „konzervatívnak” címkéznek, azzal az ideológiát az aktor meghatározó elemeként tüntetik fel, és ezzel azt sugallják, hogy nemcsak kommunikálja az ideológiát, de komolyan is veszi – hogy ez a cselekvésének a vezérfonala. Ez az előfeltevés abban az esetben indokolt, ha a hatalmi cselekvés ténylegesen a kommunikált ideológiához igazodik. Ha a szavak és a tettek összhangban vannak, akkor beszélünk ideológiavezéreltségről.

Az ideológiavezérelt politika egyik példáját a kommunista diktatúrák jelentik. Ezeket ideológiavezérelt rendszereknek tekinthetjük, mert a rendszer alapvető jellemzőit (az egypártrendszert és az állami tulajdon monopóliumát) levezethetjük egy ideológiából, a marxizmus-leninizmusból (42. tétel). Jarosław Kaczyński, aki Lengyelországban próbál egy konzervatív autokráciát bevezetni, és ennek keretében ragaszkodik a szigorú abortusztörvényhez annak ellenére, hogy azt a lengyelek kétharmada ellenzi, rámutat arra is, hogy az ideológiavezérelt aktorok hajlandóak arra, hogy bizonyos szakpolitikai célokhoz való ragaszkodásnak megfizessék

a politikai árát. És bár a liberális demokráciák pártjai és politikusi köthetnek kompromisszumokat, és kétségtelenül van politikai taktikájuk is, van értelme őket bal- és jobboldali ideológiák mentén azonosítani. Mert a kiindulópontjuk egy ideológia: a köz elé ideológiai, szakpolitikai célokkal járulnak, ezekből engednek, ezekhez igazodnak a politikai taktikájukkal, és ezekért akarják megragadni a hatalmat.

Ám a kommunikált ideológia nem mindig jelenti egy aktor vagy az általa vezetett rendszer vezérfonalát. A patronális aktorok esetén a szavak és a tettek nincsenek összhangban: az ideológiájuk nem a vezérfonal szerepét, hanem elfedő szerepet játszik. Se nem jobb-, se nem baloldaliak: a hatalomkoncentráció és a személyes vagyonosodás ikermotívumai hajtják őket (25. tétel), és ideológiai panelek eklektikus egyvelegéből állítják össze az autokratikus természetük anatómiájának megfelelő ideológiai viseletet. Más szavakkal nem az ideológia alakítja uralmi rendszerüket, hanem az uralmi rendszer – nagy szabadságfokkal és változékonysággal – az ideológiájukat. Amikor a nacionalizmus, a vallási értékek és az állami tulajdon iránti elkötelezettség ideológiai paneljeiből próbálják a posztkommunista vezetők cselekvéseinek mozgatórugóit értelmezni, az hasonlóan hiábavaló vállalkozás, mintha a szicíliai maffia természetét és működését próbálnák a lokálpatriotizmus, a családközpontúság és a keresztényi elkötelezettség értékeiből visszafejteni.

99.

A KÍNÁLATI OLDALON AZ ÉRTÉKKOHERENCIA HELYETT FUNKCIONALITÁS-KOHERENCIA figyelhető meg a patronális populisták ideologikus kommunikációjában. Ahhoz, hogy elemezni tudjuk az ideológiák működését a patronális rendszerekben, érdemes szétválasztani a politikai piac kínálati oldalát – a patronális populistákat – a keresleti oldaltól – a választóktól. Az előbbieket esetében, miközben az ideológiavezérelt aktorok kommunikációja értékkoherens, addig az ideológiaalkalmazó aktoroké funkcionalitás-koherens, amit értékmentes pragmatizmus jellemez. Pontosabban fogalmazva, akkor beszélhetünk értékkoherenciáról, ha az aktor ideológiája logikailag összefüggő, az alkalmazása pedig következetes (mentes az egymásnak ellentmondó állásfoglalásoktól és a kettős mércétől). Ezzel szemben a funkcionalitás-koherencia azt jelenti, hogy az aktor ideológiája bár logikailag inkoherens, és az alkalmazása is következetlen (ellentmondó állásfoglalásokat és kettős mércéket tartalmaz), a sűrűn váltott

ideológiai pozíciók kiválasztásának mintázata pragmatikus megfontolásokhoz, azaz – patronális aktorok esetén – a hatalomkoncentrációhoz és a személyes vagyonosodáshoz illeszkedik.

Elképzelhető, hogy a rezsim egyes területei – például az oktatás – egy konkrét ideológiát követnek, ez azonban az ideológiaalkalmazásnak nem ellentéte, hanem evidens következménye: az egyes alrendszereket a legcélszerűbb, akár más alrendszerek ideológiaalkalmazásával teljesen ellentétes ideológiáknak vetnek alá. Ezek általában olyanok, amelyek vagy „nem sok vizet zavar-
nak” (pl. kultúrpolitika), vagy közvetlenül szolgálják a jövedelmek korrump elsajátítását (pl. sporttámogatás), vagy pedig olyan meggyökeresedett szövetségeket találnak hozzá, amelyek bizonyos autonómia mellett ideológiavezérelten szolgálják ki a rendszer fő és alapvető céljait (pl. oktatásban az egyház).

Természetesen a patronális uralom kulturális mintáihoz nem illeszthetők tetszőleges ideológiai panelek. Idegenek tőle például az egyén autonómiáját, szabadságát hirdető ideológiák, eszmerendszerek, míg a patriarchális családfői szerephez a „háza népét” uraló kollektivistá ideológiai elemek könnyebben hozzáilleszthetők. Persze nem akármilyen kollektivistá ideológia képes ezt a funkciót ellátni. A marxizmus-leninizmus osztályalapú és internacionalista kollektivizmusa a patriarchális családfő hatalmi mintáinak ideológiai legitimálására nem alkalmazható. Így leginkább jobboldali tekintélyuralmi rendszerek ideológiai készletéből szemezget.

A patronális aktorok által használt átfogó keret nem más, mint a populizmus – egy tökéletes ideológiai eszköz, amely pusztán a csúcspatrónus korlátok nélküli uralmáról szól, arról nem, hogy hogyan kell használnia ezt a hatalmat (43–44. tétel). A patronális populista szabadon, bármit kinevezhet „közjónak” vagy „nemzeti érdeknek”, s így a vele szembeni ellenállás automatikusan illegitim és nemzetietlen lesz. Az alapképlet, amikor a hatalomkoncentráció és a személyes vagyonosodás egyes aktusait kell igazolniuk, a következő: a patronális populisták kritika alá vetik a *status quo*-t, amit meg akarnak változtatni (adnak egy „diagnózist”), és a saját cselekvésüket mutatják fel, mint megoldást („terápiát”). De a diagnózis és a terápia között nincs logikai kapcsolat: az előbbi funkciója pusztán az, hogy a *status quo* megváltoztatását legitimálja, és minden kritikát delegitimáljon az illegitim *status quo* védelmeként.

A 35. táblázat összefoglalja az e logika alapján szerkesztett paneleket, amelyeket a magyar maffiaállam használ: érvek és tettek érték-inkoherens együttese, amelyek viszont koherensen szolgálják a hatalomkoncentráció és a vagyonfelhalmozás funkcióit.

35. táblázat: A patronális autokrácia gyakorlatához illeszkedő ideológiai panelek.

Motiváció (alapelv)	Cselekvés	Ideológiai panel	Érvelési lánc	Elfedő képesség (az érvelés funkcionális következménye)
Hatalom-koncentráció	Intézményi centralizáció (politikai patronalizáció)	Konzervativizmus	A nemzeti vagy vallási kultúrát meg kell védeni → a deviancia nem megengedett	A propaganda által deviánsnak jellemzett autonómiák feletti kontroll → az alternatív életstílusok és a kritikai gondolkodás kizárása
		Majoritarianizmus	Demokratikus mandátum: a kormány a népet képviseli → semmilyen nem választott aktor (vagy a bábjai) nem akadályozhatják a népkararatot	A poligarchák korlátlan hatalmat kapnak → ellenvetés vagy kritika senki részéről (beleértve a népet) nem megengedett
	A külső fenyegetések semlegesítése	Nacionalizmus	A vezetők a nemzet és a nemzeti érdek igaz képviselői → a nemzeti érdeket képviselni kell, az ellenfeleit pedig fel kell számolni	A fogadott politikai család dönti el, mi nemzeti → az ellenzékét kizárhatják a nemzetből, a „nemzeti érdek” magán/patronális érdek lehet
Személyes vagyon felhalmozása	Illegális favorizmus	Etatizmus	A szabadpiaci ideológia nem vezetett bőséghez (hanem a 2008-as válságot eredményezte) → az államnak meg segítenie kell a nemzetgazdaságot (pl. egy „nemzeti burzsoázia” felépítésével)	Legitimálják a nem hatékony aktoroknak nyújtott diszkrecionális előnyöket → a piaci koordinációt felválthatja a kapcsolati koordináció
		Antiliberalizmus	A (neo)liberális politika a multinacionális cégek uralmához és magas államadóssághoz vezetett → az államnak ezt beavatkozással vissza kell fordítania	Legitimálják a diszkrecionális költségvetési és szabályozói beavatkozást → a fogadott politikai család bármelyik (korábban szabad) gazdasági szektort patronalizálhatja
	Illegális pré-davadászat	Igazságtétel	A korábbi elit család módon szerezte vagyonát (a privatizáció során) → az államnak el kell vennie a rosszak tulajdonát, és oda kell adnia a jóknak	Legitimálják a nem pénzübeli tulajdon diszkrecionális lerablását → a fogadott politikai család bármelyik ellenfelének (célba vett áldozatának) a vagyontárgyait elveheti

A KERESLETI OLDALON A POPULISTA SZAVAZÓK IS A SAJÁT

ÉRDEKEIKET KÖVETIK, amikor azt az ideológiát választják, ami a leginkább alkalmas a társadalmi és gazdasági státuszuk megőrzésére. A funkcionalitás-koherencia kétoldalú: ugyanúgy vonatkozik az ideológia kínálati, mint annak keresleti oldalára, a választókra is. A populista választók jó része olyan ideológiát keres (és talál a populizmusban), amely igazolja saját társadalmi helyzetük védelmét különféle fenyegető jelenségekkel, folyamatokkal és emberekkel szemben.

A nyugati demokráciák populistái a bevándorlás és a kisebbségvédő identitáspolitikai miatt megrendülő társadalmi pozíciók, valamint a globalizációhoz köthető gazdasági nehézségek, válságok nyomán próbálják megszólítani „a veszteseket”. A posztkommunista régió populistái, miközben részben teremtik is a keresletüket, gyakran már létező társadalmi feszültségekre is reflektálnak. A kommunista rendszer bukásakor a társadalom jelentős része azt várta, hogy a nyugati típusú berendezkedéssel az élet minősége is szinte egy csapásra a nyugati társadalmakban tapasztalathoz lesz mérhető. Ezzel szemben, bár az elnyomás nagy rendszerei lebomlottak, a kiszolgáltatottság addig nem tapasztalt, új formái jelentek meg.

Először is az emberek a bőrükön tapasztalták a gazdasági átalakulással járó válságot, mely a társadalom népes rétegeit taszította egzisztenciális szorongásba. Másodszor, a privatizációs folyamatot igazságtalannak gondolták, vagy azért, mert a hatalomátmentés eszközét látták benne, vagy egyszerűen csak azért, mert a népesség túlnyomó többségét kihagyták belőle, ami a – valószínűleg sohasem volt – közös vagyomból történő kiforgatás érzését okozta. Harmadszor, az oligarchikus anarchia és az intézményesülés alacsony színvonala Oroszországban, Ukrajnában és más országokban nagyfokú bizonytalansághoz vezetett a szerződések és tulajdonjogok terén, főleg a vállalkozók szemszögéből. A gazdasági aktorok kiszolgáltatottnak érezték magukat versenytársként, beszállítóként s olykor prédaként a bürokráciával, a helyi oligarchákkal és a multinacionális vállalatokkal szemben (113. tétel). Végül megnőttek a – szocializmus után hirtelen látványossá váló – vagyoni egyenlőtlenségek, részben az előbb felsorolt tényezők következtében, de a patronalizmus magas szintje miatt is (96. tétel).

A populisták ezekre a tényezőkre alapoznak, világos oksági kapcsolatba állítva ezeket a problémákat a piacositással, a liberális politikai elittel, valamint a „gyarmatosító” politikai és gazdasági szereplőkkel. Az orosz közbeszédben a demokrata szót a *gyermok-rata* („szarokrata”), a privatizációt pedig a *prikhvatizacija* („ragadizáció”) szóra cserélték. Hazánkban a „liberális” lett szitokszó, amely „az átmenet két zavaros évtizedéhez”, az „ellopott rendszerváltáshoz” és „hazánk nemzetközi tőke általi kifosztásához” kapcsolódik.

101. A PATRONÁLIS POPULISTÁK LÉTREHOZNAK EGY KOLLEKTÍV

„MI” IDENTITÁST az Isten, a haza és a család paneljeivel, újradefiniálással történő érték-kisajátítás révén. A populista narratíva a „mi” és „ők” fekete-fehér világgképére, valamint ezeknek a csoportoknak a diszkurzív megkonstruálására épül. A „mi” csoport létrehozása érdekében az ideológiaalkalmazó populista a már létező, kölcsönös védelmet nyújtó hagyományos közösségekhez kapcsolódó identitásokra épít. A legfontosabb három ilyen közösség: a vallási közösség (Isten), az etnikai közösség (nemzet) és a család. Válságos időkben az emberek reflexszerűen térnek vissza ezekhez a biztonságos közösségekhez, amelyek így funkcionális-koherensek az emberek számára, és olyan értékrendszert nyújtanak, amely kiváltképp alkalmas arra, hogy a populisták építkezhessenek rá.

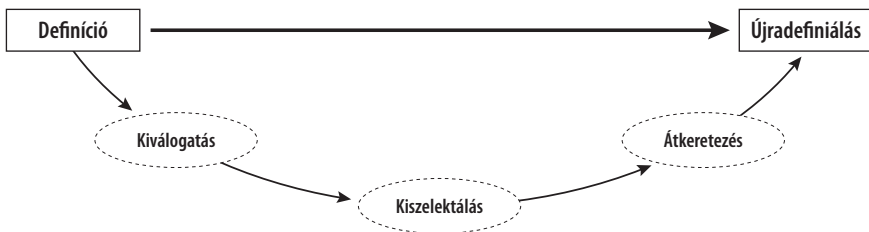
Ahhoz azonban, hogy a populista számára is funkcionális-koherensek legyenek, nem elég, ha egyszerűen a meglévő formájukban használja ezeket az identitásokat: végre kell hajtania egy újradefiniálással történő érték-kisajátítást (16. ábra). A populista az egyes hagyományos-közösségi identitásokból kiválogatja a vonzó elemeket; kisselektálja mindazt, ami nem illik a patronális leuralás mintázatába; és átkeretezi az egészet a rezsím kontextusának megfelelően. Az „Isten” kiválasztása például a racionalitás és felvilágosult vita elvetésén alapul, amit úgy kereteznek, hogy a fogadott politikai családnak nyújtson megkérdőjelezhetetlen morális pozíciót. Eközben persze leválasztják az amorális familizmushoz (39. tétel) nem illeszkedő szolidaritás, könyörület és mértékletesség alapvető vallási tanításait.

A „haza” érzelmileg erős kötődésű közösség, melynek nevében áldozatot lehet elvárni, azonban a csúcspatrónus hatalmi érdekeinek megfelelően leválasztja belőle a jogegyenlőség politikai

nemzethez tartozó elvét. Egyszerűen mondva egyeseket ki lehet zárni a nemzetből: nem minden állampolgár, aki az eredeti definíció szerint a nemzet része, automatikusan „nemzeti” is, és a velük szembeni morális felelősség a nemzet többi tagjának részéről sem magától értetődő. Ez közvetlenül vezet az átkeretezéshez: a maffia-állam nacionalizmusa nem más nemzetek ellen irányul, hanem a saját nemzetéből történő kirekesztésére mindazoknak, akik nem részei vagy támogatói a fogadott családnak, nincsenek a patronális rendben az alá betagozva, vagy éppen opponensei annak.

Végül a „család” fogalma kapcsán a populisták a Nyugat szekuláris, progresszív tendenciáit elrettentő példaként használják, és a tradicionális családmodell védelmében lépnek föl, ugyanazon patriarchális uralmi minta társadalmi legitimitását hangoztatva, amit a csúcspatrónus ország élén betöltött szerepe is megtestesít.

16. ábra: Az újradefiniálással történő érték-kisajátítás folyamata.

A PATRONÁLIS POPULISTÁK AZ „ŐK” CSOPORTOT JELENTŐ

ELLENSÉGET ideológiaalkalmazó módon, a stigmatizáció politikai gazdaságtana alapján választják ki. Az „ők” csoport felépítéséhez az ellenségkonstruálás és megbélyegzés technikái tartoznak. A patronális populisták nem antiszemiták: célpontjuk nem a „zsidó”, hanem az antiszemiták politikailag meghódítandó közönsége. A bankoknál nem az zavarja őket, hogy azok „zsidók” lennének, hanem az, hogy nem az övék. Mint ahogy nem is rasszisták, hanem a rasszista érzületűek is a táborukba terelendő célközönségük. Tudatosan, pragmatikusan, indulatmentesen.

Szemben az ideológiavezérelt, például fasiszta vagy idegengyűlölő politikusokkal, a posztkommunista régió populistáinak nincs egy fix stigmatizált „ők” csoportjuk: váltogatják az ellenségeiket az aktuális politikai légkörnek megfelelően. Az ideológiaalkalmazó

megbélyezésnek sajátos „politikai gazdaságtana” van: az alapján választanak, hogy melyik csoportnak van a legjelentősebb gyűlölet- és félelemgeneráló potenciálja, továbbá milyen ellenállást tud tanúsítani (36. táblázat). „A hajléktalanok” félelemgeneráló potenciálja alacsonyabb, és a többségi társadalomtól elsősorban vagyoni helyzetük választja el őket, így legfeljebb eseti gyűlöletkampányok célpontjaiként szolgálhatnak. Az „LMBT-embereket” a többségtől szexuális és kulturális törésvonalak is elválasztják, a „migránsok” pedig etnikai, vallási, nyelvi és kulturális választóvonalakat is megjelenítenek, így ők – magas félelemgeneráló potenciáljuk révén – hosszabb időn át alkalmazhatóak.

36. táblázat: A stigmatizálás kritériumai az ideológiaalkalmazó funkcionalitás szempontjából.

	A törésvonal dimenziója (a „mi” és az „ők” megkülönböztetésének lehetősége)						Félelemkeltő potenciál	Megszólalási képesség	Ideológiai panel
	Etnikum	Vallás	Nyelv	Szexuális irányultság	Kulturális hagyomány	Társadalmi státusz			
<i>Szociálisan hátrányos helyzetűek / depriváltak</i>						X	X	X	A szolidaritás hiánya
<i>LMBT-emberek</i>				X	X		XX	XX	Homofóbia
<i>Vallási kisebbségek</i>		X			X	X	XXX	XXX	Antiszemitizmus stb.
<i>Etnikai / faji kisebbségek</i>	X		X		X	X	XXXX	XXX	Rasszizmus
<i>Menekültek</i>	X	X	X		X	X	XXXXX	X	Idegengyűlölet

A stigmatizált csoportok kapcsán a populisták gyakran nyúlnak az összeesküvés-elméletek eszközához is. Ezek valójában szükségképpen kapcsolódnak a populista narratívához: egy fekete-fehér világképben mindenkinek tartoznia kell vagy az egyik, vagy a másik oldalhoz, miközben a valóságban a stigmatizált csoportok – főleg ha a napi politikai érdekek alapján választják ki és változtatják őket – céljaik és motivációjuk tekintetében egy módfelett heterogén sokaságot jelentenek. Egy olyan csoport, amely aktorok széles skáláját foglalja magába az aktív egyénektől a passzív

kisebbségekig, az ellenzéki pártoktól és szervezetektől egyes nemzeteken át a nemzetközi szervezetekig és szövetségekig, szükségképpen fragmentált. Ha ezeknek az aktoroknak mind együtt kell lenniük a támadó „ők” oldalán, akkor ez csak úgy oldható meg, ha összeesküvést tételezünk fel köztük. Az összeesküvés-elmélet nem több egy reduktív világnézetnél, ahogy a politikailag megformált identitás is egy redukált identitás.

103.

A POPULIZMUS MEGHATÁROZÁSA egy mondatban: a morális korlátok nélküli kollektív egoizmus politikai programjának ideológiai eszköze. A populizmus egyfajta áldozattudatot kelt a szavazóiban, akiknek – más társadalmi csoportok stigmatizálása és bűnbakká keretezése révén – felmentést kínálnak az alól, hogy szembe kelljen nézniük a saját szerepükkel a társadalmi és gazdasági státuszuk romlásában. Ez teszi a szavazókat érzékennyé a populizmus iránt, amely másfelől szociálpszichológiai következményeknek egy sajátos sorát is beindítja.

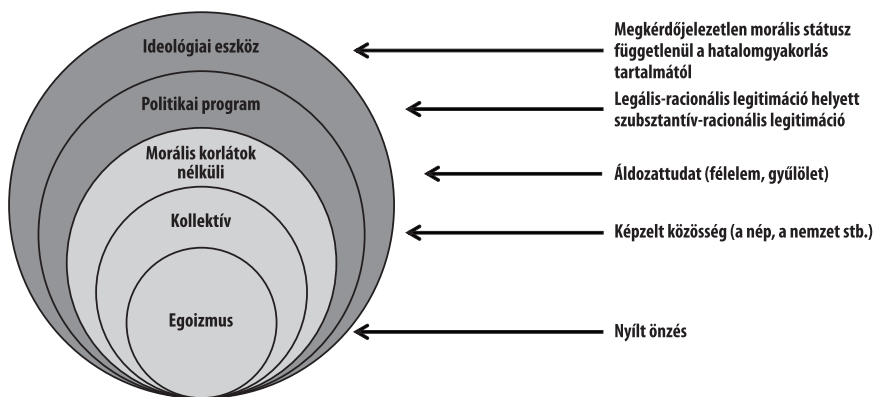
A populizmus szociálpszichológiáját a következőkben foglalhatjuk össze: (1) a „mi” és „ők” megkülönböztetésével, illetve az utóbbi ellenségévé és minden bajok okozójává stilizálásával áldozattudatot generálnak; (2) az áldozattudat felmenti a populista választót a másokkal való törődés erkölcsi kötelezettsége alól, hiszen az áldozat („mi”) érdemel empátiát és nem a nem-áldozatok vagy az elkövetők („ők”); (3) a felmentés morális nihilizmushoz vezet, amely a „mi” csoporton kívüliek sorsával szembeni teljes érdektelenséget jelent; (4) a morális nihilizmus a szolidaritás elvetésével jár, a populista szavazó ugyanis többé nem veszi figyelembe más emberek érdekeit; (5) a szolidaritás elvetése szabadjára enged a nyílt önzést, miszerint az életében problémákkal szembeesülő választó végre morális korlátok átlépése nélkül koncentrálhat csak a saját gondjaira, magára hagyva másokat; (6) az önzés kollektív egoizmusban ölt testet, ahogy a „mi” képzelt közössége válik a szolidaritás elvetésének legitimációs bázisává; és végül (7) a kollektív egoizmus kihúzza az erkölcsi talajt a közösségi érdekeszámítás alól, hiszen a különböző társadalmi csoportok érdekeinek összegzésére (43. tétel) csak akkor van szükség, ha mások érdekeit legitimnek fogadjuk el, és tekintetbe akarjuk venni (azaz ha nem abszolutizáljuk az önzést az erkölcsi nihilizmusban).

Összegezve a populizmus elemeit egyetlen mondattá sűrítethetjük: a populizmus a morális korlátok nélküli kollektív egoizmus politikai

programjának ideológiai eszköze (17. ábra). Miközben a populizmus létező leírásai mozaikszerűen sorolják csak fel az egyes, kisebb vagy nagyobb mértékben átfedő elemeket, addig az egy-egy mondatos definíció egy koherens logikai rendbe illeszti a kínálati és a keresleti oldal elemeit, lehetővé téve a jelenség strukturált elemzését. Az ábrában szereplő definíciót két irányba is lehet olvasni: kívülről befelé, ami a populizmust a kínálati oldal felől mutatja be (a populista felől, aki a populizmust a szubsztantív-racionális legitimitáció eszközeként akarja használni, és megtámadja a társadalmi érdekbeszámítást mint a legális-racionális legitimitáció intézményrendszerét), valamint belülről kifelé is, mely esetben a definíció a populizmust a kínálati oldal felől tárja fel (az emberek felől, akik szabadjára akarják engedni az egoizmusukat, és olyan establishment-ellenes ellenérzésekkel bírnak, amiket a populista képes a céljai érdekében kihasználni).

A populista megkérdőjelezhetetlen morális státuszra tesz szert, mivel kiaknázza az emberek csoport-hovatartozás és önzés iránti lélektani igényét; az emberek ellenben találnak egy „megértő” aktort és közösséget az életük viszontagságai közepette. A „szabad szerelem” helyett a „szabad gyűlölet” érvényesül: a stigmatizáció és az áldozattudat érzése megteremti a morális korlátok feladásának morális alapját.

17. ábra. A populizmus összefoglalása.

Jelmagyarázat: A sötétszürke körök a kínálati oldal, míg a világosszürke körök a keresleti oldal jellemzőire utalnak.

A POPULIZMUS AJÁNLATA problémamegoldás morális korlátok

nélkül; a dogmatikus liberalizmus ajánlata morális korlátok problémamegoldás nélkül. A racionális kritika gyengesége a populizmussal szemben a populista szavazók félreértéséből, valamint a helyzetük figyelmen kívül hagyásából adódik. Félreértés, amikor az álhírek burjánzását és a „post-truth”, azaz az igazság utáni korszakot kínálati oldali jelenségként írják le, vagyis hogy a populisták fel akarnak mutatni egy összeesküvést, és ehhez koholnak híreket. Valójában a populista szavazókban komoly kereslet van az álhírekre és az összeesküvés-elméletekre.

Az a közönség, amely a populista narratíva szemüvegén át nézi a világot, eszerint fogja strukturálni, értelmezni, sőt, ki is egészíteni a valóságot saját „tényekkel”, amelyeket – mivel beleillenek a világgképébe – éppoly valóságosnak vél, mint az úgymond „igazi” tényeket. A narratíva megteremti saját valóságát: az egyes hírek és tényállítások – akár valóságosak, akár nem – nem a narratíva támasztékaiként, hanem csupán a már előre meghozott ítéletek bármikor tetszés szerint helyettesíthető illusztrációiként szolgálnak.

A „post-truth” korszak nem egyszerűen azt jelenti, hogy a populisták álhíreket terjesztenek: azt jelenti, hogy egy tény, hír vagy magyarázat hamisságát csakis az illető személy meggyőződése, narratívái és előfeltevései döntenek el, amelyeket igaznak hisz, és amelyeket igazolva akar látni. Ezért hatástalan a populisták állításainak tényszerűségére koncentrááló racionális kritika.

Másfelől a félreértés mellett beszélnünk kell a populista választók helyzetének figyelmen kívül hagyásáról is. Mint láttuk, a populisták – legyenek nyugatiak vagy posztkommunisták – olyan társadalmi problémákra, múlt- vagy jelenbéli eseményekre reflektálnak, amelyekben a szavazók anyagi érdekeik, biztonság- és kényelemérzetük veszélyeztetését látják. Ebben a helyzetben a populizmus problémamegoldást kínál morális korlátok nélkül – míg a dogmatikus liberalizmus morális korlátokat kínál problémamegoldás nélkül.

A dogmatikus liberalizmus gyakran tabusítja a globalizációval és a hazai társadalmi feszültségekkel kapcsolatos problémákat, és morálisan megbélyegzi azokat, akiket ezek a problémák sújtanak. Egyfajta „kölcsonös stigmatizálás” alakul ki: a populisták

az „ők” csoport tagjait jelölik meg minden problémájuk okaként, a dogmatikus liberálisok pedig a populista üzenetekre rezonáló szavazókat hívják idegengyűlölőnek, homofóbnak vagy még rosszabbnak. Nem csoda, hogy az érintettek fogékonyra válnak a populisták kényelmes megoldásai iránt.

Ez a folyamat aláássa az emberek problémáival kapcsolatos racionális diskurzus lehetőségét: a problémákat megélő emberek egyre inkább magukévá teszik a populista nézőpontját, látva, hogy a nem-populisták nemhogy nem törődnek a problémáikkal, de még sértegetik is őket. E könyv korlátai nem engedik meg, hogy részletesebben elemezzük ezt a kérdést, de a lényegét úgy foglathatnánk össze, hogy amikor a populizmus népszerűségének okait kutatjuk, a populista narratíva „húzóhatását” együtt kell elemezni a dogmatikus liberális hozzáállás révén keletkező „tolóhatással”.

Túl a rezsimsajátosságokon: ország-, közpolitika- és korszak- specifikus vonások

105.

MÍG A REZSIMSPECIFIKUS VONÁSOK a hatalom és autonómia

működését írják le, addig az országspecifikus vonások a rezsिम környezetét alkotó kulturális, történelmi és természeti adottságokat. Eddig a pontig rezsimspecifikus vonásokról beszéltünk: a rezsimhez vagy rendszerhez adtunk elemzési szempontokat, vagyis a formális és informális szabályoknak azon intézményesített készletéhez, amely strukturálja a politikai hatalmi központban folyó interakciókat, valamint ennek a központnak a kapcsolatát a szélesebb társadalommal. Egy ország rezsimspecifikus vonásai a hatalomra és az autonómiára vonatkoznak: arra adnak választ, hogy (1) melyik aktornak van és melyiknek nincs autonómiája a társadalmi cselekvés szféráinak valamelyikében; (2) milyen a hatalom és az autonómia gyakorlásának jellege; (3) milyen konstrukcióban élnek egymás mellett az autonómia és a hatalom birtokosai; és (4) az adott együttélési konstrukciót hogyan tartják fenn, azaz hogyan érik el a rendszer stabilitását. Ezért az egyes rendszereket a rezsimspecifikus vonások alapján lehet definiálni, és így definiáltuk mi is a hat rezsim-ideáltípust (12. tétel).

Másfelől minden rendszer egy adott környezetben működik, amit a kérdéses ország kultúrája (pl. etnikai törésvonalak), történelme (pl. országméret) vagy természeti adottságai határoznak meg (pl. természeti erőforrások, geopolitikai helyzet). Ezek az országspecifikus vonások, amiket az elemzés szintjén érdemes világosan elválasztani a rezsimspecifikus vonásoktól. Természetesen vannak összefüggések a kettő között, hisz bizonyos országspecifikus vonások befolyásolják a rezsimek fenntarthatóságát, és sajátos, helyi változatokat is létrehozhatnak az egyes rezsimspecifikus vonásokon belül (például a fogadott politikai család kialakulása kapcsán; 36. tétel). De a két jellemvonás-csoport szétválasztása az elemzésben alapvetően szükséges ahhoz, hogy felismerjük az országok és a rezsimek között a hasonlóságot, ahogy a köztük lévő valódi különbségeket is.

Vegyük például Oroszországot és Magyarországot. Egyrészt a közöttük lévő különbségek óriásiak: Oroszország egy Magyarországnál 180-szor nagyobb és 14-szer népesebb, soknemzetiségű, soknyelvű ország; természeti erőforrásokban gazdag; és nem tagja az EU-nak, szemben Magyarországgal. De nincs nagyobb különbség Putyin Oroszországa és Orbán Magyarországa között, mint amilyen 1989 előtt volt Brezsnyev Szovjetuniója és Kádár Magyarországa között. Igen, sok különbség van az egyes országok között, mégis az utóbbi kettő egyaránt a kommunista diktatúra fogalmi keretén belül írható le, az előbbi kettő pedig a patronális autokrácia fogalmaival.

Egy egyszerű metaforával élve azt mondhatjuk, hogy a rezsimspecifikus vonások azt mutatják meg, hogy kutyáról vagy macskáról van-e szó, az országspecifikus vonások pedig azok, amik megkülönböztetik a csivavát a dán dogtól. A „fajtán belüli” különbségek lehetnek nagyok, de ettől még a kérdéses egyedek ugyanahhoz az „állatfajhoz” tartoznak.

106. AZ ETNIKAI TÖRÉSVONALAK VEZETHETNEK PLURALIZMUSHOZ

ÉS ZŰRZAVARHOZ IS, AMENNYIBEN INFORMÁLIS PATRONÁLIS HÁLÓK ÉS TÁRSADALMI IDENTITÁSCSOPORTOK SZERVEZŐDÉSI ALAPJAIVÁ VÁLNAK.

Etnikai törésvonalakról akkor beszélünk, ha azok tömegmobilitációs erővel bírnak, illetve ha az elitek szintjén az etnikai identitás jelent meghatározó kötőanyagot. A posztkommunista világban az etnikai törésvonalak gyakran a pluralizmus garanciái, azonban olykor erőszakos konfliktusokhoz is vezetnek.

Az első elemzési dimenzió, hogy a rendszerváltás után a soknemzetiségű országok feloszlottak-e homogénebb egységekre. A Szovjetunió tagköztársaságai békésen szakadtak el, és új országokat hoztak létre a korábban meglévő föderatív megosztást követve; Jugoszlávia felbomlása szintén új országok megalakulásához vezetett a korábbi területi egységek választóvonalai mentén, de a széthullást erőszak kísérte.

Másodszor, ha az országok nem oszlottak fel, és etnikai alapú klánok, azaz informális patronális hálók alakultak ki, azok dominálják-e a politikai teret. Romániában például a magyar kisebbséghez tartozó Romániai Magyar Demokrata Szövetségről (RMDSZ) ez nem mondható el, míg az etnikai alapú klánok a legnagyobb játékosoknak számítottak Közép-Ázsia posztkommunista országaiban.

A hagyományos klánok többnyire összefognak és törzseket hoznak létre, és időként ezek a törzsek is törzsi uniókban egyesülnek, amelyeket Kazahsztánban „zsuz”-nak hívnak.

Ha etnikai klánok dominálnak, akkor lép be a harmadik elemzési dimenzió, hogy születik-e köztük egy ún. klánpaktum, azaz informális megállapodás a klánok közötti kapcsolat stabilizálása céljából. Mint Kathleen Collins írja a *Clan Politics* (Klánpolitika) című könyvében, ilyen paktumokat leginkább akkor kötnek, amikor „(1) egy közös külső fenyegetés összefogásra ösztönzi a klánokat, amelyek különben elszigetelt érdekeiket követnék; (2) hatalmi egyensúly áll fenn a fő klán-érdekcsoporthoz, úgyhogy egyik sem tesz szert domináns szerepre; és (3) egy legitim bróker, vagy olyan vezető, akit minden érdekcsoporthoz elismer, magára vállalja a paktum fenntartását, és az annak nyomán működésbe lépő erőforrás-elosztás felügyeletét”. Amint Collins meggyőzően levezeti, a klánpaktumokra szükség volt a közép-ázsiai rezsimek átmenet utáni stabilitásához, és ahol nem kötöttek ilyen egyezséget (Tádzsikisztánban), ott a paktum hiánya polgárháborúhoz vezetett.

A negyedik szempont, hogy ha születik is klánpaktum, az egy piramisos vagy többpiramisos patronális hálót eredményez-e. A csúcspatronusnak olykor egyensúlyoznia kell néhány nagy, etnikai alapú klán között, hogy ezzel elejét vegye egy, a rezsimmel szembeni komolyabb ellenállásnak. Másutt a klánok hat-hét regionális csoportot alakítanak, és egy vagy két erősebb regionális csoport emelkedik aztán olyan helyzetbe, hogy monopolizálni tudja az elérhető pozíciókat (Tádzsikisztán, Türkmenisztán, Üzbegisztán).

Máskor nagy számú független, a politikai arénában versengő klán a politikai rendszert a parlamentáris alkumechanizmus irányába hajtja (Kirgizisztán). Ez utóbbi példa mutatja, hogy az etnikai törésvonalak a pluralizmus forrásai is lehetnek: az etnikai alapú klánok egymás közti áthidalhatatlan versenye működő patronális demokráciákat eredményezhet, megelőzve az egy piramisos, autokratikus berendezkedések kialakulását.

A KOMMUNISTA TITKOSSZOLGÁLATOK TOVÁBBÉLÉSE a patronális rendszerekben eredményezhetett mélyállamot, vagy a nőmenklatúra-alapú klán egy sajátos formáját. Bár minden szuverén állam fenntart hírszerző ügynökséget, az már országspecifikus

jelenség, hogy a nemzetbiztonsági feladatokkal megbízott szervezetek mikor kezdenek mélyállamként viselkedni. Máshogy fogalmazva, a hírszerző ügynökség némely posztkommunista országokban informálisan autonóm egységgé válhat, „állam lehet az államban” – vagy még inkább „maffia a maffiában”. Történelmileg a szovjet KGB, a csehszlovák ŠtB, a román Securitate és hasonló ügynökségek hatalmas apparátusa behálózta az állam és a társadalom egészét. A rendszerváltás után a hálók tagjainak társadalmi és tudástőkéjét politikai és gazdasági tőkévé lehetett konvertálni.

Némelyik országban a honi túlélésnek nem „mély-”állam volt a terméke, hanem az állam maga, vagyis az új uralmi elit. A példák közé tartozik Azerbajdzsán, ahol Heydar Aliyev KGB-karrier után lett csúcspatrónus, valamint Oroszország, ahol Putyin emelkedett hatalomra s vele az ún. *sziloviki*. Ahol viszont kialakult valamilyen mélyállam, a titkosszolgálat gyakran úgy élt tovább, hogy a felszabadult országok újonnan alapított hírszerző ügynökségeiben személyi folytonosság volt a régivel. Jó példa erre a folytonosságra Ukrajna: bár a KGB ukrainai részlegét az Ukrán Biztonsági Szolgálat (SZBU) váltotta fel, szakértők becslése szerint az SZBU állományának 35 százalékát a KGB hivatásosai alkották, akiket Moszkvában képeztek ki, és meg is tartották moszkvai kapcsolataikat.

A felhalmozott tudásra és társadalmi tőkére alapozva ki lehetett építeni a mélyállamot, amely a titkosszolgálat formális jogköreit informálisan kibővítette. Egyes esetekben a mélyállam formális és informális eszközeit pénzek kizsárolására használják, míg máskor a mélyállam összefonódik a politikával. Ez utóbbi esetben (a) betöltheti a politika kiszolgáltatójának szerepét, azaz informálisan felajánlja szolgáltatásait az érdekelt patronális hálóknak (pl. Magyarországon 2010 előtt), vagy (b) lehet a politika formálójá is, eszközeit közpolitika-formálásra, a kinevezések befolyásolására, valamint – informális agendákkal összhangban – a politikai aktorok hatalomba segítésére vagy onnan való eltávolítására vetve be (pl. Romániában).

A nómenklatúra-alapú klán sajátos formájaként (36. tétel) a mélyállam helyzete az autonóm oligarchákéhoz hasonló (41. tétel). Egy többpiramisos berendezkedésben megőrizheti viszonylagos autonómiáját, fenntarthatva jó kapcsolatait a versengő hálókkal, miközben elkerüli, hogy bármelyiknek alávéssék; egy egypiramisos berendezkedésben a csúcspatrónussal szembeni attitűdje lehet

pozitív (befogadás), negatív (rivalizálás), semleges (társutas) vagy átmenetileg vonakodó, de ha az egypiramisos patronális háló megszilárdul, végül is elveszíti az autonómiáját. Így történhetett meg, hogy a patronális verseny Ukrajnában és Romániában nem akadályozta a mélyállam működését, Magyarországon viszont a titkosszolgálat 2010 óta nem a politika autonóm szolgáltatója, hanem kliensszervezet (lásd Kövér Lászlónak a jogszabályok felett a lojalitás fontosságát hangsúlyozó, kiszivárgott beszédét, vagy a Pegasus kémsoftver ellenzéki újságírók és aktív politikusok lehallgatására történő bevetését).

108.

A NAGY TERÜLETEN FEKVŐ PATRONÁLIS ORSZÁGOKBAN többszintű egypiramisos berendezkedéseket látunk, ahol az önkormányzatok alárendelt szuverenitású maffiaállamokként működnek. Az egypiramisos rendszereknek az egész országot ellenőrzés alatt kell tartaniuk, nem pusztán az állami fennhatóság értelmében, hanem úgy is, hogy meg tudják figyelni a patronális hálón belüli tevékenységet. Minél nagyobb és népesebb az ország, annál magasabbak a megfigyelés költségei, és a csúcspatrónus annál nehezebben tudja közvetlenül felügyelni a kliensei tevékenységét.

Kisebb területű és népességű országok rezsimjei között az egyszintű egypiramisos felépítés a tipikus. Ez nem jelenti, hogy a patronális hálónak nincs rétegződése: vannak alpatrónusok (mint minden posztkommunista patronális hálóban), és versengenek is egymással, de nincs olyan terület vagy régió, amit viszonylagos autonómiával irányítanak. Az egyszintű egypiramisos rendszerek csúcspatrónusai erős közvetlen kontrollal bírnak a saját országuk felett, mivel nem kell egyensúlyozniuk kvázi-autonóm regionális alpatrónusok (helyi főpatrónusok) között.

Az egyensúlyozás a többszintű egypiramisos berendezkedésekben tipikus, amelyek olyan nagy területű országokban alakulnak ki, ahol a közvetlen megfigyelés költsége túl magas lenne. Talcán kínálja magát Oroszország példája, ahol regionális „alpiramisok” léteznek Putyin egy-piramisán belül. Az ilyen alpiramisokat vezető alpatrónusok egyszerre a csúcspatrónus kliensei és a saját tartományuk főpatrónusai. A csúcspatrónus magánál tart bizonyos kompetenciákat, illetve elveszi azokat a helyi kormányzók kezéből; a természeti erőforrások feletti rendelkezést például Putyin centralizálta, amikor elragadta a regionális kormányzóktól

az ország erőforrás-kitermelő vállalataiból származó adóbevételüket. De egyébként az alpatrónusok jogot kapnak arra, hogy kormányozzák földrajzilag körülhatárolt régiójukat, sok tekintetben nagyobb függetlenséget élvezve Moszkvától, mint a Brezsnyev-korszakban.

A helyi uralom és a központi uralom egymás tükörképei: az alpatrónus ugyanazokat a magatartásmintákat követi helyben, mint a csúcspatrónus országosan. Máshogy fogalmazva, az ilyen patronális autokráciákban a csúcspatrónus központi maffiaállamát az alacsonyabb szintű főpatrónusok alárendelt szuverenitását maffiaállamai kísérik. A helyi és a központi maffiaállam hasonlóságait a rezsimspecifikus jellemzőik tekintetében az Orosz Föderáció Vizsgálóbizottsága fedte fel – akaratlanul –, amikor több évnyi felülről engedélyezett korrump működés után letartóztatták Vjacseszlav Gajzert, az Orosz Föderáció részét képező Komi Köztársaság kormányzóját. Gajzer egész helyi államgépezetet behálózó „bűnszervezetének” hivatalos leírásából egyértelműen kirajzolódik a maffiaállam képe: „tevékenysége állami vagyron törvénytelen úton való eltulajdonítására irányult”, „megkülönböztető jegyei közé tartozott [...] a bűnszervezet hierarchikusan felépített struktúrája, a bűnszervezet vezetőinek és tagjainak összefonódása és szoros kapcsolatai [...], a szigorú beosztott–felettes viszony, [valamint] a rendészeti szervektől való védelem kidolgozott, konspiratívrikus rendszere.”

109. KÍNA ÉS OROSZORSZÁG BIRODALMI AMBÍCIÓIT AZ AZ ERŐTELJES szándék táplálja, hogy egyensúlyba kerüljön az ország mérete és civilizációs súlya a globális szuperhatalmi szerepével. Kína és Oroszország nem egyszerűen nagyok, hanem civilizációs magállamok is (7. tétel). Hosszú évszázadok birodalmi létének történelmi öröksége kihatással van a mai vezetők és népek szemléletére és identitására is, így a birodalmi törekvések is reálisabbnak látszanak. Ezek célja, hogy egyensúlyba hozzák az ország méretét és civilizációs súlyát annak globális szuperhatalmi szerepével, ami a világszintű gazdasági és/vagy politikai jelentőségben érhető tetten.

Kína a példa az olyan hatalmas országra, melynek egyelőre nagyobb a gazdasági, mint a politikai súlya. A GDP-t tekintve övé a világ második legnagyobb gazdasága, és a terjeszkedését is leginkább gazdasági eszközökkel valósítja meg, melynek része a lassú,

de kitarító, állami támogatású beruházói és kereskedelmi terjeszkedés Afrikában és a posztkommunista Európában. A gazdasági terjeszkedés potenciálisan megteremti a politikai terjeszkedés szükséges feltételeit is, ám egyelőre az ilyen törekvések jelei jócskán elhalványulnak Kína gazdasági szuperhatalmi státuszához képest.

Kínával ellentétben Oroszországnak nagyobb a politikai, mint a gazdasági súlya. Csaba László érzékletesen utal erre, amikor az országra úgy hivatkozik, mint „Kuvait atomfegyverekkel”. Innováció és beruházások helyett elsősorban a kőolaj és földgáz exportjára támaszkodó gazdasággal a 147 millió lakost számláló Oroszország GDP-je kisebb, mint az 51 millió lakosú Dél-Koreáé, s alig haladja meg a 29 millió fős Benelux országokét (2018-as adatok). Miközben globális szinten a nukleáris fegyverzete és az ENSZ Biztonsági Tanácsában viselt állandó tagsága is garantálja Oroszország politikai súlyát, regionális szinten a szomszédaival szemben alkalmazott háromféle stratégia teszi fontos politikai szereplővé.

Oroszország első regionális stratégiája az autokrácia-támogatás, vagyis hogy módszeresen támogatja az autokratikus áttöréseket (68. tétel) és a stabilizált patronális autokráciák továbbélését. Szemben a Nyugat demokrácia-támogatásával, Putyin autokráciák iránti elkötelezettsége nem értékkoherens, hanem funkcionális-koherens: nem úgy érdekli az autokrácia terjedése, mint a világ elé állított ideális modellé, hanem mint biztosítási kötvényé Oroszország számára, mellyel próbálja kiküszöbölni a térség demokratizálódásával járó negatív externáliákat. Az ország második regionális stratégiája a katonai beavatkozás és a hibrid háború, ahogy azt a 2008-as orosz–grúz háború vagy még inkább Ukrajna esetében látjuk. Végül a „Gazprom-diplomácia” annak a zsarolási potenciálnak a kihasználására utal, ami az ország energiaexportja révén létrejött aszimmetrikus függési helyzetekből fakad.

Oroszország a volt szovjet köztársaságokat (pl. Ukrajnát, Moldovát és Belaruszt) a földgáz árának szabályozásával tartja rövid pórázon, a posztsovjet régió kívül pedig a Gazpromot közvetlen lefizetésre és pénzmosásra használják együttműködő populisták segítségével (említhetjük Orbánt és a MET földgázüzletet vagy Matteo Salvini olasz politikust). A többi, potenciálisan veszélyt jelentő globális szereplőt Oroszország igyekszik belülről megingatni, részint populista pártok és paramilitáris csoportok

támogatásával, részint pedig az álhírek üzemszerű, választások befolyásolását célzó terjesztésével Európában és az USA-ban is. Putyin politikai befolyását tovább erősíti magasrangú nyugati politikusok (többek közt egy volt német kancellár, két volt osztrák kancellár és egy volt francia miniszterelnök) kooptálása nagy orosz vállalatok igazgatótanácsaiba.

110.

A NEMZETKÖZI POLITIKAI SZÖVETSÉGEK, MINT AZ EU akkor maradhatnak stabilak, ha védekező mechanizmusok segítségével tudják garantálni a tagság rezsimhomogenitását. A geopolitikai orientációt nagyban befolyásolják a civilizációs magállamok civilizációs gravitációs terei. Az Oroszország, azaz az ortodox civilizáció magállama (7. tétel) körüli nemzetközi integrációk közé tartozik a Független Államok Közössége (FÁK), az Eurázsiai Vámunió (EaVU) és az Eurázsiai Gazdasági Unió (EaEU). Ezek az integrációk két okból stabilak. Az egyik, hogy nem mélyek: míg a FÁK elvileg integrálhatná a posztszovjet országokat, valójában a több ezer dokumentumának és határozatának kevesebb mint 10 százalékát ratifikálták a tagállamok. Másodsor, a FÁK és a többi integráció jellemzője a rezsimhomogenitás.

Hogy egy integráció stabil legyen, nem kell, hogy a résztvevő kormányzatoknak közösek legyenek a szakpolitikai preferenciáik; csak arra van szükség, hogy képesek legyenek összeegyeztetni az érdekeiket, és hogy közös nevezőre jussanak a formális politika és az informális normák kérdésében. Hasonlóképp nem követelik meg azt sem, hogy ugyanazok legyenek az országspecifikus vonásaik, így például, hogy – liberális demokráciák esetében – ugyanúgy épüljön fel országaikban a jóléti állam vagy pont ugyanolyan legyen a demokratikus intézményrendszer; azt azonban megkövetelik, hogy legyenek liberális demokráciák, azaz tartsák tiszteletben a közösség alapértékeit. A fent említett, Oroszországhoz kötődő integrációk rezsimszempontból homogének: patronális vezetőik vannak, akik – a gazdasági integrációk keretében – családi üzleteket ütnek nyélbe az emberi jogok fessegetése vagy a demokratikus jogok megsértésének szóba hozása nélkül.

Ezzel élesen szemben áll az Európai Unió példája, amely egy mély, de töredezett integráció, ráadásul rezsimszempontból heterogén. Az EU-tagállamok többségét jelentő nyugati liberális demokráciák mellett van egy konzervatív autokratikus kísérlet

(Lengyelország), patronális demokráciák (Bulgária, Románia, Szlovákia) és egy patronális autokrácia is (Magyarország). Ezek közül a rezsimek közül a patronális autokrácia a leginkább romboló hatású, mert inkompatibilis a nyugati tagállamokkal, illetve tágabban az EU politikai alapjaival (liberális demokrácia) és gazdasági alapjaival (piacgazdaság) is.

Az EU egyik szerkezeti-felépítési hibája, hogy hiányoznak belőle azok a védekező mechanizmusok, amelyek a rezsimhomogenitást támogatnák. Hogy ezt világosan lássuk, érdemes szemügyre venni az EU és az USA patronális rezsimekkel szembeni szankcióinak eltérő logikáját (37. táblázat). Az EU-nak az uniós forrásokhoz kapcsolódó jelenlegi szankciói az áldozatot büntetik, nem az elkövetőt: adófizetői pénzeket és közkiadásokat fenyegetnek ahelyett, hogy a fogadott politikai család korrump gyakorlatait és személyes vagyonát támadnák. Akár egy szőnyegbombázás, aminek alapvetően polgári áldozatai vannak.

37. táblázat. Az EU és az USA szankcióinak eltérő logikája.

	EU-szankciók	USA-szankciók
<i>a szankcionáló eljárás elindítása</i>	bürokratikus, nehézkes, politikai alku tárgya lehet	részben politikai mérlegelésen alapul, de a megkörnyékezett vállalkozók bejelentési kötelezettsége is eljárásindítási kényszert teremt
<i>a szankcionáló eljárás leállítása</i>	politikai alku tárgya lehet	az eljárást nem lehet leállítani, ha elindult, akkor kikerül a politikai alkuk köréből
<i>a szankcionáló eljárásban meg-célzottak köre</i>	a feltételezett törvénytelenégeket elkövető intézmények, így a bűncselekmény és az elkövető közti kapcsolat nehezebben megszemélyesíthető és kommunikálható	a feltételezett törvénytelenégeket elkövető személyek, ez megszemélyesített narratívát tesz lehetővé
<i>a megcélzottak kiválasztásában rejlő üzenet</i>	érintetlenül hagyja a személyi felelősség kérdését, és így biztosítja, hogy a maffiaállam patronális szolgálói továbbra is részt vegyenek a törvénytörő kényszermechanizmusok működtetésében; a csúcspatrónus védemű-nyújtó képessége nem csorbul	a fogadott politikai család tagjai sérthetlenségének és a csúcspatrónus által nyújtható védelem erőzója, ezáltal elbizonytalanítja a maffiaállam patronális szolgálóit, érdemes-e részt venniük a törvénytörő eljárásokban
<i>a szankciók kritikai horizontja</i>	kormánykritikus	rendszerkritikus

Ezzel szemben az amerikai szankciók inkább olyan GPS-vezérelt rakétatámadáshoz hasonlíthatók, amelyek mintegy lézerpontos-sággal próbálják a feltételezett törvénytelenégeket és a korrupció tetteseit szankcionálni. Az olyan eszközök, mint a Magnyitszkij-törvény vagy a 7750-es számú elnöki proklamáció lehetővé teszik beutazási vízumok megtagadását és külföldi bankszámlák befagyasztását. Egy bünszervezetnek, legyen az magán vagy állami, három dologra van alapvetően szüksége: a pénz forrására, a pénz mosásának lehetőségére, valamint a tagok büntetlenségére. Az USA szankciói ez utóbbit, a csúcspatrónus védernyőjét (38. tétel) szakítják át, a maffiaállam Achilles-sarkát találva el.

111.

A NEMZETKÖZI GAZDASÁGI BEÁGYAZOTTSÁG magában hordoz rezsimstabilizáló és rezsimromboló potenciált is, amelyek megvalósulása a csúcspatrónus velük kapcsolatos politikájától függ.

A Szovjetunió összeomlása után a nyugati keresztény posztkommunista országok hamarosan belefónódtak a globális kereskedelembe, sokkal inkább, mint az ortodox civilizáció gravitációs terében maradók. Azonban a patronális rendszereknél mindkét csoportban kialakultak különböző típusú függőségek, leginkább FDI-függés és/vagy exportfüggés.

Az exportfüggés az exportbevételek alapvető szerepére utal a hazai gazdaság stabilitása és az államháztartási egyensúly fenntartása tekintetében. Ez egyfelől komoly kitettséget jelent a nemzetközi piacok ingadozásainak az elosztható járadékok kapcsán, másfelől viszont létrehozhatja a fent említett aszimmetrikus függő helyzeteket is, mint Oroszország Gazprom-diplomáciája esetében (109. tétel). Másfelől az FDI, vagyis a külföldi működőtőke beáramlását Putyin patronális autokráciája leszűkítette néhány technológiai okokból elkerülhetetlen területre, míg a külföldi tőke és tulajdon nem kívánatos a legtöbb más szektorban, a pénzügyi közvetítéstől a kereskedelemig és az oktatásig. Ilyen körülmények között Lennart Dahlgren, az oroszországi IKEA volt vezetője saját bevallása szerint megpróbált összehozni egy találkozót Vlagyimir Putyinnal, de egy magas rangú hivatalnok közölte vele, hogy egy ilyen beszélgetés ára 5–10 millió dollár lenne (ezt Dahlgren állítólag nem fogadta el).

Más a helyzet, amikor az exportfüggés együtt jár az FDI-függéssel. Azokban az országokban, ahol viszonylag magas szintű a külföldi beruházási és gazdasági tevékenység, a lobbizási erőfeszítések –

melyeknek egy demokráciával szemben nem a parlament egyes tagjait, hanem a patrónusi udvart kell megcélózniuk (18. tétel) – lehetnek sikeresebbek. Amit viszont látni kell, hogy amikor a csúcspatrónus a helyi multikat támogatásokkal, adókedvezményekkel vagy a munka törvénykönyvének átírásával próbálja lenyerezni, azt nem szakpolitikai (neoliberális) alapról teszi. Egy rezsimromboló elemet próbál semlegesíteni. Az erős nemzetközi vállalatok a csúcspatrónus szemében nem mások, mint autonóm nagyvállalkozók, akiket nem lehet patronalizálni, részben a mobilitásuk, részben pedig a csúcspatrónus hatókörén kívül eső, külföldi politikai hátszelük miatt. A csúcspatrónus elemi érdeke, hogy ezeket a cégeket ellenérdekeltté tegye egy rendszerváltásban.

Igaz, a külföldi cégek és befektetők alapvetően nem érdekeltek semmilyen váltásban, ha az a profitabilitásukat veszélyeztetné. Egyes külföldi vállalatokat ki is lehet szorítani, és a helyükbe lépni, különösen, ha a tevékenységük nem mobil (84. tétel). Amit viszont nem lehet kiszorítani, annak különféle előnyöket biztosítanak, illetve hazánkban ún. stratégiai megállapodásokat kötnek: Audi, Coca-Cola, Daimler, GE, Microsoft, Richter, Samsung, Sanofi, Synergon és így tovább. A multik kooptálása Orbán oldaláról eddig sikeres pacifikálási stratégiának bizonyult. A külföldi vállalatok nem kérdőjelezzik meg az egyiptamis rendszer alapvető működését: az autóipar, az IT- vagy a telekommunikációs szektor lobbizó üzleti csoportokként jelennek meg, nem pedig külön informális patronális hálóként (38. táblázat). És bár autonómiát élveznek, a gyakorlatban hozzájárulnak a rendszer – hazai gazdasági és európai szintű politikai – stabilitásához.

38. táblázat: Az üzleti csoportok és az informális patronális hálók főbb jellemzői.

Üzleti csoport	Informális patronális háló
egy elkülönült szféra aktoraiból áll (a piaci cselekvés szféráját vállalkozók képviselik)	több összejátszó szféra aktoraiból áll (oligarchákból és poligarchákból)
a résztvevők tevékenysége homogén	a résztvevők tevékenysége heterogén
szektorspecifikus	szektorsemleges („mindenévő”)
lobbistákat alkalmaz érdekképviselőre	korrupciós brókereket alkalmaz érdek-összejátszás céljából
a csoportkohézió a szektorspecifikus tevékenységből és haszonból fakad	a csoportkohézió az egyazon vazallusi lánchoz tartozásból fakad
autonóm aktorok horizontális szövetsége	függő aktorok vertikális patrónus–kliens viszonya

112. A HAGYOMÁNYOS BŰNÖZÉST MINT ENGEDÉLY NÉLKÜLI TÖR- VÉNYTELENSÉGET az országon belül nem kell tolerálnia a fo- gadott politikai családnak, a globális bűnözői ökoszisztémát viszont felhasználhatja a korrump vagyonok tisztára mosására.

A maffiaállam nem a korrupció mint olyan ellen küzd, hanem az engedélye nélküli, partizánkodó korrupció ellen. Állami szinten teszi azt, amit a klasszikus maffia a saját érdekkörében: kiküszöböli a magánbanditizmust. Egyrészt a csúcspatrónus ezirányú tevékenységét tekinthetjük rezsimspecifikusnak: az ő szemében a kiskorrupciótól a hagyományos bűnözésig minden az engedély nélküli törvénytelenység kategóriájába esik, szemben a fogadott politikai család tagjainak engedélyezett törvénytelenységével. Másrészt az, hogy a fogadott családon kívül eső bűnözők milyen mértékben és formában vannak jelen, az országról országra változik, ahogy a csúcspatrónus attitűdje is az irányukba (39. táblázat).

Bizonyos esetekben, ha az elnyomás vagy elfoglalás költsége meghaladná a belőle származó hasznot, a csúcspatrónus megtűrheti a tőle független korrupciós hálózatokat (mindez a „begyűjtethetlen értéktöbblet” logikájára hajaz; 85. tétel). Más esetekben a maffiaállam „rátelepszik” egy meglévő hálózatra, és elkezd adóztatni, anélkül, hogy megtörnén az autonómiáját. Az üzbég bűnöző állam például rátelepedett az illegális valutakereskedelemre: „sarcot” vetett ki e tevékenység művelőire, amit a rendőrségen keresztül hajtottak be, a pénzeket pedig a helyi alpatrónuson, a rendőrfőnökön keresztül juttatták el egészen a csúcspatrónusig. Mindez kevésbé jellemző azokra a posztkommunista rezsimekre, amelyek az Európai Unió gravitációs terében vannak, míg Oroszországban az állam és a bűnözés viszonya (a hekkerektől a szervezett alvilágig) mindkét oldalnak hasznos, és kölcsönös erősödéshez vezet.

A maffiaállam a hagyományos bűnözőkkel együtt egyfajta bűnözői ökoszisztémát alkot. Ennek a régióban különböző mintázatait láthatjuk az erős bűnöző állam és mérsékelt engedély nélküli törvénytelenység együttélésétől (pl. Magyarország) a parazitikus szimbiózisig, amikor a sarcok – gyakorlatilag védelmi pénz – kifizetése fejében garantálják a hálózat számára a bűnüldöző szervekkel szembeni védelmet (pl. Oroszország, Üzbegisztán). De beszélhetünk globális bűnözői ökoszisztémáról is, amiben az egész világról vesznek részt egyes törvénytelen elemek, integrált

rendszer alkotva. Ez egyfelől azt jelenti, hogy különböző országok poligarchái és oligarchái összeköttetésben vannak egymással, vagy kölcsönösen előnyös, önkéntes kapcsolatban, vagy pedig egy nagyobb csúcspatronusnak való, kényszeren alapuló alárendeltségben. A világrendszer-elemzés terminológiáját használva azt is mondhatjuk, hogy a putyini Oroszország egy bűnözői ökoszisztéma centruma, az orbáni Magyarország pedig félperifériás vazallusi helyzetben van vele szemben olyan üzletek révén, mint például a Paks II atomerőmű.

39. táblázat: Az engedély nélküli törvénytelenység ellenőrzésének módjai és azok eredménye a bűnöző államban.

	<i>A bűnöző állam lépései az engedély nélküli törvényteleniséggel szemben</i>	<i>Az egymás mellett élés formája (az állam lépéseinek eredménye)</i>
Elnyomás	támadás/visszaszorítás	elkülönülés (az engedély nélküli törvényteleniség vagy „magánbanditizmus” felszámolása)
Tűrés	békén hagyás	elkülönülés (megszűnik a törvénytelen aktorok zaklatása)
Könnyítés	rátelepedés	tárgyalásos kapcsolódás (a törvénytelen hálózat kialakított autonómiája / bűnözők mint erőszak-kereskedők felbérzése)
Elfoglalás	az autonómia megtörése	integrálás (a törvénytelen hálózatot a fogadott politikai család irányítja)

Másfelől a globális bűnözői ökoszisztémába beletartoznak nemzetközi bünszervezetek és -hálózatok is, amelyeket az oligarchák és a poligarchák a korrupt módon szerzett vagyonuk tisztára mosására használtak. A helyzet iróniája, hogy láthatóan a bűnöző államok megfelelő működéséhez szükség van a nembűnöző-államokra: a liberális demokráciák csak korlátozottan tudnak hozzáférni magánüzletekhez, a luxusingatlanok vagy helyi fantomcégek magán- (patronális) tulajdonosait pedig védi az összes olyan intézmény és jogszabály, amit azért fejlesztettek ki, hogy elválasszák a társadalmi cselekvés piaci és politikai szféráit. Ezt a helyzetet nagyban kihasználták a fogadott politikai családok éppúgy, mint a magánbűnözők Magyarországtól Oroszországon át Közép-Ázsiáig. 2022 pedig megmutatta, hogy ez a helyzet mindaddig fennállhat, amíg a bűnöző és nembűnöző-államok békében élnek egymás mellett, és nem foganatosítanak gazdasági szankciókat a katonai agresszióra válaszul. A nyugati országok a 2016-os, az USA számára a korrupt vagyonok befagyasztásának lehetőségét megteremtő Magnyitszkij-törvény logikáját

emelték korábban soha nem látott szintre Ukrajna 2022-es orosz inváziója nyomán. De ezek az ellencsapások továbbra is *ad hoc* megoldásokat jelentenek: rendszerszintű megoldás csak olyan törvényektől várható, amelyek ugyanolyan nemzetközi, mint maguk az illegális pénzmozgások.

113. A TERMÉSZETI ERŐFORRÁSOK JÁRADÉKFORRÁSKÉNT SZOLGÁL-

NAK azokban a patronális országokban, ahol vannak; ahol nincsenek, ott helyettesítik őket a nemzetközi (pl. EU-s) transzferek, a zsákmánycégek és -bankok, valamint az állami költségvetés. A patronális rendszerek a járadékelosztás kiterjedt hálózatain alapulnak, azonban különböző országokban eltérnek a járadékok anyagi forrásai. Itt az alapvető kérdés az, hogy mi áll a rezsim rendelkezésére: milyen járadékoltatható erőforrásokat tud elérni, amiknek a jövedelmeit aztán eloszthatja a fogadott politikai család tagjai között.

Az olyan országokban, mint Azerbajdzsán, Kazahsztán, Oroszország és Türkmenisztán, a természeti erőforrások adják az export és az államháztartási bevételek oroszlánrészét. Ezeknek az erőforrásoknak a jövedelmezősége garantált, mind a piacuk keresleti oldala miatt (valamennyi modern országban állandó a gáz és az olaj iránti kereslet), mind pedig a kínálati oldal miatt (a természeti erőforrások rendszerint földrajzilag koncentrálnak, ezért egy-egy ország könnyen lehet lokális monopolista a saját környezetében). Másrészt az adott területet ellenőrző bármely hálózat igényt tarthat a természeti erőforrásokra, mint azt az ún. „nyersanyagátok” irodalmának több képviselője is hangsúlyozza. Ezek szerint a szerzők szerint az erőforrásbőség kihatással van egy ország rezsimspecifikus vonásaira, amennyiben hozzájárulnak vagy az autokráciák stabilizációjához (ha a természeti erőforrásokat egy egypiramisos háló használja), vagy a rezsim polgárháborús széthullásához (amikor az erőforrásokra egy versengő piramis teszi rá a kezét, elfoglalva azt a földrajzi területet, ahol a szóban forgó erőforrás koncentrálnak).

Viszont nem minden patronális rendszerű ország gazdag nyersanyagokban. Az ő esetükben az olaj és a gáz szerepét betölthetik a nemzetközi transzferek. A nemzetközi transzferek egy konkrét fajtája, amely a közép-európai fogadott politikai családok számára mindmáig kulcsfontosságú, az európai uniós alapokból folyósított

pénz. Magyarországon a Mészáros Lőrinc, azaz Orbán gazdasági strómanja (16. tétel) által megnyert közbeszerzések több mint 80 százalékát EU-s forrásból finanszírozzák. A Tóth István János által javasolt mérőszám, a nyerési „odds” világosan jelzi a közbeszerzések kézivezérelt jellegét: a 2011–2020-as periódusban Mészáros azokból az EU-s közbeszerzésekből, amiken elindult, 9-ből 8-at megnyert, míg az ágazati átlag 3-ból 1 volt.

Míg az elosztható járadék eddig tárgyalt forrásai a földrajzi és geopolitikai adottságokból következnek, léteznek a kapcsolati gazdaságon belül teremtett erőforrások is. Először is létre lehet hozni járadékképző intézményeket, mint (a) a zsákmánycégek, amelyek az oligarchák vagy gazdasági strómanok tulajdonában közvetlenül élvezik a diszkrecionális állami beavatkozás előnyeit (84. tétel), és (b) a pénzügyi intézmények, amilyenek a bankok, a konglomerátumok, esetleg a zsákmánycégeket finanszírozó állami hitelek és kötvényprogramok. Másodszor forrás természetesen az állami költségvetés is.

A hagyományos makroökonómiai megközelítésben a költségvetési deficit lefaragása vagy az adóbevételek növelése a fekete- és szürkegazdaság visszaszorítása révén mind a gazdaság egészséges működése felé mutatnak. Ha azonban felmondjuk az állam közjót szolgáló szerepéről szóló axiómát (5. tétel), akkor azt látjuk, hogy a kvv-szektor „fehéredése” egy „elsötétedett” maffiaállam költségvetését hizlalja. A jövedelmek elosztása felett pedig a csúcspatrónus – a költségvetési kontrollok leépítése, valamint a közbeszerzési rendszer átalakítása és fentről lefelé történő rendszerű befolyásolása révén – diszkrecionális alapon rendelkezhet.

A PATRONÁLIS AUTOKRÁCIÁK KÖZPOLITIKÁI tartalmukban

eltérhetnek, de mindig a patronalizálás és a patrimonializálás irányába mutatnak. A rezsim- és az országspecifikus vonások mellett megkülönböztethetünk még közpolitika-specifikus vonásokat is. Ellentétben a hatalommal és az autonómiával mint rezsimspecifikumokkal egyfelől, illetve a nem választott vagy kulturális/történelmi tényezőkkel mint országspecifikumokkal másfelől, a közpolitika-specifikus vonások lehetnek (1) a kormányzatok által választott és formálisan megvalósított programok, illetve (2) ezeknek a programoknak az eredményei, értve ezen mind a sikerességet, mind pedig a statisztikai mércékkel és társadalmi-gazdasági indexekkel mért szakpolitikai következményeket.

Az 56. tételben már érveltünk amellett, hogy egy patronális autokráciában az olyan közpolitikákat, mint az oktatás, a szociálpolitika vagy a kultúrpolitika „rezsimspecifikus szemüvegen” át nézzük: liberális demokráciában a közösségi érdek elvét feltételezzük, így szakpolitikai döntésekről beszélünk, míg patronális autokráciában az elitérdek elvét feltételezzük, és így patronális politikai döntések születnek, amelyek a patronális háló szempontjait követik. Ezek egy, a közpolitikák elemzésére szolgáló alternatív paradigma irányába mutatnak, amit a 40. táblázatban szemléltetünk. Az illusztráció céljára Magyarországot választottuk, mivel számos korábbi kutatásunk koncentrált az itt történetekre (lásd a Noran Libro által kiadott *Magyar Polip*-köteteket, valamint *A magyar maffiaállam anatómiája* című könyvet).

Az elemzési keretrendszerben az orbáni maffiaállam oktatás-, a kultúr- és tudomány-, valamint társadalompolitikáját mutatjuk be annak a mentén, hogy hogyan hozzák létre az egyiptomi patronális hálótól való intézményi, pénzügyi és személyi függéseket. Azokat az intézményi hatásköröket például, amelyek addig autonóm egységekhez (az iskolákhoz és az önkormányzatokhoz) tartoztak, újonnan létrehozott központok kezében centralizálták, ahová patronális szolgálókat telepítettek (20. tétel). A pénzügyi függést jellemzően ezzel párhuzamosan hozták létre, ahogy az anyagi erőforrásokat és az adóforintok elosztását ezekhez a központi intézményekhez rendelték (melyek dominánsan diszkrecionális alapon végzik el az újraelosztást). Végül a személyi függés kialakításának elemei között látjuk a kinevezések központosítását (oktatás), a hatalmi hálón kívüli alternatív opciók gazdasági ellehetetlenítését (kultúra), valamint a közmunkarendszer keretei közt a legszegényebbek munkavállalói jogok nélküli *de facto* cseleedsorba kényszerítését (társadalompolitika).

Végezetül a táblázatban az alternatív elemzési paradigma jegyében megkülönböztetjük a patronális és a szakpolitikai következményeket. Az oktatásban a patronális politikai következmény nem más, mint a társadalmi mobilitás csatornáinak ellenőrzése, további hatása viszont – a szakpolitikai oldalon – a tanulók teljesítményének romlása, a szegregáció fokozódása, valamint hogy évről évre csökken a belföldön egyetemre jelentkező hallgatók száma. A kultúra alárendelődik a szimbolikus politikának és a propagandának, ami egyúttal a kulturális sokszínűség visszaszorulását is jelenti. A társadalompolitika esetében pedig a klientúrátársadalom létrehozása révén (94–97. tétel) gyengülnek a társadalmi mobilitás és a szociális biztonság esélyei.

40. táblázat. Patronális politikák Magyarország (2010–2018) példájával illusztrált elemzési kerete.

		Patronalizáció és patrimonializáció			Patronális politikai következmények (valós cél)	Szakpolitikai következmények
		Intézményi függés	Pénzügyi függés	Személyes függés		
Oktatás	Közoktatás	Az iskolákat elveszik az önkormányzatoktól, és központosítják	A pénzügyi döntések egy központi testülethez kerülnek	Az iskolaigazgatókat közvetlenül a miniszter nevezi ki, az iskolákban nem az iskolaigazgató, hanem a járási kormánytisztviselők döntenek a tanárok alkalmazásáról	A társadalmi mobilitás csatornáinak ellenőrzése, a pedagógusok és felsőfokú oktatók szólás- szabadságának korlátozása; diszkrecionális kontroll a költségvetési erőforrások elosztása felett	Romlik a diákok teljesítménye (PISA), növekszik a szegregáció és a lemorzsolódás
	Felsőoktatás	A csúcspatrónus mindenható kancellárokat nevez ki az intézmények élére, 2021 után patronális (magán-) kuratóriumok alá helyezik az egyetemeket	A normatív finanszírozás intézményi alku tárgyává teszik, az intézményen belüli pénzügyi döntések a kancellárhoz (2021-től a kuratóriumhoz) kerülnek	A miniszter felülbíráhatja a szenátusoknak a rektorok személyére tett javaslatait		Csökken az egyetemi hallgatók száma, növekszik az elvándorló egyetemi hallgatóké
Kultúra / tudományos kutatás		A Magyar Tudományos Akadémiától elveszik a kutató-intézeti hálózatot; alkotmányos védeltséget adnak a kormánypárti művészeti akadémiának	Az addig normatív és versenyelvű erőforrás-elosztást a kormány diszkrecionális jogává teszik	Gazdaságilag ellehetetlenítik az állami finanszírozás vagy MMA-tagság nélküli művészeti tevékenységet	A kultúra és a kutatás alárendelése a szimbolikus politikának és a propagandának (álcazás)	Csökken a kultúra és a kutatás sokszínűsége
Társadalompolitika		A szociális közszolgáltatásokat elveszik az önkormányzatoktól, és központosítják	Eroforrás-elvonás az önkormányzatoktól és az NGO-któl, a szociális költségvetés korlátozása	Egyes szociális ellátások helyett a közmunka mint <i>de facto</i> cselérendszer bevezetése	A patriarchális családi rend fenntartása társadalmi szinten	Csökkennek a társadalmi felemelkedés esélyei, csökken a szociális biztonság, nőnek a társadalmi különbségek

A csúcspatrónus foglalkozhat a szakpolitikai következményekkel, amennyiben azok kihatnak a rendszer stabilitására, ahogy ezt a következő tételben kifejtyük. Ami itt fontos, hogy a rezsimspecifikus jellemzők tekintetében azonos rendszerek különbözhetnek abban, hogy mennyire sikeresek a közpolitikáik. Ahogy egy kis ország is ugyanúgy lehet patronális autokrácia, mint egy nagy területű, egy patronális autokráciának is lehet lemaradó vagy éppen stabil és sikeres gazdasága – ettől még a belső folyamatainak mozgatórugói alapján továbbra is a patronális autokrácia csoportjába fog tartozni.

115. A PATRONÁLIS POLITIKÁK TÁRSADALMI KORLÁTJÁT az emberek

ingerküszöbe, valamint a közösségi érdekeszámítás semlegesített intézményei között megmaradó mozgástér jelenti. A választások némi elszámoltathatóságot kényszerítenek még a politikai szabadságjogokat korlátozó autokráciák vezetőire is. Banditaként a csúcspatrónus azt preferálná, ha az egész államműködést a hatalomkoncentrációnak és a személyes vagyonosodásnak rendelhetné alá; azonban letelepedett banditaként, aki nem valamilyen, az adott pillanatban kiválasztott célpontot foszt ki, hanem a saját hazáját, és büntetlenséget is akar élvezni, muszáj elérnie, hogy a rendszere fenntartható legyen. A csúcspatrónus nem kezelheti az embereket pusztá bevételforrásként: szavazóként is számolnia kell velük.

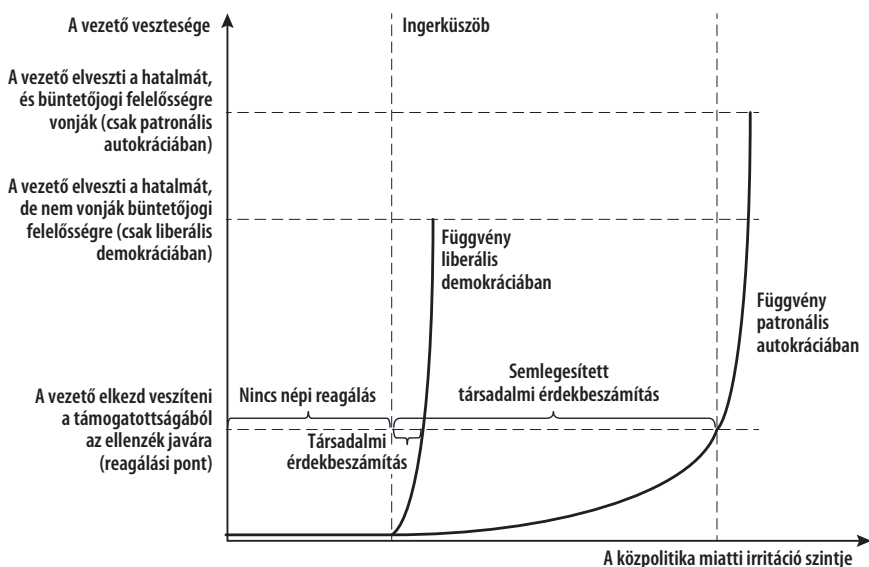
Hogy az emberek preferenciái mennyire tudják befolyásolni az állam működését, az alapvetően két tényezőtől függ: a közösségi érdekeszámítás nyitottságától és az emberek ingerküszöbétől (18. ábra). Egy liberális demokráciában a közösségi érdekeszámítás nyitott: megengedi az embereknek, hogy hallassák a hangjukat, és hogy az elégedetlenségükből az ellenzék politikai tőkét kovácsoljon. Így még az ingerküszöb csekély túllépése is ahhoz vezet, hogy a vezető elkezd veszíteni a népszerűségéből az ellenzék javára, amelynek az ösztönzői és az eszközei is megvannak arra, hogy kiaknázza az emberek elégedetlenségét. Ezzel szemben a csúcspatrónus a társadalmi érdekeszámítás semlegesítésének köszönhetően sokkal tovább lépheti át az ingerküszöböt, mielőtt veszíteni kezdene a hatalmából.

A vezető politikai elit rendes körülmények között – mindkét rezsimben – az irritáció zérus szintje és a kezdődő hatalomvesztés szintje közötti sávban próbál működni. A hatalmon lévők azonban, bár támaszkodhatnak gyakori közvélemény-kutatásokra, nem tökéletesen informáltak: képesek hibázni a szakpolitikai hatások

felmérésében, illetve annak megbecsülésében, hogy hol az ingerküszöb, és mely ponton kezdenek veszíteni a hatalmukból. A kérdés az, mit tesznek a vezetők, amikor elérik ezt a pontot. Liberális demokráciában, ahol az emberek olyan tényezőkre reagálnak, amelyek a szakpolitikai lépések szándékolt vagy szándékoltan következményei lehetnek, a politikai vezetők részéről a logikus megoldás szakpolitikai változtatást eszközölni. Patronális autokráciában viszont, ahol az embereket reagálásra készítő szakpolitikai következmények csupán a patronális politika nem szándékolt mellékhatásai, a csúcspatrónus vagy változtat a közpolitikáján, vagy megpróbálja közhatalmi eszközökkel kitágítani a mozgásterét.

A mozgáster kitágítása egyfelől jelentheti a társadalmi érdekeszámítási folyamat további semlegesítését: további egyoldalú változtatásokat a választási rendszerben, az ellenzék zaklatását, vagy kizorító kampányokat a közbeszéd újrakeretezésére (52–53. tétel). Másfelől a csúcspatrónus alkalmazhat erőszakot is, vagyis „házon belüli” állami kényszert (pl. a rendőrséget) vagy kiszervezett állami kényszert (pl. paramilitáris egységeket vagy a szervezett alvilágot) (63. tétel). A csúcspatrónusnak két dolgot kell számba vennie: hogy mennyire fontos a szóban forgó közpolitika, és hogy milyen messzire mehet a társadalmi érdekeszámítás semlegesítésében vagy az erőszak alkalmazásában.

18. ábra. A vezető vesztesége és a politikaformálás liberális demokráciában és patronális autokráciában.

A Magyarországhoz hasonló országokban alacsonyabb az alkalmazható erőszak szintje, részben az EU-tagság, részben az alapvetően alacsony erőszak-ingerküszöb miatt, míg máshol, például Oroszországban vagy Türkmenisztánban a vezetők könnyebben nyúlhatnak az erőszakhoz mint a semlegesítés hatékony eszközeéhez. És mégis ezek az országok mind a patronális autokráciák közé tartoznak: míg a permanens, tömeges terror alkalmazása a diktatúráknál rezsimspecifikus jellemző, az erőszak eseti és célzott használata az autokráciák országspecifikus jellemzőjévé válik. Ami rezsimspecifikus, az a csúcspatrónus célja, hogy semlegesítse a közösségi érdekeszámítási folyamatot. Hogy ehhez tud és kell-e erőszakot alkalmaznia, az bár a rendszer élhetőségét nagyban befolyásolja, de elemzési szempontból csupán technikai kérdés, nem pedig a rendszer belső logikájának kérdése.

116. AZ EBBEN A KÖNYVBEN BEMUTATOTT FOGALMI KERETET KI

lehet tágítani térben (más régiókra) és időben (a jövőre). Az általunk nyújtott fogalmi keretet a posztkommunista régióra, illetve annak az 1989–1991 óta mutatott fejlődésére dolgoztuk ki. Ha valaki ki akarja terjeszteni más régiókra, ugyanúgy érdemes eljárnia, mint ahogy mi tettük a nyugati megközelítés kapcsán: alapvető axiómák feloldásával. Voltak olyan tényezők, amelyeket állandóként kezeltünk, mivel a posztkommunista régióban állandóak is, legalábbis annyira, hogy nem teremtenek rendszeralkotó különbségeket. De ez nem szükségszerűen áll más régiókra.

A keretünknek legalább öt olyan axiómája van, amit fel lehet oldani. Az első a genesis axióma, vagyis hogy a rezsimejlődés a közösségi tulajdon monopóliumának összeomlásától kezdődik. A posztkommunista országok mind a „kályháktól” indultak: a kommunista diktatúrától és a közösségi cselekvés szféráinak összeoldadásától. Ugyanakkor számos ország van a világon, mint például a posztkolonialista országok, amelyek egészen más „kályháktól” indultak, és a szférák szétválására vonatkozó történelmük is más.

A második axióma az államiság axióma: hogy a rezsime centruma az állam mint stabil entitás. Az oligarchikus anarchiát kivéve, amely időleges, átmeneti helyzet volt néhány országban (30. tétel), nem alkottunk fogalmakat a polgárháborúkra, illetve azokra a rezsimekre, ahol a bukott állam permanens állapotá válik (pl. Afganisztán vagy Szomália).

Harmadszor, a szekularizmus axióma szerint a politikai közösséget világi hatalom uralja. A vallásnak egyfelől a társadalom integráló erejeként, másfelől az államműködés uralkodó elveként való kezelésére lenne szükség ahhoz, hogy a teokráciákat és a más, valóságos hatalom uralta rezsimeket is fogalmilag megragadhassuk.

A negyedik feloldandó axióma a pártaxióma: hogy a legmagasabb formális pozíciókat a politikai pártok *de jure* politikusai töltik be. A katonai diktatúrák éppúgy, mint a királyságok és az örökletes monarchiák is a mi keretünkön kívüli fogalmakat igényelnek, köztük a hadsereg és az arisztokrácia mint sajátos uralmi elitek fogalmi rendjét.

Végül a gyámsági axióma szerint a rezsim legerősebb *de facto* politikai aktora egy *de jure* politikai aktor. Különösen tipikus, hogy a csúcspatrónus általában az elnök vagy a miniszterelnök, de még ha ez nincs is mindenhol így (gondoljunk Moldovára és Vladimir Plahotniuc-ra), akkor is *de jure* politikai aktor. A hibridológia azonban ismer ún. „gyámság alá vett rezsimeket” (*tutelary regimes*), ahol a *de jure* politikai aktorok gyakorlatilag nem választott választási (pl. Irán) vagy katonai (pl. Pakisztán) hatalmak politikai strómanjai, miközben a rezsim nem nyílt teokrácia vagy katonai junta. A katonailag megszállt vagy „bábállamok” rezsimeivel sem foglalkoztunk, amelyekben a *de jure* szuverén állam nem hazai, hanem külföldi hatalom alárendeltje.

Ennek az öt axiómának a feloldásával el lehet kezdeni a keretünk térbeli kiterjesztését. Ahhoz viszont, hogy időben is kiterjesszük, érdemes bevezetni a korszakspecifikus vonások kategóriáját. Az információtechnológia és a klímaváltozás csupán kettő azok közül a tényezők közül, amelyek egyszerre vetítenek előre kihívásokat és lehetőségeket a posztkommunista rezsimek önfenntartó képessége szempontjából, és új rezsimpályákat indíthatnak el ma még aligha megjósolható irányokba.

Posztkommunista rezsimpályák: a háromszögű keret

117.

AZ EGYES ORSZÁGOK ELHELYEZHETŐEK A REZSIMEK HÁROMSZÖGŰ KERETÉBEN úgy, hogy felosztjuk azt különböző dimenziók mentén, és az adott országot minden dimenzióban konzekvensen ugyanoda tesszük. A rendszertipológiánk hat rezsim-ideáltípusból áll: két demokráciából, két autokráciából és két diktatúrából. Ezek egy háromszögű keretet alkotnak, ahogy azt fentebb a 6. ábrán több posztkommunista ország példájával megmutattuk (12. tétel).

A háromszögben minél közelebb van egy pont az ideáltípushoz, annál jobban hasonlít ahhoz a rezsimhez, és fordítva: minél távolabb van, annál kevésbé hasonlít. Ennek operacionalizálásához különböző dimenziók szerint felosztjuk a háromszögű keretet, és megmutatjuk, a háromszög melyik szekciója melyik konkrét jellemzőnek felel meg. Ennek illusztrálásaként vegyünk egy dimenziót, az uralom patronalizmusát. Ennek a hat rezsim-ideáltípus esetében pontosan ismerjük az értékét: a liberális demokrácia és a konzervatív autokrácia nem-patronális, a patronális demokrácia és a patronális autokrácia informális patronális, a kétféle diktatúra pedig bürokratikus patronális.

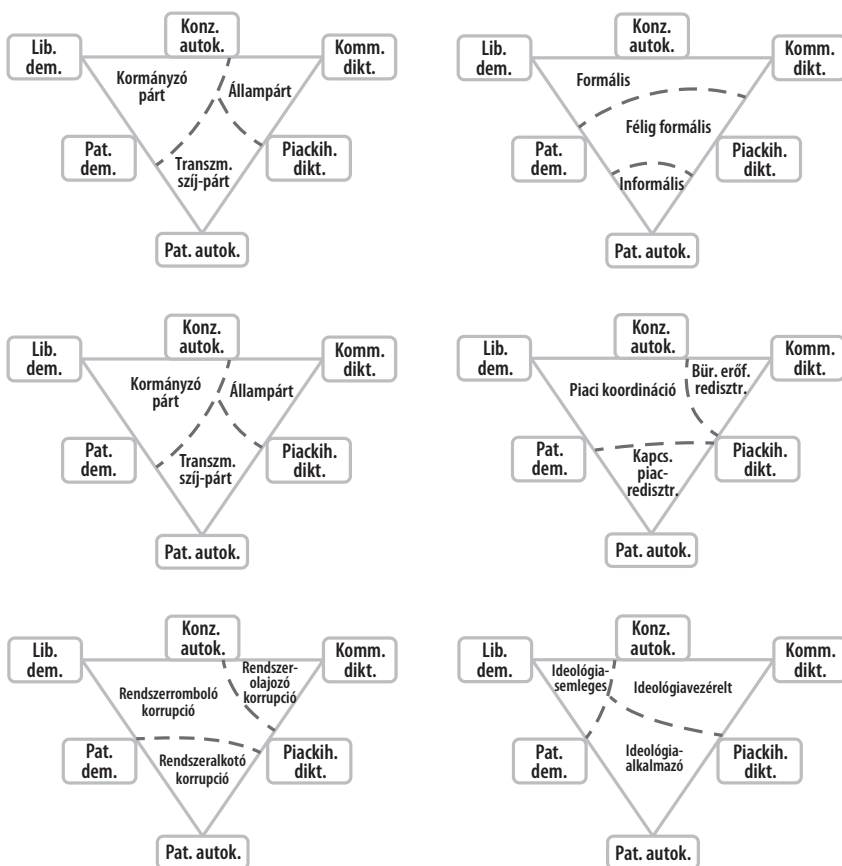
Ezután illesztjük be a háromszögbe az ún. dominanciahatárokat, melyek egyes dominanciaszekciókat választanak el, vagyis a háromszögnek azokat a részeit, ahol egy bizonyos jellemző vonás dominál. Ezt mutatja a 19. ábra.

Az, hogy „dominál”, nem jelenti azt, hogy a patronalizmus színtje az egész „informális patronális” szekcióban ugyanaz – hiszen például az informális patronalizmus sokkal inkább domináns egy patronális autokráciában, mint egy patronális demokráciában. Ám mindkét rezsim a dominanciahatár informális patronális oldalán van, míg a liberális demokrácia a nem-patronális oldalon. A háromszögben az egyes országokat nem egy *ponthoz* rendeljük

hozzá a dominancia egzakt *szintje* alapján, hanem egy *szekcióhoz* a dominancia *ténye* alapján.

A *posztkommunista rendszerek anatómiájában* a háromszöget tizenegy dimenzió mentén osztottuk fel; lentebb ezek közül hat szerepel az illusztráció céljából. A már említett uralom patronalizmusa mellett a 19–24. ábrán szerepel még az intézmények formalitása, a domináns gazdasági mechanizmus, az uralkodó párt funkciója, a korrupció és az ideológia is.

19–24. ábra: A háromszögű keret hat dimenzió szerint felosztva (sorról sorra, a bal felső sarokból): az uralom patronalizmusa, az intézmények formalitása, az uralkodó párt funkciója, domináns gazdasági mechanizmus, korrupció és ideológia.

Amikor egy országot belehelyezünk a háromszögű keretrendszerbe, annak konzisztensnek kell lennie az összes háromszöggel, valamennyi dimenzióban. Mintha az összes háromszöget egymásra tennénk, és lefelé egy túvel átszúrnánk azon a ponton, ahová az országot tettük: a tú valamennyi rétegen egy bizonyos dominanciaszekción (esetleg -határon) halad át. A jellemzők, amelyeket ezek az átszúrt dominanciaszekciók képviselnek, koherensen írnak le egy rezsimet annak jelenlegi állapotában a meghatározott dimenziók szerint. Mindez nagyon más, mint az olyan történelmi analógiák, mint a (neo-) feudalizmus vagy a fasizmus: ezek azzal próbálják megragadni az adott rezsime lényegét, hogy egyetlen dimenzióra összpontosítsanak (konkrétan az uralom patronalizmusára és az ideológiára), de más szempontokból már nem stimmel a hasonlat. A háromszögű kerettől elválaszthatatlan szigorú kritérium a rezsimek valamennyi meghatározó vonása tekintetében vett koherencia, eközben pedig a társadalmi cselekvés valamennyi szférájára és az elkülönülésük fokára is reflektál.

A POSZTKOMMUNISTA RENDSZEREK ELSŐDLEGES PÁLYÁI rendszerváltást jelentettek demokráciába vagy autokráciába vagy pedig modellváltást piackihasználó diktatúrába. Egy országot a háromszögbe az egy adott időpontban rá jellemző vonások alapján lehet elhelyezni. Amikor ezek a vonások változnak, az országot át lehet tenni egy másik pontra. Az egymás utáni pontok összekötésével szekvenciák, a szekvenciák összességéből pedig az adott ország fejlődési pályája rajzolódik ki.

A könyv második felében, a 120 tétel után bemutatjuk tizenkét posztkommunista ország modellezett pályáját, amelyek egy-egy konkrét pályatípust képviselnek; most, az utolsó három tétel során szeretnénk megadni az elemzésükhöz szükséges fogalmi eszközöket.

Először is különbséget kell tenni a rendszerváltás és a modellváltás között. A rendszerváltás a Kornai-féle általános rendszertípusok – azaz a demokrácia, autokrácia és diktatúra – egymásba való átalakulását jelenti, míg a modellváltás az általános rendszertípuson belüli változásra utal, tehát a demokrácia/autokrácia/diktatúra egyik típusából a másikba. A kommunista diktatúra utáni „első állomásra” érkezés, azaz a rezsimek elsődleges pályája a volt szovjet birodalom mindhárom történelmi régiójában rendszerváltást hozott demokráciába vagy autokráciába. Kína esetében az elsődleges pálya modellváltás volt: az egypártrendszer kereteinek

megváltozása nélkül lett az ország kommunista diktatúrából piacikhasználó diktatúra (88. tétel).

Másodszor, a rendszerváltásokat elemezhetjük két dimenzió, a pluralizmus és a patronalizmus mentén. Így tudunk felrajzolni ideáltipikus elsődleges pályákat (41. táblázat). Az első ezek közül, amikor az egypiramisos bürokratikus patronális rendszerből (kommunista diktatúra) többpiramisos nem-patronális rendszer (liberális demokrácia) lett. Ebbe a mintába illeszkednek a nyugati keresztény régió országai, köztük is főként a balti államok (pl. Észtország), de Csehország, Lengyelország és Magyarország elsődleges pályája is ebbe az irányba mutatott a kommunista rendszer összeomlása után. A második ideáltipikus pálya az egypiramisos bürokratikus patronális rendszerből (kommunista diktatúra) többpiramisos informális patronális rendszerbe (patronális demokrácia) vezet. Erre látunk példát az ortodox és iszlám történeti régiókban is, úgy mint Románia, Ukrajna és Kirgizisztán. Az utolsó ideáltipikus rendszerváltó pálya az, amikor az egypiramisos bürokratikus patronális rendszerből (kommunista diktatúra) egypiramisos informális patronális rendszer (patronális autokrácia) lesz. Ennek legfőbb példáit szovjet Közép-Ázsiában találjuk, mint például Kazahsztán.

41. táblázat. Ideáltipikus elsődleges pályák a posztkommunista térségben.

	Elsődleges pályák	
	honnan	hová
A Rendszerváltás (pl. Észtország, Magyarország)	Kommunista diktatúra	Liberális demokrácia
	Egypiramisos bürokratikus patronális	Többpiramisos nem-patronális
B Rendszerváltás (pl. Románia, Ukrajna)	Kommunista diktatúra	Patronális demokrácia
	Egypiramisos bürokratikus patronális	Többpiramisos informális patronális
C Rendszerváltás (pl. Kazahsztán)	Kommunista diktatúra	Patronális autokrácia
	Egypiramisos bürokratikus patronális	Egypiramisos informális patronális
D Modellváltás (pl. Kína)	Kommunista diktatúra	Piacikhasználó diktatúra
	Egypiramisos bürokratikus patronális	Egypiramisos bürokratikus patronális

A POSZTKOMMUNISTA RENDSZEREK MÁSODLAGOS PÁLYÁI

demokratikus visszarendeződést jelentettek patronálisabb és/vagy autokratikusabb rendszerek irányába. Rátérve a másodlagos pályákra, az első állomásról a következőre történő átmenetre, fel kell vennünk fogalmi keretünkbe a demokratikus visszarendeződés fogalmát. A hibridológiában ezt a fogalmat, a *democratic backsliding*-ot használják a demokratikus rendszerek visszaesésére a szabadság, a polgár- és szabadságjogok, illetve általában a társadalmi érdekbeszámítás intézményeinek konstitucionalizmussal összhangban lévő működése tekintetében.

Első pillantásra a demokratikus visszarendeződés egy normatív fogalom, és burkoltan mintha magában foglalná a tranzitológia előfeltevését is: az ország „visszafelé” halad, mintha létezne egy egyirányú utca – a demokrácia–diktatúra tengely –, ahol a demokráciából csak az eredeti kiindulópont, a diktatúra felé lehetne elmozdulni. A mi felfogásunk szerint azonban a „demokratikus visszarendeződés” leíró fogalom, amit pedig jelöl, az az elmozdulás a demokráciából (a) a konzervatív autokrácia, (b) a patronális demokrácia és (c) a patronális autokrácia irányába. A diktatúrákba történő átmenetek elvileg lehetségesek, de nagyon valószínűtlenek, ugyanis a demokráciák (sőt, még az autokráciák is) választásos népi legitimációra támaszkodnak, amellyel nem fér össze egy nyílt egypártrendszer (42–46. tétel).

A 42. táblázat foglalja össze az ideáltipikus másodlagos pályákat, amelyek mind a demokratikus visszarendeződés kategóriájába tartoznak. Lengyelországban Kaczyński autokratikus kísérlete egy többpiramisból egy egypiramisos nem-patronális rendszer felé mutat (azaz liberális demokráciából a konzervatív autokrácia irányába), Csehországban pedig Andrej Babiš 2013 után próbált egy többpiramisos nem-patronális rendszert egy többpiramisos patronálissal felváltani (azaz liberálisból patronális demokráciát csinálni). Oroszországban 2003-ban történt meg az autokratikus áttérés, ahogy Putyin a többpiramisos informális patronális rendszert (patronális demokrácia) egypiramisos informális patronális rendszerré (patronális autokrácia) alakította. Végül Magyarországon egy kétrészes másodlagos pályát látunk: 1998–2002 között az ország többpiramisos nem-patronálisból többpiramisos informális patronális rendszerré (vagyis liberális

demokráciából patronális demokráciává) alakult, majd 2010 után Orbán kétharmados győzelmével megtörtént az autokratikus áttörés, és megkezdődött a többpiramisos informális patronális rendszer (patronális demokrácia) átalakítása egypiramisos informális patronális rendszerré (patronális autokrácia).

42. táblázat. Ideáltipikus másodlagos pályák (a demokratikus visszarendeződés útjai) a posztkommunista térségben.

	Másodlagos pályák: demokratikus visszarendeződés	
	honnan	hová
A Rendszerváltás (pl. Lengyelország 2015 után)	Liberális demokrácia	Konzervatív autokrácia
	Többpiramisos nem-patronális	Egypiramisos nem-patronális
B Modellváltás (pl. Csehország 2013 után)	Liberális demokrácia	Patronális demokrácia
	Többpiramisos nem-patronális	Többpiramisos informális patronális
C Rendszerváltás (pl. Magyarország 2010 után)	Liberális demokrácia	Patronális autokrácia
	Többpiramisos nem-patronális	Egypiramisos informális patronális
D Rendszerváltás (pl. Oroszország 2003 után)	Patronális demokrácia	Patronális autokrácia
	Többpiramisos informális patronális	Egypiramisos informális patronális

120. A REZSIMCIKLUSOK abból következnek, hogy a személytelen

intézmények szintjén történő változást nem kíséri antipatronális átalakulás. Az eltérő rezsimpályák vizsgálatakor a nyugati megfigyelők általában a személytelen intézményi környezetre koncentrálnak. Természetesen maguk is tisztában vannak az elitek szintjén a személyes és a személyes kapcsolatok fontosságával, de rendszerint ezeket az aktorokat a formális titulusuk és kompetenciáik szerint azonosítják: többpártrendszert látnak, nem patronális hálókat versenyt, és miniszterelnököt, nem pedig csúcspatrónust.

A de jure és de facto pozíciók egybeeséséről szóló axióma feloldása nyomán (5. tétel) eljuthatunk egy kétszintes megközelítéshez, ami

a posztkommunista rendszerek vizsgálatához szükséges. Ez azt jelenti, hogy egyszerre kell figyelembe vennünk (1) a személytelen intézmények szintjét, ahol a jogállam és a hatalmi ágak szétválasztásának *de jure* garanciái kapcsán beszélhetünk demokratikus vagy antidemokratikus átalakulásról; valamint (2) a személyes hálózatok szintjét, ahol a társadalmi cselekvés szférái *de facto* szétválásának foka, illetve ennek megfelelően az informális patronális háló megjelenése vagy felszámolódása kapcsán beszélhetünk patronális vagy antipatronális átalakulásról.

Amikor a fentebb „makacs struktúrákról” beszéltünk, az lényegében ezt jelentette: a régió rezsimpályáinak egyes átmenetei csak a személytelen intézmények szintjén valósultak meg, míg a másik szinten nem ment végbe – a demokratizálással párhuzamosan – antipatronális átalakulás (10. tétel). Ez vezet át bennünket a rezsiciklusok fogalmához, amit Henry Hale vezetett be. Ezt a fogalmat Hale a régió színes forradalmaira találta ki, ezzel húzva alá, hogy a legtöbb ilyen forradalmat egyszintű átalakulások kísérték. Egy versengő patrónus–kliens hálók által jellemzett patronális demokráciában az egyik, éppen hatalmon lévő háló megpróbálja bebetonozni magát, elindul az autokrácia felé, de amikor a kísérletet – egy színes forradalommal – visszafordítják, nem a nyugati típusú liberális demokrácia nem-patronális világa jön el, hanem a patronális demokrácia versengő rendje áll helyre. Röviden az antidemokratikus átalakulást demokratikus átalakulás követi, amit azonban nem kísér antipatronális átalakulás (70. tétel).

Ezt láttuk például Ukrajnában, ahol Leonyid Kucsma egyközpontú patronális hálójával fordult szembe a „narancsos forradalom” 2004-ben, illetve Viktor Janukovics autokratikus kísérletével az „Euromajdan forradalom” 2014-ben. Ez alól a szabály alól a kevés kivétel között Grúziát érdemes megemlíteni, ahol a 2003-as „rózsás forradalom” után megválasztott Miheil Szaakasvili kormánya – ideológiavezérelt, libertárius alapon – kísérletet tett egy antipatronális átalakulásra. Ezt viszont demokratikus átalakulás nem kísérte: bár az állami kontroll visszanyesése komoly eredményeket hozott azzal, hogy kiiktatta a hatalom&tulajdon rendszerének hatalmi komponensét (86. tétel), a Szaakasvili-kormány Grúziát nem a liberális demokrácia, hanem a konzervatív autokrácia irányába vitte el.

A 43. táblázat foglalja össze a rezsimeciklusokat, a rezsimszintű folyamatok dinamikáját, és megmutatja, milyen típusú átalakulások szükségesek ahhoz, hogy a liberálisból patronális, illetve patronálisból liberális rendszerek jöhessenek létre.

43. táblázat: Rezsindinamikai folyamatok és ciklusok.

Honnan \ Hová	Liberális demokrácia	Patronális demokrácia	Patronális autokrácia
<i>Liberális demokrácia</i>		patronális átalakulás (antidemokratikus átalakulás nélkül)	antidemokratikus + patronális átalakulás
<i>Patronális demokrácia</i>	antipatronális átalakulás		antidemokratikus átalakulás
<i>Patronális autokrácia</i>	demokratikus + antipatronális átalakulás	demokratikus átalakulás (antipatronális átalakulás nélkül)	

II.
Tizenkét
posztkommunista
ország rezsim-
pályája

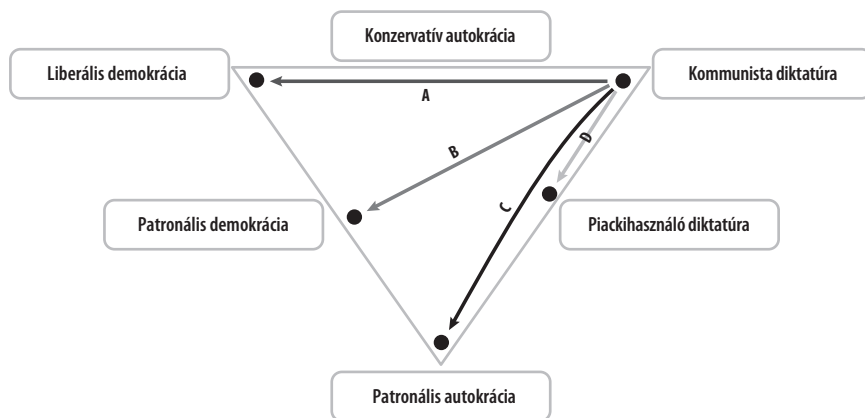

Észtország: rendszerváltás liberális demokráciába

A 41. táblázatban felsorolt elsődleges pályákat ábrázolhatjuk a háromszögű keretben, mint tipikus utakat a kommunista diktatúrából a liberális vagy patronális demokráciába, a patronális autokráciába vagy a piackihasználó diktatúrába (25. ábra). Bár elsődleges pályája valamennyi posztkommunista országnak volt, **a négy ideáltipikus pályát négy olyan ország példájával illusztrálhatjuk, ahol nem volt másodlagos pálya.** Ezek az országok a kommunista diktatúráról más rezsimitípusra váltottak át, és abban meg is maradtak mindmáig (2022-ig), vagy stabil, vagy pedig dinamikus egyensúlyban.

25. ábra. Ideáltipikus elsődleges rezsimpályák. Az A, B, C és D a 41. táblázatban szereplő utaknak felelnek meg.

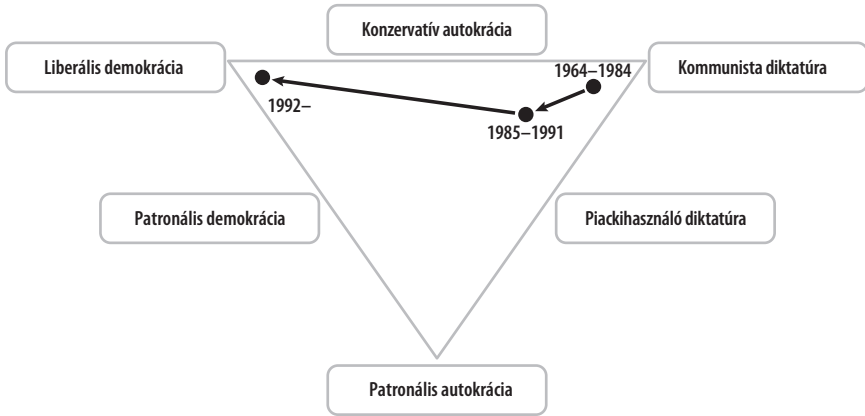

Észtország a stabil egyensúlyra való váltás példája, ami ez esetben a liberális demokráciát jelenti. A Szovjetunió összeomlása után, annak volt tagállamként Észtország 1991-ben nyerte vissza függetlenségét.¹ Ezt mutatja be a 26. ábra – az új pont 1992-ben kezdődött, és azóta is tart. Az ország figyelemreméltó **stabilitást mutatott egyfelől normatív és szabadpiac-orientált gazdaságpolitikája** tekintetében,² másfelől azzal, hogy **uralmi elitje nem-patronális és többpiramisos**, nagy számú politikai párttal és korlátozott hatalommal. 1992-ben új alkotmányt fogadtak el, és a választójogot egy népszavazás eredményeként kiterjesztették

a bejegyzett állampolgárokra.³ Az első években ez azt is jelentette, hogy az orosz kisebbség nagy hányadát kirekesztették a választásokból.⁴ 1996 óta azonban az országot a politikai szabadság legmagasabb kategóriájába sorolják a Freedom House éves jelentéseiben,⁵ és hasonlóan jó értékeléseket kapott a V-Dem projekt Liberális Demokrácia Indexében.⁶ Hale szerint Észtország a kevésbé patronalisztikus országok közé tartozik a posztkommunista régióban, és még a létező patronális tendenciákat is korlátozza a parlamentáris alkotmány.⁷

Mindamellett az észti átmenetet némely szerzők elitistának, sőt, „gyámságinak” minősítik, amire „jellemző a politikai elitek dominanciája a döntéshozatalban, valamint a társadalom abba az irányba való terelésében, amelyet az elitek tartanak szükségesnek a társadalom fejlődése és a nép java szempontjából”.⁸ Mindez mégsem eredményezett domináns pártrendszert,⁹ sem rendszeres korrupciót, sem pedig a hatalom kizárólagos birtoklását és a személyes vagyonosodást életcéljukká tévő oligarchák és poligarchák eluralkodását.¹⁰ A Freedom House jelentése szerint az észti média törvényileg védett, és lényegében mentes a nyílt politikai beavatkozástól: a média túlnyomó részben magántulajdonban van, és csak üzleti érdekeknek van alárendelve, nem pedig politikaiaknak (a Freedom House csak a „megnövekedett elkereskedelmiesedést és a rejtett reklámozást” jelölte meg problémaként).¹¹ A gazdaságot vállalkozók uralják versenypiacokon, nem pedig oligarchák. Természetesen ezek a vállalkozók lobbiznak, ennek reformja pedig régóta téma az észti politikában. Voltak korrupciós botrányok is – köztük a legsúlyosabb Villu Reiljan volt észti környezetvédelmi miniszteré, akit azért ítélte el az észti bíróság, mert mintegy 100 ezer euró (durván 35 millió forint) kenőpénzt kért, és egy földcsere-ügyben is pártja egy régi támogatóját részesítette előnyben.¹² Az ilyen esetek nagyságrendje természetesen eltörpül a korrupciós pénzek azon áramlása mellett, ami egy kapcsolati gazdaságban tapasztalható. Az észti politika nem kebelezte be a gazdaságot, nem növesztett fel saját erőből oligarchákat, és nincsenek informális patronális hálók és poligarchák sem. Az ellenzéki pártok erősek, a törvények alkalmazása normatív, az arányos választási rendszer következtében pedig az észti kormányok általában koalíciók, miközben a kormányok is gyakran váltják egymást.¹³

26. ábra. Észtország modellezett pályája (1964–2022).

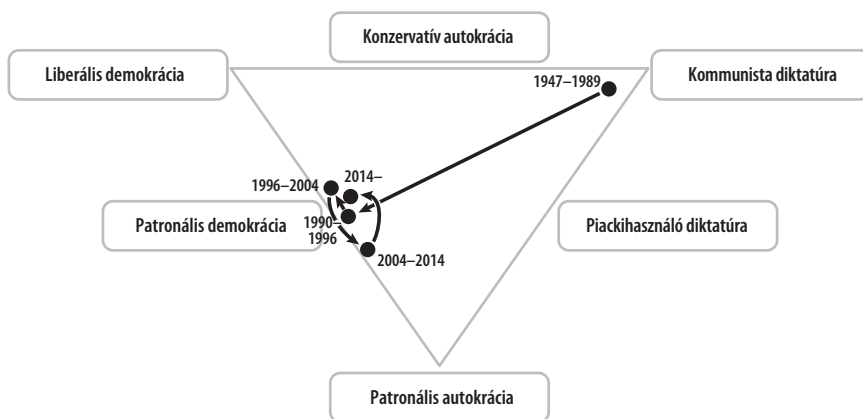
Ha mindehhez hozzávesszük, hogy az ország belső politikai dinamikája főleg az etnikai konfliktusokban gyökerezik,¹⁴ azon kívül pedig erősödőben van az identitáspolitika és a jobboldali populizmus,¹⁵ a tendenciáit tekintve **Észtország általánosságban nemigen különbözik a nyugati liberális demokráciáktól**. A fő különbség – s annak oka, hogy a modellezett pálya eltér az ideáltípustól – természetesen az, hogy posztszovjet országról van szó, azaz 1991 előtti fejlődése szorosan kötődött a Szovjetunióhoz. Olyannyira, hogy a 26. ábrán az első két pont a Szovjetunióhoz tartozik. A következőkben minden illusztrációnak használt posztszovjet ország esetében ugyanaz lesz az első két pont, az elsősorban Brezsnyev nevével fémjelzett korszak (1964–1984) kemény diktatúráját és a Szovjetunió felbomlásához vezető Gorbacsov-érát (1985–1991) jelezve. Ez utóbbi pontból indul ki a posztszovjet országok elsődleges pályája, mely Észtország esetében **rendszerváltás volt a liberális demokráciába és egy egyensúlyi helyzetben történő stabilizációba**.¹⁶

Románia: rendszerváltás patronális demokráciába

Míg Észtország a stabil egyensúly és a liberális demokráciára való váltás esetét példázza, **Románia olyan ország, ahol az elsődleges pálya a patronális demokrácia dinamikusan egyensúlyába vezetett.** Románia a diktatúra összeomlása és Nicolae Ceaușescu pártfőtitkár 1989-es kivégzése után a patronális demokráciához kezdett közeledni, és azóta is e körül az ideáltípus körül „rezeget”.¹⁷ Ezt mutatja a 27. ábra, rajta Románia modellezett rezsimpályájával.

27. ábra. Románia modellezett pályája (1964–2022).

A pálya első pontja a második világháborútól a rezsim összeomlásáig tartó időszakot (1947–1989) jelöli, amely rohamos kommunista államosítással kezdődött, s végig fennmaradt az állami tulajdon, a bürokratikus erőforrás-redistribúció és az állampárti bürokratikus patronalizmus dominanciája.¹⁸ Ezt Ion Iliescu elnöksége alatt, 1990-től 1996-ig átmeneti időszak követte, melynek jellemzője az intézményépítés, valamint a megosztott végrehajtó hatalmi rendszer létrehozása volt, melyben a köztársasági elnök és a miniszterelnök is fontos jogköröket kapott. Ez összeütközésekhez vezetett közöttük az 1990-es évek során: mint Magyarai megállapítja, „[az] Iliescu-elnökség időszakára rányomta bélyegét az elnök és a kormány ellenségeskedése; a legszélsőségesebb eset a Petre Roman miniszterelnökkel kiéleződő konfliktus volt. Ennek

utóhatásaként Iliescu elnök résztvevője, illetve kezdeményezője volt a kormány kieroszakolt megbuktatásának és a miniszterelnök leváltásának”.¹⁹ Már ebben a periódusban is láthatóvá vált tehát a versengő patronális hálók többpiramisos rendszerének kialakulása. Hale odáig megy, hogy Iliescut mint Románia „első patronális elnökét” írja le, aki azonban „nem avatkozott be jelentősen az 1996-os parlamenti vagy elnökválasztás menetébe, noha »hónapokon át kapta a figyelmeztetést«, hogy valószínűleg veszíteni fog”.²⁰ Mindez választási demokráciára utal, ahol a választások nem manipuláltak, de nem is tisztességesek, és azóta is ez a berendezkedés szolgáltatja a keretet az informális patronális hálók versengéséhez. „A két fő váltópárt egyike sem az, aminek mondja magát. A PSD mint a legbeágyazottabb (Iliescu továbbra is a párt tiszteletbeli elnöke) és a helyi kiskirályok hatalmára épülő formáció, minden csak nem szociáldemokrata, leginkább neoliberális és újjgazdagságpárti, következetlen és egyéni és kiscsoportos érdekeket követ. [...] Az »Új PNL« pedig sokszorosán elmentmondásos, egyáltalán nem liberális, de populistá/populáris és politikai filozófiájában tisztátalan párt. Harmadik erő pedig az etnikai alapon szerveződött RMDSZ, amely semmiféle ideológiát fel nem vállal, etnopolitizál. Az ideológiamentes pártok jelzik, hogy mindenik politikai formáció egyfelől elnéppártosodott, igyekszik mindenkit megszólítani, másfelől pedig tipikusan zsákmányszerző pártok, amelyekre egészében jellemző a »párt-patronátus«, az elérhető közéleti funkciók elosztásának hatalmával élnek, és élnek vissza mindannyian”.²¹

Az 1996 és 2004 közötti időszak – Victor Ciorbea (1996–1998), Mugur Isărescu (1999–2000) és Adrian Năstase (2000–2004) miniszterelnöksége alatt – volt mind ez idáig Románia legliberálisabb periódusa. Năstasét azonban utóbb két korrupciós ügyben is bűnösnek találták,²² s ez azt jelzi, hogy ebben az időszakban sem hiányoztak az informális gyakorlatokkal élő aktorok, de a formális intézményi korlátok erősek maradtak, és az aktorok nem voltak képesek egyszerűen csak áthágni őket. Ezt a sajátos-ságot illusztrálja Traian Băsescu 2004 és 2014 közötti elnöksége is. Egyértelműen az volt a szándéka, hogy egypiramisos hatalmi hálót épít ki, és patronális autokráciává alakítja át az országot.²³ Minthogy azonban nem volt a kezében tényleges hatalmi monopólium, erős ellensúlyokkal szembesült a formális intézményi környezet, kiváltképp az Országos Korrupcióellenes Igazgatóság

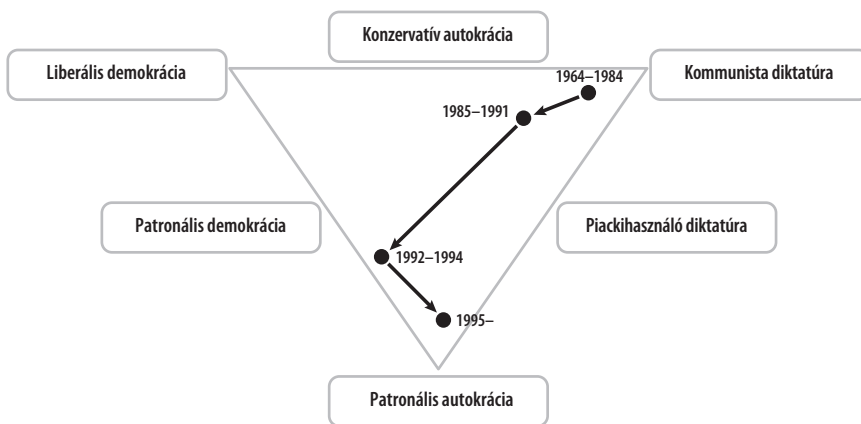
(DNA), az Országos Adóhatóság (ANAF) és a legfőbb ügyész irányából. Hivatali idejének végén már csaknem nyolcvan vizsgálat folyt ellene, és néhány ügyben a DNA és a legfőbb ügyészség hivatalosan vádat is emelt.²⁴ 2014 után, Klaus Iohannis elnöksége alatt az ország visszamozdult a patronális demokrácia kompetitívebb világába.²⁵

Mindezek a változások a patronális demokrácia dinamikus egyensúlyát illusztrálják. **Eltérően a stabil egyensúlytól, ahol a dinamika belső marad, és az ország nem mozdul el egy pontból, a dinamikus egyensúly velejárói az állandó oszcilláció, valamint a rezsimspecifikus vonások megváltoztatására irányuló próbálkozások.** Ezeket a mozgásokat határok között tartják a 69–70. tételben részletezett társadalmi és intézményi korlátok, főként a megosztott végrehajtó hatalom és az arányos választási rendszer, ami lehetővé teszi a politikai erők váltakozását a formális tisztségekben. Ezért Romániában és a hozzá hasonló országokban nem történt rendszerváltás a dinamikus egyensúlyhoz tartozó nagyszámú szekvencia ellenére.

Kazahsztán: rendszerváltás patronális autokráciába

Kazahsztán elsődleges pályája a **kommunista diktatúrából a patronális autokráciába** irányult (28. ábra). Hónapokkal az ország függetlenségének 1991. évi kikiáltása előtt Nurszultan Nazarbajev pártfőtitkárt köztársasági elnöknek nevezte ki a diktatúra törvényhozása. Később egyedül indult az ország első elnökválasztásán, és megkapta a szavazatok 95 százalékát.²⁶ A kommunista párt formálisan kettévált két utódpartra, a Szocialista Pártra és a Kongresszus Pártra: mindkettőt Nazarbajev kliensei vezették, míg ő maga formálisan független maradt. Nazarbajev azonban 1994-ig nem tudta formálisan stabilizálni hatalmát, vagyis sem a parlamentet nem tudta teljesen ellenőrizni, sem az uralmi elit némelyik, tetemes politikai és gazdasági erőforrások birtokában lévő tagját. Hale leírja, hogyan akadályozták meg a parlamenti képviselők Nazarbajev néhány törvényjavaslatának elfogadását, és hogyan kezdtek kompromatot gyűjteni ellene, miközben látszatra erős ellenfelei (köztük a Kongresszus Párt vezetője) már jelezték elnöki ambícióikat.²⁷

28. ábra. Kazahsztán modellezett pályája (1964–2022).

Nazarbajev 1994-ben arra használta a privatizációs folyamatot, valamint saját állami és elnöki jogköreit, hogy oligarchákat támogatva kiépítse informális patronális hálóját,²⁸ 1995-ben pedig egyoldalúan módosította az alkotmányt, és kiterjesztette saját jogköreit, miután az Alkotmánybíróság váratlanul kinyilvánította,

hogy a parlamentet törvénytelenül választották meg, és minden jogköre semmis.²⁹ Ettől az évtől kezdve Nazarbajev stabil egyensúlyú patronális autokráciát vezetett be. „Pártok fölötti” elnök maradt 1999-ig, amikor is ő lett újonnan alapított vazalluspártja, a Nur Otan főnöke, mely azóta is elnyert minden mandátumot a törvényhozási választásokon. Létezni léteznek ellenzéki pártok, a látkép azonban olyan, amit a patronális autokráciákban megszokhattunk, domesztikált pártokkal (mint az Ak Zsol és a Kazahsztáni Kommunista Néppárt) és marginalizált pártokkal (mint az Országos Szociáldemokrata Párt).³⁰ Kazahsztán gazdaságát Nazarbajev fogadott politikai családja irányítja. Hale arról számol be, hogy „Nazarbajev vezetésével az ország vagyonának nagyarányú összevonására került sor legbelső embereinek, köztük rokonainak az ellenőrzése alatt. Az egyik szembeötlő fejlemény az volt, hogy létrehozták a Szamruk-Kazina Nemzeti Jóléti Alapítvány nevű hatalmas holdingtársaságot, amelynek [...] legfelső hivatalos vezetőségében helyet kapott Nazarbajev veje, Timur Kulibajev. Egyes számítások szerint ez a szervezet az ország GDP-jének akár 45 százalékát is ellenőrizhette”.³¹

Egy ellenzéki weboldal karácsonyfaként ábrázolja Nazarbajev fogadott politikai családját, utalva az általa vezetett patronális piramisra.³² A sajtóban megjelent publikációk alapján a weboldal végigvezeti az olvasót a patronális hálón, melynek során az embernek rögtön feltűnik, hogy hányféle pozíció keveredik egymással: a csúcspatrónussal vérségi kapcsolatban lévők (mint a lányai) vannak együtt a vérségivé fogadott, kvázi-vérségi kapcsolatban lévőkkel (mint a KazTranszGaz, az állami tulajdonú olaj- és gázvállalat feje), és formális pozíciót betöltők (mint az igazságügyi miniszter) az informális pozícióban lévőkkel (mint Nazarbajev egyik bizalmasa). Ami a **patrónus udvartartását** illeti, a weboldal a karácsonyfa csúcsára Nazarbajev fivérét és első és második feleségét helyezi, valamint (formális) megbízottját, asszisztensét, középső lányát (aki a leggazdagabb nő Kazahsztánban) és a harmadik lányát (aki Kazahsztán legnagyobb fejlesztője). Ezeknek az aktoroknak a kiterjedt üzleti érdekeltségei rámutatnak, hogy mennyire jellemző a patronális szereplőknél a társadalmi cselekvés szféráinak szétválasztatlansága, miközben ezek az aktorok egyidejűleg a legkülönbözőbb formális és informális pozíciókat birtokolhatják.³³

Egyfelől úgy tűnt, hogy **Nazarbajevnek sikerült** az új körülményekhez alkalmazkodva **átlépnie a bürokratikus patronalizmusból az informális patronalizmusba**. Az uralma alatt fokozott kontroll alatt tartotta a legfontosabb politikai és gazdasági erőforrásokat, kiküszöbölt minden fenyegetést, és megtörte a potenciálisan veszélyes erőforrás-birtokosok autonómiáját.³⁴ Másfelől **az utód-lás problémája** elérte az idősödő csúcspatrónust, aki kénytelen volt – három évtizednyi országlás után, 2019-ben – lemondani. A lemondása előtti években létrehozták „A Nemzet Vezetője” pozíciót Nazarbajev számára, és megváltoztatták a többi címe egyikének, a „Kazahsztán Biztonsági Tanácsa elnökének” jogkörét. Törvény szerint a kinevezése mindkét pozícióra élete végéig tartott, és ezek a következőket biztosítják: (1) törvény előtti immunitás, azaz büntetlenség; valamint (2) vétőjogok és *de facto* végrehajtó hatalom a politikai döntéseket illetően. Azonban az elnökség formális pozíciójának feladása a végrehajtó hatalom megosztásához vezetett, ami szakadásokat hozott létre az egypiramisos patronális hálóban is. **Az új elnök, Kaszim-Zsomart Tokajev egy második erőközponttá vált**, kihívást intézve a létező egypiramisos rendszer felé egy saját, maga köré szervezett klienshálónak a létrehozásával. **A 2022 elején bekövetkezett kazahsztáni lázadás** különbözik a korábbi színes forradalmaktól: a cseppfolyósított gáz hirtelen áremelkedése által szított népi zavargások mögött nem versengő piramisok állnak, amelyek megpróbálnák visszaverni az éppen hatalmon lévő háló dominálási kísérletét, hanem egy új háló, amely az egy-piramisból szakadt ki számos elpártolás következtében. **Ahelyett, hogy a lázadások rendszerváltást hoznának, és az egypiramisos berendezkedést egy többpiramisos berendezkedéssel váltanák fel, valójában csupán elitcsere történik egy patronális autokrácia keretein belül.** Az egypiramisos rendszer csúcspatrónusát váltja le egy másik, Oroszország jelentős – és minden valószínűség szerint egyre növekvő – befolyásával.³⁵

Azért választottuk Kazahsztánt ennek az elsődleges pályának az illusztrálására, mert elsődleges pályájának vége, 1995 óta ez áll a legközelebb az ideáltipikus patronális autokráciához. **Más szovjet közép-ázsiai diktatúra-átalakulások viszont valahol a patronális autokrácia és a piackihasznló diktatúra között értek véget.** Mint Hale emlékeztet, „Türkmenisztánban és Üzbegisztánban [...] a Szovjetunió Kommunista Pártjának struktúrája

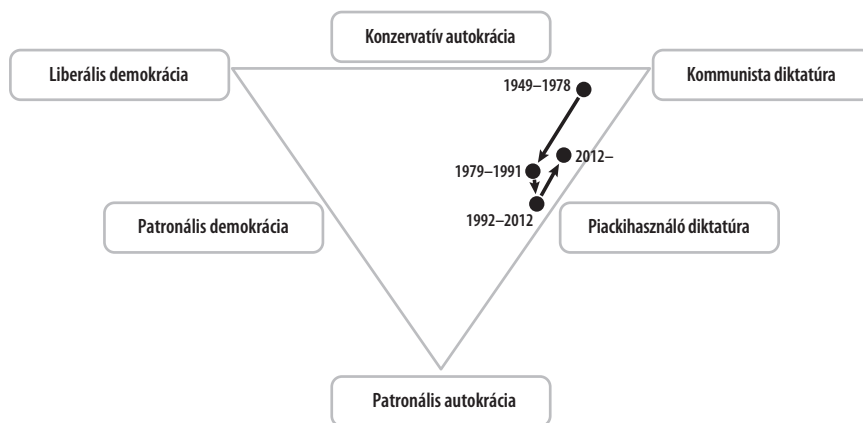
érintetlen maradt a peresztrojka utolsó szakaszaiban, és a helyi pártfőnökök uralma folyamatos volt a függetlenségbe való átmenet során; egyszerűen csak átnevezték a pártot”.³⁶

Hale a folytatásban ezeket a rezsimeket „hézagmentes diktatúráknak” hívja, hiszen nem engedélyezték valódi ellenzéki pártok működését. Türkmenisztán ráadásul 2008-ig megtartotta egy-pártrendszerét, és csak ezután hoztak létre domináns pártrendszert állelennzéssel. Ami a valódi ellenzékét illeti, „nem csak azt akadályozzák meg, hogy eljusson a szavazóurnáig. Ezekben az országokban módszeresen bebörtönzik, kínozzák vagy emigrációba kényszerítik, általánosabban véve pedig hathatósan megfosztják mindennemű fórumtól a nyilvánosan terjesztett nyomtatott sajtóban vagy elektronikus médiában, ahol a nézeteit nyilvánosan hirdethetné. [...] Míg más patronális elnöki rendszerek [...] jellemzője az ország lezárása, a kritikusok zaklatása és olykor bebörtönzése vagy (informális) száműzése, ezek közül még a lezártabbak (például Belarusz) sem közelítik meg a szisztematikus elnyomásnak ezt a szintjét, amely erősen emlékeztet a Szovjetunió viszonyaira – a kommunista ideológia nélkül”.³⁷

Kína: modellváltás piackihasználó diktatúrába

Kína a **kommunista diktatúrából a piackihasználó diktatúrába vezető modellváltás** paradigmaticus esete (29. ábra). Ezt részben az tette lehetővé, hogy az ország elsődleges pályája a Szovjetunió kivül, s így a demokratizáció harmadik hullámát elkerülve futott.³⁸ Ha időrendben, mint folyamatot nézzük a kínai fejleményeket, 1949-től kezdve, **Mao Ce-tung vezetése alatt** az ország közel állt az ideáltipikus (kemény) **kommunista diktatúrához**. Halála után, 1978-ban Teng Hsziao-ping lett Kína következő ún. „legfelsőbb vezetője”, s a Kínai Kommunista Párt ugyanebben az évben tartotta meg a XI. kongresszus történelmi jelentőségű harmadik plénumát, amely elindította Kínát a piaci liberalizáció útján.³⁹ A háromszögben az **1979-től 1991-ig** tartó pont a **hatalom decentralizációjának és a termelési struktúra kinyitásnak** az időszakát jelöli, a 88. tételben írtaknak megfelelően.

29. ábra. Kína modellezett pályája (1949–2022).

Teng 1992-es déli körútja után erőteljesebb liberalizálás és decentralizáció következett, és az ország a piackihasználó diktatúra egyensúlyi állapotában stabilizálódott.⁴⁰ Szelényi és Mihályi szerint „az 1980-as években Kína »kapitalizmust épített alulról felfelé« [...] és sokan Kína leggazdagabbjai közül – még a leggazdagabb kínaiak korai 2000-es évekbeli listáin is – alacsony sorból

jöttek (mint a Liu fivérek vagy a Jang dinasztia). **Még akikre lát-szólag illik is a politikai kapitalista képe (mint Rong), azok se voltak politikai kapitalisták abban az értelemben, ahogy azt a posztkommunista Oroszországból ismerjük**” (kiemelés tőlünk).⁴¹ A gazdasági elit beágyazottságát mutatják a nagyvállal-kozók, akik vagy pártkapcsolataik révén gazdagodtak meg, vagy legalábbis pártprotekcóra volt szükségük a működéshez – azon-ban többen a leggazdagabb kínaiak közül is, mint Jack Ma, inno-vatív informatikai vagy más technológiai iparágakból szerezték a vagyonukat. Újabban pártszervezeteket telepítettek a külföldi és hazai tulajdonú magáncégek 60–70 százalékához, és arra is volt példa, hogy a nagy magáncégek vezetőit kooptálták az állampárt-ba.⁴² Ezeket azonban úgy kell tekinteni, mint garanciákat, azaz a párt lehetőségeit a beavatkozásra, melyek a legális felelősséget a pártállam szubsztantív-rationális céljai (az ún. „pártetika”) je-gyében viselt felelősséggel egészítik ki. Még ha többen közülük be is lépnek a kínai kommunista pártba, a helyi vállalkozók a tevékenységükben jelentős autonómiát élveznek, nem úgy, mint az állami vállalatok vezetői a rendszerváltás előtti kommunista diktatúrákban.⁴³

Másfelől a média és a kultúra súlyosan korlátozva van Kínában, a Kínai Kommunista Párt pedig valódi állampártként viselkedik, amely uralja a politikai szférát.⁴⁴ Bár a embereknek névlegesen van hozzáférése az internethez, a „kínai nagy tűzfal” sokfajta cenzúrát és tartalomszűrést alkalmaz, hogy ellenőrizze az ország internetforgalmát.⁴⁵ A kínai pártállam nem engedi a szabad hozzáférést olyan webhelyek számára, mint a Google vagy a Facebook, melyeknek csak kínai változatai elérhetők. Ezenkívül amellet, hogy betilthatja bármely helyi honlapot, a párt társadalmi kre-ditrendszert vezetett be, hogy szankcionálja a nem megfelelőnek tartott magatartást, beleértve a nem elfogadott nézetek kifejezé-sét.⁴⁶ Ezzel a formailag kevésbé elnyomó kínai állam a gyakorlat-ban újból feltámasztja az öncenzúra kommunista diktatúrákban működő rendszerét, hiszen az alattvalók egzisztenciális helyze-tére közvetlen kihatással van, hogy az állam helyesli-e a vélemé-nyüket, vagy sem. Egyesek Kínát – az újonnan fejlesztett, „big data”-alapú internetes ellenőrző rendszerei és az ún. társadalmi kreditrendszer okán – már mint „mindenkit megfigyelő állam” (*surveillance state*) és „**digitális totális állam**” írják le.⁴⁷ A *Journal of Democracy* című folyóirat „The Road to Digital Unfreedom”

(Út a digitális rabszolgaságba) című különszámában Xiao Qiang kifejti, hogy „a kínai állam egy sor mechanizmust hozott létre, amelyek azt célozzák, hogy érvényesítse uralmát a kibertérben. Ugyanakkor egyre inkább összekapcsolja a megfigyelés és kényszer kiterjedt fizikai infrastruktúráját a legmodernebb digitális technológiákkal. [...] Az információ befolyásolása és az erőforrások aszimmetriája révén az állami szervezetek és a velük együttműködő cégek képesek ezeket az innovatív technológiákat az egyszerű polgárok manipulációjának eszközévé tenni. Az adatbányászat, a »big data« például felbecsülhetetlen forrás az előrejelzések szempontjából. A hivatalnokok erőforrásként támaszkodhatnak erre a képességre, hogy számítsanak a tüntetésekre, sőt, az online közvélemény nagyobb hullámaira is, ami lehetővé teszi, hogy megelőzzék a tiltakozást, és előre eltiporják az ellenzéket. Az adatbányászat másik alkalmazásaként a [kínai] hatóságok azon dolgoznak, hogy egyetlen országos kreditrendszerbe [...] egyesítsenek egy széles körű, hatalmas adatmennyiséget, amely minden egyes ember viselkedését értékelné az országban. Ez az 1984 szerzője, George Orwell tollára méltó újítás lenne. Ahogy a *Wired* magazin írta, az új generációs kínai társadalmi megfigyelés lehet a pont, ahol »a Big Data összejön Big Brotherrel«, az orwelli Nagy Testvérrel.⁴⁸ Míg a modern autokráciák már felhagytak az elnyomás véres módszereivel, a „big data” és az információtechnológia együttesének ez a fokú hatékonysága **a diszkrecionális büntetés teljesen új szintjeit teszi lehetővé a közvetlen erőszaktól az egzisztenciális kiszolgáltatottság felé vezető úton.**

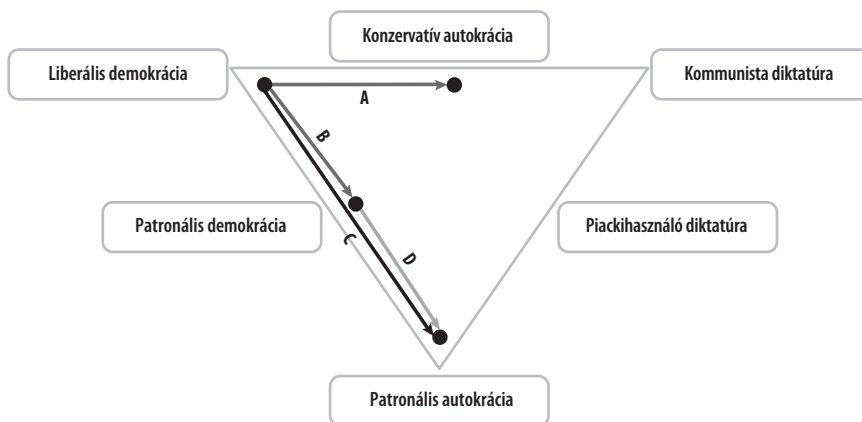
A társadalmi kreditrendszer kiépülése már az utolsó ponthoz tartozik a háromszögben, amely visszalépést jelez a diktatúra felé: **Hszi Csin-ping alatt 2012 óta erős centralizálás következett be.**⁴⁹ Heilmann úgy értelmezi Hszi reformjait, mint a „válság-üzem-módhoz” való visszatérést: az erősebb diktatórikus működés átmeneti újra-bevezetését egy rendkívüli helyzet elhárítására. Mint írja, Hszi „szemlátomást úgy érzékelt, hogy Hu Csin-tao főtitkársága alatt (2002–2012) a Politikai Bizottság döntéshozatali és lojalitásválsága, illetve a Kommunista Párt korrupciós és szervezeti válsága veszélyes szintet ért el [...]. Ezért a szervezeti stabilitás [...] elérésének legbiztosabb módja a politikai hatalom koncentrációja és a centralizált döntéshozatal, a szervezeti és ideológiai fegyelem, a kiterjedt korrupcióellenes intézkedések bevezetése és a párton belül mindennemű frakció vagy klikk létrejöttének

megakadályozása, a nyugati értékek és elgondolások elleni kampánnyal összefonódva”.⁵⁰ A háromszögben ez az ideológiavezéreltség dominanciaszekciójába történő elmozdulást jelenti, valamint közeledést a bürokratikus erőforrás-redisztribúcióhoz és a totalitárius uralomhoz. Ez azonban még mindig nem egy másodlagos pálya, azaz nem (kezdődő) modellváltás a kommunista diktatúra irányába. Hszi reformjai a piackihasználó diktatúra logikáján belül maradnak, és fő céljuk a kapcsolati piac-redisztribúció visszaszorítása az „elmaffiásodás” elkerülése végett (91. tétel), nem pedig a piaci koordináció arányának csökkentése az ország piacain. Kína évtizedek óta kihasználja a piacot, és tisztában van az előnyeivel; a megreformált nómenklatúra nem fogja lebontani a reformokat, nem tér vissza ahhoz a berendezkedéshez, amelyre csak az erősebb kontroll volt jellemző, de a robusztusabb gazdaság vagy társadalmi legitimáció nem. **Hszi reformjainak lényege a bürokratikus patronalizmus megerősítése az informális patronalizmus letörése végett, nem pedig a visszatérés a kommunista diktatúrához.** Ezért Kína a piackihasználó diktatúra példája marad.

Csehország: visszarendeződés a patronális demokrácia felé

A rendszer- és modellváltást jelentő elsődleges pályák után **áttérünk a másodlagos pályákra**, amelyeket szintén négy országgal fogunk illusztrálni. Ezek a pályák kivétel nélkül **demokratikus visszarendeződést** jelentettek, azaz a demokrácia valamely modelljétől vezettek patronális és/vagy autokratikus irányba (119. tétel). A háromszögben ez a bal oldaltól való elmozdulást jelent vízszintesen vagy „lefelé”, azaz a konzervatív autokrácia vagy a patronális demokrácia, illetve autokrácia irányába. Mindezt a 30. ábra – a 42. táblázat alapján felcímkézett nyilakkal – szemlélteti.

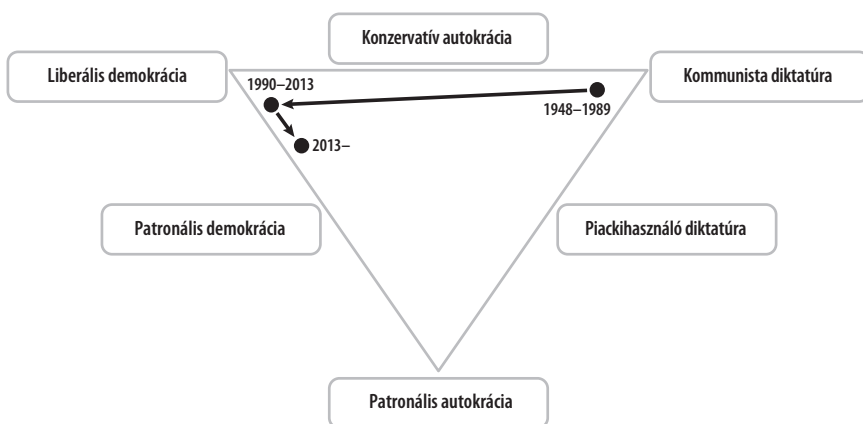
30. ábra. Ideáltípusú másodlagos rezsimpályák. Az A, B, C és D a 42. táblázatban szereplő utaknak felelnek meg.

Csehország egyike a térség azon országainak, ahol viszonylag sokáig állt fenn a liberális demokrácia az modell- vagy rendszerváltás kísérlete nélkül (31. ábra). Az **1989.** évi, ún. bársonyos forradalom után Csehország (illetve akkor még Csehszlovákia) a térség legcsekélyebb patronális örökségű országai közé tartozott,⁵¹ s ez a parlamentáris alkotmánnyal együtt⁵² **élénk, de stabil demokratikus rezsime**t eredményezett. A stabilitás egyértelműen kiderült a Freedom House értékeléseiből,⁵³ valamint a V-Dem indexeiből,⁵⁴ míg az élénkség megmutatkozott a gyakori kormányváltásokban is, beleértve a pártrendszer majdnem teljes lecserélődését 2010-ben.⁵⁵ Tény, hogy a pártokat azzal vádolták: csak laza szálak fűzik

őket a tömegekhez,⁵⁶ és annál erősebbek a gazdasági elithez,⁵⁷ Hanley és Vachudova leírása szerint pedig az ún. „regionális keresztapák”, oligarchák és „kisebb korrupst üzleti csoportok, amelyek – ez viszonylag több nyilvánosságot kapott – foglyul ejtették a fontosabb cseh pártok területi szervezeteit, növekvő politikai befolyásra tettek szert a 2000-es évtized közepén. [...] Elvárják tőlük, hogy érvényesítsék érdekeiket [...], lobbisták és ügyvédek szolgáltatait felhasználva a vagyonvédelmi ágazatban, vagy zsebből fizetve civil szervezeteket (NGO-kat), politikusokat és pártokat”.⁵⁸ Sok esetben pártokat és a helyi szervezeteiket hekkelték meg ún. „holt lelkekkel”, vagyis magángazdasági aktorok politikai strómanjaival, akik a pártokba belépve az oligarchák érdekei szerint igyekeztek eltéríteni a párton belüli szavazásokat és döntéshozatalt.⁵⁹

31. ábra. Csehország modellezett pályája (1964–2022).

Bár az oligarchák a jelentős közhatalommal rendelkező pártokat célozták meg, lényegében „alulról privatizálva” őket,⁶⁰ az ilyen tevékenység a mi fogalmaink szerint leginkább a lobbizás és a haveri korrupció kategóriájába tartozik, miközben nem jelennek meg a felülről indított korrupció tipikus mintázatai. A csehországi informális hálózatok nem-patronális, alulról szerveződő és többpiramisos jellege egyértelműen kirajzolódik Michal Klíma politikatudós átfogó elemzéséből is. Mint az *Informal Politics in Post-Communist Europe* (Informális politika a posztkommunista Európában) című könyvében írja, a cseh politikai életre a „kliens–kliens” viszonyok, azaz a nagyvállalkozók és pártemberek közötti kölcsönösen előnyös szövetségek a jellemzők.⁶¹ Az országos szintű

haveri hálózatok a szférák összejátszását idézik elő, mivel a politikai aktorok meghatározóvá válnak a piaci cselekvésben, a gazdasági aktorok pedig a politikai cselekvésben. Klíma szavaival: „E körökön belül zárt ajtók mögött hozzák a döntéseket a legkülönbözőbb informális szívességek cseréjéről. Túl a legnagyobb belső tenderek és az uniós alapokból indított projektek klasszikus leosztásán, ezek a hálózatok döntenek a kormány választás utáni összetételéről vagy éppenséggel a kormány megbuktatásáról is.”⁶² Azonban az állam teljes foglyul ejtésének, illetve a korrupció 78. tételben bemutatott, felülről indított változatainak a hiánya azt jelzi, hogy **az uralmi elit mint olyan nem volt uralkodó mértékben alárendelve az elitérdek, azaz a hatalomkoncentráció és a vagyonfelhalmozás elvének**, a civil társadalom és a formális intézmények pedig egyaránt erősek maradtak. Ezért az 1990 és 2013 közötti pont közelebb áll a liberális, mint a patronális demokráciához.

2013-ban azonban **Andrej Babiš**, aki „Csehország fél tucat milliárdos oligarcha-»családja«” egyikének a tagja,⁶³ elhatározta, hogy beszáll a politikába. Az ANO (IGEN) nevű, alig két évvel korábban alapított vazalluspárt bejutott a cseh parlamentbe Babiš hatalmas üzleti és médiabirodalmának támogatásával,⁶⁴ és a szociáldemokraták koalíciós partnere lett. Babiš ebben a kormányban a pénzügyminiszter tisztségét töltötte be 2017-ig, amikor is sikerült kisebbségi kormányt alakítania, melynek ő maga lett a miniszterelnöke.⁶⁵ Bár az ANO **híján volt a hatalmi monopóliumnak**, Hanley és Vachudova szerint **sikerült kellő hatalmat gyűjtenie az államigazgatásban, illetve az állami vállalatokban, a rendőrségnél, a titkosszolgálatoknál, a gazdaságban és a médiában**. „Babiš és ANO-beli párttársai a kormányzati tisztségeik révén olyan hatalomhoz jutottak, hogy már formálhatták azokat az intézményeket és intézkedéseket, amelyek a gazdasági aktorokat szabályozzák. A Pénzügyminisztérium irányítójaként 2014–2017-ben Babiš azokat az állami testületeket is irányíthatta, melyeknek feladata a cseh vállalkozások pénzügyi tevékenységének felügyelete és az adótörvények betartásának ellenőrzése volt. Ezzel Babiš információhoz juthatott politikai és üzleti konkurenseiről, és így – potenciálisan – befolyáshoz felettük. [...] A Babiš államhatalommal való visszaélései körüli aggályok fókuszában másfelől a rendőrökhöz, ügyészekhez és a titkosszolgálatokhoz fűződő kapcsolatait⁶⁶ álltak, és mindaz, ami ezekből a kapcsolatokból

következhet a joguralom megőrzésére nézve. [Mi több,] régóta sokaknak feltűnt, hány volt magas rangú rendőr- és titkosszolgálati tiszt kapott állást az elmúlt két évtizedben az Agrofert [Babiš fő cége] biztonsági részlegénél vagy a holding valamelyik vállalatának élén [...]. Babiš arra használta az Agrofertet, hogy kritikus tömegben halmozzon fel olyan személyeket, akik képesek az állami információval történő visszaélésre és állami tisztségviselők megszarolására. Ezek a személyek aztán az ANO felemelkedésével zökkenőmentesen léptek át a pártpolitikába és a kormányzatba.⁶⁷ A szerzők ezután beszámolnak arról, hogy Babiš a jelek szerint arra használta hatalmát, hogy állami pénzügyi vizsgálat belengetésével fenyegetse meg Jan Klenort, az *Echo24* online napilap (amit Babiš ellenséges kiadványnak tartott) legfőbb befektetőjét.⁶⁸ Azzal is megvádolták, hogy csalással közpénzeket irányított át a saját vállalkozásába; ez 2019-ben az ország rendszerváltás utáni történetének legnagyobb tüntetéseit váltotta ki.⁶⁹

Egyrészt az, **hogy egy oligarchából poligarcha lesz, és a gazdasági vállalkozását politikai vállalkozássá alakítja, egyértelműen az informális patronalizmus irányába tett lépés**, ahol a végrehajtó hatalom fejét az elitérdek elve mozgatja. Másrészt viszont Csehországban a visszarendeződés csak a patronális demokráciáig vezetett el. Bár Babiš igyekezett patronalizálni a közigazgatást, a formális fékeket és ellensúlyokat nem támadta annak ellenére, hogy a rezsimszintű kontrollmechanizmusok meglehetősen aktívak voltak (a cseh rendőrség nyomozást folytatott Babiš ellen, és 2017-ben mentelmi jogától is megfosztották).⁷⁰ Valóban, amit tett, hogy az államot próbálta saját hálózata erősítésére, illetve az ellenfelei háttérbe szorítására használni – pont, ahogy a versenytársait szokták a patronális demokráciák hatalmon lévő főpatronusai. Emiatt elképzelhető, hogy rivális oligarchák hálózatai is beszállnak a pártversenybe, növelve a patrónuspártok számát és közelebb tolvá az országot a patronális demokrácia modelljéhez. A népi ellenállásra építő politikuspártok azonban hosszú távon megakadályozhatják ezeket a fejleményeket, az autokráciába való visszarendeződés pedig elképzelhetetlen a politikai hatalom monopóliuma nélkül, illetve erős autonóm oligarchák, formális intézmények és civil társadalom jelenlétében. Ezt az elméletből következő sejtést támasztja alá az a tény is, hogy **Babiš megbukott a 2021-es választásokon**, ellenzékbe szorulva a patronális hálójával együtt.

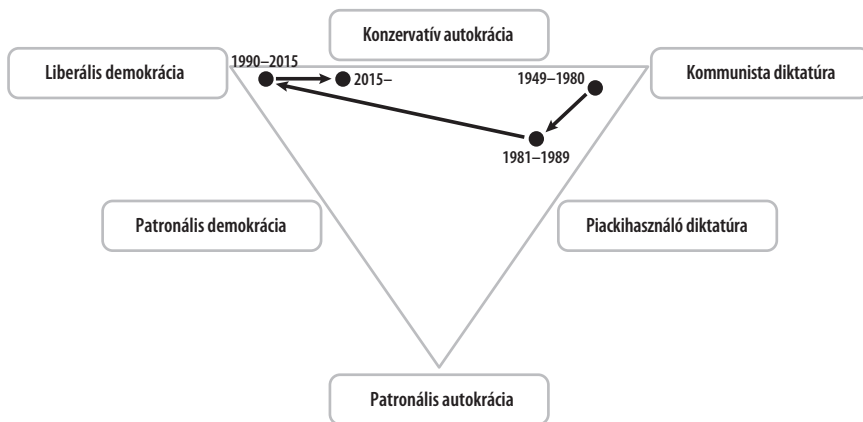
Lengyelország: visszarendeződés a konzervatív autokrácia felé

Bár **Lengyelország** képviseli a posztkommunista térségben az egyetlen **konzervatív autokratikus kísérletet**, egészen 2015-ig stabil liberális demokrácia volt (32. ábra). Korábban, 1949 és 1989 között kommunista diktatúra volt, ami az 1980-as években kezdett felpuhulni.⁷¹ Azon túl, hogy az országban erősebb volt a „második gazdaság” a maga megtúrt magánvállalkozásaival, a gdański hajógyárból Lech Wałęsa vezetésével elinduló Szolidaritás mozgalom már nem csak egy párhuzamos társadalom, hanem egy párhuzamos politikai hatalom megtestesítője is volt. Alig néhány évvel az 1981 végén bevezetett hadiállapot életbe lépése után a mozgalom meghatározó szerepet játszott a civil társadalom újjáéledésében. A Szolidaritás nemcsak a nagysága (10 millió tag), hanem a heterogenitása miatt is egyedülálló mozgalom volt a régióban. Tömörítette a világnézetileg különböző, eltérő társadalmi helyzetű egyéneket és csoportokat, és erősen támogatta a katolikus egyház, valamint az egykori krakkói érsekből pápává választott II. János Pál is.⁷² Ilyen konstelláció az összes többi szocialista országban elképzelhetetlen volt, még ha léteztek is reformkommunista diktatúrák a nyugati-keresztény történelmi régióban.

1989-ben a lengyel „alkotmányos forradalom” keretei között tárgyalások folytak az uralkodó kommunista párt és az ellenzéki politikai szereplők között. A tárgyalásokba a kommunista pártnak a realitásokkal számoló csoportja volt hajlandó belekompromittálódni, akárcsak Magyarországon. Egyik országban sem az átmenet vagy a rendszerváltás céljával, hanem mert a gazdasági válság olyan intézkedéseket tett szükségessé, amelybe a változtatások legitimitása érdekében jobbnak látták bevonni az általuk gyengének tartott ellenzéket. Ám e folyamat úttörőjeként a széles tömegbázisra támaszkodó Szolidaritás mint a rendszerkritikus politikai szereplők gyűjtőmozgalma – a katolikus egyház közvetítésével – tárgyalta a hatalommal. Miután 1989 nyarán sor került a keleti blokk első demokratikus választására, a Szolidaritás mozgalomból több párt is alakult, míg maga a Szolidaritás valódi szakszervezetként kezdett működni.⁷³

32. ábra. Lengyelország modellezett pályája (1949–2022).

Az 1990–2015-ös időszakban három jobboldali vagy jobbközép kormány hajtott végre radikális, sokterápiás reformokat, melyek célja az volt, hogy a piaci koordinációt tegyék a gazdaság domináns mechanizmusává.⁷⁴ Az első sokterápiát a Mazowiecki-kormány pénzügyminisztere, Leszek Balcerowicz vezényelte le 1990-ben, amely segítségével relatíve gyorsan sikerült áttérni az államszocialista hiánygazdaságból a magántulajdonon alapuló piaci versenyre. A második sokterápiát a Buzek-kormányhoz (1997–2001) köthetik, amelyben Balcerowicz miniszterelnök-helyettes és pénzügyminiszter volt. Ekkor négy nagy területen: az oktatásban, a nyugdíjrendszerben, a közigazgatásban és az egészségügyben jelentős reformokat vezettek be. Végül pedig a PiS (Jog és Igazságosság, Jarosław Kaczyński pártja) első, 2005–2007-es kormányzása alatt újabb radikális átalakításokra került sor az adórendszerben, valamint a korrupció elleni harc, az átvilágítás és a titkosszolgálatok „megtisztítása” érdekében. A 2005 és 2007 között kormányzó PiS és a 2007 és 2015 között kormányzó Polgári Platform vezető politikusai, értelmiségi-szakértői gárdái mind örökösei a Mazowiecki- és a Buzek-kormánynak. A lengyel jobboldal kezdetektől fogva a szabadpiac és a kapitalizmus híve. Még azután sem változtattak ezeken az alapelveken, hogy lényegében mind a Mazowiecki-, mind a Buzek-kormány súlyos vereséget szenvedett.

Bár Kaczyński 2015-ben autokratikus kísérletbe kezdett a PiS-szel,⁷⁵ lévén hiányzik a gazdaságban az állami intervencionizmus legitimitása, és nincsenek számottevő súlyú oligarchák és poli-

garchák sem, **Lengyelország demokratikus visszarendeződése nem egy patronális rezsimhez, hanem a konzervatív autokrácia felé vezetett.** Kaczyński, akinek 51%-os többsége van a parlamentben (azaz nincs politikai hatalmi monopóliuma), az ideológia-végrehajtás elvének alárendelve politizál: az ő szemével nézve a hatalom koncentrációja kéz a kézben jár a „nemzeti-keresztény” értékrend hegemonná tételének törekvésével. A rendszer inkább **ideológiavezérelt**, s „következetlenségei” nem 180 fokos fordulatok sokaságát jelentik, mint például Magyarországon. Kaczyński ideológiájából következik, hogy ellenségként tekint az egyén autonómiájára épülő liberális értékvilágra, mivel a nemzet, a kollektív lengyelség érdekeit feljebbvalónak tartja az egyén érdekeinél. A gazdaságban ez abban nyilvánult meg, hogy a fejlesztés fő eszközeiként a központi szabályozást és az állami beruházást részesítették előnyben a külföldi működő tőke behozatalával szemben, s mindezt gazdasági xenofóbia és „lopakodó újraállamosítás” kísérte.⁷⁶ Mégsem történt posztkommunista tulajdonújraosztás, és nem jelent meg egy új tulajdonosi réteg sem. Nincsenek a belső körhöz tartozó „Kaczyński-oligarchák”, sem olyanok, akiket módszeresen építettek fel menedéknyújtással. A tényleges döntéshozó centrum is a formális intézmények keretein belül marad, ahol Kaczyński a PiS elnökeként foglalja el a hatalmi piramis csúcsát. Kaczyński uralmának furcsasága, hogy megelégszik az egyszerű képviselőséggel, és nem akar miniszterelnök lenni.⁷⁷ De továbbra is a párt formális intézményi környezetén belül cselekszik, és nem hoz döntéseket olyan ügyekről – például a személyes vagyonfelhalmozásról –, amelyekkel túlnyúlna a formális jogköreire. A hatalmi piramis lojális tagjai jutalmazásának tárgyát hivatal és nem vagyon képezi, a gazdaság – Kaczyński ideológiájával összhangban – nincs patronalizálva, az állam pedig csak bizonyos szegmensekben terjesztette ki tulajdonát.

A lengyelországi konzervatív autokratikus kísérlet meghiúsításának a demokrácia mai intézményes keretei között is jelentős esélyei vannak. Ezt szolgálja az arányos – tehát az alkotmányos túlhatalom kialakulását megakadályozó – választási rendszer,⁷⁸ a hatalommal szembeni ellenállás társadalmi tradíciói, e tradíciókhoz visszanyúló civil mozgalom, az ellenzéki erők derékhadát alkotó mérsékelt jobboldali és liberális pártok léte, a pártpolitikai palettán a PiS jobbszélre szorulása, az önkormányzatok nyújtotta

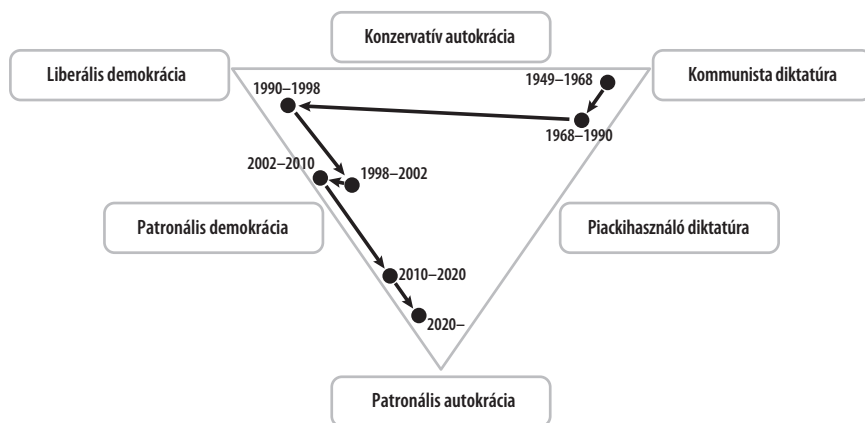
politikai sokszínűség, illetve a szabad véleménynyilvánítás szilárd médiaplatformjai. Ugyanakkor a magyarországihoz hasonló forgatókönyv megvalósulását gátolja maga a PiS jellege, személyi összetétele, elvei és programja, illetve az egész lengyelországi jobboldal hagyománya és jelene is. A PiS jelen formájában nem alkalmas arra, pontosabban számos körülmény és összetevő hiányzik ahhoz, hogy a háromszögben lefelé irányuló harmadlagos pályát kövessen.⁷⁹

A sorozatos kritikák és az EU által megindított jogállamisági eljárás ellenére Lengyelország növelni tudta a politikai súlyát Európában és a NATO-ban az Ukrajna 2022-es orosz inváziójára adott reakciója nyomán. A Három Tenger Kezdeményezés (amelyet Lengyelország, Románia és – partnerorszádként – Ukrajna dominál) egyre inkább regionális tényezővé növi ki magát, háttérbe szorítva a V4 szövetséget, amely gyakorlatilag összeomlott, miután Orbán az invázióra putyinista módon, az ukránok iránti szolidaritást megtagadva reagált. Orbán a V4-eket mindig is az EU-n belüli zsaroló szövetséggként látta, és saját magát igyekezett vele pozicionálni a nemzetközi politikai térben; ezzel szemben a Három Tenger Kezdeményezés nem egy zsaroló szövetség, hanem egy valódi politikai-gazdasági-katonai együttműködés csírája, Kaczyński pedig Lengyelországot pozicionálja, nem saját magát. A perszonalizmus hiánya a lengyel konzervatív rezsím jellemzője is, amely egyúttal azt is megkönnyíti, hogy Lengyelország végül is megtegye majd a szükséges lépéseket, hogy megfeleljen az EU demokráciakritériumainak. Szemben ugyanis Orbánnal és az ő fogadott politikai családjával Kaczyński és a párttársai nem korrump bűnözők, akik a rendszerükbe, mint büntetlenségük biztosítékába kapaszkodnának.

Magyarország: visszarendeződés liberális demokráciából patronális autokráciába

Magyarország pályája alighanem a „leghosszabb” posztkommunista országok között abban az értelemben, hogy két rendszerváltáson is átment: **kommunista diktatúrából liberális demokráciába (elsődleges pálya) és liberális demokráciából patronális autokráciába (másodlagos pálya)**. Ez látható a 33. ábrán az 1949 és 1968 közötti ponttól, az erőltetett kollektivizálással és iparosítással kísért kemény kommunista diktatúra időszakától kezdve.⁸⁰ 1968-ban bevezették az új gazdasági mechanizmust (ÚGM), ami egyszerre jelentett decentralizációs, ár- és bérliberalizációs reformokat, valamint a téesz-melléküzemágak és a háztáji gazdaságok kiterjedt rendszerének kialakulásának kezdetét. Az ÚGM eredménye egy puhább, reformszocialista modell volt, amit „gulyáskommunizmusnak” is neveztek.⁸¹ Ennek révén növekedett a munkások jövedelme, és enyhült a tervgazdaság merevsége. Az első és a második gazdaság ellenőrzött egymás mellett élése valójában egy lépést jelentett a piackihaszoló diktatúra felé – Kínát pedig úgy is tekinthetjük, mint ezeknek a korai szocialista reformoknak az érett követőjét.⁸²

33. ábra. Magyarország modellezett pályája (1949–2022).

Magyarország volt Lengyelország mellett a másik állam, ahol békés rendszerváltás és **diktatúra-visszavonulás zajlott le. 1989 tavaszán** létrejött a kommunista párttal egységesen tárgyalni

képes **Ellenzéki Kerekasztal**.⁸³ A tárgyalások folyamán a reformkommunistáknak már nem volt módjuk a lengyel Szejm mintájára a politikai verseny alól kivont garantált hatalmi bázist biztosítani, hanem az ahhoz hasonló jogosítványokkal egy középerős köztársasági elnöki pozíciót kívántak felruházni. Az MDF és a reformkommunisták közötti erre vonatkozó különalkut az SZDSZ által kezdeményezett 1989 végi népszavazás akadályozta meg, s került sor 1990 tavaszán az első szabad választásra. A kilencvenes években Magyarországot a demokratizáció éllovasának tekintették, amibe beletartozott mind a gazdaság liberalizációja, mind pedig az erős formális intézményi keretek (az Alkotmánybíróság, a versengő pártrendszer és a parlamenti váltógazdaság) megteremtése.

Orbán Viktor és pártja, a Fidesz először 1998-ban került hatalomra. Célkitűzéseit a „több mint kormányváltás, kevesebb mint rendszerváltás” kampányszlogenben foglalta össze, más fideszesek pedig „egész pályás letámadásról” beszéltek.⁸⁴ A szlogen jól foglalja össze, ami ténylegesen történt: **modellváltás liberális demokráciából patronális demokráciába.** Ez azonban nem egyszerű visszarendeződés volt, hanem része egy erőteljes autokratikus kísérletnek, melyhez hozzátartozott a politikai szférában a formális intézmények autonómiájának megtörése, a gazdaságban pedig egy informális patronális háló kiépítése Simicska Lajossal a középpontban (akit az adóhivatal vezetőjének is kineveztek 1998–99-ben). Orbán sikerrel is járhatott volna, ha kétharmados többsége van, azaz rendelkezik a politikai hatalom monopóliumával.⁸⁵ Így viszont a demokratikus intézmények, bár erodálódtak, de alapvetően fennmaradtak az ország alkotmányának, valamint az alapjogokat és alapintézményeket szabályozó törvények kétharmados voltának köszönhetően.

Orbánt 2002-ben legyőzte a szocialista-liberális koalíció, ez azonban nem jelentett visszatérést a liberális demokráciához. Érdemes ezzel az időszakkal kicsit részletesebben is foglalkozni, mert a magyar demokrácia 2002 és 2010 közötti működése kiváló illusztrációja egy olyan, egyenlőtlen patronális versenynek, amiből hiányzik a stabil patronális demokráciák dinamikus egyensúlya [→ 4.4.2.1.], s ami emiatt egyszersmind össze is omlott, és átadta a helyét egy patronális autokráciának. Először is a Fidesz megtartotta informális dominanciáját az ügyészségen, az Állami Számvevőszéken és az Alkotmánybíróságon, Sólyom László köztársasági elnök pedig – bár formális jogkörei gyengék voltak – ideológiai alapon közelebb állt a Fideszhez, mint a

kormánykoalícióhoz. **Ebben az időszakban vált széleskörűvé a populizmus** is, melynek eredménye az ún. „hideg polgárháború” lett: mindkét oldal illegitimnek nyilvánította a másikat (főleg a Fidesz a kormányzó MSZP-t), és mindkét oldal úgy kommunikált, hogy a „mieink” minden ballépése megbocsátható annak fényében, hogy az „övéik” hatalomra jutása fenyeget (főleg az MSZP félt Orbántól).⁸⁶ A hidegháborús stratégia ugyanakkor megfért a „politikai realitások” és „gazdasági kényszerek” figyelembevételével, a pártfinanszírozás illegitim eszközeinek konszenzusos gyakorlatával. A mindenkori „70–30” azt jelentette, hogy a közösen megszerzett (vagy egyszerűen tudomásul vett) illegitim bevételekből a kormánypártok 70, míg az ellenzék 30 százalékkal részesedett.⁸⁷ A „lövészárók-barátság” mintáit idéző együttműködésben azonban kormányoldali aktorok kevésbé voltak fegyelmezettek, és kevésbé voltak egyöntetűek az indítékaik. Egyrészt saját szakállra adóztató kincstárnokok vagy lokális oligarchák (minigarchák) mozogtak a korrupciós jövedelemmel kecsegtető terepen, másrészt a Fidesszel való politikai konfrontáció részeként – olykor az MSZP-n belüli harcok folyamán – rendre megpróbálták támadni, megszakítani a két párt vezérelte gazdasági együttműködés szálait. Ezzel szemben az orbáni patronális hálóban kiépülő egycsatornás elszámolási rend idővel marginalizálta, kiszorította és így szankcionálta a párt zászlaja alatt haknizó magánpo(r)tyázókat, és a vazallusi rendbe szervezett párt minden szintjén biztosította a központi felhatalmazással működő korrupciós adóztatás egységét. Ezzel biztosította, hogy ne történhessen meg, hogy a párton belülről párhuzamosan keresnek meg gazdasági szereplőket, és hogy az adóztatásért cserébe valóban megtörténjen a kialakult állami/önkormányzati ellenszolgáltatás teljesítése. Az illegitim adóztatásnak ez a módja a vállalkozói szférában drága, de kiszámítható viszonyokat teremtett: ha valaki megfizette az árát, megkapta a szolgáltatást (nem úgy, mint az MSZP-kormány esetében).

2010-ig sem a forrásokhoz való hozzáférés, sem a szankcionálás lehetőségei nem voltak semelyik politikai oldal által teljesen monopolizálhatóak. Ugyanis a parlamenti többséget rendszerint sokszínű önkormányzati világ vette körül, és a rendszerben számos paritásos, de legalábbis többpárti bizottság befolyásolta az állam által kontrollált források elosztását. A második szocialista-liberális kormány azonban döntő csapást szenvedett 2006-ban, Gyurcsány Ferenc miniszterelnök őszi beszédének kiszivárgása után, és 2008-ban, az elvesztett népszavazás és a globális

pénzügyi válság évében. Ilyen körülmények között a Fidesz – már kampány-üzemmódban működve – ráfordult a kétharmados parlamenti többség megszerzésére, és az általuk ellenzéki pozícióból is uralt ügyészség segítségével sikerült a teljes korrupciós terhet a nyilvánosságban a kormányerőkre nyomni.

2010-ben Orbán és a Fidesz megszerezte a kétharmados parlamenti többséget, felborítva a patronális demokrácia (Magyarországon már addig is ingatag) egyensúlyát. Miután elég hatalomra tett szert, hogy egyoldalúan megváltoztassa az alkotmányt, és a fékek és ellensúlyok intézményeit a saját klienseivel töltsse fel, Orbán **megvalósította az autokratikus áttörést**, eltolva az országot a patronális autokrácia irányába. Magyarország **a maffiaállam paradigmatis esetévé vált**, melynek belső logikája, intézményei és aktorai nem írhatók le a másik öt rezsim-ideáltípus, kizárólag a patronális autokrácia fogalmaival.⁸⁸ A rendszerváltás egyszerre hozott minőségi és mennyiségi változást is, hiszen az Orbán által létrehozott egy piramisos patronális hálózat – megtörve az állami intézmények autonómiáját – több korrump vagyont tud felhalmozni, mint bármely patronális háló vagy hálók közösen 2010 előtt.

Orbának 2010 óta háromszor is sikerült kétharmados többséget elérnie, manipulált választásokon. **A 2020-ban kitört koronavírus-járvány pedig a maffiaállam legalapvetőbb vonásait erősítette fel.** A veszélyhelyzetre hivatkozva Orbán elfogadtatott egy felhatalmazási törvényt, amely időbeli korlátozás nélkül engedte, hogy rendeleti kormányzást folytasson.⁸⁹ A korlátozatlan uralom formájának eme változását olyan intézkedések kísérték, amelyek nyomán az autokratikus stabilizáció túllépett azon, ami rendes körülmények között lehetséges volna az Európai Unióban: szűkebbre vonták a pártfinanszírozás korlátit; adóbevételeket vettek el a településektől; kriminalizálták azokat, akik valótlan tényeket terjesztenek, vagy „valós ténytet oly módon elferdítve” állítanak vagy híresztelnek, „amely alkalmas arra, hogy a védekezés eredményességét akadályozza”; katonákat küldtek „létfonosságú” vállalatokhoz, hogy vészhelyzetben átvegyék az irányítást stb.⁹⁰ A hatalomkoncentráció mellett a pandémia a vagyonfelhalmozást is felpörgette. Túl azon, hogy a költségvetésből történő járadékosztás zavartalanul folytatódik, a gazdasági válság rengeteg meggyengült prédához juttatja a ragadozó államot, amely olyan intézkedéseket is életbe léptetett, amelyek megkönnyítik a kivásárlást a fogadott politikai család számára (kimentés felajánlása üzletrészért cserébe; segítségnyújtás csak a diszkrecionálisan kiválasztott „nemzeti fontosságú”

cégeknek stb.). A kibővített kormányzati és jegybanki támogatások is főként a fogadott családhoz tartozó cégeket kedvezményezték.⁹¹ Ezek tulajdonosai, az oligarchák és a strómanok pedig tovább növelték részesedésüket számos szektorban, ahogy folytatódta a verseny kizárásával történő felvásárlások és összeolvadások. Egy 2021 elején publikált gyűjtés összesen tizenhárom kulcságazatot sorolt fel – a gáz- és áramhálózatoktól és erőművektől a banki és informatikai óriásokon át a vasúti, hadiipari gyárakig –, amelyekben a járvány örvén szerzett monopolpozíciót vagy erősítette meg a kapcsolati gazdaság már korábban is domináns logikáját a fogadott politikai család.⁹²

A 2022-es választások egybeestek Ukrajna orosz inváziójával. Magyarországon ennek kapcsán láthattunk egy kormányzati kampányt, amely az áldozattal szembeni szolidaritás megtagadására épült a kollektív egoizmus jegyében (103. tétel); Orbán egyensúlyozását az EU felé irányuló formális, valamint a Putyin felé irányuló informális, korrupt kötelezettségei között; valamint a GDP mintegy 3–4 százalékát kitevő osztogatást a választást megelőző hónapokban. Az ezt követő gazdasági válság és nemzetközi elszigetelődés nem „elhibázott” lépések sorozatából következik, hanem abból, hogy a fogadott politikai családnak – kerül, amibe kerül – győznie kellett a választásokon, hogy elkerüljék a büntetőjogi felelősségre vonás kockázatát (54. tétel). Irányváltás most elméletileg lehetséges ideológiaalkalmazó alapon, ennek azonban még nem látjuk nyomait a kézirat leadásának pillanatában.

Végezetül **érdemes a magyar esetet párba állítani a lengyel esettel**, hogy egy rövid komparatív elemzés keretében aláhúzhassuk az autokrácia konzervatív és patronális változatai közötti különbségeket, illetve ezek fő ismertetőjegyeit (44. táblázat). Kaczyński és Orbán kormányzását gyakran emlegetik együtt, mint az EU-n belüli demokratikus visszarendeződés példáit: mindkettő a politikai intézményeken belüli fékek és ellensúlyok lebontására törekszik, kommunikációjukban pedig hasonló ideológiai paneleket használnak. A hasonló panelek ellenére azonban Kaczyński egy értékkoherencia bázisán inkább ideológiavezérelt, míg Orbán egy funkcionalitás-koherenciát követve ideológiaalkalmazó (99. tétel). Ez egyben rámutat a puritán Kaczyński és a csúcspatrónus Orbán motivációinak különbözőségére is: míg az előbbit a hatalomkoncentráció és ideológiai indoktrináció, addig az utóbbit a hatalomkoncentráció és a családi, politikai klánjának vagyonosodása hajtja (25. tétel).

44. táblázat: Lengyelország és Magyarország komparatív összegzése (2022-es állapot).

	Konzervatív autokratikus kísérlet: Lengyelország	Kiépült patronális autokrácia: Magyarország
<i>Az állam</i>	<ul style="list-style-type: none"> • bürokratikus autoriter állam: befejezetlen kísérlet a konzervatív autokrácia bevezetésére a politikai intézmények elfoglalásával 	<ul style="list-style-type: none"> • maffiaállam: egy patronális hálónak a közhatalom eszközeivel bonyolított gazdasági vállalkozása
<i>A valódi döntéshozók</i>	<ul style="list-style-type: none"> • a kormányzó párt: egy formális vezetői testület 	<ul style="list-style-type: none"> • a csúcspatronus és udvartartása: egy informális vezetői testület
<i>Az uralkodó párt</i>	<ul style="list-style-type: none"> • centralizált párt: a döntéshozatal a párt vezető testületeibe koncentrálik, amit a pártelnök (egy politikus) irányít 	<ul style="list-style-type: none"> • transzmissziósszj-párt: a pártban nincs döntéshozatal, csupán a csúcspatronus és az ő hálója akaratának közvetítése és formális csatornába öntése
<i>Uralmi elit</i>	<ul style="list-style-type: none"> • pártelit: egy politikai párt, amit formális struktúrája és legitimációja definiál 	<ul style="list-style-type: none"> • fogadott politikai család: egy patronális háló (kiterjesztett patriarc-hális család, klán) formális struktúra és legitimáció nélkül
<i>A dominancia struktúrája</i>	<ul style="list-style-type: none"> • nem-patronális hálózat: egy, a politikai szférában kiépített engedelmességi rend, melynek kötőanyaga a párt mint formális szervezet iránti lojalitás 	<ul style="list-style-type: none"> • egypiramisos patronális hálózat: egy, a politikai szférából a társadalmi cselekvés valamennyi szférájára kiterjedő engedelmességi rend, melynek kötőanyaga a patronusok, mint informális pozícióval rendelkező szereplők iránti lojalitás
<i>Az állam gazdasági tevékenysége</i>	<ul style="list-style-type: none"> • az állami gazdaság kiterjesztése, de tiszteletben tartva a piaci versenyt és a vállalkozás szabadságát (a lojalis elitet hivatallal, nem vagyonnal jutalmazzák) 	<ul style="list-style-type: none"> • járadékvádászat és központilag vezérelt cégleablás: vagyonfelhalmozás és a magántulajdon patronalizációja az állami kényszer vértelen eszközeivel
<i>Az állam viszonya a korrupcióhoz</i>	<ul style="list-style-type: none"> • szabadversenyes korrupció: az állami adminisztrációt korrumpáló magánaktorok elszórt, sporadikus esetei, mellyel szemben az állam igyekszik fellépni 	<ul style="list-style-type: none"> • bűnöző állam: a centralizált és monopolizált korrupció felülről szervezett rendszere, mellyel szemben a hatóságok nem járnak el (politikailag szelektív bűnüldözés)
<i>A vezetők motivációja</i>	<ul style="list-style-type: none"> • hatalom és ideológia: a hatalom kizárólagos birtoklása és az ideológia végrehajtása 	<ul style="list-style-type: none"> • hatalom és vagyon: a hatalom kizárólagos birtoklása és a személyes vagyonosodás
<i>Az ideológia szerepe</i>	<ul style="list-style-type: none"> • ideológiavezérelt rendszer, „megszállott”, politikai racionalitással szemben is hajlandó ideologikus ügyeket képviselni (a tettei az ideológiát követik, értékkoherencia) 	<ul style="list-style-type: none"> • ideológiaalkalmazó rezsim, „cinikus”, az „agymosás és pénzmosás” kettősének jegyében tesz politikailag és/vagy gazdaságilag racionális lépéseket (az ideológiája követi a tetteit, funkcionális-koherencia)

Orbán uralmának patriarchális jellegéből adódik, hogy a fontos politikai és gazdasági döntések kikerülnek a formális intézményekből, és azokon kívül, az autokrata informális személyi környezetében születnek meg. A Fidesz mint hatalmi centrum, mint valós döntéseket hozó és a hatalmon belüli verseny terepéül szolgáló intézmény nem létezik, csupán egy, a rajta kívül született döntéseket a parlamentben legalizáló transzmissziósszj-párt (19. tétel). Ezzel szemben a lengyel kormánypart, a PiS, bár erősen kézben tartott, centralizált párt, de a politikai döntések születésének helyszíne is. Akinek valódi politikai szerepe van, az egyben a PiS vezetésében is pozícióval rendelkezik (hacsak alkotmányi tiltás nincs az adott funkciók együttes betöltésére), míg a Fidesz vezetésében, aelnökeinek névsorában autonóm cselekvéssel, akciókkal vagy véleménnyel rendelkező személyeket nem, csupán a felülről (kívülről) megszabott irányt végrehajtó politikai strómanokat látunk (58. tétel).

Orbán rendszerének elitje nem rend, nem osztály, hanem fogadott politikai család (32–35. tétel). A klán feje, a csúcspatrónus pedig nem intézményi korlátok között kormányoz, hanem mint sajátjával rendelkezik pozíciók, sorsok, jövedelmek és vagyonok felett – legyenek ez utóbbiak állami vagy magántermészetűek (28. tétel). A patronális autokrácia informális patronalizmusával szemben a PiS-elit alapvetően pártelit, mely az állami bürokrácia vonalán érvényesített párt-nepotizmus révén terjeszkedik. Esetükben a lojális elit jutalmazása hivatali pozíciókkal, míg nálunk döntően személyes vagyonnal és vagyoni értékű előnyök juttatásával történik.

Orbán rendszerében – szemben a lengyel autokratikus modellel – informális intézményi viszonyok váltják fel a formálisakat, diszkrécionális döntések a normatívákat, személyi felhatalmazás a testületieket, és patrónus–kliens jellegű, vazallusi függési viszonyok a bürokratikus, intézményi hierarchiákat (13. tétel). A PiS autokratikus kísérlete egyelőre tiszteletben tartja a piaci versenyt, a magángazdaságot és a magántulajdont. Politikus és vállalkozó elkülönül egymástól, legfeljebb eseti korrupciós szálak fűzik egymáshoz őket. Az orbáni maffiaállamban viszont a politikusból poligarcha lesz (15. tétel), a stróman a nem látható vagyon inkarnációja, maga a két lábon járó törvénytelenység képviselője (16. tétel), a vállalkozóból pedig a csúcspatrónus által garantált,

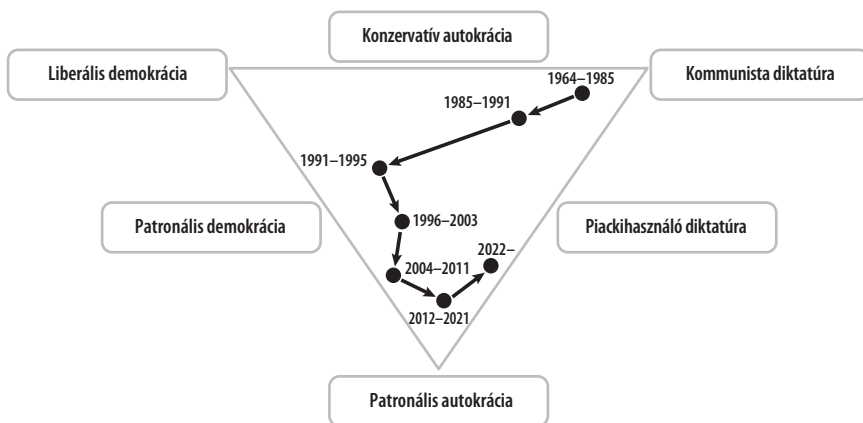
de feltételes privilégiumoktól függő oligarcha lesz (14. tétel). Míg a lengyel autokratikus rendszerben a korrupció deviancia, és a hatóságok által üldözött cselekmény, Orbán rendszerében rendszeralkotó, az állam által monopolizált és központosított tevékenység (26–27. tétel). A politikailag szelektív bűnüldözés révén pedig a bűnüldöző szervek is az állami bünszervezet részei. A bíróságok maradék autonómiájának felszámolása a rendszer számára azért is fontos, hogy ne csak a vádemelést, hanem az ítélethozatalt is a maga politikai igényei alá rendelhesse (60. tétel).

Összefoglalva, míg Kaczyński konzervatív autokratikus kísérlete egy bürokratikus autoriter államot vizionál, addig Orbán berendezkedett patronális autokráciája egy maffiaállam. S bár mindkét rendszer a hatalom kizárólagos birtoklására tör (amit egyébként a Fidesz parlamenti kétharmadával egyoldalúan elfogadott Alaptörvény is tilt),⁹³ addig – szemben Kaczyński rendszerével – Orbán rendszere a hatályos büntető törvénykönyv alapján is egy állami szinten központosított és irányított bünszervezetként funkcionál.⁹⁴

Oroszország: visszarendeződés patronális autokráciába oligarchikus anarchiából

Oroszország a patronális autokráciába történő visszarendeződést példázza, melynek kiindulópontja az oligarchikus anarchia (34. ábra). Felvethető, hogy ilyen, hogy „oligarchikus anarchia” nincs a háromszögünkben, illetve pontosabban az azt megalapozó tizenegy dimenzió között nem szerepel az állam ereje vagy kudarca (mint arra a 116. tételben rámutattunk). A rezsimspecifikus vonások tekintetében viszont az oligarchikus anarchia eléggé hasonlít a patronális demokráciához, mivel itt is versengő patronális hálók többpiramisos rendszeréről van szó, továbbá egy korlátozott uralmi elit tisztességtelen választásokat tart a választási demokrácia és a kompetitív autoritarianizmus peremén imbolyogva.

34. ábra. Oroszország modellezett pályája (1964–2022).

Pomerantsev igen pontosan foglalja össze Oroszország rezsimpályáját. Mint írja, az ország „szédítő tempóban kísérletezett a különböző modellekkel: a szovjet stagnálás a peresztrojkához vezetett, az meg a Szovjetunió feloszlásához, majd jött a liberális eufória, a gazdasági katasztrófa, az oligarchia és a maffiaállam”.⁹⁵ Ezek közül a gazdasági katasztrófa és az „oligarchia” felel meg annak, amit oligarchikus anarchiának nevezünk – annak, amivé Oroszország vált az 1990-es években.

Ehhez egyfelől hozzátartozott a szerkezetváltás, azaz a szocializmusból a kapitalizmusba való áttérés.⁹⁶ Mint Csaba László írja, „Oroszország – a valódi, átfogó reform-szocialista próbálkozások terelőútját kihagyva – 1992-től a valódi piacgazdaság megteremtésére tett kísérletet”: bár a gorbacsovi vezetés idején még „jelentős decentralizáció, liberalizáció és a magángazdaság felszabadítása [...] nem történt meg”, Borisz Jelcin elnöksége alatt a széteső birodalomnak „[újja] kellett szervezni a közigazgatást, és el kellett indítani a [piaci reformokból], amit tudtak”.⁹⁷ Nyugati szemmel nézve az olyan eredmények, mint hogy lényegében két év alatt, 1992 és 1994 között végbement a belföldi árak és a külkereskedelem liberalizációja, a privatizáció tekintetében pedig a gazdasági kibocsátás fele kikerült az állami szektorból, több tízmillió új tulajdonos megjelentését vonva maga után, egy valódi piacgazdaság felemelkedését jelzik a kommunista diktatúra romjain.⁹⁸ Másfelől viszont az oligarchikus anarchia sajátossága volt a gyakorlatilag bukott állam is, amit – ahogy az újonnan megjelenő magángazdaságot is – körülvett és részben ki is sajátított a regionális és országos oligarchikus hálózatok szervezetlen, többpiramisos közege.⁹⁹ Mindazonáltal, mint Hale rámutat, „[bár] az orosz politika mozgó alkatrészei [...] meglehetősen nagy kilengéseket mutattak, **Oroszország posztszovjet politikatörténetében a döntő pillanat 1996-ban jött el.** Jelcin ekkor [...] vetette be furkósbotjai arzenálját, és lengette meg összes mézesmadzagját, hogy mozgósítsa a regionális politikai gépezeteket és a nagy pénzügyi-ipari csoportokat, egyesítve őket a patronális hálóknak egy, annak az évnek az elnökválasztásán egy erős politika ellenfél legyőzésére képes országos kiterjedésű piramisában. [...] Az 1996-os küzdelem **mindenkinek bebizonyította, hogy Jelcin elnöki piramisa magasabb rendű**” (kiemelés tőlünk).¹⁰⁰

A háromszögben Jelcin csúcspatrónussá válása egyértelműen a patronális autokrácia és a kompetitív autoritarianizmus dominanciaszekciója felé tett lépést jelent, de nem elég nagyot ahhoz, hogy átlépje a félig formális intézmények és a kapcsolati piacredistribúció dominanciahatárait. Jelcinnek nem állt rendelkezésére a politikai hatalom monopóliuma, és hiányzott az erős állam, ami a sikeres maffiaállam működésének szinte definíciószerű feltétele. Ráadásul **oligarchák árnyékában** kormányzott, akik közül kiemelendő a jelentős médiabirodalmat birtokló Vlagyimir Guszinszkij és Borisz Berezovszkij, valamint Mihail Hodorkovszkij,

akkoriban az ország leggazdagabb embere, aki Oroszország természeti erőforrásainak nagy részét ellenőrizte a Jukosz olajtársaság elnök-vezérigazgatójaként.

Vlagyimir Putyin, akit Jelcin 1999-ben jelölt utódjának, megreformálta az államot, amely így visszanyerte erejét, és a politikai cselekvés szférájában is megszilárdította hatalmát az Egységes Oroszország párt földcsuszamlásszerű győzelmével.¹⁰¹ Ez a 2003-as győzelem tette lehetővé, hogy végrehajtsa azt, amit Ben Judah „a nagy fordulat”-ként jellemez. Mint írja, ezzel „lezárult a korszak, amikor úgy kormányzott, mint Jelcin örököse. Ez volt a perc, amikor Oroszország elszántan belevetette magát egy autoriter rezsimbe.”¹⁰² Putyin a beszámolók szerint összehívott huszonegy oligarchát, s közölte velük, hogy mostantól lojálisak lesznek hozzá, és nem avatkoznak be önállóan a politikába.¹⁰³ Azt is demonstrálta, mivel jár az engedetlenség: Guszinszkij és Berezovszkij emigrációba kényszerült, médiabirodalmukról le kellett mondaniuk Putyin patronális hálójának javára, Hodorkovszkijt pedig bebörtönözték, cégeit kisajátították.¹⁰⁴ A 2003-as találkozó az oligarchákkal **felcserélte a patrónus–kliens szerepeket: míg korábban az oligarchák voltak a patrónusok, és a politikai aktorok a klienseik, Putyin ezt megfordította.** Az állam foglyul ejtését (*state capture*) felváltotta az oligarchák foglyul ejtése (*oligarch capture*), és Putyin vált Oroszország csúcspatrónusává. Ettől a ponttól kezdve Oroszország a **patronális autokrácia paradigmatis esete.** Putyin hatalmának erejét a rendszere fölött világosan jelezte, amikor 2008-ban véget ért második elnöki ciklusa (akkor még rá is vonatkozott ez az elnökségi ciklusokra vonatkozó időkorlát), de megoldotta a bénakacsa-szindróma fenyegetését úgy, hogy elnököt csinált politikai strómanjából, Dmitrij Medvegyevből, 2012-ben pedig visszatért a hatalomba.¹⁰⁵

2012-ben nagy tüntetések kezdődtek Moszkvában a 2011-es elcsalt választások után, melyek (Putyin szemében minden bizonnyal) magában hordozták a színes forradalom esélyét.¹⁰⁶ A tömegeket nem egy ellenzéki párt, hanem bizonyos személyek mozgósították, mint Alekszej Navalnij és Borisz Nyemcov (akit négy évvel később meggyilkoltak). A már korábban említett álcivil szervezet, a Nasi kormánypárti tüntetéseket szervezett válaszul, az orosz kommunikációs szférát uraló patronális média pedig igyekezett kriminalizálni az ellenzéki tüntetőket. Idővel a nagyszabású

tüntetések csillapodni kezdtek, a rezsím pedig növelte az elfogult jogegyensúlyozást az előre nem engedélyezett tüntetések hátrányára. A fogadott politikai család kompromatot, illetve koholt bizonyítékokat használt, hogy bíróság elé állítsa Navalnijt, akit sikkasztás és csalás miatt 2013-ban börtönbüntetésre ítélték. **Ezután a rezsím a még represszívabbá vált**, tovább erősítve az autokratikus stabilizációt: a civil társadalom elnyomásának keretében tovább semlegesítették a média, a vállalkozók, az NGO-k és az állampolgárok autonómiáját.¹⁰⁷

Alapvetően minél inkább elérte egy rezsím az autokratikus stabilizációt, annál inkább halványulnak a választási győzelem, és vele a formális-procedurális helyreállítás esélyei. Azonban elképzelhető, hogy **a rezsím hosszú fennállás után „kifárad”, vagy más okból nem tudja fenntartani a stabilitását**. A rezsím stabilitása végső soron a tömegek általi elfogadását, illetve eltűrését jelenti: a civil társadalom autonómiáinak felszámolása kivieszi a nép kezéből az eszközöket a hatalommal szembeni hatékony szerveződésre és koordinációra, de egy rezsím – bármilyen elnyomó is – nem uralkodhat huzamosabb ideig egy aktívan ellenséges többség felett. A színes forradalmaknál három tényező adta a nép általi felkelés gyúanyagát: (1) az elcsalt választások, (2) a gazdasági helyzet látványos romlása, és (3) a rendszerszintű korrupció. Az oroszországi rezsím többször is került már ezen okokból a destabilizáció szélére. A kézirat leadásához képest legfrissebb eset 2021 elején, Alekszej Navalnij ellenzéki politikus Putyin palotájáról szóló dokumentumfilmje után történt, amely bemutatta a kisebb országnyi birtokkal kiegészülő luxuskastély mellett a rendszer egészének látéletét is.¹⁰⁸ A korábban az orosz titkosszolgálat közreműködésével megmérgezett, majd külföldi felépülése után hazatérő Navalnij letartóztatást azzal egy időben, hogy dokumentumfilmje kikerült a YouTube-ra, ahol egy nap alatt 20, három nap alatt 60, egy hét alatt pedig közel 100 milliós nézettséget produkált. Az orosz nyelvű, angolul feliratozott film Navalnij letartóztatásával együtt tünteteshullámot váltott ki, miután látványossá tette az említett elemek közül a harmadikat, a rendszerszintű korrupciót, ami ráépül a meglévő második elemre (az orosz gazdaság bő fél évtizede stagnál, egy 2019-es kutatás szerint a lakosság 88%-a érzi úgy, hogy az ország állapota rosszabb lett),¹⁰⁹ valamint az első elemre, a választási csalásra is (a Putyin időkorláton túli hatalmon maradását biztosító népszavazást

a kormánynak minden korábbinál nagyobb arányban kellett elcsalnia, hogy bebiztosítsa a győzelmét).¹¹⁰ A három tényező együttállása töréspont lehet a rendszer stabilitásában: az elcsalt választás a rendszer legitimációs bázisát kezdi ki, a korrupció a morális bázisát, a gazdasági stagnálás vagy hanyatlás pedig az egzisztenciális alapjait.

A kézirat leadásakor még nem egyértelmű, hogy **Ukrajna 2022-es orosz inváziója** fog-e újabb töréspontot eredményezni. Ahogy Oroszország birodalmi expanziós ösztöne felébredt a nyugati világ – Putyin által vélelmezett – gyengülése nyomán,¹¹¹ Ukrajna lerohanása legitimációs, gazdasági és az orosz informális patronális háló belső viszonyait is érintő válságokat idézett elő. A legitimációs válság gyökere, hogy **Oroszország immár nemcsak a központilag szervezett korrupció miatt bűnöző állam, hanem központilag szervezett emberiség elleni bűncselekmények elkövetőjeként is.** Az orosz nép háborúval szembeni ellenállása arra készítette Putyint, hogy egy sor elnyomó intézkedést vezessen be, a közösségi média blokkolásától az olyan kifejezések, mint a „háború” és az „invázió” orosz–ukrán kontextusban való használata elleni cenzúratörvényen át a háborúellenes tüntetéseken részt vevő több ezer ember őrizetbe vételéig.¹¹² Másodszor, a nemzetközi gazdasági szankciók, mint például Oroszország kizárása a SWIFT-rendszerből, valamint a nyugati vállalatok Oroszországból való kivonulása pusztító hatással van az orosz gazdaságra és az orosz átlagemberek életére. Végül a háború véget vetett az oligarchák „aranykorának”, akik korábban a nyugati liberális demokráciák jogállamisága és a magántulajdon tiszteletben tartásának védelme alatt biztonságban tarthatták külföldön a vagyonukat. Az orosz elit és családtagjaik vagyonát befagyasztó nyugati gazdasági szankciók röntgenképet mutatnak Putyin fogadott politikai családjáról: a konzervatív autokráciával ellentétben, amely pártalapú kivételezés céljából hoz létre állami pozíciókat, az orosz állami intézményekben a vezető pozíciókat családi alapon töltik be, a fiúk és unokatestvérek pedig sokkal magasabb jövedelemhez jutnak, mint a Nyugaton hasonló pozícióban lévők.¹¹³

A háromszögben Oroszország felfelé mozdul az informálisból a félig formális dominanciaszekcióba, mivel a háború előtérbe hozza a formális intézményeket és engedelmességi láncokat (pl. hadsereg, titkosszolgálat és állami bürokrácia), miközben nő az

oligarchikus elemek kiszolgáltatottsága. **Putyin – a 2003-as találkozó megismételve – 37 oligarchát rendelt magához** a Kremlbe néhány órával a háború megkezdése után.¹¹⁴ Csakhogy ezúttal a találkozó funkciója nem a patrónus–kliens viszonyok újrendezése volt, hanem a háborús helyzetbeli megfenyegetés az esetleges kritikai vagy menekülési ösztönök féken tartása érdekében. De akárcsak 2003-ban, Putyin a szavait most is tettekkel húzta alá: a megtorlás az olyan kritikus oligarchák ellen, mint Oleg Tinkov (akit arra kényszerítettek, hogy a valódi érték 3 százalékaért adja el a részesedését a saját bankjában),¹¹⁵ valamint a fegyelmi intézkedések a patrónusi hálózaton belül (pl. egy új rendelet, amely lehetővé teszi a tisztviselők jövedelmüket meghaladó megtakarításainak három évre történő elkobzását)¹¹⁶ mutatják, hogyan számolódik fel az informális hatalmi szereplők mégoly korlátozott alkupoziója is.

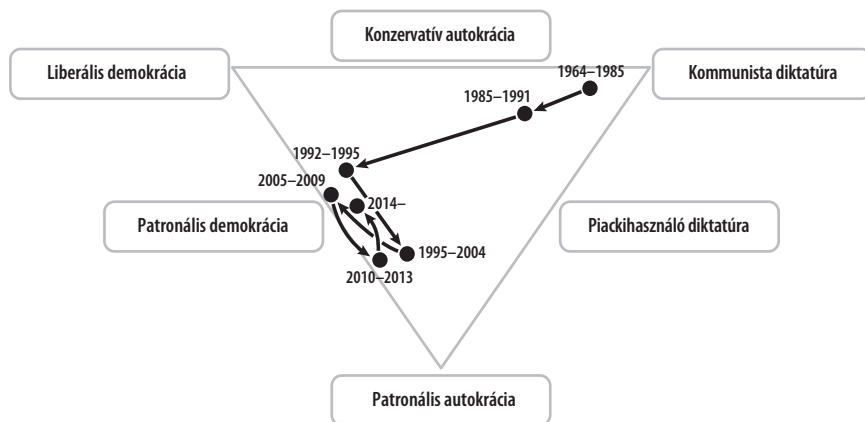
Putyin a háborúval óriási kockázatot vállal. Ahelyett, hogy kiterjesztené az ország korábbi birodalmi befolyását, az agresszió az ország korábbi indirekt birodalmi szerepét is megrengetheti. Ezen felül – civilizációs magállamként – leértékelődhet más civilizációkkal szemben: az egypólusú világrend nem három-, hanem kétpólusúvá válik az USA-val és Kínával, Oroszország nélkül. Az orosz rendszer belföldi stabilitását tekintve a népi elégedetlenség felhalmozódását és kitörését még egyelőre gátolja a civil társadalom autonómiáinak hiánya. De a fokozatosan tömegesedő legitimitáció-megkérdőjelezés, valamint a kliensek egyre nagyobb frusztrációja a csúcspatrónussal szemben elvezethetnek akár Putyin „béna kacsává” válásához is, és képesek lehetnek aláadni egy egyébként stabilizált autokráciát is.

Ukrajna: rezsimeciklus színes forradalmakkal

Az elsődleges és másodlagos pályákon felül – a 120. tételben – beszéltünk az ún. **rezsimeciklusokról**. Ez a mintázat akkor keletkezik, amikor a rendszeresen bekövetkező autokratikus kísérleteket folyamatosan visszafordítják, a rezsime pedig ennek nyomán imbolyog a patronális demokrácia és autokrácia modellje között. Szemben az elsődleges és másodlagos pályákkal, a rezsimeciklusoknak nincsenek ideális pályái, amelyeket ábrázolni lehetne, a fent a 43. táblázatban azonosított, lehetséges utak pedig nagy formagazdagsággal valósultak meg az egyes országok sajátosságai (országspecifikus jellemzői) alapján.

Ukrajnát a 120 tétel során mint a versengő posztkommunista klánok első számú példáját mutattuk be, és említettük az ebben az országban lezajlott színes forradalmakat is. Most szemügyre vehetjük Ukrajna teljes, a szovjet uralom korszakával kezdődő rezsimepályáját (35. ábra).

35. ábra. Ukrajna modellezett pályája (1964–2022).

Ukrajnában **már a rendszerváltás előtt** a klánpolitika jegyei mutatkoztak az állampárton belül. Minakov szerint a **legnagyobb párton belüli egységeket és ipari tömörüléseket három regionális csoport alkotta: a harkovi, a sztalinói/donyecki és a dnyepropetrovszki**. Nekik köszönhetően frakcionalizmus

alakult ki: ők adták felváltva az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkárát és a Minisztertanács elnökét.¹¹⁷

Ezekből a gyökerekből nőtt ki 1991 után a versengő patronális hálók többpiramisos rendszere olyan posztkommunista klánokkal, mint a Kucsma-Pincsuk-klán, a Lazarenko-klán és a Privat csoport.¹¹⁸

Az egypiramisos hatalmi háló kiépítésének első kísérletére Leonid Kucsma első elnöksége alatt került sor, aki „oly módon szilárdította meg hatalmát, hogy teljesen prezidenciálissá alakította az elnöki rendszert, miután a parlamentet lényegében rákényszerítette arra, hogy 1996-ban elfogadja alkotmány-»reformját« [...]. Ugyanekkor, az 1990-es évek második felében paktumot kötött a felnövekvő oligarchákkal, amely lehetővé tette, hogy koncentrálja gazdasági hatalmát és a média feletti ellenőrzését [...] Lényegében olyan szövetséget hozott létre, amelyben az oligarchák támogatták politikai törekvését, hogy tovább játssza domináns szerepét az ukrán politikában, ő pedig »krisát« nyújtott [...] nekik, hogy törvénytelenül hasznot húzhassanak az országból».¹¹⁹ Az általa épített egypiramisos háló a folyamatosan rossz gazdasági helyzet ellenére sikeresen biztosította újraválasztását 1999-ben.¹²⁰

A patronális autokráciába való Kucsma-féle modellváltást visszafordította a 2004-es narancsos forradalom, demokratikus, de nem antipatronális átalakulás útján visszavezetve az országot a patronális demokráciába.¹²¹ Nem ez volt azonban az egyetlen ukrain rezsiciklus. A Viktor Juscsenko elnöksége alatti, 2005 és 2009 közötti időszakra¹²² a patronális versengés dinamikus egyensúlya volt jellemző, amit a forradalom után elfogadott új, a végrehajtó hatalom megosztásáról rendelkező alkotmány biztosított.¹²³ Érdemes megjegyezni, hogy az elnök az új rendszerben nem vesztette el teljesen a hatalmát: mint Dubrovskij és munkatársai írják, Juscsenko „megőrizte kontrollját a (gazdasági bűncselekmények és korrupció kivizsgálására feljogosított) titkosszolgálatok, valamint a bűnüldözést képviselő Legfőbb Ügyészi Hivatal [...] felett, melynek a hatáskörébe tartozott valamennyi, hivatalnokok elleni vizsgálat. [...] Mindennek a tetejébe az elnöknek óriási hatalma volt a bírók felett is. Ezekkel az eszközökkel a kezében megvolt a potenciálja, hogy az elit bármely tagját megszarolja, úgyhogy a teljes (informális) kontroll csupán az akaratán, a képességein és a büntetlenségén múlt».¹²⁴ Azonban Juscsenko leváltása után Viktor

Janukovics egyoldalú alkotmányjogi változtatással visszaállította az eredeti, még sokkal erősebb prezidenciális hatalmat, és határozott kísérletet tett az egypiramisos patronális háló kiépítésére. Az antidemokratikus átalakulás részeként **Janukovics autokratikus áttörést hajtott végre**, és sikerült semlegesítenie több ellenfelét.

Ám az ukrajnai civil társadalom azonban igen erős volt, ami kizárta az autokratikus stabilizációt. A mélyen beágyazódott patronális hálók egyfelől és a jelentős társadalmi-gazdasági változások által létrehozott, nyílt hozzáférésű rend iránt elkötelezett, ún. „kreatív középosztály”¹²⁵ másfelől olyan ellenállást szült, ami az **Euromajdan 2014-es forradalmához** vezetett. Az ún. „méltóság forradalma” nemcsak Janukovics elűzését érte el, hanem később az ország történetében alighanem a legtisztább választás megtartását is.¹²⁶ Mégis, korántsem meglepő módon, **Petro Porosenko elnöksége csak egyszintű átalakulást hozott**, mivel a demokratikus átalakulást nem kísérte antipatronális átalakulás. A 70. tételben kifejtett elméletnek megfelelően az alávetési kísérlettel szemben az oligarchák tanúsítottak ellenállást, és ők támogatták a forradalmat, hogy aztán visszatérjen a posztkommunista Ukrajnára a függetlenné válás óta jellemző heves patronális versengés.¹²⁷ Mint Mizsei írja, „a Porosenko-elnökség – a Janukovics-rezsim visszataszító szélsőségei nélkül – visszatért az alaphelyzetbe: azért munkálkodik, hogy előmozdítsa az elnöknek és csapatának üzleti érdekeit és hatalmát, és azon igyekezett, hogy az állami vállalatok tisztségeibe az elnök és környezete pénzügyi érdekeinek megfelelően nevezzen ki embereket. Porosenko hátráltatta a joguralmat megalapozó törvényalkotást és alkotmánymódosításokat, keményen küzdött az ügyészi szervezet függetlensége ellen, és olyan [...] főügyészek mellett [...], akik semmilyen mérce szerint nem voltak reformisták, és gátlástalanul megtagadták a bűnözés elleni harcot.”¹²⁸

2019 áprilisában **Porosenko elveszítette az elnökválasztást Volodimir Zelenszkijjal szemben**, aki földcsuszamlásszerű győzelmet aratott az elnöki és a parlamenti választáson is. Míg ez önmagában veszélyt jelentene a fékek és ellensúlyok rendszerére,¹²⁹ Zelenszkij **nem csúcspatrónus, és nincs patronális piramisa**, csak oligarchikus támogatást kap Ihor Kolomojszkijtól, a Privát-csoport legfőbb tulajdonosától.¹³⁰ Zelenszkij a jelek szerint érdekelte az antipatronális átalakulásban és az oligarchák hatalmának

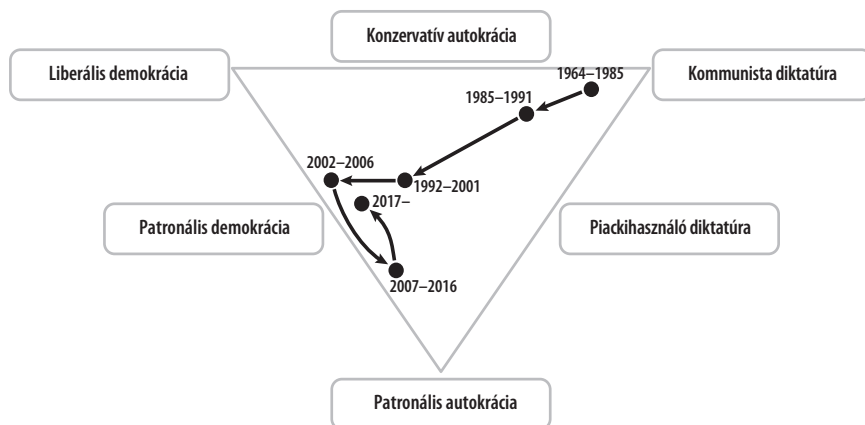
megtörésében, hasonlóan Miheil Szaakasvilihez, aki egy hasonló mértékű győzelem után Grúziában kezdett egy antipatronális kísérletbe (lásd lentebb). Ekkor úgy tűnt, hogy Zelenszkij kockáztatja, hogy ellentétbe kerül Kolomojszkijjal, másfelől viszont a törekvéseit nyilvánvalóan támogatta a fent említett kreatív osztály, melynek felemelkedése a patronalizmus szintjének fokozatos, de valódi csökkentésének esélyével (és részben valóságával) kecsegtetett Ukrajnában.¹³¹

A kézirat leadásakor **Ukrajna 2022-es orosz inváziója** még folyamatban van, veszélybe sodorva az ország függetlenségét, másfelől azonban láthatóan megszilárdítva az ország nemzeti identitását. A nacionalizmus hagyományos képlete, amely a nemzetiséget az etnikummal és a nyelvvel tette egyenlővé, szertefoszlik, ahogy Harkiv, Herszon, Mariupol és más orosz nyelvű területek válnak az orosz vérontás helyszínéivé. A balti országok orosz kisebbségéhez hasonlóan a birodalmi orosz identitást egy helyi – ebben az esetben ukrán–orosz – identitás váltja fel. Miközben a nemzetépítés az Ukrajna függetlenségének visszanyerése óta eltelt évtizedekben is folyt,¹³² az ukrán „honvédő háború” felgyorsíthatja ezt a folyamatot az ukrán népnek az orosz agresszióval szembeni hősie kiállításában megfogalmazott, erősebb ukrán identitás talaján. Ez megteremtheti a jövőben egy esetleges antipatronális átalakulás erkölcsi alapjait is, amit – szociológiai oldalról – tovább erősíthet az Oroszországhoz kötődő klánok kizárása is a rezsimből. Momentán azonban nem lehet megmondani, hogy az általuk hagyott űrt az ukrán klánok fogják-e majd betölteni, vagy a nyugati támogatás, az uniós tagság kilátásba helyezése és Zelenszkij heroikus karizmája elég erős lesz ahhoz, hogy megakadályozza a klánok visszatérését a háború előtti pozíciójukba.

Észak-Macedónia: rezsimciklus eliten belüli konfliktussal

Észak-Macedónia¹³³ erősen patronalisztikus ország, ahol a rendszerváltás után a rezsimspecifikus (osztott végrehajtó hatalom) és országspecifikus vonások (etnikai választóvonalak) **több mint egy évtizeden át együttesen biztosították a patronális hálók versenyét.**¹³⁴ Macedónia 1991-ben kiáltotta ki függetlenségét, és William Crowther megállapítása szerint „súlyos gazdaságfejlődési problémákkal és etnikai megosztottsággal szembesült, [ugyanakkor] a demokratikus politika viszonylag jól működött. Megvalósult [...] a hatalmi váltógazdaság. Szembetűnő volt a haladás a civil társadalmi szerveződés, a szólásszabadság és a médiafüggetlenség terén. [Ugyanakkor] a reformok akadoztak [a gazdaságban], hiányos volt az állami és a magángazdasági tevékenységek elkülönülése, és általános vélemény szerint igen gyakori volt a klientelizmus és az állami tulajdon nem megfelelő privatizációja. Időről időre felmerültek a választási szabálytalanságok miatti panaszok. De mindezen hibák ellenére a rivális eliték között rendszeres verseny folyt informálisan elfogadott magatartási szabályok szerint.”¹³⁵ E jellemzők miatt Macedóniának a kompetitív autoriter dominanciaszekcióban van a helye,¹³⁶ bár a félig formális intézmények körében uralkodó informális patronalizmus miatt viszonylag közel a patronális demokráciához (36. ábra).

36. ábra. Észak-Macedónia modellezett pályája (1964–2022).

A **volt kommunisták** mellett, akik az új többpártrendszerben a Macedóniai Szociáldemokrata Párt (SZDSZM) képében jelentek meg, a két legfontosabb patronális háló a **macedón és az albán etnikumhoz** kötődött. Mindkét etnikai csoport hajlott rá, hogy külön etnikai pártokat támogasson; végül két párt tett szert hegemon pozícióra a maga csoportjában: a macedónok körében a Belső-Macedóniai Forradalmi Szervezet – Demokratikus Párt a Macedón Nemzeti Egységért (VMRO-DPME), az albán kisebbségben pedig a Demokratikus Unió az Integrációért (DUI).¹³⁷ Ezek a pártok és az ő némenklatúra- és etnikai alapú klánjaik váltogatták egymás a kormányban, és amíg egyik csoport sem volt elég erős, hogy domináns pozícióra tegyen szert, fennmaradt a demokratikus pluralizmus a politikában. Sőt, egy rövid polgárháborús periódust 2001-ben a **markánsabb hatalommegosztás és választási demokrácia időszaka** követte. Az etnikai konfliktust az Ohridi Keretegyezmény (OKE) zárta le, mely egyebek közt több hatalmat biztosított az albán kisebbségnek, a helyi önkormányzatokhoz delegált döntéshozatali hatásköröket, és gondoskodott az arányos választási rendszerről.¹³⁸ Hale is utal arra, mennyire fontos volt a nyugati közbelépés a macedóniai patronális háló közötti harcok heveségének csillapításában.¹³⁹

A patronális versengésnek egy klánpaktum vetett véget (106. tétel), azaz a **macedón és az albán patronális háló kormányzati koalíciója a 2006-os választások után**. Crowther szerint ez a pártrendszert „a valódi, bár korlátozott versengés állapotából hegemon párturalommá alakította át”,¹⁴⁰ amit a kritikusai „konszociális autoritarianizmusként” és „pártokráciaként” jellemeztek.¹⁴¹ Valóban, ez a klánpaktum lehetővé tette az egypiramisos patronális háló kiépítését, amikor **Nikola Gruevszki** állt a végrehajtó hatalom élén úgy, hogy a két patronális háló együtt tudta véghezvinni az antidemokratikus átalakulást. Crowther tanulmányát olvasva a következő jelenségeket fedezhetjük fel:¹⁴²

- **mindkét pártot transzmissziós szíjjá változtatják** („a központi pártvezetők monopolizálják a politikaformálást és az előrelépésre vonatkozó döntéseket”), ahogy a törvényhozást is („belenyugvó megfigyelő, amely gépiesen transzformálja törvényekké Gruevszki belső körének döntéseit”);
- **rendszeralkotó korrupció** („rendszeres korrupció” és „személyes kapcsolatok hálózata Gruevszki miniszterelnök

körül, amelyek elősegítik a hatalmi visszaéléseket az egyéni haszon érdekében”);¹⁴³

- **ideológiaalkalmazó populizmus** (úgy jellemzi „azokat a macedónokat, akik elutasítják Gruevszki programját, és kitartanak az SZDSZM mellett, mint nemzetárulókat”, míg „a kormánnyal szemben kritikus civil szervezeteket [...] mint idegen hatalmak bábjaikat”);
- **az állami intézmények informális kontrollja** („Politikailag motivált ügyészi eljárások [...] irányulnak mind az ellenzéki politikusok, mind a kritikus média ellen”, „a demokrácia erősítése és az emberi jogok védelme mellett elkötelezett civil szervezetek hivatalos és nem hivatalos zaklatás célpontjai”, „az állami erőforrásokat pártelőnyök és a választások stratégiai manipulálása érdekében használják”);
- **korlátozatlan hatalom** (a hálózatok „képesek mobilizálni az állami erőforrásokat, és az országos média mindkettőt csaknem támadhatatlanná tette a saját közösségeiken belül”, „a pártvezetők koncentrálták hatalmukat a végrehajtó ágba, erodálták a fékeket és ellensúlyokat, és csökkentették a többi hatalmi ágat vagy a civil társadalomnak azt a képességét, hogy elszámoltassa a pártok vezetőit”).

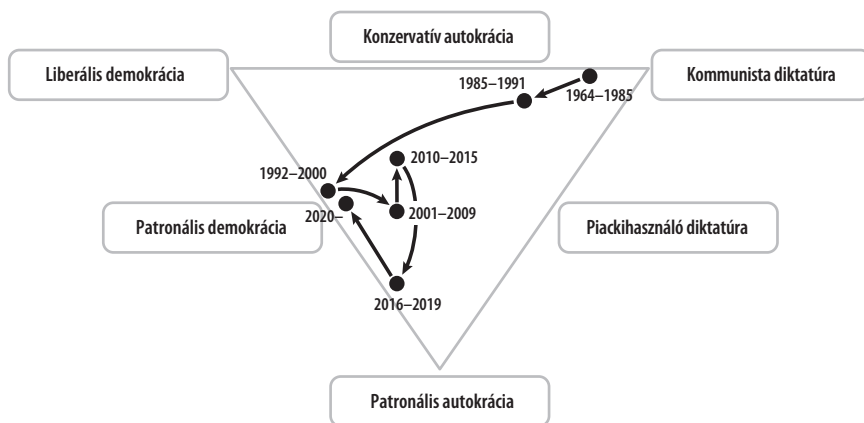
A macedóniai egypiramisos rendszer szokatlan kialakításából fakadt azonban a sebezhetősége is. Gruevszkinék nem volt kizárólagos kontrollja az egypiramisos hálózat fölött, amely belsőleg megosztott maradt a két etnikai klán között. Miután képtelen volt áthidalni ezt a törésvonalat, melyre ráerősített a két klán szavazóbázisa is, Gruevszki kénytelen volt szembesülni azzal, hogy **a DUI 2016-ban kilépett a koalícióból**, miután egy lehallgatási botrány miatt a miniszterelnök elfogadhatatlanná vált.¹⁴⁴ **Az ország végül is visszatért a patronális demokráciához**, és Gruevszki lemondásra **kényszerült**. Később két éves börtönbüntetésre ítélték korrupcióért, ám elkerülte a büntetést, mivel a magyar hatóságok segítségével megszökött az országból, s 2018-ban politikai menedékjogot kapott Magyarországon.¹⁴⁵

Moldova: rezsimciklus külföldi beavatkozással

Bár Moldova rezsimpályája sokban hasonlít más, rezsimciklust felmutató országokéhoz, konkrét története tele van egyedi, ország-specifikus sajátosságokkal, s ez arra példa, mennyi eltérés lehet bizonyos rezsimtípusokon belül a személyes hálózatok szintjén. Moldova, ez a Románia és Ukrajna között elterülő, tengerpart nélküli ország, **1991-ben nyilvánította ki függetlenségét, de csak 2001-ben került sor az egyipiramisos háló kiépítésének első, valame-lyest sikeres kísérletére.** Hale rámutat, hogy az országnak ugyan erős patronális öröksége volt (sőt, egy látszólag domináns agrárius/exkommunista hálózata is), az átmenet utáni évtizedben nem épült ki egy-piramis. Az első moldovai elnök, Mircea Snegur (1990–1997) szemlátomást híján volt a madisoni „becsvágynak”, hogy domináns, alárendeltségen alapuló patronus–kliens hálózatot hozzon létre,¹⁴⁶ míg a második elnök, Petru Lucinschi (1997–2001) „a jelek szerint sokkal több akarattal és ügyességgel látott volna neki a patronális politikának [...], de a formális intézményi változások [főleg az 1994-es, gyenge köztársasági elnökről rendelkező alkotmány] jóvoltából a parlament végül is képes volt gátat vetni törekvéseinek, hogy vagy egyipiramisos rendszert, vagy erősebben prezidenciális alkotmányt hozzon létre”.¹⁴⁷ Az ország így patronális demokrácia maradt, ahol a még többé-kevésbé domináns hálózatot is belső szétesés fenyegette, és hiányzott az egyértelműen domináns főpatronus is (37. ábra).

37. ábra. Moldova modellezett pályája (1964–2022).

2001-ben Vladimir Voronin lett az elnök, és vazalluspártja, a Moldovai Köztársaság Kommunistáinak Pártja (PCRM) **alkotmányozó többséget szerzett a parlamenti választásokon.** Mizsei összefoglalója szerint „Voronin erős mandátuma azt jelentette, hogy könnyen megkezdhette az egypiramisos rendszer építését az erős elnökség alkotmányos akadályai ellenére [...]. Mindenekelőtt – némiképp úgy, mint Oroszországban Putyin – **lenyeste a korán jött oligarchák szárnyait,** hogy megakadályozza őket hatalmának korlátozásában. [...] Voronin **kialakította saját oligarchikus klánjait.** A mából visszanézve látjuk, hogy a legügyesebb közülük Vlad Plahotniuc volt. A 2000-es évek elején azonban korántsem ő volt a legerősebb játékos Voronin körül; igazából csak 2003 táján vetette meg a lábát az elnök környezetében. Befolyását a Voronin fiához fűződő üzleti kapcsolatnak köszönhetette, ami idővel a legerősebb mechanizmusnak bizonyult az üzleti javakhoz való monopolisztikus hozzáférés biztosításában” (kiemelések tőlünk).¹⁴⁸ Bár Plahotniuc később fontos figura lett mint csúcspatrónus, **Voronin autokratikus áttörését 2009-ben még sikerült választásos úton visszafordítani. Ez főleg az erős nyugati kötődésnek és befolyásnak köszönhetően vált lehetségessé:** az EU képviselni tudta az ellenzéket, és megakadályozta – hogy csak egy példát említsünk – az ellenzékkel rokonszenvező legfőbb tévécsatorna lekapcsolását közvetlenül a választások előtt.¹⁴⁹ A külföldi beavatkozás eredményeképpen az ország lezárhatta első rezsimeciklusát, és visszatérhetett a patronális demokrácia kompetitív rezsimejéhez.

Plahotniuc már ebben a periódusban belekezdett annak a tervének a megvalósításába, amely végül is a csúcspatrónusi pozícióba juttatta. Gyökerei és módszerei, amelyekkel a csúcspatrónusi szerepet elérte, egyediek a posztkommunista térségben. Először is Plahotniuc nem a régi nómeklatúrából jön, nem egy szűkebb etnikai csoportból, de nem is a gazdaság szférájából. Plahotniuc **a szervezett alvilágból indult:** maffiafőnök volt már azelőtt, hogy megjelent a politikai szférában, és számos törvénytelen cselekménnyel hozták kapcsolatba, így pénzmosással, védelmi pénzszedésével és emberkereskedelemmel is.¹⁵⁰ Voronin alatt oligarchává emelkedett, számos gyár, repülőtér, szálloda, valamint vasúti, távközlési, média és kitermelőipari cég fölött szerezte meg az ellenőrzést, sok más vállalkozás mellett.¹⁵¹ Másodszor, noha a „csúcspatrónus” alapjában véve informális cím, akik egyszer

megszerzik, jellemzően a végrehajtó hatalom élére kerülnek, a formális címmel járó kompetenciák ugyanis inkább illenek a csúcspatrónus szerepéhez, és az elitcsoportok számára jelzik a szóban forgó tisztségviselő vezető pozícióját is.¹⁵² **Plahotniuc azonban úgy vált csúcspatrónussá, hogy nem lett a végrehajtó hatalom feje,** sőt, semmiféle fontos állami tisztséget nem viselt. Volt ugyan egy pillanat, amikor miniszterelnöknek jelölték, de sohasem emelkedett magasabbra a parlamenti első helyettes házelnök posztjánál. Mégis – az itt tárgyalt országokban páratlan módon – viszonylag hosszú időre sikerült egy piramisos patronális hálóat maga köré építenie a **kompromat** és az **állam-fogyulejtés** eszközeivel: röviden, módszeresen megzsarolta vagy „felvásárolta” a céljai eléréshez szükséges politikusokat. Ezekkel a technikákkal poligarchaként sikerült nagy számú autonóm aktort patronalizálnia, legfőképpen (1) a **Moldovai Demokrata Pártot**, ami a 2009-es választások után belépett Vladimir Filat miniszterelnök kormányzó koalíciójába, (2) az **Alkotmánybíróságot** és (3) a **legfőbb ügyészt**.¹⁵³ Ezeket az eszközöket arra használta, hogy semlegesítse riválisait, legfőképpen Filatot, akinek szintén oligarchikus céljai voltak, és számos csatát megvívott Plahotniucal, mígnem 2015-ben az ügyészség pénzmosással vádolta, és megbilincselve vitette el a parlamentből.

A 2016 és 2019 közötti időszakban Moldova patronális autokrácia volt, amit Plahotniuc informálisan irányított „a háttérből”. Egyfelől sikerült monopolizálnia a hatalmat, bár nem azáltal, hogy formálisan megszerezte az alkotmányozó többséget, hanem úgy, hogy informálisan patrónusa lett a kulcspozícióban lévő, fékeket és ellensúlyokat működtető embereknek. Miután saját zsebből fizette a kormány és a parlament tagjait, a 2019-es választások előtt képes volt az arányos választási rendszert egyoldalúan vegyes rendszerre változtatni. Plahotniuc kiterjesztette hatalmát az ügyészekre, a bírákra és a Központi Választási Bizottságra, valamint a Nemzeti Nyomozási Felügyelőségre és a Nemzeti Korruptióellenes Központra is, melyeket kompromatok gyűjtésére használt.¹⁵⁴ Másfelől Plahotniuc a személyes vagyonfelhalmozásban is „kiválóan” teljesített: Plahotniuc hálózatának rendszerű elemzése alapján Sarah Chayes – aki részt vett a Carnegie Endowment for International Peace programjában, amely a világ kleptokratikus államainak struktúráját térképezte fel – a következőképpen veszi számba a Plahotniuc-hálózat elemeit:

(1) kormányzati elemek, köztük a Gazdasági Minisztérium, amely „vám- és adóhatósági ellenőrzéseket” alkalmazott „a konkurens vállalkozások fegyelmezésére, hátrányba hozására vagy megbüntetésére”; (2) magánszektorbeli elemek, köztük bankok, építési vállalkozók, közvetítők a médiában, turizmusban, ingatlanüzletágban és közüzemeknél; (3) bűnöző elemek, így a csempészet és a pénzmosási szolgáltatások felajánlása orosz hálózatoknak; és (4) aktív közvetítők, köztük nagy számú fantomcég és gazdasági strómanok.¹⁵⁵ Több beszámoló szól arról, hogyan használta Plahotniuc sűrű és törvényesített lerablásra is az állam, benne a bíróságok és ügyészségek fölötti hatalmát,¹⁵⁶ prédavadászáttal egészítve ki annak az államnak a portfólióját, amely az ő uralma alatt addigra bűnöző-, klán- és neopatrimoniális állammá vált. Egyszerűen Plahotniuc sikeresen hozott létre egy maffiaállamot, melynek feje – a maffiaállamokra nem szükségképpen jellemző módon – a szervezett alvilágból került a szervezett felvilág élére.¹⁵⁷

2019-ben azonban Plahotniucnak nem sikerült abszolút többséget szereznie a választásokon, sőt, a két fő ellenzéki pártnak együttesen elég mandátuma volt az alkotmányozó többséghez és ahhoz, hogy Plahotniuc embereit eltávolítsa az állami kulcspozíciókból. Végül egyetértésre jutottak abban, hogy Plahotniuc-ellenes koalíciót alakítanak, s ezt még Plahotniuc védelme, Igor Dodon elnök is támogatta. Az Alkotmánybíróság viszont törvénytelennek nyilvánította a koalíciót, és Dodonnak távoznia kellett. E pillanatban **úgy látszott, Plahotniuc maffiaállama teljes immunitást épített ki a belső támadásokkal szemben – de a jelek szerint képtelen volt felülkerekedni az ország külföldi beavatkozással szembeni sérülékenységén.** Ezen a drámai ponton az amerikai, az európai és az orosz érdekek nagyon eltérő okból, de egybeestek.¹⁵⁸ Plahotniuctól sikerült megszabadulni, és kormányra került a geopolitikai és közpolitikai ellenfelek, a Maia Sandu vezette ACUM és a Dodon-féle szocialisták váratlan koalíciója. A szövetség átmenetinek bizonyult, és 2019 novemberében a koalíció fel is bomlott. Dodon elnök kisebbségi kormányt hozott össze, ezt kívülről támogatta Plahotniuc Demokrata Pártjának maradványa. Nem világos, mennyi befolyással bír még pártja fölött az országból elmenekült Plahotniuc. **Maia Sandu demokratikus áttörése** azonban, amelynek célja pontosan és kinyilvánítottan a maffiaállam legyőzése volt, nem járt teljes sikerrel – legalábbis egyelőre. A 2020-as választásokon ugyan

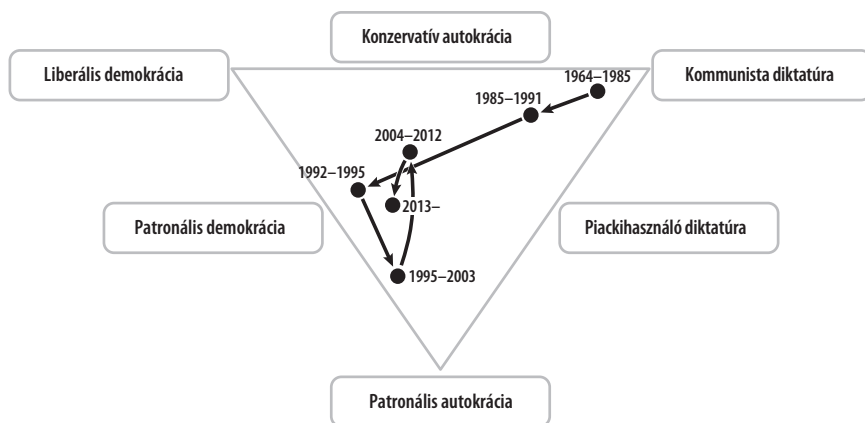
Sandu képes volt legyőzni az inkumbens Dodont, megnyitva az utat a további demokratikus (és akár antipatronális) átalakulás irányába, de győztes rezsím-alternatívájának megvalósítása előtt még továbbra is hosszú út áll. Az, hogy **Moldova tagjelölti státuszt kapott az Európai Unióban** – komoly strukturális reformok megígérése fejében – elvileg gyorsíthatja ezt a folyamatot, jóllehet az ország a tagjelölti státuszt Ukrajna 2022-es orosz inváziójának árnyékában érte el.

Grúzia: kísérlet a rezsiciklus megtörésére

Végül Grúzia (vagy hivatalos nevén: Georgia) különleges esetére fordíthatjuk figyelmünket. Ukrajnához és Moldovához hasonlóan Grúzia is a Szovjetunió tagköztársasága volt annak 1991. évi felbomlásáig (38. ábra). **Függetlenné válása után az országnak meg kellett élnie az állam összeomlását és egy polgárháborút**, melyben veszélybe került a törvényes rend és dúlt az utcai bűnözés és az erőszak. Az ország stabilizálása végett két helyi hadúr, Dzsaba Joszeliani és Tengiz Kitovani meghívta a köztársaság egykori pártfőtitkárát és a Szovjetunió volt külügyminiszterét, **Eduard Sevardnadzét**, hogy segítsen leverni a felkeléseket, és legyen ő az államfő, miután egy katonai puccs megdöntötte a hivatalban lévő elnököt, Zviad Gamszahurdiját. Sevardnadze 1992-től formálisan a parlament elnöke volt, és **1995-ben választották köztársasági elnökké. Ebben az évben kezdte bevezetni az egypiramisos hatalmi hálót**, magával mint csúcspatrónussal az élén.

Hale megjegyzi, hogy Sevardnadze már parlamenti elnökként megkezdte „formális hatalma informális hatalomra váltásának folyamatát. A következő választásokat tartva szem előtt, létrehozott egy pártot Grúzai Polgárok Szövetsége néven abból a célból, hogy ez legyen koalíciókötésének intézményi közege [...]. Saját központi szerepét hangsúlyozva lemondással is fenyegetőzött, ami arra ösztönözte a zűrzavar folytatódásától tartó parlamentet, hogy további formális jogkörökkel ruházza őt fel, sőt [a parlament] egy időre a saját tevékenységét is felfüggeszse. [...] Sevardnadze további erős szövetségeseket keresett, mindegyiküknek okot adva rá, hogy érdekeltek legyenek kormányzásában. [Köztük voltak] Aszlan Abasidze regionális gépezete Adzsaria Autonóm Köztársaságban [és] Kaha Targamadze belügyminisztériumának árnyékgazdasági műveletei.”¹⁵⁹ Mizsei szerint Sevardnadze alatt az állam „úgy működött, mint a FÁK-tagországok zömében: a Sevardnadzéhoz közel álló emberek – köztük a családtagjai – kiterjedt monopolisztikus gazdasági jogokra tehetek szert, egyebek közt a kőolaj- és földgáz-kereskedelemben”.¹⁶⁰

38. ábra. Grúzia modellezett pályája (1964–2022).

Sevardnadze azonban **csak autokratikus áttörést ért el, autokratikus stabilizációra nem került sor**: kormányzása alatt is igen aktív maradt a civil társadalom, viszonylag erős autonómiákat őrizve a média, a vállalkozók és a polgárok köreiben is. Ez teremtette meg a feltételeket az első posztszovjet színes forradalomhoz, a **2003-as rózsás forradalomhoz**, amely akkor robbant ki, amikor Shevardnadze választási győzelmét a szavazatok összeszámolása előtt kihirdették. Két nappal azután, hogy nagyszabású legitimitációt megkérdőjelező tüntetések kezdődtek Tbiliszi-ben, az ellenzék vezetője, Mikheil Saakashvili és támogatói megrohamozták a parlament épületét. Shevardnadzét kimentették, és Moszkvába távozott az országból, az újra megtartott választásokat pedig Saakashvili a szavazatok 96 százalékával nyerte meg.¹⁶¹

Bár a forradalom után nem szűnt meg a patronalizmus, Miheil **Szaakasvili** **kormány** **egyedülálló kísérletet tett az antipatronális átalakításra**. Valójában ő sem volt teljesen mentes a patronalizmustól, hiszen támogatták az olyan fontos oligarchák, mint Bidzina Ivanisvili. Ám a rózsás forradalom után Szaakasvili „egyesítette a szervezett bűnözés és korrupció elleni őszinte és bátor küzdelmet az állam jelenlétének és terjedelmének zsugorítására irányuló libertárius igyekezettel”.¹⁶² Szaakasvili **egyértelműen ideológiavezérelt** programja antipatronálisnak bizonyult, mert sikeresen **redukálta a hatalom&tulajdon rendszerét azáltal, hogy felszámolta annak hatalmi összetevőjét**.¹⁶³ Felismerve, hogy a hatalom óhatatlanul összefonódik a tulajdonnal,

a közintézményeket pedig elég nagy bizonyossággal foglyul ejtik az informális hálózatok, Szaakasvili „átfogó deregulációt vezetett be, amit a nyugati partnerek nem mindig értettek meg, ugyanis képtelenek voltak felmérni e reformok kontextusát. Két nagyon látványos intézkedésre került sor 2005–2006-ban, amikor megszüntették a gépjármű- és élelmiszer-biztonsági hivatalt, mivel azok nem törődtek sem a gépjármű-, sem pedig az élelmiszer-biztonsággal, hanem pusztán a korrupció melegágyai voltak. [...] Ezeknek és a többi diszfunkcionális, parazita intézménynek a felszámolását első döbbenetükben »túlzásnak«, sőt »őrültségnek« látták a nemzetközi partnerek. De valójában éppen ez a radikalizmus volt a lényegi tényezője azoknak a reformoknak, amelyek valódi – nem csupán kozmetikai – változást indítottak el.¹⁶⁴ Ehhez adódott, hogy „a hatóságok nagyon szigorúan felléptek a bűnözés és a korrupció ellen. Az ítéletek kemények voltak, megnőtt a börtönnépesség. Ez kulcsszerepet játszott annak a várakozásnak a megdöntésében, hogy a bűnöző állam örökre fennmarad: azt az üzenetet juttatta célba, hogy a bűnözésre és a korrupcióra zéró tolerancia a válasz.”¹⁶⁵ A reformok sikerrel szorították vissza a szabadpiaci és a haveri korrupciót is, kiváltképp az állami bürokráciával, az oktatási rendszerrel, az egészségügygel, a bűnüldözéssel és a bíróságokkal való érintkezésben.¹⁶⁶

Másfelől viszont **az antipatronális átalakulás** (ami egyébként sem volt teljesen sikeres, a már említett Ivanisvili ugyanis megőrizte közéleti befolyását) **nem társult demokratikus átalakulással**, ami így egy, **a konzervatív autokrácia felé tartó szekvenciát** eredményezett. Mint Mizsei is rámutat: „Ez az időszak nem hozta el a végrehajtó és a bírói hatalom világos szétválasztását, ami a joguralom kulcsfontosságú összetevője. [...] A médiapluralizmus csorbult a 2007-es Imedi-ügy nyomán, amikor a rendőrség erőszakkal oszlatott fel egy tüntetést, majd a kormány elrendelte az Imedi televízióállomásainak bezárását, és a rendőrség megrongálta a központi stúdió berendezéseit. [Üzletembereket, akik] az előző rezsimhez kapcsolódtak, gyakran zártak börtönbe, és csak fizetési ígéret után engedték szabadon [őket]. Ekkor ez még tisztán informálisan zajlott, és még igazolni is lehetett az új, forradalmi állam pénzügyi szükségleteivel. Ez az önkényeskedés azonban igazából sohasem ért véget. [...] Szaakasvili [...] úgy gondolta, ezzel lerövidíthetik az állam megreformálásának kanyargós útját.”¹⁶⁷ Szaakasvili bírói reformjai (melyek eleinte olyan

centralizációhoz vezettek, hogy maga az elnök vezette a bírói tanácsot) bár nem egyszerűen önös érdekből történtek, hanem választ adtak a szervezett bűnözés helyi realitásaira, végső soron jelentős hatalmi visszaélések forrásává váltak.¹⁶⁸

Szaakasvili kompetitív autoriter rezsimjét végül maga Ivanisvili győzte le 2012-ben, visszatérítván az országot egy valamivel patronalisztikusabb állapotba.¹⁶⁹ Mint Mizsei megállapítja, a posztsovjet térség patronális világában ritka jelenségnek számított, hogy Szaakasvili és pártja, az Egységes Nemzeti Mozgalom békésen, választási alapon adta át a hatalmat az ellenzéknek.¹⁷⁰ Azzal, hogy Szaakasvili a népszerűtlen béna kacsa szerepébe kényszerült, Grúziában – mint Hale írja – „szembeötlően egy versengő piramisos helyzet bontakozott ki”.¹⁷¹ Ez később látványosan megváltozott, miután a választási rendszert határozottan többségi irányban módosították, a kormányzó Grúz Álom párt 2016-ban alkotmányozó többséget ért el. A kézirat leadásáig azonban ezt **nem követte autokratikus stabilizáció, sem egyértelmű kísérlet egy egypiramisos patronális háló létrehozására.** A versengés hevesége és az utóbbi időben bekövetkezett számos (legitimitást megkérdőjelező) tüntetés inkább patronális demokráciára, mint autokráciára utal.¹⁷² Mi több, az igazságszolgáltatás három hullámban lezajló reformja (2012–2019) fokozta a rendszer transzparenciáját és a bírói függetlenséget, szűkítette a bíróságek közötti áthelyezésének szabályait, és bevezette az ügyek elektronikus véletlenszerű kiszignálását.¹⁷³ A civil társadalom felől érkező bírálatok ellenére,¹⁷⁴ és dacára annak, hogy a kormány kemény, Szaakasvilit démonizáló populista retorikát használ,¹⁷⁵ az említett reformok a normativitás, nem pedig a diszkrecionalitás közegének szélesedését jelzik, ahogy azt egyébként egy minősített többséggel rendelkező patronális aktor esetében várnánk.

Jegyzetek

A felhasznált irodalom teljes jegyzékéért lásd *A poszt-kommunista rendszerek anatómiája* című könyv bibliográfiáját (elérhető a szerzők honlapján, illetve az ezen az oldalon szereplő QR-kódon keresztül).

Észtország

- ¹ David Smith, *Estonia: Independence and European Integration* (Oxford ; New York: Routledge, 2013).
- ² Dorothee Bohle és Béla Greskovits, *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*, 1. kiad. (Ithaca: Cornell University Press, 2012), 96–137.
- ³ Smith, *Estonia*, 65.
- ⁴ Steven Levitsky és Lucan Way, *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War* (Cambridge University Press, 2010), 14.
- ⁵ „Freedom in the World: Country and Territory Ratings and Statuses, 1973-2019 (Excel)” (Freedom House, 2019), https://freedomhouse.org/sites/default/files/Country_and_Territory_Ratings_and_Statuses_FIW1973-2019.xls.
- ⁶ Michael Coppedge és mtsai., „V-Dem Country-Year Dataset 2019” (Varieties of Democracy [V-Dem] Project, 2019), <https://www.v-dem.net/en/data/data-version-9/>.
- ⁷ Henry E. Hale, *Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 459–60.
- ⁸ Vello Pettai, „Understanding Politics in Estonia: The Limits of Tutelary Transition”, in *Pathways: A Study of Six Post-Communist Countries*, szerk. Karin Hilmer Pedersen és Lars Johannsen (ISD LLC, 2009), 69–87.
- ⁹ Evald Mikkel, „Patterns of Party Formation in Estonia: Consolidation Unaccomplished”, in *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*, szerk. Susanne Jungerstam-Mulders, 1. edition (Aldershot ; Burlington, VT: Routledge, 2006), 23–49.
- ¹⁰ Rein Taagepera, „Baltic values and corruption in comparative context”, *Journal of Baltic Studies* 33, sz. 3 (2002): 243–58.
- ¹¹ Vello Pettai és Pille Ivask, „Estonia”, Nations in Transit 2018 (Freedom House, 2018), https://freedomhouse.org/sites/default/files/NIT2018_Estonia.pdf.
- ¹² Ott Lumi, „Comparative Insight into the Status of the Lobbying Regulation Debate in Estonia”, *Journal of Public Affairs* 15, sz. 3 (2015): 300–310.
- ¹³ Mikkel, „Patterns of Party Formation in Estonia: Consolidation Unaccomplished”.
- ¹⁴ Martin Ehala, „The Bronze Soldier: Identity Threat and Maintenance in Estonia”, *Journal of Baltic Studies* 40, sz. 1 (2009. március 1.): 139–58.
- ¹⁵ Vassilis Petsinis, „Identity Politics and Right-Wing Populism in Estonia: The Case of EKRE”, *Nationalism and Ethnic Politics* 25, sz. 2 (2019): 211–30.
- ¹⁶ Az észti tapasztalat további elemzéséért – összehasonlítva a rendszerváltás utáni magyar tapasztalattal – lásd Györffy Dóra, „Felzárkózási pályák Kelet-Közép-Európában két válság között”, *Közgazdasági Szemle* 68 (2021. január): 45–75.

Románia

- ¹⁷ Stephen D. Roper, *Romania: The Unfinished Revolution* (London: Routledge, 2004).
- ¹⁸ Roper, 13–64.
- ¹⁹ László Nándor Magyar, „The Romanian Patronal System of Public Corruption”, in *Stubborn Structures: Reconceptualizing Post-Communist Regimes*, szerk. Bálint Magyar (Budapest–New York: CEU Press, 2019), 311.
- ²⁰ Hale, *Patronal Politics*, 462. Lásd még Milada Anna Vachudova, *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism* (Oxford: Oxford University Press, 2005).
- ²¹ Magyar Nándor László, „A közéleti korrupció román modellje”, in *Magyar Polip 3 – A posztkommunista maffiaállam*, szerk. Magyar Bálint és Vásárhelyi Júlia (Budapest: Noran Libro, 2015), 521–546.
- ²² Magyar, „The Romanian Patronal System of Public Corruption”, 311.
- ²³ Dragoş Dragoman, „Post-Accession Backsliding: non-ideologic populism and democratic setbacks in Romania”, *South-East European Journal of Political Science* 1, sz. 3 (2013): 27–46.
- ²⁴ Magyar, „The Romanian Patronal System of Public Corruption”, 311.
- ²⁵ Silvia Marton, „Regime, Parties, and Patronage in Contemporary Romania”, in *Brave New Hungary: Mapping the “System of National Cooperation”*, szerk. János Máttyás Kovács és Balázs Trencsényi (Lanham: Lexington Books, 2019), 357–78.

Kazahsztán

- ²⁶ James Minahan, *Miniature Empires: A Historical Dictionary of the Newly Independent States* (Westport: Greenwood Publishing Group, 1998), 136.
- ²⁷ Hale, *Patronal Politics*, 139–40.
- ²⁸ Sally Cummings, *Kazakhstan: Power and the Elite* (London ; New York: I.B. Tauris, 2005).
- ²⁹ Hale, *Patronal Politics*, 140.
- ³⁰ Rico Isaacs, *Party System Formation in Kazakhstan : Between Formal and Informal Politics* (London: Routledge, 2011).
- ³¹ Hale, *Patronal Politics*, 250.
- ³² „Nazarbayev’s Christmas Tree”, elérés 2018. november 21., <https://www.elka-nazarbaeva.net/en/>.
- ³³ „The chart of N. Nazarbayev’s family OCG”, elérés 2018. november 21., <https://www.elka-nazarbaeva.net/en/scheme1.jpg>.
- ³⁴ Sebastien Peyrouse, „The Kazakh Neopatrimonial Regime: Balancing Uncertainties Among the »Family,« Oligarchs and Technocrats”, *Demokratizatsiya* 20, sz. 4 (2012. Fall): 345–70.
- ³⁵ „In Kazakhstan’s Street Battles, Signs of Elites Fighting Each Other”, *The Straits Times*, 2022. január 8., <https://www.straitstimes.com/world/in-kazakhstans-street-battles-signs-of-elites-fighting-each-other>.
- ³⁶ Hale, *Patronal Politics*, 243–48.
- ³⁷ Hale, 243.

Kína

- ³⁸ Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century* (Norman: University of Oklahoma Press, 1993), 105–6.
- ³⁹ Susan L. Shirk, *The Political Logic of Economic Reform in China* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1993), 38.
- ⁴⁰ Minxin Pei, *From Reform to Revolution: The Demise of Communism in China and the Soviet Union* (Cambridge ; London: Harvard University Press, 2009), 84. Érdekes megemlíteni a három évvel korábbi Tienanmen téri vérengzést, ami egyértelműen jelezte, hogy Kínában a gazdaság fokozatos liberalizálását nem követi politikai liberalizálódás. Lásd White, "Democratization and Economic Reform in China."
- ⁴¹ Iván Szelényi és Péter Mihályi, *Varieties of Post-communist Capitalism: A comparative analysis of Russia, Eastern Europe and China*, Studies in Critical Social Sciences (Leiden ; Boston: Brill Academic Pub, 2019), 198.
- ⁴² Vö. Robin Brant, „Why Is Jack Ma a Communist Party Member?”, *BBC News*, 2018. november 27., szak. Business, <https://www.bbc.com/news/business-46353767>.
- ⁴³ Brant.
- ⁴⁴ Sebastian Heilmann, szerk., *China's Political System* (Lanham: Rowman & Littlefield, 2016).
- ⁴⁵ Boris János, „A Nagy tűzfal és a SZORM – avagy a zárt internet orwelli világa”, *Athenaeum konzervatív szemle* 2, sz. 1 (2016. március 1.): 60–64.
- ⁴⁶ Xiao Qiang, „President Xi's Surveillance State”, *Journal of Democracy* 30, sz. 1 (2019. január 9.): 53–67.
- ⁴⁷ „China invents the digital totalitarian state”, *The Economist*, 2016. december 17., <https://www.economist.com/briefing/2016/12/17/china-invents-the-digital-totalitarian-state>.
- ⁴⁸ Qiang, „President Xi's Surveillance State”, 53–54. Magyar nyelven a témáról lásd Herczeg, „Kína szerint egy sikeres országnak nem demokráciára, hanem több adatra van szüksége”.
- ⁴⁹ Elizabeth C. Economy, „China's Imperial President: Xi Jinping Tightens His Grip”, *Foreign Affairs*, sz. 6 (2014): 80–91.
- ⁵⁰ Heilmann, *China's Political System* 161. Hszi korrupcióellenes kampányáról lásd még Jiangnan Zhu, „The Rise and Fall of Ruling Oligarchs: Fighting “Political Corruption” in China”, *China Review* 22, sz. 2 (2022): 49–79.

Csehország

- ⁵¹ Hale, *Patronal Politics*, 60.
- ⁵² Hale, 459.
- ⁵³ „Freedom in the World: Country and Territory Ratings and Statuses, 1973-2019 (Excel)”.
- ⁵⁴ Coppedge és mtsai., „V-Dem Country-Year Dataset 2019”.
- ⁵⁵ Tim Houghton, Tereza Novotná és Kevin Deegan-Krause, „The 2010 Czech and Slovak Parliamentary Elections: Red Cards to the ‘Winners’”, *West European Politics* 34, sz. 2 (2011. március 1.): 394–402.
- ⁵⁶ Andrew Roberts, „Czech democracy in the eyes of Czech political scientists”, *East European Politics* 33, sz. 4 (2017): 562–72.
- ⁵⁷ Abby Innes, „Corporate State Capture in Open Societies: The Emergence of Corporate Brokerage Party Systems”, *East European Politics and Societies* 30, sz. 3 (2016. augusztus 1.): 594–620.

- ⁵⁸ Seán Hanley és Milada Anna Vachudova, „Understanding the illiberal turn: democratic backsliding in the Czech Republic”, *East European Politics* 34, sz. 3 (2018. július 3.): 285.
- ⁵⁹ A „holt lelkek” Gogol azonos című regényére utal, de maga a cseh alkotmánybíróság is használta a kifejezést erre a jelenségre. Lásd Ústavní soud, „Nález II: ÚS 1969/10 z 27. prosince 2011.”, 2011, <http://nalus.usoud.cz/Search/ResultDetail.aspx?id=72560>.
- ⁶⁰ Michal Klíma, *Informal Politics in Post-Communist Europe: Political Parties, Clientelism and State Capture*, 1 edition (Routledge, 2019), 31–62.
- ⁶¹ Klíma elemzésének magyar nyelvű összefoglalásáért lásd Madlovics Bálint, „Plebisciter vezérdemokrácia és posztkommunista klientelizmus: kísérletek az informalitás politikai elemzésbe történő integrálására”, *Politikatudományi szemle* 30, sz. 1 (2021): 145–55.
- ⁶² Klíma, *Informal Politics in Post-Communist Europe*, 10.
- ⁶³ Hanley és Vachudova, „Understanding the illiberal turn”, 284.
- ⁶⁴ Hanley és Vachudova, 285–387.
- ⁶⁵ Hanley és Vachudova, 277.
- ⁶⁶ Babiš korábban állambiztonsági ügynök volt.
- ⁶⁷ Hanley és Vachudova, „Understanding the illiberal turn”, 288.
- ⁶⁸ Hanley és Vachudova, 287.
- ⁶⁹ „Billionaire Czech Prime Minister’s Business Ties Fuel Corruption Scandal”, DW.COM, 2019. június 25., <https://www.dw.com/en/billionaire-czech-prime-ministers-business-ties-fuel-corruption-scandal/a-49351488-0>.
- ⁷⁰ „Czech election front-runner charged with subsidy fraud”, POLITICO, 2017. október 9.

Lengyelország

- ⁷¹ A. Kemp-Welch, *Poland under Communism: A Cold War History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).
- ⁷² Jan Kubik, *The Power of Symbols Against the Symbols of Power: The Rise of Solidarity and the Fall of State Socialism in Poland* (Pennsylvania State University Press, 1994).
- ⁷³ Aleks Szczerbiak, „Power without Love: Patterns of Party Politics in Post-1989 Poland”, in *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*, szerk. Susanne Jungerstam-Mulders (New York: Routledge, 2006), 91–124.
- ⁷⁴ Leszek Balcerowicz, „Poland: Stabilization and Reforms under Extraordinary and Normal Politics”, in *The Great Rebirth: Lessons from the Victory of Capitalism over Communism*, szerk. Anders Åslund és Simeon Djankov (Washington, DC: Peterson Institute for International Economics, 2014), 17–38.
- ⁷⁵ Wojciech Sadurski, *Poland’s Constitutional Breakdown* (Oxford: Oxford University Press, 2019).
- ⁷⁶ Piotr Kozarzewski és Maciej Bałtowski, „Return of State-owned Enterprises in Poland” (Paper presented at Seventh Annual Conference of the Leibniz Institute for East and Southeast European Studies, Regensburg, Germany, 2019. május 30.).
- ⁷⁷ Robert Sata és Ireneusz Pawel Karolewski, „Caesarean politics in Hungary and Poland”, *East European Politics*, 2019. december 19., 1–20.
- ⁷⁸ Sadurski, *Poland’s Constitutional Breakdown*, 140–43.
- ⁷⁹ Lengyelország és Magyarország részletesebb összehasonlító elemzéséért lásd Magyar Bálint és Mitrovits Miklós, „Lengyel–magyar párhuzamos rendszerrajzok (strukturális esszé) [1–2. rész]”, *Élet és Irodalom* 60, sz. 32–33 (2016. augusztus).

Magyarország

- ⁸⁰ József Ö. Kovács, „The Forced Collectivization of Agriculture in Hungary, 1948–1961”, in *The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements*, szerk. Constantin Iordachi és Arnd Bauerkamper (Budapest–New York: CEU Press, 2014), 211–47. Az egyszerűség kedvéért, és mivel célunk csak az illusztrálás, nem a történeti dokumentálás, az 1956-os forradalmat nem ábrázoljuk a háromszögben külön pontként.
- ⁸¹ Kornai János, „Négy jellegzetesség: A magyar fejlődés vizsgálata politikai gazdaságtani megközelítésben. Első rész”, *Közgazdasági szemle* 42, sz. 12 (1995. december): 1097–1117.
- ⁸² Vö. Péter Vámos, „A Hungarian model for China? Sino-Hungarian relations in the era of economic reforms, 1979–89”, *Cold War History* 18, sz. 3 (2018. július 3.): 361–78; Mária Csanádi, „The »Chinese style reforms« and the Hungarian »Goulash Communism«” (Discussion Paper; Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, 2009), <http://econ.core.hu/file/download/mtdp/MTDP0903.pdf>.
- ⁸³ Ripp Zoltán, *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990* (Budapest: Napvilág Kiadó, 2006).
- ⁸⁴ Idézi Sárközy Tamás, *Illiberális kormányzás a liberális Európai Unióban: Politikailag igen sikeres túlhajtott plebejus kormányzás - a harmadik Orbán-kormány, 2014–2018* (Budapest: Libri Kiadó, 2019), 62–65.
- ⁸⁵ Magyar Bálint, „Magyar polip – a szervezett felvilág”, *Magyar Hírlap*, 2001. február 21.
- ⁸⁶ Vö. Takis S. Pappas, „Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary”, *Government and Opposition* 49, sz. 1 (2014): 1–23.
- ⁸⁷ Mong Attila, *Milliárdok mágusai: A brókerbotrány titkai* (Budapest: Vízkapu, 2003).
- ⁸⁸ A magyarországi eset átfogó tárgyalásáért lásd Magyar Bálint, *A magyar maffiaállam anatómiája* (Budapest: Noran Libro, 2015).
- ⁸⁹ Vörös Imre, „Különleges jogrend katonákkal – mindörökké?”, Eötvös Károly Intézet. http://ekint.org/lib/documents/1610007006-Publ_Voros_Imre_Kulonleges_jogrend_katonakkal.pdf.
- ⁹⁰ Madlovics Bálint, „Hungary”, in *Authoritarian Response to the Pandemic: Cases of China, Iran, Russia, Belarus and Hungary*, szerk. Vladislav Inozemtsev (Washington, DC: Free Russia Foundation, 2020), 77–93.
- ⁹¹ Bódis András, „Sokkoló: a kormány az igénylők fél százalékának adta a turisztikai támogatások kétharmadát”, *Válasz Online*, 2021. február 26. <https://www.valasz-online.hu/2021/02/26/turisztika-tamogatások-ugynökség-mtu-guller-zoltan/>.
- ⁹² Bódis András, „Amíg Ön a járványra figyelt, a NER bevette az országot – leltár a »hazavitt« stratégiai ágazatokról”, *Válasz Online*, 2021. január 28. <https://www.valaszonline.hu/2021/01/28/amig-on-a-jarvanyra-figyelt-a-ner-bevette-az-orszagit-leltar-a-hazavitt-strategiai-agazatokrol/>.
- ⁹³ Vörös Imre, „Államcsinytevők?” Részletes, jegyzetekkel alátámasztott online változat. *hvg.hu*, 2012. március 8. https://hvg.hu/360/20120308_allmcsinytevok_voros_imre.
- ⁹⁴ Lásd Magyar Bálint, „A maffiaállam mint a bűnöző állam egyik típusa”, in *Magyar Polip 3 – A posztkommunista maffiaállam*, szerk. Magyar Bálint és Vásárhelyi Júlia (Budapest: Noran Libro, 2015), 79–96.

Oroszország

- ⁹⁵ Pomerantsev, Peter, *Semmi nem igaz, bármi lehetséges: az új Oroszország szürreális szíve*, ford. Papolczy Péter (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2019), 98.
- ⁹⁶ Kornai János, „Még egyszer a »rendszerparadigmáról«: Tisztázás és kiegészítések a posztzocialista régió tapasztalatainak fényében”. *Közgazdasági Szemle* 63 (2016. október): 1074–1119.
- ⁹⁷ Csaba László, *Válság-gazdaság-világ: Adalék Közép-Európa három évtizedes gazdaságtörténetéhez (1988–2018)* (Budapest: Éghajlat Könyvkiadó, 2018), 53–55.
- ⁹⁸ Vö. Anders Åslund, *How Russia Became a Market Economy* (Washington, DC: Brookings Inst Pr, 1995).
- ⁹⁹ Hale, *Patronal Politics*, 110–15.; Hoffman, David E. *Oligarchák: erő és hatalom az új Oroszországban*, ford. Feldmár Terézia et al. (Budapest: Századvég, 2005). Mint Csaba is írja, „a meghirdetett [reform-] lépések többnyire igen töredékesen, késve és a bürokrácia által fölvizezve lettek a gyakorlatba átültetve. Mind az intézmények, mind az állammonopolizmus, mind a zárt piacok, mind a vertikális függőségek uralma [...] a maguk képére formálták a radikálisan liberálisnak hangzó elképzeléseket a jelicini időszak egészében.” Csaba, *Válság-gazdaság-világ*, 56.
- ¹⁰⁰ Hale, *Patronal Politics*, 135.
- ¹⁰¹ Hale, 270–74.
- ¹⁰² Ben Judah, *Fragile Empire: How Russia Fell In and Out of Love with Vladimir Putin* (New Haven ; London: Yale University Press, 2014), 55.
- ¹⁰³ Judah, 43.
- ¹⁰⁴ Richard Sakwa, „Putin and the Oligarchs”, *New Political Economy* 13, sz. 2 (2008. június): 185–91. Bill Browder szintén leírja, milyen elrettentő hatással volt a Hodorokovszkij-ügy más oligarchákra, akiknek a beszámolóik szerint vagyonuk jelentős hányadát át kellett adniuk Putyin *de facto* tulajdonába. Hozzá kell tenni, hogy Putyin támogatta és kihasználta Browder orosz oligarchák elleni keresztes hadjáratát, egészen addig, amíg az oligarchákat az alárendeltjeivé nem tette, „megszilárdította a hatalmát, és számos becslés szerint a világ leggazdagabb embere lett”. Bill Browder, *Vörös jelzés: hogyan lettem Putyin első számú ellensége*, ford. Wertheimer Gábor (Budapest: Lábnym Könyvkiadó, 2016), 146–151.
- ¹⁰⁵ Hale, *Patronal Politics*, 276–91.
- ¹⁰⁶ Julia Gerlach, *Color Revolutions in Eurasia* (London: Springer, 2014), 22–24.
- ¹⁰⁷ Grigory Yavlinsky, *The Putin System: An Opposing View* (New York: Columbia University Press, 2019), 66–80.
- ¹⁰⁸ Alexei Navalny, *Дворец для Путина. История самой большой взятки [Putyin palotája: a legnagyobb megvesztegetés története]*, 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=ipAnwilMncl>.
- ¹⁰⁹ Sz. Bíró Zoltán, „»Nincs más lehetőség, csak a hanyatlás«: fordulat az orosz közvéleményben”. *Élet és Irodalom* 63, sz. 24 (2019. június 14.). <https://www.es.hu/cikk/2019-06-14/sz-biro-zoltan/nincs-mas-lehetoseg-csak-a-hanyatlas.html>.
- ¹¹⁰ „Data Scientist Claims ‘Staggering’ Fraud at Russia’s Constitution Vote”, *The Moscow Times*, 2020. július 3., <https://www.themoscowtimes.com/2020/07/03/data-scientist-claims-staggering-fraud-at-russias-constitution-vote-a70769>.
- ¹¹¹ Françoise Thom, „Így próbálta zsarolni Putyin a Nyugatot Ukrajna megtámadása előtt”, *Magyar Narancs*, 2022. március 8., <https://magyarnarancs.hu/publicisztika/igy-probalta-zsarolni-putyin-a-nyugatot-ukrajna-megtamadasa-elott-246715>.
- ¹¹² Anton Troianovski, „Russia Takes Censorship to New Extremes, Stifling War Coverage”, *The New York Times*, 2022. március 4., szak. World, <https://www.nytimes.com/2022/03/04/world/europe/russia-censorship-media-crackdown.html>.

- ¹¹³ Amiah Taylor és Tristan Bove, „Meet the Russian Billionaires and Elites Who Just Got Hit with Sanctions”, *Fortune*, 2022. február 23., <https://fortune.com/2022/02/23/meet-the-russian-billionaires-elites-sanctions/>.
- ¹¹⁴ Catherine Belton és Greg Miller, „Cracks emerge in Russian elite as tycoons start to bemoan invasion”, *Washington Post*, 2022. április 29., <https://www.washingtonpost.com/world/2022/04/29/russia-oligarchs-ukraine-invasion-dissent/>.
- ¹¹⁵ „A Putyin háborúját kritizáló milliárdoson már másnap bosszút állt a rezsim”, *hvg.hu*, 2022. május 2., https://hvg.hu/kkv/20220502_Kritizalta_Putyin_haborujat_egy_orosz_oligarcha_mar_masnap_megerkezett_a_retorzio.
- ¹¹⁶ „Oroszországban elkobozzák az orosz hivatalnokok illegális bankbetétjeit”, *hvg.hu*, 2022. március 6., https://hvg.hu/vilag/20220306_Oroszorszagban_elkobozzak_az_orosz_hivatalnokok_illegalis_bankbetetjeit.

Ukrajna

- ¹¹⁷ Mikhail Minakov, „Republic of Clans: The Evolution of the Ukrainian Political System”, in *Stubborn Structures: Reconceptualizing Post-Communist Regimes*, szerk. Bálint Magyar (Budapest–New York: CEU Press, 2019), 220–28.
- ¹¹⁸ Minakov, 228–34.
- ¹¹⁹ Kálmán Mizsei, „The New East European Patronal States and the Rule-of-Law”, in *Stubborn Structures: Reconceptualizing Post-Communist Regimes*, szerk. Bálint Magyar (Budapest–New York: CEU Press, 2019), 537.
- ¹²⁰ Hale, *Patronal Politics*, 148; Valerie J. Bunce és Sharon L. Wolchik, *Defeating Authoritarian Leaders in Postcommunist Countries*, 1 edition (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 115–22.
- ¹²¹ Hale, *Patronal Politics*, 182–90.
- ¹²² Juscsenko 2010 februárjáig volt hatalmon, így a 2010-es év nagyobbik részét már az őt váltó Janukovics ciklusához számoljuk (az ábrán – a rezsimpálya illusztratív jellege miatt – csak évszámok szerepelnek, nem pontos dátumok).
- ¹²³ Hale, *Patronal Politics*, 325–31.
- ¹²⁴ Vladimir Dubrovskiy és mtsai., „Six years of the Revolution of Dignity: what has changed?” (Kyiv: CASE Ukraine, 2020. június), 23., https://case-ukraine.com.ua/content/uploads/2020/06/6-years-of-the-Revolution-of-Dignity_v-02_06.pdf.
- ¹²⁵ Dubrovskiy et al., „Six Years of the Revolution of Dignity”, 61–81.
- ¹²⁶ „Despite violence and threats in east, Ukraine election characterized by high turnout and resolve to guarantee fundamental freedoms, international observers say”, OSCE, 2014. május 26., <https://www.osce.org/odihr/elections/119081>.
- ¹²⁷ Wojciech Konończuk, „Oligarchs after the Maidan: The Old System in a »new« Ukraine”, Policy Paper, OSW Commentary, 2015.
- ¹²⁸ Mizsei, „The New East European Patronal States and the Rule-of-Law”, 584. Mizsei részletesen foglalkozik azzal is, hogy Porosenko reformtervet hívott meg kormányába (többek között Grúziából), akik reformkísérletei aztán megfeneklettek (uo. 583–599.).
- ¹²⁹ Dubrovskiy et al., „Six Years of the Revolution of Dignity”, 52.
- ¹³⁰ Andrew E. Kramer, „Oligarch’s Return Raises Alarm in Ukraine”, *The New York Times*, 2019. május 16., szak. World.
- ¹³¹ Dubrovskiy et al., „Six Years of the Revolution of Dignity”.
- ¹³² Dubrovskiy et al., 13–15.

Észak-Macedónia

- ¹³³ Az ország hivatalosan 2019-ben vette fel az Észak-Macedónia nevet. Korábbi neve Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság volt.
- ¹³⁴ Hale, *Patronal Politics*, 641.
- ¹³⁵ William Crowther, „Ethnic Condominium and Illiberalism in Macedonia”, *East European Politics and Societies* 31, sz. 4 (2017): 743–44.
- ¹³⁶ Levitsky és Way, *Competitive Authoritarianism*, 124–28.
- ¹³⁷ Crowther, „Ethnic Condominium and Illiberalism in Macedonia”, 749.
- ¹³⁸ Crowther, 745.
- ¹³⁹ Hale, *Patronal Politics*, 641.
- ¹⁴⁰ Crowther, „Ethnic Condominium and Illiberalism in Macedonia”, 751.
- ¹⁴¹ Ljubica Spaskovska, „From feudal socialism to feudal democracy - the trials and tribulations of the Former Yugoslav Republic of Macedonia”, *openDemocracy* (blog), 2014. július 23., <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/from-feudal-socialism-to-feudal-democracy-trials-and-tribulati/>.
- ¹⁴² Crowther, „Ethnic Condominium and Illiberalism in Macedonia”, 751–54.
- ¹⁴³ Lásd még Cengiz Günay és Vedran Dzihic, „Decoding the authoritarian code: exercising ‘legitimate’ power politics through the ruling parties in Turkey, Macedonia and Serbia”, *Southeast European and Black Sea Studies* 16, sz. 4 (2016): 529–49.
- ¹⁴⁴ Crowther, „Ethnic Condominium and Illiberalism in Macedonia”, 754–56.
- ¹⁴⁵ Rácz András, „Macedónt fogtunk, nem ereszt: a Gruevszki-ügy”. *atlatzo.hu* (blog), 2018. november 16. <https://pcblog.atlatzo.hu/2018/11/16/macedont-fogtunk-nem-ereszt-a-gruevszki-ugy/>; „Gruevszki megírta: megkapta a politikai menedékjogot Magyarországon”. *hvg.hu*, 2018. november 20., https://hvg.hu/itthon/20181120_nikola_gruevszki_politikai_menedekjog_macedonia_magyarorszag.

Moldova

- ¹⁴⁶ Hale, *Patronal Politics*, 168–69.
- ¹⁴⁷ Hale, 170.
- ¹⁴⁸ Mizsei, „The New East European Patronal States and the Rule-of-Law”, 541–42.
- ¹⁴⁹ Mizsei, 566.
- ¹⁵⁰ Aaron Miller, *Moldova under Vladimir Plahotniuc: corruption and oligarchy* (Tel-Aviv: Studio Igal Rozental Ltd., 2018).
- ¹⁵¹ Miller, 44.
- ¹⁵² Hale, *Patronal Politics*, 76–82.
- ¹⁵³ Miller, *Moldova under Vladimir Plahotniuc*, 52–61; Mizsei, „The New East European Patronal States and the Rule-of-Law”, 566–76.
- ¹⁵⁴ Sarah Chayes, „The Structure of Corruption: A Systemic Analysis”, in *Stubborn Structures: Reconceptualizing Post-Communist Regimes*, szerk. Bálint Magyar (Budapest–New York: CEU Press, 2019), 507–30.
- ¹⁵⁵ C.2–5. ábra Chayesnél („The Structure of Corruption”).
- ¹⁵⁶ Miller, *Moldova under Vladimir Plahotniuc*, 97–124.
- ¹⁵⁷ Bár külön nem elemezzük, ezen a ponton **érdemes röviden kitérni Szlovákia esetére**, melyre újabbban ugyancsak gyakran használják a „maffiaállam” kifejezést (lásd Király Zsolt, „A szlovákiai maffiaállam végnapjai”, *index.hu*, 2020. december

16.). Mint a 27. tézisben írtuk, a maffiaállamot nem a hagyományos maffiához való kapcsolat és nem is a véres eszközök használata teszi maffiotikussá. Ám míg Moldova esetében Plahotniuc a szervezett bűnözői tevékenysége nyomán hozott létre valódi maffiaállamot, addig Szlovákiában a mi fogalmaink szerint nem maffiaállam jött létre, hanem alulról indított állam-fogyulejtés történt, melynek során oligarchikus és bűnözői elemek az államon kívülről szivárogtak be, és irányítottak állami szerveket. A kormányzat itt semmiképpen sem volt kezdeményezője a folyamatnak, a tényleges kezdeményezők nem váltak formális politikai aktorrrá, és nem szerezték meg a politikai hatalom monopóliumát sem. Ez utóbbi pedig Szlovákiában lehetővé tette azt, ami egy maffiaállamban – így a Plahoniuc uralta Moldovában is – elképzelhetetlen lett volna: az ügyészi és bírói eszközökkel folytatott „nagytakarítást”, azaz egy alulról indított patronalizálási kísérletet megtörtő antipatronális átalakulást. Lásd még a témáról az *SME* szlovák napilap különszámát Magyar Bálint interjújával: Beata Balogová, „Ako vyzerá mafiánsky štát? Je ním Slovensko?”, *SME Plus* 27, sz. 125 (2019. május 31.): 7–13.

- ¹⁵⁸ Vladimir Solovyov, „Moldovan Regime Change Is Rare Example of Russian-Western Teamwork”, *Carnegie Moscow Center* (blog), 2019. június 19., <https://carnegie.ru/commentary/79333>.

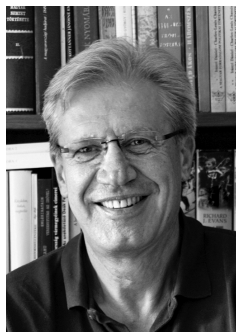
Grúzia

- ¹⁵⁹ Hale, *Patronal Politics*, 152.
- ¹⁶⁰ Mizsei, „The New East European Patronal States and the Rule-of-Law”, 547.
- ¹⁶¹ Gerlach, *Color Revolutions in Eurasia*, 6–9.
- ¹⁶² Mizsei, „The New East European Patronal States and the Rule-of-Law”, 547.
- ¹⁶³ Vö. Mikheil Saakashvili és Kahka Bendukidze, „Georgia: The Most Radical Catch-Up Reforms”, in *The Great Rebirth: Lessons from the Victory of Capitalism over Communism*, szerk. Anders Åslund és Simeon Djankov (Washington, DC: Peterson Institute for International Economics, 2014), 149–63.
- ¹⁶⁴ Mizsei, „The New East European Patronal States and the Rule-of-Law”, 550.
- ¹⁶⁵ Mizsei, 548.
- ¹⁶⁶ Huseyn Aliyev, „The Effects of the Saakashvili Era Reforms on Informal Practices in the Republic of Georgia”, *Studies of Transition States and Societies* VI, sz. 1 (2014): 19–33.
- ¹⁶⁷ Mizsei, „The New East European Patronal States and the Rule-of-Law”, 547–55.
- ¹⁶⁸ Dubrovskiy et al., „Six Years of the Revolution of Dignity”, 33.
- ¹⁶⁹ Hale, *Patronal Politics*, 208–10.
- ¹⁷⁰ Mizsei, „The New East European Patronal States and the Rule-of-Law”, 559.
- ¹⁷¹ Hale, *Patronal Politics*, 212. Lásd még Scott Radnitz, „In Georgia, Two Machines Are Better Than One”, *Foreign Policy* (blog), 2012. szeptember 27., <https://foreign-policy.com/2012/09/27/in-georgia-two-machines-are-better-than-one/>.
- ¹⁷² Vö. Tatia Nikoladze, „Protests in Tbilisi Continue after Dispersal – Demonstrators Plan to Disrupt Parliament”, *JAMnews*, 2019. november 20., <https://jam-news.net/protests-in-tbilisi-continue-after-dispersal-demonstrators-plan-to-disrupt-parliament/>; Aaron Genin, „Georgian Protests: Tbilis’s Two-Sided Conflict”, *The California Review*, 2019. július 25., <https://calrev.org/2019/07/25/russian-impiety-georgian-riots/>.
- ¹⁷³ Ekaterine Oniani, „Towards strengthening the rule of law through independent judiciary: Georgian experience” („Partners in Eastern Europe: Multiple Crossroads” Conference, Budapest, 2019. december 9.).

- ¹⁷⁴ Ana Abashidze és mtsai., „The Judicial System: Past Reforms and Future Perspectives” (Tbilisi: Coalition for Independent and Transparent Judiciary, 2017), http://coalition.ge/files/the_judicial_system.pdf.
- ¹⁷⁵ Ani Chkhikvadze, „Georgian Dream’s Pyrrhic Victory”, *The American Interest* (blog), 2018. december 18., <https://www.the-american-interest.com/2018/12/18/georgian-dreams-pyrrhic-victory/>.

A szerzőkről

MAGYAR BÁLINT (*1952) szociológus, volt liberális politikus, a CEU Demokrácia Intézetének kutatója. 1979-től a rendszerváltás előtti demokratikus ellenzék aktivistája, majd a Szabad Demokraták Szövetségének (SZDSZ) egyik alapítója. Később parlamenti képviselő (1990-2010), illetve oktatási miniszter (1996-1998, 2002-2006), 2010 óta a posztkommunista rendszerek kutatója. A magyar mellett angolul, bolgárul, lengyelül és oroszul is megjelent könyvei között szerepel *A magyar maffiaállam anatómiája* (2015), *A posztkommunista rendszerek anatómiája* (2021), valamint a *Stubborn Structures: Reconceptualizing Post-Communist Regimes* című tanulmánykötet (2019).

MADLOVICS BÁLINT (*1993) politológus, közgazdász, szociológus, a CEU Demokrácia Intézetének kutatója. 2021-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2022-től a Budapesti Corvinus Egyetem vendégoktatója. Számos könyvfejezet és tudományos publikáció szerzője vagy társszerzője, olyan folyóiratokban, mint a *Public Choice*, az *Intersections* és a *Politikatudományi Szemle*. Közéleti elemzései jelentek meg a *Magyar Narancs* és az *Élet és Irodalom* hasábjain. Legutóbbi, magyar nyelven megjelent munkája a Magyar Bálinttal közösen írt *A posztkommunista rendszerek anatómiája* (2021).